Karakalpak Bilmeceleri
(Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları)

Ceyhun Vedat UYĞUR

Türk Dil Kurumu Yayınları

Ceyhun Vedat UYĞUR

KARAKALPAK BİLMECELERİ
(QARAQALPAQ XALIQ JUMBAQLARI)

Uyğur, Ceyhun Vedat

Karakalpak bilmeceleri=Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları [e-kitap]/ Ceyhun Vedat Uyğur.-- Ankara: Türk Dil Kurumu, 2024.

216 s.: tbl.; 24 cm.— (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları; 1552)

ISBN 978-975-17-5814-9

Kaynakça: 213-216 ss.

Karakalpak Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini: 163-171 ss.

Türkiye Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini: 172-180 ss.

1. Bilmeceler, Karakalpak Türkçesi I. e.a

398.6

Türk Dil Kurumu Yayınları

Ceyhun Vedat UYĞUR

KARAKALPAK BİLMECELERİ
(QARAQALPAQ XALIQ JUMBAQLARI)

Ankara, 2024

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Dil Kurumu Yayınları: 1552

KARAKALPAK BİLMECELERİ
(QARAQALPAQ XALIQ JUMBAQLARI)

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYĞUR

*

İnceleyiciler:
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Doç. Dr. Pınar FEDAKAR

*

Metin Denetimi:
TDK - Sevde GÜREL

*

Sayfa ve Kapak Tasarımı:
TDK - Dilek ŞERBETÇİ

*

Birinci Baskı (e-kitap): Ankara, 2024 Şubat
ISBN: 978-975-17-5814-9
DOI: 10.24155/tdk.kitap19

*

Dağıtım:
Türk Dil Kurumu
Atatürk Bulvarı No.: 217
06680 Kavaklıdere / ANKARA
Telefon: +90 (312) 457 52 00
Belgegeçer: +90 (312) 468 07 83
Genel ağ: http://tdk.gov.tr

*

©5846 sayılı Yasa'ya göre
eserin bütün yayın, çeviri ve alıntı hakları
Türk Dil Kurumuna aittir.

İçindekiler

ÖN SÖZ ● 7
GİRİŞ ● 9
KARAKALPAKLAR VE KARAKALPAKİSTAN ● 9

BİRİNCİ BÖLÜM ● 15
İNCELEME ● 15
1. Bilmeceler ● 15
1.1. Tanım ● 15
1.2. Karakalpak bilmecelerinin derlenmesi ve araştırılması ● 20
1.3. Karakalpak bilmecelerinin özelliklerine dair ● 23
1.4. Karakalpaklarda bilmece söyleme ● 27
1.5. Karakalpak bilmecelerinin şekil özellikleri ● 28
1.5.1. Manzum bilmeceler ● 28
1.5.2. Mensur bilmeceler ● 34
1.6. Karakalpak bilmecelerinin yapı özellikleri ● 34
1.7. Karakalpak bilmecelerinde hece ölçüsü ● 39
1.8. Karakalpak bilmecelerinde imgeler ve edebî sanatlar ● 40
1.9. Bilmecelerin tasnifi ● 49
1.9.1. Sovyet dönemi bilmeceleri ● 50
1.9.2. Sovyet dönemi öncesi bilmeceler ● 50

İKİNCİ BÖLÜM ● 51
KARAKALPAK HALK BİLMECELERİ ● 51
METİN VE AKTARMA ● 51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ● 163
3.1. DİZİN ● 163
3.1.1. Karakalpak Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini ● 163
3.1.2. Türkiye Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini ● 172

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ● 181
4.1. *Jumbaq aytısları* / Bilmece atışmaları ● 181
4.2. *Jaña formadağı soraw-juwaplı jumbaqlar* / Yeni tarz soru cevaplı bilmeceler ● 205
SONUÇ ● 209
KAYNAKLAR ● 213

ÖN SÖZ

Karakalpak Bilmeceleri adlı çalışmamız, *Qaraqalpaq Folkloru* (Köp Tomlıq, Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları, III tom, *Özbekstan SSR İlimler Akedemiyası Qaraqalpaqstan Filiali N. Däwqaraev atındagı tariyx, til häm ädebiyat institutı*, Nökis, "Qaraqalpaqstan" Baspası, 1978) adlı eserde yer alan metinlere dayanmaktadır. Söz konusu kaynaktan 1208 bilmece Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmanın Giriş bölümünde Karakalpaklar, Karakalpak Türkçesi ve Karakalpakistan hakkında kısa bilgiler yer almaktadır.

Dört bölüm hâlindeki çalışmamızın birinci bölümü, bilmeceler ve Karakalpak bilmecelerine dair bilgiler içermektedir.

İkinci bölüm, 1208 Karakalpak bilmecesinin Türkiye Türkçesine aktarıldığı bölümdür.

Üçüncü bölüm, Karakalpak Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle bilmecelerin cevaplarının dizinidir. Bilmecelerin Karakalpak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi cevaplarının dizini, bilmecelerin metin ve aktarmasından hemen sonra verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü, ozanların/şairlerin karşılıklı söyledikleri "bilmece atışmaları", Karakalpak destanlarındaki şahıslar/kahramanlar arasında geçen bilmece ile sınanma metinleri ve "yeni formdaki" bilmeceleri içermektedir. "Jumbaq aytısları" (atışma) tarzında söylenen ve Türk halk edebiyatında "muamma", "lügaz" tarzı bilmeceler diyebileceğimiz bilmecelerin cevaplarını dizine ekleme ihtiyacı duymadık. Aynı yaklaşımı "Jaña Formadağı Soraw-Juwaplı Jumbaqlar" (Yeni Tarz Soru Cevaplı Bilmeceler) bölümünde yer alan az sayıdaki "bilmeceler" için de sergiledik.

Metinlerin aktarılma işi, kaynak dil/lehçe ile hedef dil/lehçe arasındaki "anlaşılma" düzeyinin en doğru ve sağlıklı olabileceği yöntemlerle yapılmıştır. Bu çerçevede bazen kelime kelime, bazen anlam aktarması diyebileceğimiz yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma yapılırken orijinal metnin dil ve üslubu da olabildiğince korunmaya çalışılmıştır. Bilmeceler, Türkiye Türkçesine aktarılırken ihtiyaç duyulan ilave açıklamalar parantez içinde verilmiştir. Bilmecelerde yer alan yansıma kelimelerin aktarılmasında da

benzer yöntemler kullanılmıştır. Belirtmek gerekir ki yansıma sözler, bir dilin lehçeleri arasında bile aynı olmayabilmektedir. Bu sebeple Karakalpak Türkçesindeki bir yansıma söz, Türkiye Türkçesine aktarılırken -varsa- en yakın biçimiyle karşılanmıştır. Türkiye Türkçesinde bir karşılığı bulunmayan yansıma sözler aynen korunarak tırnak içinde gösterilmiş, bu tip yansımaların hangi durumda kullanıldığı yer yer dipnotlarda ifade edilmiştir.

Metinde yer alan Karakalpak Türkçesi ibareler, yatık (italik) harflerle; Türkiye Türkçesi ibareler, düz harflerle verilmiştir. İkinci bölümdeki Karakalpak bilmecelerinin Türkiye Türklerince söylenen aynı veya benzer biçimlerinin karşılıkları, tespit edilebildiği kadarıyla (160 adet civarında) ilgili bilmecenin peşine **TT.** kısaltmasından sonra eklenmiştir (Türkiye Türklerince söylenen bilmecelerin tespitinde büyük ölçüde İlhan Başgöz'ün *Türk Bilmeceleri I-II* ve az da olsa Amil Çelebioğlu ve Yusuf Ziya Öksüz tarafından hazırlanan *Türk Bilmeceler Hazinesi* adlı eserlerden yararlanılmıştır.). Tabiidir ki her bir Karakalpak bilmecesinin benzer bir karşılığının bulunması mümkün olmaz. Bu durum, elbette o bilmecenin söylendiği, ilgili olduğu nesne ile Türkiye Türkçesinde bir bilmece olmadığı anlamına gelmez. Biz, sadece benzer, ortak ifade ve cümlelerin yer aldığı bilmeceleri bulup karşılaştırmaya imkân tanımak istedik. Belki şu tespiti yapmak yerinde olur: Bire bir veya benzer bir karşılığı bulunmayan bilmeceler, daha çok yeni, teknolojik nesnelerle ilgili olanlardır. Bunun yanında halkın hayatında artık fazla yer işgal etmeyen varlıklarla ilgili bilmece örnekleri görülmez (örneğin "sülün" kuşu gibi, çadır gibi).

Bilmecelerde geçen ve açıklanmasına ihtiyaç duyulan bazı kelimeler, dipnotlarda gösterilmiştir. Söz konusu kelimelerin anlamları, *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü* (2019) adlı çalışmadan alınmıştır. Bu kaynağın içinde yer almayan bazı kelimelerin anlamlandırılmasında yardımlarını esirgemeyen Karakalpakistan'dan Dr. Güljaxan Allambergenova ve Muzaffer Azatbaev'a, ayrıca Kazakistan'dan Türkiye'ye gelip yüksek lisans öğrenimleri sürecinde öğrencim olan Jansaya Muratova ile Akbilek Jaksılık'a ve Türk Dil Kurumuna teşekkürü bir borç bilirim.

Ceyhun Vedat UYĞUR

GİRİŞ

KARAKALPAKLAR VE KARAKALPAKİSTAN

Karakalpaklar

Karakalpak etnonimi, genel kabule göre bu Türk topluluğunun giyim tarzına dayanmaktadır. XI. yüzyılın ilk yarısında Aral boylarında bulunan Doğu Peçeneklerinin topraklarına Sibirya ve İrtiş taraflarından Kıpçak boyları girmiş ve bunların bir kısmı Peçenekler arasında hayatlarını sürdürmüşlerdir. Tarihçi Ebu'l-Fazl Beyhâkî, *Tarih-i Beyhâkî* adlı eserinde XI. yüzyıl ortasında Harezm hanının ordusundaki bir komutanın "Kalpak" olarak adlandırdığını yazmıştır. P. P. İvanov, söz konusu "Kalpak" teriminin "Karakalpaklılar" olarak ifade edilmesinin daha doğru olacağı görüşünü belirtmiştir (Yılmaz 2008: 1-14). Eski Rus yıllıklarında "Çerniyi Klubuki", Arap kaynaklarında "Karabörklü" adlarının, Karakalpakları ifade ettiği kabul edildiği gibi (Arat 1955: 286), tarihte "Karakalpak" ve "Çernıye Klobuki" terimlerinin, Kıpçaklar tarafından basit halk (tebaa) anlamında kullanıldığı görüşünü söyleyenler de bulunmaktadır (Yılmaz 2008: 1-14). Rus vekayinamelerinde son defa olarak Peçenekler 1169'da, Karakalpaklar ise 1192'de zikredilmektedir. Reşidüddin, *Camiü't-Tevarih*'te Moğolların 1239 yılında güney Rusya'ya yaptıkları sefer münasebetiyle, Ruslar ile yan yana bir de "kavm-i külâh-ı siyah"tan bahseder. Bundan sonra, XVI. asrın sonuna kadar kaynaklarda bu kavmin ismine tesadüf edilmemektedir. Bugünkü Karakalpaklar tarihî kaynaklarda, ilk defa XVI. asrın sonunda Sırderya boyunda oturan bir kavim olarak zikredilmektedir (Arat 1955: 285). Karakalpakların kökeni hakkında kendileri arasında mevcut rivayetlere göre, bunlar Nogaylara bağlanmakta ve eski vatanları olarak Kazan ile Astrahan hanlıkları arasındaki Volga sahilleri gösterilmektedir (Arat 1955: 285). Ancak Aksak Timur onları Türkistan'a getirip Sırderya boyuna yerleştirmiştir. Karakalpaklar, XVII. yüzyılın başlarında Yese (Türkistan), Sığnak ve Savran şehirleri ile aşağı Sırderya arasında bulunmuşlardır. O

zaman bile Karakalpakların bir kısmı Amuderya deltasına ulaşmışlar ve tarımla uğraşmışlardır. XVI. yüzyıl başlarında Harezm ülkesi, Buhara'dan ayrılıp bağımsız hanlık olmuş, başkentinin adıyla Hive Hanlığı adını almıştı (Türk Ansiklopedisi: 291). Hive Hanlığının Rusya ile 1873'te yaptığı anlaşmaya göre, Amuderya'nın sağ tarafındaki Hive toprağı Amuderya şubesi adıyla Sırderya eyaletine ilhak ediliyordu. Bu anlaşmaya göre, Karakalpaklar doğrudan doğruya Rus uyruğu olmuşlardı (Türk Ansiklopedisi: 292). Türkistan'da Sovyet hükûmeti hâkim olduktan ve Büyük Türkistan adı ortadan kaldırıldıktan sonra, Hive yerine Karakalpakistan Cumhuriyeti kurulmuştur. "1924 yılında Kazakistan Cumhuriyetlerine dâhil özerk bir eyalet olarak kurulmuş olan bu ülke, 1930'da Kazakistan'dan ayrılmış, 1932'de, özerk cumhuriyet hâlinde, Rusya Birleşik Cumhuriyeti'ne dâhil edilmiş ve nihayet 1936'da, aynı teşkilat ile, Özbekistan Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır." (Arat 1955: 284). SSCB dağıldıktan sonra da durum değişmemiştir. Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet konumunu devam ettirmektedir. Ülke, Aral Gölü'nün güneyinde, Amurderya'nın (Ceyhun) aşağı mecrasının sağ sahili ile deltası ve buna bitişik çölleri içine alan bir sahayı kaplamaktadır. Ülkenin kuzey ve batısında Kazakistan, doğusunda Özbekistan, güneyinde Türkmenistan Cumhuriyetleri bulunmaktadır.

Karakalpakistan

Karakalpaklar, yoğun olarak 1936'dan beri Özbekistan'a bağlandıkları özerk Karakalpakistan ülkesinde yaşamaktadırlar. Ülkenin yüz ölçümü 166.590 kilometrekare olup Özbekistan'ın %38'ini kaplar (Yılmaz 2008: 224).

Karakalpakistan Özerk Cumhuriyeti'nin nüfusu, 2018 verilerine göre 1,8 milyon kişiden fazladır. Halkın %40'ını Özbekler, %36,9'unu Karakalpaklar, %15.9'unu Kazaklar, %5,3'ünü Türkmenler, %0,6'sını Ruslar ve geri kalan %1,3'ünü diğer halklar oluşturmaktadır (Musaev 2019: 166).

Din ve Kültür

Karakalpaklar, sünni Müslüman inancına sahip bir halktır. Ne zaman İslamiyet'i kabul ettikleri tam olarak bilinmese de Karakalpakların hemen hemen tamamının X-XIII. yüzyıllar arasında Müslüman oldukları tahmin edilmektedir. Bugün Karakalpakistan'ın dinî inanç görüntüsü yaklaşık rakamlarla şöyledir: Müslümanlık %70, Hristiyanlık %8, Ateizm %7. Karakalpakistan'da din ile bağlantılı olduğu düşünülen ve bir anlamda halk hekimliği olan tabipçiliğin de eski Şamanizm'in devamı olduğu düşünülmektedir (Yılmaz 2008: 258-277).

Karakalpaklarda diğer Türk halklarında olduğu gibi sözlü edebiyat geleneği ve türleri çok önemli bir yer tutar. Toplumu etkileyen geçmişin olayları, *destanlar, koşuklar (jırlar), tolğavlar*, *aytıslar* (karşılıklı söylenen şiirler)*, atasözleri (makal-meteller), bilmeceler (jumbaklar), sıñsıvlar* (istemediğiyle evlendirilen kızların söylediği içli şiirler)*, hevjarlar* (evlenen kızların, evlerinden ayrılmadan önce söylediği şiirler)*, hoşlasıv koşukları* (vedalaşma/ayrılık şiirleri)*, esittirivler* (ölüm vb. kara haberi, ima yoluyla duyurmayı hedefleyen şiirler)*, joklavlar* (ağıtlar)*, añız eñgimeler* (anlatılar, efsaneler)*, toy koşukları*nda hayat bulur. Diğer Türk topluluklarının edebiyatında rastlamadığımız *Kırk Kız* destanı başta olmak üzere, biraz daha eski dönemden kalma masalımsı unsurlar içeren *Şaryar (Şehriyar)* destanı, Peçenek-Kıpçak dönemlerini (XI-XII. yy.) içine alan *Koblan,* Altınordu devirlerini içine alan (XIII-XIV. yy.) *Edige, Er Şora* destanları ve daha yakın devirleri içine alan *Alpamıs, Maspatşa, Er Ziyvar, Devletyarbek* destanları zikredilebilir. Karakalpakların, Kazak ve Nogaylarla birlikte yaşadıkları "Nogaylı" devrinin ortak temsilcileri olan *Soppaslı Sıpıra, Asan Kaygı, Jiyrenşe Şeşen* Karakalpaklarca da sahiplenilen kişilerdir. XVI. ve XVII. asırlarda Yayık boyundaki Karakalpaklar arasından *Dospambet Jırav, Kaztuvğan jırav,* Yenideryа boyunda *Müyten jırav*, Karakalpak sözlü edebiyatını temsil eden ozanlar olarak gösterilebilir. Ekim devrimine kadarki dönemde *Jiyen jırav,* Karakalpak sözlü edebiyatında özellikle destan yırcısı olarak dikkat çeker (Japakov vd. 1983).

Karakalpak yazılı edebiyatının başlangıcı, genel olarak onların Aral ve Harezm bölgelerine göçüp daha yerleşik bir hayat tarzını benimsedikleri yüzyıla (XIX. yy.) denk gelir. Bu asırda Karakalpakların kültürel hayatının gelişmesi, medreselerde okuyanların artması, ekonomik, sosyal ve siyasi hayatın değişmesi, yazılı edebiyatın oluşmasına da etki eder. XIX. yüzyılda *Künhoja, Ajiniyaz, Berdak, Öteş, Gülmurat, Sarıbay* öne çıkan ve Karakalpak yazılı edebiyatının ilk temsilcileri olan şairlerdir. Hive Hanlığının 1873'te Rusya'ya bağlanmasıyla, hanlığa bağlı olarak yaşayan Karakalpakların da bu tarihten itibaren Rus egemenliğine girdiğini ve edebiyatlarının Rus edebiyatı etkisinde gelişmeye başladığını görüyoruz. Başlangıçta, Çarlık Rusyasının siyasetine karşı fiilî ve edebî kalkışmalar gözlemlenir. Adaletsizliklere karşı alınan tavır hatta isyan *Omar, Ayapbergen, Abdikadir Bekimbet ulı (oğlu), Kudaybergen Jebegen ulı, Kazakbay Hojaniyaz ulı* gibi şairlerin dilinde edebîleşir. *Kulmurat, Sıdık Tokpan ulı, Annakul, Begjan, Jañabay* da sosyal adaletsizlikle ilgili şiirler yazarlar (bk. Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-23, 2003; Uygur 1999: 4-79).

XX. yüzyıl Karakalpak edebiyatı, edebî türlerin hemen her türünde örnekler içerir. Devrin en önemli temsilcileri arasında *Seyfulğabit Mejitov,*

Kasım Avezov, Nejim Devkaraev, Asan Begimov, Abdiraman Ötepov, Tölepbergen Kayıpbergenov, Kasım Evezov, İzbasar Fazılov, Saylavbay Jumağulov, İbrayım Yusupov gibi belli başlı isimler zikredilebilir (Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-23, 2003; Uygur 1999: 59-75).

Ortografya

Karakalpaklar, başlangıçta Asya Türklerinin yazı dili olan Türkçeyi (Çağatay Türkçesi) kullanmaktaydılar. Çünkü Çağatay Türkçesi, Karakalpakların (genelde Doğu ve Kuzeybatı Türklüğünün) yaşadığı coğrafyayı da içine alan geniş sahada yazı dili durumunda idi. İsmail Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesi ve usul-i cedid mektepleri, bu coğrafyaya da ulaşmıştı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Karakalpakistan'ın kurulması ile (1925) Karakalpakların kendi konuştukları lehçe, yazı dili durumuna getirilmiştir. Eski dönemlere ait dil malzemesi az olsa da yaklaşık olarak XIX. yüzyılda başladığı kabul edilen yazılı edebiyat temsilcilerinin (Ajiniyaz, Künhoja vd.) eserlerindeki dil, Doğu (Çağatay) Türkçesi ile karışık bir manzara arz eder (Uygur 2004: 3029-3062).

Karakalpak Türkçesi için önce 1924'te Arap harfleri temelinde bir alfabe geliştirilmiştir. Arap alfabesi, 1932'de yerini Latin esasına dayanan ve 1938'e kadar kullanılacak olan alfabeye bırakır (Aslında Latin esaslı bir alfabe, 1928'de ilk kez denenir. Bu alfabe, *Kızıl Karakalpakistan* gazetesinde tanıtılır.). 1940-1957 yılları arasında Kiril harfleriyle oluşturulan birinci Kiril alfabesi dönemi yaşanır. 1957'den sonra alfabe yeniden düzenlenir ve ikinci Kiril alfabesi oluşturulur. 1993'e kadar kullanılan Kiril alfabesi, bu tarihten sonra yerini resmen Latin harflerine bırakır (Yılmaz 2008: 359-363).

Latin esaslı yeni alfabenin kullanılması süreci yavaş işlemiştir. Türk lehçeleri için mevcut Türk alfabesine eklenmesi önerilen /q/, /x/, /w/, /ñ/ ve /ä/ den /q/, /x/ ve /w/ işaretleri, yeni Karakalpak alfabesinde yer bulmuştur. Fakat açık e /ä/ karşılığında /á/, /ö/ karşılığında /ó/, /ü/ karşılığında /ú/, yumuşak /ğ/ karşılığında /ǵ/, damak /ñ/si karşılığında /ń/, /ç/ karşılığında /ch/, /ş/ karşılığında /sh/ işaretleri tercih edilmiştir[1].

[1] Latin esaslı en son alfabe, 10 Haziran 2016'da kabul edilmiş ve "QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍNÍŃ NÍZAMÍ 26.02.1994-J. №367/XII. LATÍN JAZÍWÍNA TIYKARLANǴAN QARAQALPAQ ÁLIPBESIN ENGIZIW HAQQÍNDA" başlığıyla Karakalpak Meclisinin web sitesinde (https://joqargikenes.uz/qr/1690.html) yayımlanmıştır. Bu alfabe henüz yaygınlaşmadığı için Kiril harfli Karakalpak Türkçesi metinlerini Latin harflerine aktarmada kullandığımız alfabe, Türkiye'de genel kabul görmüş alfabe (ə yerine á değil ä gibi) olmuştur.

q/t	baspa	jazba	aytılıwı	kirill	q/t	baspa	jazba	aytılıwı	kirill
1	Aa		a	а	18	Nn		ne	н
2	Áá		á	ә	19	Ńń		ńe	ң
3	Bb		be	б	20	Oo		o	o
4	Dd		de	д	21	Óó		ó	ө
5	Ee		e	е, э	22	Pp		pe	п
6	Ff		fe	ф	23	Rr		re	р
7	Gg		ge	г	24	Ss		se	с
8	Ǵ ǵ		ǵa	ға	25	Tt		te	т
9	Hh		he	хе	26	Uu		u	у
10	Xx		xa	х	27	Úú		ú	ү
11	Íı		ı	ы	28	Vv		ve	в
12	Ii		i	и	29	Ww		we	ў
13	Jj		je	ж	30	Yy		ye	й
14	Kk		ke	к	31	Zz		ze	з
15	Qq		qa	қа	32	Sh sh		she	ш, щ
16	Ll		la	л	33	Cc		ce	ц
17	Mm		me	м	34	Ch ch		che	ч

Karakalpak Türkçesinin Türk Lehçeleri İçindeki Yeri

Karakalpak Türkçesi, Türk dilleri/ lehçeleri ailesinin Kıpçak (kuzeybatı) grubunun Aral-Hazar bölümüne girmektedir.

Karakalpaklar, kendi ağızlarının yazı diline dönüştürülmesine kadar ortak yazı dilini (Çağatay) kullanmaktaydılar. Ağız özellikleri de Kazak Türkçesine çok yakındır. Ancak Karakalpaklar, uzun süren temasları ve komşuluk ilişkileri nedeniyle diğer Türk boyları olan Oğuzlardan da etkilenmişlerdir. Söz başındaki "t" ve "k" seslerinin zaman zaman "d" ve "g"ye dönüşmesi (Uygur 1999: IV-V, Uyğur 2018: 68, 72), sıfat fiil şekli olarak -AcAK ekinin kullanılması (Uygur 1999: XVIII; Uyğur 2018: 219) Oğuz Türkçesinin etkisini göstermektedir.

Karakalpak Türkçesi, kuzeydoğu ve güneybatı olmak üzere başlıca iki ağız bölgesine ayrılmaktadır. Aralarında çok fark olmayan bu iki ağızdan başka Karakalpakistan sınırları boyunca Karakalpak-Kazak, Karakalpak-Türkmen ve Karakalpak-Özbek karışımı ağızlar vardır (Baskakov 1951: 3-4; Yılmaz 2008: 359).

BİRİNCİ BÖLÜM

İNCELEME

1. Bilmeceler

1.1. Tanım

Bilmeceler, eski devirlerden beri sürüp gelen halk âdetleri, halk tecrübeleri, sosyal hayatla ilgili her türlü araç gereçler, tabiatla ilgili duygu, düşünce ve inanışlar hakkında yaratılan edebî ve kültürel unsurlardır. İnsanlar, çevresinde olup biten her türlü olaya, sürece; etrafını kuşatan her türlü somut varlığa dikkat gözü ile bakmış; bunlardan bir "sonuç", bir "hüküm" çıkarmış, bunları "değer"lendirerek ve kendi dilince sıralayarak ifade etmiş, böylece "bilmece" dediğimiz kültür unsurunu oluşturmuştur.

Bilmeceler, insan hayatında yer alan her şeyle ilgili söylenmiş olabilir. Halkın yaşantısı, kullandığı aletler, tabiat olayları, hayvanlar, bitkiler, teknolojik gelişmenin ürünü olan makineler vb. her şey bilmecenin kapsama alanına girebilir. İnsan hayatına giren bir teknolojik yeniliği çok kısa sürede bilmecelerde görmek mümkündür. Radyo, televizyon, telefon, traktör, motosiklet, gramofon gibi araçların hayatımızda çok eski bir geçmişi olmamasına rağmen bunlarla ilgili bilmeceler de yaratılmıştır.

Halk bilmecelerinin çoğu, onu yaratan meslek erbabının işiyle, mesleğiyle uygunluk gösterir. Başka bir deyişle çiftçi, çiftçilikle; hayvancılık yapan, hayvanlarla; balıkçı, balıkla; sanatkâr veya usta, ürettiği eserle ilgili bilmece yaratmıştır. Bununla birlikte bilmecelerin ortaya çıkışı, bütünüyle meslek erbabına indirgenemez. Mitolojilerin[2], bu bağlamda inanışların, tabuların, örf ve âdete dönüşmüş davranış/yaşayış biçimlerinin; insan hayatında yer alan her türlü soyut ve somut varlığın; insanın içinde yaşadığı tabiat, çevre vesairenin bilmecelerin doğuşuna kaynaklık ettiği gerçeği kabul görmüştür. Dolayısıyla

[2] Karakalpak bilmecelerindeki mitolojik unsurların izleri için bk. Uygur, 2023: 1047-1077.

bilmeceleri, anonim ve ferdî mahsuller olmak üzere iki kısımda ele almak mümkün olmaktadır.

Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* adlı eserinde bilmecelerle ilgili şu genel bilgiyi verir: "Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan, bitki gibi canlıları; eşyayı; mücerred kavramları, dinî konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde uzak yakın münâsebetler ve çağrışımlarla düşünce, muhâkeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir." (Elçin 2004: 607)

"Bu sözler, bir takım eğlence, lügaz, muamma ve bulmacalarda da görülen ve dinleyiciye sorulunca ondan halli istenen 'bil bakalım' veya 'ol nedir ki' ifadelerinin bir bakıma geniş tarifidir. Bu tarifi kendinde toplayan söz, Batı Türkçesi'nde 'bilmek' fiilinden doğmuş bir isimdir. Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sahası ve Kerküklüler aynı manaya gelen 'tabmak' fiilini ve bu kökten türeyen *'tabmaca, tappaca*'yı, Kaşgarlılar '*tabzuğ'*, Altay Türkleri (Tobollar) '*tapkır'ı* '*tavısak'ı*, Kırgızlar (Hakasça) '*Tapcang-rumalı*'nı, kullanmaktadırlar. Ayrıca Türkmenlerde '*matal'* ile Kırgızlar, Kazaklar, Karakalpaklar ve Başkırtlarda '*Cumbak, yumak'* sözü yaygındır. Türkiye'de bazı köy ve kasabalarda 'bilmece' umumi ismi yanında, mesela Bilecik'in Gölpazarı kasabasında ve köylerinde, '*masal, mesel, hikâye, metel, bulmaca, söz, dele, fıcık, gazelleme*' gibi mahallî deyimler yaşamaktadır." (Elçin 2004: 607)

Boratav ve Başgöz, "Türk Halk Bilmeceleri" adlı çalışmada bilmecenin tanımını şöyle yapar: "Bilmece çözüm bekleyen küçük bir sorunun, kalıplaşmış şiirsel bir şekilde ifadesinden meydana gelen bir sözlü edebiyat türüdür." (Boratav-Başgöz 1974: 2)

Çelebioğlu ve Öksüz, *Türk Bilmeceler Hazinesi* adlı çalışmada bilmeceyi şöyle tanımlarlar: "Mücerred, müşahhas hemen her mevzu'u, karakteristik bir veya birkaç yönüyle içine alan daha çok manzûm ve sûal mâhiyetinde, söyleyeni mechul, tarihimizin karanlık devirlerinden günümüze kadar süregelen halk mahsûlleridir." (Çelebioğlu-Öksüz 1995: 7)

İlhan Başgöz, *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı Tietze ile yaptığı ortak çalışmadaki "Halk Bilmecelerinin Tarif Sorunu" başlığı altında, bazı araştırmacıların (Friedreich, Starr, Dundes, Nüzhet-Ferit, Güngör-Ozanoğlu, Boratav-Başgöz) bilmece tariflerini nakletmiş, sonra da kendisinin Boratav'la birlikte yaptıkları şu tarifi vermiştir:

"Sözlü edebiyat türlerinden biridir, şiirsel bir klişe içinde karşılık bekleyen bir küçük sorudur. Çok defa nesneyi veya ilkeyi tek bir kelime ile ifade eder.

Metinde verilen ipuçları ile bu nesnenin bulunması söz konusudur." (Başgöz-Tietze 1999:2)

Başgöz, akabinde: "Bu tariflerin hepsi hem doğru, hem yanlış, hem tam hem de biraz eksiklidir." (Başgöz-Tietze 1999: 2) diyerek her birinin değerlendirmesini yapmıştır. Arkasından, "Bir tarif denemektense, bilmeceyi tanıtacak ögeler üzerinde daha etraflıca durmayı yeğledik." dedikten sonra bilmecelerin özelliklerine ilişkin şu bilgilere yer vermiştir:

"Bilmece geleneksel sorudur. Geleneksel olmak demek zaman ve söylenen yerler içinde bir derinliği ve yaygınlığı olmak demektir. Geleneksel demek belli bir grup insan tarafından, bilmece olarak kabul edilmiş olmak demektir; gelenekçe kabul edilen biçimler içinde bulunmak demektir. Gösterim çevresi içinde sorulmak o kadar önemli ki, geleneksel olmanın öteki boyutları eksik de olsa, bu çevrede bilmece olarak kabullenilen bir soru bilmecedir." (Başgöz-Tietze, 1999: 3)

Görüldüğü gibi bilmecenin benzer veya kısmen farklı tanımları yapılmıştır. Bu tanım ve yaklaşımlar, bilmecelerle ilgili yapılan çalışmalarda[3] zikredilmiştir. Biz tekrara düşmemek için söz konusu "bilmece" tanımları üzerine fazla bir şey yazmayacağız.[4]

Türk halk bilmeceleri de diğer halk edebiyatı mahsulleri gibi çok eski bir tarihe sahiptir. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lügâti't-Türk* adlı eserinde *tapuz-* "bilmece sormak" (Atalay 1992, I: 462-6), *tapzuğ* "bilmece" (Atalay 1992, I: 462-5), *tapzuguk* "halkın birbirini sınamaya çektikleri bilmece" (Atalay 1992, I: 462-6), *tabuzgu neng,* "bilmece" (Atalay 1992, I: 489-2), "*tabuzguk*" (Atalay 1992, I: 502-13, II: 164-25) kelimelerine rastlanıyor ki bunlar *tap-* (bul-) kökünden gelen kelimelerdir. XIV. yüzyılda Kıpçak lehçesiyle yazılan *Codex Cumanicus*'ta da bilmecelere rastlanmaktadır. *Codex Cumanicus* üzerinde çalışan Argunşah-Güner, söz konusu eser içinde 47 adet bilmece tespit etmişlerdir (Argunşah-Güner 2015: 339-349). Mesut Şen ise *Türk Dünyası Bilmeceleri*'nde "Kıpçak Türkçesinin en eski örneklerini sunan *Codex Cumanicus*'ta 51 bilmece bulunmaktadır." der ve bunları ilgili bölümde verir [Şen 2021 (TDB-4): 1605-1608].

Türk dünyasında, bilmece kelimesinin karşılığı olarak Türkçe kökenli fiillerden yapılmış terimler bulunmaktadır. Fakat yabancı kaynaklı bazı kelimeler de bilmece terimi için kullanılmaktadır. Türk dünyasında, bilmece

---

[3] Bilmeceler üzerine yapılan çalışmaları topluca göstermesi bakımından şu çalışmalara bakılabilir: İçel 2005: 48-71, Türkyılmaz 2007: 21-74.

[4] bk. Şimşek 2003: 223-224; Yardımcı 2002: 82; Kaya 2007: 160; İçel 2005: XVII-XVIII; Batur 1998: 141; Türkyılmaz 2007: 7-22. vd.

kelimesinin karşılığı olarak kullanılan terimler, üç kaynaktan yararlanılarak alfabetik sırayla aşağıda gösterilmiştir:

Kaynaklar → / **Türk Toplulukları ↓**	**Şimşek 2003: 222**[5]	***Türk Dünyası Bilmeceleri 1-2-3-4* (TDB) 2021**	***TDEK-1 (Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü)* 2001: 434-435**
Altay	tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, taptırğış, tabıska, tabışkak, tapkış, tavısak, tavusak, tavuskak, tapkır, takpır	tabışkak (TDB-4: 1645)	tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, taptırğış, tabıska, tabışak, tapkış, tavısak, tavusak, takpır, tapkır
Azerbaycan	bilmaca, tapmaca	Güney Azerbaycan: tapmaca (TDB-1: 135), Kuzey Azerbaycan: tapmaca (TDB-1: 279)	bilmaca, tapbaca, tapmaca, tappaca, tapzuğ
Başkurt	tabışmak, yomak	yomak (TDB-3: 1439)	yomak tabışmak
Doğu Türkistan	tabzuğ	-	tabzuğ
Hakas (Abakan)	tapçan nımah (tapçan umak, sespak nımak)	tabcañ nımax, tabxıs, taptırğas, sispek, sispek nımax (TDB-4: 1727)	tapçan nımah (tapçan umak, sespak nımak)
Karaçay-Malkar	yumak	comak (TDB-2: 985)	yumak
Karakalpak	jumbak	-	jumbak
Karaylar	tapmaca	-	tapmaca
Kazakistan	jumbak	jumbak (TDB-2: 781)	jumbak
Kerkük	-	tapmacak	-
Kıbrıs	mesel	-	mesel
Kırgızistan	tabışmak	tabışmak (TDB-2: 647)	tabışmak
Kırım Tatar	-	tapmaca (TDB-2: 583)	
Kumanlar	-	-	tapkış

[5] Şimşek'in verdiği bilgiler, büyük ölçüde *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*'ndeki (2001/1: 434-435) terimlerle aynıdır.

Kumuk	-	yomak (TDB-3: 1517)	
Nogaylar	tapmacak	-	tapmacak
Özbekistan	cumbak, çöpçak, matal, tabişmak, tapar, tapmaca	topişmok (TDB-3: 1245)	tàpişmàk, cumbak, matal, tapmaca, tapar
Tataristan	başvatkıç, sir, tabışmak	tabışmak (TDB-3: 1063)	tabışmak, başvatkıç, sir
Tofa (Karagas)	-	ta:bır so:t (TDB-4: 1735)	-
Tuva	tıvızık	tıvızık (TDB-4: 1751)	tıvızık
Türkmenistan	matal, tapmaca	matal (TDB-1: 419)	matal, tapmaca, taptı
Uygurlar	tebişmak	tépişmaq (TDB-3: 1405)	tepişmek
Yakutlar	taabırın	-	taabarın

Türkyılmaz da doktora tezinde (Sakaoğlu 1979-1983: 232-243; Kaya 1999: 463; Şimşek 2003: 222'den alıntı yaparak) yukarıdakine yakın bilgiler verir (2009: 24 ve 50-71 arası). Ayrıca 2009'daki çalışmasında Türk dünyasında bilmece için kullanılan kelimeleri, etnik ad belirtmeden bir paragrafta vermeye çalışır: "Bütün Türk dünyasında yaygın ve sevilen bir tür olan bilmeceler için Türklerin kullandıkları terimler de temelde 'taP- ve biL- gibi birkaç köke bağlı' (Sakaoğlu 1979-1983: 230) olmakla beraber oldukça farklılıklar göstermektedir. Türk dünyasında bilmece kelimesinin karşılığı olarak *tabıskak, tabışkak, tabkak, taptıruv, tavısak, bilmaca, tapmaca, tabışmak, yomak, yumak, elbergen comak, jumbak, matal, tıvızık, taabırın, tepişmak* gibi çok çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bunların dışında Türk dünyasının bazı bölgelerinde *commok, cumak, gomak, gombak, zomak* gibi terimler de bilmece karşılığında kullanılmaktadır. Anadolu sahasında ise en yaygın olarak kullanılan terim ise biL- fiil kökünden bilmece terimi olmakla birlikte, başka terimlerin kullanıldığına da rastlanmıştır. *Asal, asal sorma, askı, atlı hekat, atlı mesel, bağlama, bilmaca, bilmece söyleşme, bilmeli matal oyunu, bulmaca, düğün, düzmece, elçim, fıcık, gazelleme, hikâye, masal, mat, mesel, mesel vurma, metal, metel söyleşme, tanıtmaca, tanıtmalı hekat, tatmaca*, bunlardan bazılarıdır." (Türkyılmaz 2009: 42)

Türk dünyasında bilmece karşılığında kullanılan terimlere bakıldığında terimlerin Türkçe kökenli dört ayrı fiilden türetildiğini görmekteyiz. Söz konusu fiillere gelen ekler, değişebilmektedir:

1. *tap-* "bulmak": *(> tab-):* tabışkak, tapmaca, tabcañ nımax (< tap-cañ yum-ak), tabxıs, taptırğas, tapmacak, tabışmak/ topişmok, ta:bır, tıvızık (< tab-ız-ık), tépişmaq, taabırın, tabkak, taptıruv, tavısak.

2. *yum-* "yummak, gizlemek, kapatmak"*:* yomak, comak, jumbak, gomak, zomak

3. *bil-* "bilmek"*:* bilmece

4. *çöz- ~ çez-* "çözmek, açmak"*:* sispek (< çöz- ~ çez- fiilinden benzeşme yoluyla: çeç-mek ~ şeş-mek ~ ses-mek ~ sis-mek/pek), sispek nımax

Bu dört Türkçe fiil kökünden türeyenlerin dışında kalanlar, yabancı kökenli kelimelerdir: *mesel, metel, metal, matal, mat, hikâye, hekat, gazelleme* vd.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Karakalpaklar bilmeceye "*jumbak*" demektedirler. Kelime, *yum-* fiilinin Karakalpak Türkçesindeki biçimidir ve "yummak, kapatmak" anlamında kullanılır[6]. *-bak* da *-mak* ekinin Karakalpak Türkçesindeki fonetik değişime uğramış biçimidir: *yum-mak > jum-bak.*[7] Karakalpaklar, bilmecenin bilinmesi, çözülmesi işine de *şeşim, jumbaqtıñ şeşimi* (bilmecenin çözümü) demektedir.

1.2. Karakalpak bilmecelerinin derlenmesi ve araştırılması

Türk dünyası bilmeceleri üzerine yapılmış çalışmalar istenilen düzeyde değilse de ciddi ve geniş çaplı araştırmaların da yapıldığını söylememiz gerekir. Bu çalışmaları Dilek Türkyılmaz, 2007'de yaptığı doktora tezinde göstermeye çalışmıştır (Türkyılmaz 2007). Söz konusu doktora tezi, aynı zamanda Türk dünyası bilmeceleriyle ilgili mukayeseli bir çalışma örneği ortaya koyması bakımından da önemlidir. Bundan başka Esma Şimşek tarafından 2003 yılında yapılan "Bilmeceler" adlı çalışma da kayda değerdir (Şimşek 2003: 228).

Türk dünyası bilmeceleriyle ilgili olarak aşağıda belirtilen lisansüstü çalışmaların yapılmış olduğunu tespit ettik. Ama elbette bunların dışında farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının halk edebiyatı ürünleri ve bu arada bilmeceler üzerinde başka çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle bilmeceler üzerinde yapılan geniş kapsamlı çalışmalarda bunlar zikredilmişlerdir (Örneğin bk. İçel 2005: 4871; Şimşek 2003: 228-229; Türkyılmaz 2007: 34-71).

Türk dünyası bilmeceleri üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar[8]:

---

6 *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*, 2019.

7 -mAK ekinin Karakalpak Türkçesindeki biçim ve kullanımları için bk. Uyğur 2018: 102.

8 bk. tez.yok.gov.tr (Erişim tarihi: 24.04.2023)

Elifhan Ekici (2021), *Karakalpak Bilmeceleri (İnceleme-Metin)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülin Akdemir (2019), *Yeni Uygur Bilmeceleri Üzerine Söz Dizimsel Bir İnceleme,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Serdar Şimşek (2018), *Kırgız Türklerinin Bilmeceleri (İnceleme-Metin),* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arzu Ağca (2015), *Kazan Tatar Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Güzel Sabitova (2015), *Tatar Bilmecelerinin Dil Özellikleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dinara Erjumanova (2014), *Kazak Bilmeceleri,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emel Tokmak (2010), *Uygur Bilmeceleri Üzerine Bir Değerlendirme,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Murtadh H. Azaat (2009), *Kerkük Türkleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hatice İçel (2005), *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerinde Bir Araştırma,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gülhan Bada (1999), *Türkmen Matalları (Bilmeceleri) (Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi İncelenmesi, Metin ve Çeviri)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde hazırlanan ve 2021 yılında yayımlanan dört ciltlik *Türk Dünyası Bilmeceleri* adlı önemli ve kapsamlı çalışma bulunmaktadır. Geniş kapsamlı bir Türk Dünyası coğrafyasının bilmecelerini içeren söz konusu çalışmada Karakalpak Türkçesi ile söylenen bilmeceler bulunmamaktadır.

Türkiye'de Karakalpak bilmeceleri üzerine 2021 yılında Elifhan Ekici tarafından bir yüksek lisans tezi hazırlanmış olduğu yukarıda zikredildi. Biz, çalışmamızı tamamladıktan sonra bu tezi fark ettik. Söz konusu yüksek lisans tezi de *Qaraqalpaq Folkloru* serisinin 3. cildine dayanmaktadır. Sözü

edilen çalışmanın, Kiril harflerinin genel kabul görmüş Latin esaslı Türk alfabesine çevrilmesi hususunda farklılık göstermesi (q yerine ķ, kalın ğ yerine ġ, ä yerine ə kullanılması gibi) dikkat çekmektedir. Ayrıca Karakalpak Türkçesi metinlerinin Türkiye Türkçesine aktarılmasındaki eksik ve yanlışlıkların giderilmesi açısından da çalışmanın gözden geçirilmesi doğru olacaktır kanaatindeyiz. Söz konusu tezin bir de "İnceleme" kısmı (s. 11-23) bulunmaktadır.

Karakalpakistan'da "Karakalpak bilmeceleri konusuna ilk eğilenler arasında Kasım Avezov ve Seyfulğabit Majitov sayılabilir. Bunlar, folklor malzemelerinin arasına pek çok bilmeceyi de dâhil edip toplamışlardır. Fakat onların topladığı bilmeceler, bütünüyle korunmamış olup bazıları Özbekistan İlimler Akademisi Karakalpak Bölümünde bulunmaktadır. Karakalpak bilmecelerini toplama işinde N. A. Baskakov'un hizmeti büyüktür. Baskakov, S. E. Malov başkanlığında 1926'da Şımbay, Kegeyli, Tahtaköpir bölgelerinde yapılan bilimsel gezi ve araştırmalarda halkın etnografya, diyalektoloji ve sözlü edebiyatının çeşitli türlerinin toplandığını, bunlar arasında bilmecelerin de olduğunu biliyoruz. Bunları, 1926-1946 yılları arasında yaptığı derlemelerin yayını olan birinci cildinde[9], 150'den fazla bilmeceyi de yayımlar. Baskakov, bilmeceyi söyleyen kişinin yerini, yaşını, işini (mesleğini), söyleyiş özelliğini de kaydeder. 1929 yılında A. A. Sokolov'un başkanlık ettiği bilimsel heyette K. Ayımbetov, Konrat ve Moynak bölgelerine gidip halk şiiriyle ilgili malzemelerin yanında bir miktar bilmece de derler."[10] (Alımov 1978: 11)

"Bundan sonraki zamanlarda Törtkül'deki 'pedtexnikum'un, 'sel'xoztexnikum'un ve Sovyet Parti Mektebinin öğrencileri de bilmece derler ve 'Karakalpak til-edebiyatı' Enstitüsüne teslim eder. Bunların hepsi, eskiden beri söylenegelen geleneksel ve yaygın bilmecelerdir. Fakat bunları derleyen öğrencilerin tecrübesizliği, bilmecelerin bir kısmının özellikle diyalektik yönden hatalı derlenmesine sebep olmuştur. Bilmecelerin kimlerden derlendiği de tespit edilmemiştir." (Alımov 1978: 11)

"Bilmeceleri derleme işi, 1960 yılında Özbekistan SSR İlimler Akademisinin Karakalpak Bölümü Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde folklor bölümünün kurulmasıyla yeni bir safhaya geçer. Folkloristlerden oluşan bir heyet, Karakalpakistan'ın Konrat, Hojeli, Moynak, Törtkül, Biruniy, Amuderya bölgelerinden diğer sözlü edebiyat ürünleri yanında pek çok bilmeceyi de toplar. Bu satırların yazarı da 1961 yılından beri Karakalpakistan'ın hemen hemen tamamından 5000'den fazla bilmece derleyip, yazar Sağıydulla Abbazov ile

---

9 Baskakov (1951), *Karakalpakskiy Yazık*, izd. AN SSSR, Moskva.

10 Ö İ. A. KK. f biblioteka fondunda № A-36-1108-39.

birlikte 115'e yakın bilmeceyi çocuklara armağan edip *Jumbaqlar*[11] adıyla neşreder." (Alımov 1978: 12)

Türkyılmaz da yukarıda ifade edilen Karakalpak bilmecelerinin derlenmesi ve yayımlanmasına dair bilgileri, bir paragraf içinde (Maksetov 1996: 143-144'ten alıntı yaparak) şöyle özetler: "K. Maksetov'un 'Karakalpak Halkının Körkem Avızeki Döretpeleri' adlı eserinde söylediğine göre, Karakalpak jumbaklarına olan ilgi 1917 yıllarında başlamıştır. 1920 ve 1930'lu yıllara gelindiğinde N. A. Baskakov'un folklorik materyallerinin içinde "jumbak" örneklerine rastlanmaya başlandı. Baskakov'un 1951'de neşredilen 'Karakalpakskiy Yazık' adlı eserinin birinci cildinde 150'den fazla jumbak örneği bulunmaktadır. 1963 yılında S. Abbasov ile E. Alımov tarafından 'jumbaklar' neşredildi. 1970 yılında[12] ise yirmi ciltlik "Karakalpak Folkloru"nın üçüncü cildi 'jumbak'lara ayrıldı. Bu cildi hazırlayanlardan ve ön sözü yazan E. Alımov, 1991 yılında bu cildi kendi adıyla yayımladı." (Türkyılmaz 2007: 69)

1.3. Karakalpak bilmecelerinin özelliklerine dair

Karakalpak bilmecelerinin içerik, cevap, yapı ve teknik özelliklerine dair öne çıkan şu özellikleri görülmektedir:

Türkiye Türklerince söylenen bilmecelerde olduğu gibi, Karakalpak Türklerince söylenen bir bilmecenin birden fazla varyantının olduğu müşahede edilmektedir ki bu da doğal bir durumdur. Bilmeceyi oluşturan kişi ve topluluk, bilmeceye konu olan nesne veya olgunun bir veya birden fazla yönünü, özelliğini öne çıkarabilmektedir. Bunun dışında diyalektik veya leksik farklılıklarla söylenen aynı bilmeceler bulunmaktadır. Bu durum, esasen sadece Karakalpak bilmeceleri için değil, diğer Türk topluluklarının hatta dünya halklarının bilmeceleri için de geçerlidir.

Bilmeceler, her devirde söylendiği veya yaratıldığı için, her halkın bilmece repertuvarı da doğal olarak genişlemektedir. Halklar, münasebette bulunduğu diğer halkların kültüründen ve yaşayışından etkilendiği için yeni materyallere, nesnelere veya olgulara bağlı olarak yeni bilmeceler de oluşturulmaktadır. Uzun yıllar Sovyetler Birliği içinde kalmış olan Karakalpaklar da Rus kültür ve yaşayışından etkilenmişler, buna bağlı olarak radyo, televizyon, uydu, semaver, dikiş makinesi gibi pek çok yeni alet ve nesne, bilmeceye konu olmuştur. Halk, yeni varlık veya durumları bilmece türüne dönüştürürken eski bilmecelerin kelimelerini değiştirip, bir anlamda eski bilmeceyi kalıp olarak

---

11 Alımov (1970). *Jumbaqlar*. Nökis: "Qaraqalpaqstan" baspası.

12 Aslında 1978 yılında, Profesör Kabıl Maksetov'un redaksiyonu ile Äsen Alımov tarafından yayımlanmıştır.

kullanıp kolaycılığa da kaçmıştır. Örneğin *Appaq ğana dasturxan, / Kolxoz jerin qaplağan. "*Bembeyaz sofra, / Kolhoz toprağını kaplamış." (*Paxta*-Pamuk) (157) bilmecesi, daha eski olan *Appaq ğana dästurxan, / Jerdiñ jüzin qaplağan. "*Bembeyaz sofra, / Yeryüzünü kaplamış." (*Qar*-Kar) (443) bilmecesi esas alınarak oluşturulmuştur.

Bazen bir bilmecenin (varyantları dâhil) birden fazla veya birbirinden farklı cevabı olabilmektedir. Bu hususu Başgöz de "…Bir bilmeceye birden çok karşılık verilebilir ve bunların hepsi de doğrudur. 'Dal ucunda boncuk' bilmecesinin karşılığı kiraz olabileceği gibi kayısı da, nar da şeftali de olabilir. Gelenek bunlardan sadece birini doğru kabul etmiştir." şeklinde ifade eder (Başgöz vd. 1999: 4). Karakalpak bilmecelerinde de benzer durumu gözlemleyebilmekteyiz. Bunlara şu örnekleri verebiliriz:

Ursañ tayaq ötpeydi, / Quwsañ ayaq jetpeydi. (Köleñke) Vursan, dayak geçmez (kâr etmez), / Kovalasan ayak yetişmez. (**Gölge**) (48)

Ursañ tayaq ötpeydi, / Quwsañ ayaq jetpeydi. (Şamal) Vursan, dayak geçmez (kâr etmez), / Kovalasan ayak yetişmez. (**Rüzgâr**) (451)

İynesiz tiktim, / Ülgisiz piştim. (Maldıñ alası) İğnesiz diktim, / Örneksiz biçtim. (**Hayvanın alacası / lekesi**) (671)

Ülgisiz piştim, / Sabaqsız tiktim. (Maldıñ terisi) Örneksiz biçtim, / İpsiz diktim. (**Hayvanın derisi**) (673)

Ülken qara üy, kişkene qara üy, / Ortasında Murtaza biy. (Erin-til, bastıñ eki jağı) Büyük kara ev (çadır), küçük kara ev, / Ortasında Murtaza Bey. **(Dudak, dil, başın iki yanı**) (559)

Ülken üy, / Ülken üydiñ işinde kişkene üy, / Kişkene üydiñ işinde Murtaza biy. (Etik, şılğaw, ayaq) Büyük ev, / Büyük evin içinde küçük ev, / Küçük evin içinde Murtaza Bey. (**Çizme, çorap, ayak**) (599)

Tamğa tayaq süyedim. (Şaşbaw) Dama dayak dayadım. (**Saç bağı, saç tokası**) (83)

Tamğa tayaq süyedim. (Zäñgi) Dama dayak (direk) dayadım. (**Üzengi**) (1005)

Bilmecelerde cevaba yönelik ipuçları bulunur. Bunların çoğu mecazla örtülmüş, gizlenmiştir. Fakat Türk bilmecelerinde olduğu gibi, cevap açısından bakıldığında bazı Karakalpak bilmecelerinin de zor cevaplı olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle bu bilmecelerde cevaba yönelik ipucu bulmak neredeyse mümkün değildir:

Temir teptim tawğa şıqtım. (Ay) Demir dövdüm dağa çıktım. (Ay) (402)

Ağaşsız köpir salınadı. (Muz) Ağaçsız köprü yapılır. (Buz) (431. Ayrıca bk. 429)

Jumbağım jutıldı. / Kölge barıp qutıldı. (Quyın) Bilmecem yutuldu (yok oldu), / Göle varıp kurtuldu. (Fırtına) (459)

Ädiraspan tübinde, / Ala tışqan oynaydı. (Quyın) "Ädiraspan"[13] otunun dibinde, / Ala sıçan oynar. (Fırtına) (461)

Jürgen jeri mereke. (Adam) Gittiği yer eğlence (yeri). (Adam) (497)

İyrim-iyrim, iyrim jumbaq, / İyrimlesip keler jumbaq. (Adamnıñ ömiri) Düğüm düğüm, düğüm bilmece, / Düğümlenip gelir bilmece. (İnsan ömrü) (504)

Jar boyında Yusup otır, / Eki iynin qasıp otır. (Baqa) Yar boyunda Yusuf oturur, / İki omzunu kasarak oturur. (Kurbağa) (146)

Bilmecelerde dikkat çeken bir özellik de zamanla unutulan nesne ve varlıkların da değişime uğramasını gösteriyor olmasıdır. Bu durum, Karakalpak bilmecelerinde de gözlemlenir. Örneğin *Ot basında uzın şanaş* (Ateş başında uzun "şanaş"[14]) bilmecesinde kastedilen "kedi", eskiden tahıl, hububat konan kaba benzetilmişken sonraki devirlerde bu, *Ot basında baqa şaynek* şekline dönüştürülmüş, başka bir deyişle eskiyen tahıl kabının yerini çaydanlık almıştır (Alımov 1978: 15).

Alımov'un ifadesine göre Karakalpak bilmecelerinin öne çıkan, farklı bir özelliği de "aile"yi bilmece hâline getirmiş olmasıdır. Mesela:

− *Bizden bir şımşıq qaştı.* / Bizden bir kuş kaçtı.

− *Neşik?* / Nasıl?

− *Qırıq qulağı qırıq jerinen teşik. /* Kırk kulağı kırk yerinden delik.

− *Neşe ulı bar, neşe qızı bar? /* Kaç oğlu var kaç kızı var?

− *Eki ulı bar, bir qızı bar, erli-zayıp ekewi. /* İki oğlu var, bir kızı var, karı koca ikisi.

− *Awılda ma, qalada ma, jaqın ba, alıs pa? /* Köyde mi şehirde mi, yakın mı uzak mı?

---

13 *ädiraspan*: Daha çok ilaç veya tedavi amacıyla kullanılan bir ot.

14 *şanaş:* Keçi derisinden yapılan ve içine un, darı vb. şeyler ile kımız gibi sıvıların konulabildiği kap, tulum.

diyerek kendi yaşadıkları köyde veya başka tarafta yaşayan yakınlarının, akrabalarının tamamını, bir ev, bir aile içinde bilmeceye dâhil eder (Alımov 1978: 17).

Bilmecelerde, zaman zaman özel isim olarak kullanılan bazı kelimelerle karşılaşmaktayız. Bunların bir kısmı gerçekten yaşamış, bilinen isimlerdir. Bir kısmı da bizce malum olmasa da halk arasında yaşayan ve belki bazı özellikleriyle bilinen kişiler olabilir. Karademir, bu tip özel isimlerin bilmecelerde kullanımları için "İnsanlardan İmge" tabirini kullanır (Karademir 2007a: 450). Bazen bilmecenin cevabı olan nesne veya onun özelliği, bir özel isim içinde ifade ediliyor olabilmektedir. Nihayet, bu özel isim konumundaki bazı kelimeler, bilmecedeki başka kelimelerle bir aliterasyon, ses uyumu yaratmak için söylenmiş kelimeler olarak da kabul edilebilir:

Jumabiyke *jupbiyke, / Joğalğan zatlarıñ tüwel, / İzlemeseñ tappaysañ. (Jumbaq)* (65)

Bekbergen *şolaq jer tırnaydı. (Tamşı)* (438)

Jol-jol jatır, jol jatır, / Jol üstinde qul jatır, / Sonşa quldın işinde, / ***Abılay*** *degen er jatır. (Kegirdek, tis-til)* (560)

Ülken qara üy, kişkene qara üy, / Ortasında ***Murtaza biy****. (Erin-til, bastıñ eki jağı)* (559)

Aday-aday, aday jumbaq, / Aday qızın alğan jumbaq, / ***Şüyit*** *qızı şeşken jumbaq. (Säwkele)* (604)

Tolıbay*dıñ balası töbelesip keledi, /* ***Egizbay****dıñ eki ulı eregisip keledi, / Ekewi qarawıl qaraydı, birewi şöpşek teredi. (Tüye)* (661)

Tört bay*dıñ tört ulı, / Töbelesip baradı, /* ***Erewil*** *baydıñ eki ulı, / Elewlesip baradı. / Ortasında jetim qız, / Şöpşek terip baradı. (Maldıñ tört ayağı-awzı)* (669)

İyrek-iyrek äkesi bar, / Jelbiregen şeşesi bar, / ***Tatlıbiyke*** *degen qızı bar. (Şiye)* (921)

"Jumbaq" (bilmece) kelimesi, bazı bilmecelerde bir "doldurma" veya söylenenin bir bilmece olduğunu vurgulama gibi bir maksatla söylenmiş izlenimini vermektedir. Zira "jumbaq" kelimesi bilmeceden çıkarılınca herhangi bir anlam kaybı olmamaktadır:

Tappas, tappas, tappas ***jumbaq****, / Tanalı sıyırğa bermes* ***jumbaq****, / Qızlar kelse qıymas* ***jumbaq****, / Qızıl altınğa bermes* ***jumbaq****. (Adamnıñ janı)* (498)

*İyrim-iyrim, iyrim **jumbaq**, / İyrimlesip keler **jumbaq**. (Adamnıñ ömiri)* (504)

*Ekken-ekken, ekken **jumbaq**, / Eki etegin türgen **jumbaq**, / Qazalığa barğan **jumbaq**, / Qaqtıñ suwın işken **jumbaq**. (Kiyik)* (725)

Karakalpak bilmecelerinde yansıma kelimelerin hayli fazla kullanımına tanık olmaktayız. Söz konusu yansıma kelimeler, bilmece içinde bulunan bazı kelimelerin (ya da varlıkların) ses yapısına uygun seçilmişlerdir:

***Tur-tur** etedi, / **Tür**kistanğa jetedi. (Xat)* (661)

***Dübir-dübir** törtew, / **Dübirle**gen besew, / Qoyan qos qulaq, / Onıñ menen altaw. (**At**)* (655)

***Sılt-sılt kisen**im, / **Sılqılda**ytuğın **kisen**im. / Qulağında qulıp joq, / **Sıltılda**ytuğın **kisen**im. (Sıyırdıñ tuyağı)* (685)

***Jılt-jılt** etti, / **Jıl**ğağa tüsti, / Hasasın iynine qıstı. (Qırğawıl)* (787)

***Tır**rıw-tırrıw **tır**nalar, / Jüzim bağda jorğalar, / Eti haram, sorpası hadal, / Bunı tabıñ balalar. (Bal härresi)* (815)

***Şiydim**-şiydim qus, / **Şiy** basında qonğan qus, / Ğaz şekilli qara qus, / Xan basına qonğan qus. (Şıbın)* (828)

Karakalpak bilmecelerinde doğal olarak onların yaşantısını, yaşadıkları çevreyi, onların kültürünü görmek mümkündür. Kullandıkları müzik aletleri, rüzgâr, fırtına gibi tabiat olayları, radyo, televizyon, telefon gibi teknolojik haberleşme araçları, yetiştirdikleri bitkiler, hayvanlar vb. bilmecelerine yansımıştır.

1.4. Karakalpaklarda bilmece söyleme

Karakalpak geleneğinde bilmeceleri yaşı büyükten küçüğe, kızlardan erkeklere kadar herkes meclislerde, uygun ortamlarda söyleyebilir. "Bilmecelerin cevabı hemen bulunamazsa 'suda mı kırda mı, canlı mı cansız mı, yurtta mı başka yerde mi, gökte mi yerde mi' vb. sorular sorulup cevap bulunmaya çalışılır. O zaman da bilinmezse zor bir bilmecenin yerine on adet bilmece söylenip kurtulmak mümkündür. Eğer kişi, sorulan zor bilmeceyi çözemezse o kişiye bir daha bilmece sorulmayabilir." (Alımov 1990: 9) "Bilmeceyi bilenler, bilmeceyi soranlar tarafından ödüllendirilir. Bilemeyenler ise 'kırk kaşık su içmek', 'mañlayşertpek' (alnına parmak veya fiske ile vurmak), 'urtına şertiw' (avurduna vurmak) veya arkadaşlarını evine çağırıp ziyafet çekmek gibi cezalara maruz kalabilir. Bazı durumlarda bilmeceyi çözemeyen arkadaşlarına gençlerin 'Tüye jün tösek, onı tappağan

gödek' (Deve yününden döşek, onu bulmayan gerzek), 'Jumbağımnıñ jubı qara, tappağannıñ işi qara' (Bilmecemin teki kara, bulmayanın içi kara) diyerek şakalaşmaları da mümkündür. Bu şakalaşma, birbirini maskara edip üzerlerine gülmek amacıyla değil, tam tersine, arkadaşlarının cesaretlerine sahip çıkıp kalabalık önünde edeple ve açıkça bildiklerini söyleyebilmeye alıştırmak amacına yöneliktir. Bilmecenin cevabına gülmek veya bilemeyen kişinin üzerinden gülmek, bilmece sorma ve cevaplama sanatının karakteristik özelliklerindendir." (Alımov 1990: 9-10) "Bilmeceyi çözmenin zorluğuyla ilgili olarak 'Aytqan adam qulıp boladı da şeşken adam gilt boladı.' (Bilmeceyi söyleyen kişi kulp olur, çözen kişi kilit olur) sözü de söylenir. Bu şekilde kollektif bir yarış biçiminde bilmece sormak, onu çözmek; çözenleri övmek, çözemeyenleri gülünç duruma düşürmek gibi teatral bir görüntü oluşur." (Alımov 1978: 8-9) Bilmeceyi, sadece sorulan değil, orada bulunan kişilerin bulup söylemesi de mümkündür. Böylece daha zeki, yetenekli kişiler, kendilerini göstermiş olurlar.

1.5. Karakalpak bilmecelerinin şekil özellikleri

Türkiye Türklerince söylenen bilmecelerde olduğu gibi Karakalpak Türklerince söylenen bilmecelerin hem manzum hem de mensur olanları bulunmaktadır. Manzum tarzda olanlar iki, üç, dört, sekiz, on bir veya daha fazla mısradan kurulu olabilmektedir. Elbette içlerinde tek satırdan ya da mısradan oluşan bilmeceler de bulunmaktadır. Bunların bir kısmı mensur özellikte iken bazıları da mısra özelliği taşımaktadır. Bu durum, söz konusu bilmecenin (iç veya mısra başı) kafiyeli tarzda söylenişinden veya ölçülü söylenişinden anlaşılabilmektedir. ***Ura**, uranıñ dögeregi **sora**.* (551), *A**st**ı boran, ü**st**i oşaq*. (988) gibi bilmeceler, tek mısralık manzum bilmece sayılabilir. Karakalpak bilmecelerinin manzum olanları, doğal olarak kafiyeli/secili ve ölçülüdür. İçlerinde (ölçüsü) serbest olanlar da vardır. Kafiye dizilişleri değişebilmektedir. Biz burada bütün bilmeceleri şekil yönünden ele almayı gereksiz gördüğümüz için sadece fikir vermesi bakımından aşağıdaki tespitleri belirtmekle yetindik, bilmeceleri yazmayıp numaralarını vermeyi tercih ettik.

1.5.1. Manzum bilmeceler

Beyitler, üçlükler, dörtlükler veya daha fazla mısralardan oluşan Karakalpak bilmeceleri bulunmaktadır. Manzum metinlerin temel özelliği kafiyeli ve ölçülü söylenmiş olmalarıdır. Aşağıda Karakalpak bilmecelerinin kafiye özelliklerini gösteren örnekler bulunmaktadır:

Kafiye düzeni bakımından Karakalpak bilmeceleri

İki mısralılar:
aa (7, 10, 11, 15, 16, 20, 22, 79, 80)

Üç mısralılar:
aaa (53, 60, 67, 68)
aab (45)
aba (5, 8, 50, 61)

Dört mısralılar:
aabb (35, 40, 52)
aaba (12, 14, 81)
abab (4)
abcb (6, 9, 27, 33)
abab, cdcb, efgf, hıhı (25)

Dörtten fazla mısralılardan karışık kafiyeli olanlar:
On mısralı: abcbddeefe (91)
On dört mısralı: aa-bb-cc-dd-cc-ee-cc (94)
On altı mısralı: ab-ab-cd-ed-fe-ge-eg-eg (309)

Kafiye türleri bakımından Karakalpak bilmeceleri

Karakalpak bilmecelerinde çeyrek[15], yarım, tam, zengin, tunç (çok zengin) ve cinaslı kafiye türleri karşımıza çıkabilmektedir. Bir bilmece içinde farklı kafiye türlerini de (yarım, tam vb.) görmek mümkündür. Elbette kafiyelerle birlikte redifler de ahengi zenginleştiren unsurlar olarak kullanılmıştır:

Çeyrek kafiye örnekleri
Haywanattıñ janı bar,
Qanatlıdan tawıp al. (*Sona*) (138)

Qantqa uqsar reñi,
Här klasstıñ "qälemi". (*Por*) (223)

[15] Bu terim, ilk defa, Saim Sakaoğlu tarafından, 1-2 Haziran 1998 tarihlerinde yapılan I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumunda telaffuz edilmiştir. Biz bildiriler kitabına ulaşamadık. Ancak "çeyrek kafiye" ile ilgili bilgileri, Saim Sakaoğlu'ndan nakleden Doğan Kaya'nın "Âşık Şiirinde Kafiye ve Redif" adlı makalesinden aldık. Buna göre, çeyrek kafiyeyi şöyle tanımlayabiliriz: "Çıkakları birbirine yakın olan seslerle meydana getirilen kafiyeye '*çeyrek kafiye'* denir. Bu sesler; *'ç-ş', 'n-l-r', 'z-s'* gibi sesler olup, önceleri ya kafiye olarak görülmemiş, ya da yarım kafiye olarak düşünülmüştür. Hâlbuki bunlara bir isim vermek gerekiyordu. Bu bakımdan, 'çeyrek kafiye' terimi yerinde bir sözdür." ("Âşık Şiirinde Kafiye ve Redif": 2, www.dogankaya.com, erişim tarihi: 25.04.2023)

*Quwatı bar, aqı**l**ı joq,*
*Gewdesi bar, ja**n**ı joq.* (*Traktor*) (261)

Yarım kafiye örnekleri

Tek ses benzerliğine dayanan kafiyedir:

*Bir at**a**sı, bir an**a**sı,*
*Neşe jüz mıñ bal**a**sı.* (*Ay, kün, juldız*) (10)

*Ursañ tayaq ö**t**peydi,*
*Quwsañ ayaq je**t**peydi* (48*: Köleñke,* 451*: Şamal*)

*Awqat jewdiñ qural**ı**,*
*Özi awızda turad**ı*** (*Tis*) (75)

Tam kafiye örnekleri

İki ses benzerliğine dayanan kafiyedir:

*Ğarrı şeşem qähärlen**di**,*
*Köz jası sel etti jer**di*** (*Güldirmama, jawın*) (26)

*Qolı joq suwret s**al**adı,*
*Tisi joq tislep **al**adı* (*Suwıq*) (42)

*Bir ağaş on eki put**aq**,*
*Här birinde otız japır**aq**,*
Här japıraqtıñ bir jağı qara,
*Bir jağı **aq**.* (*Jıl, ay, tün, kün*) (56)

*On bürkit, otız aqquw kölde j**at**qan,*
*Laşınnıñ hiyle menen dämin t**at**qan,*
Telegey teñiz bolıp şayqalsa da,
*Biydayıq jemin tawıp uşpay **at**qan.* (*On barmaq, awız, til*) (88)

*Eki ayaqlı ög**iz**,*
*Mañlayında qos müy**iz**.* (*Velosiped*) (244)

*Men bir qus kördim ismi här**ip**,*
*Kiyatır qarnı jerge süyretil**ip**.* (*Kene*) (850)

Zengin kafiye örnekleri

İkiden fazla (üç) ses benzerliğine dayanan kafiyedir. Sayısı fazla değildir.

*Tamırsız ösken bir te**rek**,*
*Awırlığı joq, bir şö**rek**,*
*Özi de elge ke**rek**,*
Tolıp atır şaqası,
Qoyıptı şöpke ildirip. (*Zontik*) (306)

Tunç (çok zengin) kafiye örnekleri

Çok zengin kafiye olarak da adlandırılır. Üçten fazla ses benzerliğine dayanır:

*Bir kölde eki j**ayın**,*
*Biri ketse, biri t**ayın**.* (*Ay menen kün*) (7)

*Eki bala **ayaq**lasıp atır,*
*Tura sala t**ayaq**lasıp atır.* (*Kirpik*) (536)

Cinaslı kafiye örnekleri

Yazılışları aynı, anlamları farklı kelimelerle yapılan kafiyedir. Sayısı azdır:

*Bala-bala, **balalar***, (bala+lar "çocuklar")
Bala boylı salalar,
Tuyağınan suw işip,
*Müyizinen **balalar***. (balala-r "yavrula-r, çoğalır") (*Mäkke*) (868)

Bir bilmecede farklı türde kafiyelerin kullanılması da mümkündür:

*Aşa tu**yaq**lı,* (zengin kafiye)
*Eşki sı**yaq**lı,* (zengin kafiye)
Jüyrik jäniwar,
*Mäkanı ş**öl**de,* (tam kafiye)
*Şäşmeli k**öl**de.* (tam kafiye) (*Kiyik*) (104)

*Qarmaqtay eki **ayağ**ı*, (tunç kafiye)
*Tumsığında t**ayağ**ı,* (tunç kafiye)
*Töbesinde gü**l**i bar,* (çeyrek kafiye)
*Ala bajaq tü**r**i bar.* (çeyrek kafiye)
*Köp şırlaydı bähä**r**de,* (çeyrek kafiye) (-r-)
*Qosıq aytqan mähä**l**de*, (çeyrek kafiye) (-l-)
*Jüzi tömen t**ur**adı*, (tam kafiye)

*Basın ekşep **ur**adı.* (tam kafiye) (*Öpepek*) (127)

*Asqan j**awız**,* (tunç kafiye)
*İyt **awız**,* (tunç kafiye)
*Tülki q**uyrıq**,* (tunç kafiye)
*Özi j**üyrik**,* (tunç kafiye)
Jaqınlasa qorağa,
*Böribasarıñ ja**t**paydı*, (çeyrek kafiye) (-t-)
*Atam kirpik qa**q**paydı*. (çeyrek kafiye) (-q-) (*Qasqır*) (113)

Mısra sonunda sadece redif bulunduran bilmece örnekleri[16]

*Anası elli **jamaw**,*
*Balası qırıq **jamaw**.* (*Sıyırdıñ alası*) (96)

*Özi bir **qarıs**,*
*Tili mıñ **qarıs**.* (*Qälem*) (212)

Mısra başı veya ortası kafiyeli (secili) - redifli bilmece örnekleri

*Toğız şeşe**k** bir japıraq,*
*Aq tawı**q** ketegi suwıq* (*Toğız planeta, aspan*) (19)

*Jat**sa** tas,*
*Jaq**sa** otın* (*Taskömir*) (58)

***Ura**, uranıñ dögeregi s**ora**.* (*Awız, murt, saqal*) (551)

*S**ırtı** aq, işi qızıl,*
*M**urtı** bar, ökşesi temir.* (*Bäykemi etik, näli*) (595)

***Jaysa** köldey,*
***Jıysa** teñdey.* (*Şatır*) (611)

*A**şılmağan** urada,*
*Pi**şilmegen** ton jatır.* (499: *Adamnıñ janı*, 762: *Balıqtıñ öti*)

*Äk**esi** tışqan, şeş**esi** qustan.* (*Jarğanat*) (809)

[16] "Redifin var olabilmesi için mutlaka kafiyenin var olması gerekir." görüşünde olan bilim adamlarına göre *jamaw, qarıs* kelimelerini "sözde redif" saymak gerekir ("Âşık Şiirinde Kafiye ve Redif": 8, www.dogankaya.com erişim tarihi: 25.04.2023).

*A**st**ı boran, ü**st**i oşaq.* (*Elgezer*) (988)

*A**tt**an biyik, iy**tt**en alasa.* (*Er "eyer"*) (1000)

*Arq**a**sında awzı bar,*
*Ort**a**sında mäni bar,*
Jetik şayır bolsañ,
Usı gäpten xabar ber. (*Digirman*) (1034)

*Şım-şı**tır** şiydey qo**tır**.* (*Keregeniñ kögi*) (1113)

***Özi** bi**rew**, k**özi** alt**aw**.* (*Tereze*) (1092)

*A**na** awıldıñ buwrası,*
*Mı**na** awıldıñ buwrası,*
Jelbireydi şuwdası. (*Päki*) (1080)

Aliterasyonlu ve tekrarlanan kelimelerin bulunduğu bilmece örnekleri

*U**şt**ım u**şpaqq**a **şıqt**ım,*
***Tept**im **t**ere**kk**e **şıqt**ım.* (*Atqa miniw*) (ş, t, k/q) (657)

***T**amı**r**ın **t**a**rt**sañ **t**aw **t**u**r**adı.* (*Tüye*) (t, r) (662)

***Q**a**r**a sıyı**r**ım **q**a**r**ap tu**r**,*
***Q**ızıl sıyı**r**ım jalap tu**r**.* (*Qazan, ot*) (q, r, s) (942)

***B**iz-**b**iz, **b**iz edi**k**,*
***B**iz **b**ir talay qız edi**k**,*
***B**izlerdi **b**izip **k**etti,*
*Bir jip**k**e dizip **k**etti.* (*Burış*) (b, z, k) (903)

Kafiyesiz bilmece örnekleri

Mısralardan ibaret kurulmuş olan, redif ve kafiye taşımayan bilmeceler de mevcuttur:

Jupar tastıñ astında,
Qızıl tonlı qız jatır. (*Tülki*) (721)

Alıstan qarasañ läñ-läñ,
Qasına barsañ közi kök,
Pay zañğardıñ jortıwı. (*Tışqan*) (734)

1.5.2. Mensur bilmeceler

Cümle hâlinde olan ve manzum bilmecelerdeki gibi kafiye, ölçü aranmayan (bulunmayan) bilmecelerdir. Anlamları bakımından olumlu, olumsuz ve soru cümleleri şeklinde söylenmiş olabilirler. İçlerinde yüklemsiz olanları da bulunmaktadır:

Tamğa tayaq süyedim.	(*Şaşbaw*) (83)
Ayrı joldan eki at kiyatır.	(*Murın*) (86)
Aq küşigim juwıra-juwıra buwaz boldı.	(*Urşıq*) (1055)
Dünyanı suw alsa da, / Üyrekke bir pul.	(*Üyrek*) (794)
Bürkit uyasın bir tawsa, / Bir tappaydı. (olumsuz)	(*Fırtına*) (39)
Öreli kiyizdi qağa almadım. (olumsuz)	(*Aspan*) (385)
Dünyada eñ aşşı da, duşşı da ne? (soru)	(*Söz*) (76)
Bir tesikte pütkil dünya.	(*Qulaq*) (84)
Ot basında baqa şaynek.	(*Pısıq*) (93)

1.6. Karakalpak bilmecelerinin yapı özellikleri

"Yapı bakımından, en basit bilmece bir özneden (veya konudan) ve onu tanımlayan en az bir ögeden (veya yorumdan) oluşur. *Dam ardında gümüş çubuk* (Buz)." (Başgöz 1999: 10)

Başgöz'ün de belirttiği gibi bilmecelerde öznenin adı her zaman açıkça verilmez ve özne, çoğu zaman bir mecaz olarak kullanılmıştır. Fakat bazı bilmecelerde özne mecaz değil, işaret edilen şeyin veya insanın gerçekten kendisidir. *"İçi darı gibi, dışı deri gibi"* (incir) bilmecesinde darı gibi, deri gibi ifadeleri mecaz olarak değil, gerçeten de darıyı ve deriyi anlatmak için kullanılmıştır (Başgöz 1999: 10).

Karakalpak bilmecelerinde de bu durumları gözlemleyebiliyoruz. Fakat biz genel olarak fikir vermesi amacına yönelik olarak konuya ana hatlarıyla temas etmek istedik:

Köpir astında tört qurt. (Sıyırdıñ ayağı) Köprü altında dört kurt. (Sığırın ayağı) (684). Bu bilmecede özne, bilmecenin cevabı olan *sıyırdıñ ayağı*'dır.

Birden fazla tanımlayıcı ögesi olan bilmeceler de vardır:

İyisi joq, duzı joq, / Onısız japta turıs joq. (Suw) Kokusu yok, tadı yok, / Onsuz kanalda hayat yok. (Su) (23): Bu bilmecede suyun tanımlayıcısı olan iki özelliği, kokusunun ve tadının olmaması ifade edilmiştir.

Otqa janbaydı, / Suwğa batpaydı. (Muz) Ateşte yanmaz, / Suda batmaz. (Buz) (24): Bu bilmecede de buzun ateşte yanmaması ve suda batmaması özellikleri belirtilmiştir.

Başgöz, bilmecelerdeki bu yapının, çeşitli eklemelerle biçimsel değişmelere uğrayabileceğini de ifade eder ve bu değişmeyi gerçekleştiren eklemelerin (söz kalıplarının) üzerinde durur (Başgöz 1999: 10). Karademir de bilmece kalıpları ile ilgili yaklaşımları değerlendirir, konuyla ilgli bazı araştırmacıların görüşlerini, tespitlerini nakleder; bu tespitlerin doğru ama eksik olduğunu belirttikten sonra da bilmece kalıplarını sınıflandırır (Karademir 2007b: 107, Karademir 2007a).

Karakalpak bilmecelerinde de bilmecelerin başında veya sonunda yer alan söz kalıpları mevcuttur. Bunların bir kısmı anlamsız, sonraki kafiyelere uygun olarak bilmecenin ilk mısrasına yerleştirilmiş kalıplardır; başka bir deyişle sonraki mısralara hazırlık mahiyetindedir. İçlerinde yansıma sözlerden oluşanların sayısı da az değildir. Başlangıç kalıpları tekerleme mahiyetinde olan bilmeceler de bulunmaktadır. Bu özellikleri gösteren bilmeceler ve kalıpları için şu örnekler verilebilir:

***Bir**…**bar**…*

Bir iytim *bar*… (852, 1149), *bir* aynam *bar*… (1)*, bir* şatır *bar*… (6)*, bir* zat *bar*… (14, 980)*, bir* maqluq *bar*… (102)*, bir* närse *bar*… (192, 455, 1068)*, bir* qoyım *bar*… (613)*, bir* qusım *bar*…(644) vd.

…astında…, …artında…, …üstinde…, …işinde…, …basında…

*Tösektiñ **astında** tört bawırsaq. (Sıyırdıñ tört emşegi)* Döşeğin altında dört "bağırsak"[17]. (Sığırın dört memesi) (674)

*Köpir **astında** tört qurt. (Sıyırdıñ ayağı)* Köprü altında dört kurt. (Sığırın ayağı) (684)

*Jer **astında** jezdemniñ atı kisneydi, / Barayın desem ayağımnan tisleydi. (Jılan)* Yer altında eniştemin atı kişner, / Gideyim desem ayağımdan dişler. (Yılan) (749)

*Jer **astında** qatara qazıq. (Geşir)* Yer altında sıra sıra kazık. (Havuç) (889)

---

17 *bawırsaq:* Küçük küçük bölünüp yağda kızartılarak yapılan bir tür hamur yiyeceği.

Üy ***artında*** *nar terek, / Gürespege adam kerek. (Güdili pişen)* Ev ardında koca ağaç, / Güreşmeye adam gerek. (Yığılı kamış, kesilmiş kamış yığını) (935)

Suw ***üstinde*** *kösilip jatar, / Biraq suwdan işe almas, / Bizdi arjaqqa ötkerer, / Biraq özi köşe almas. (Köpir)* Su üstünde kösülüp yatar, / Fakat sudan içemez, / Bizi öteki yana geçirir, / Fakat kendisi geçemez. (Köprü) (372)

Üy ***üstinde*** *usaq tas. (Juldız)* Ev üstünde ufak taş. (Yıldız) (412)

Hawız ***üstinde*** *eki bulaq, / Bulaq üstinde eki şıraq. (Awız, murın, köz)* Havuz üstünde iki pınar, / Pınar üstünde iki çıra (meşale). (Ağız, burun, göz) (552)

Taw ***üstinde*** *tört şıbıq, / Törtewi de teñ şıbıq. (Tüñliktiñ bawları)* Dağ üstünde dört çubuk, / Dördü de denk çubuk. ("tüñlik"in bağları) (1121)

Bir üydiñ ***işinde*** *üş körpeşe jıyıwlı tur, / Esigi de joq, tesigi de joq, / Qonaq kelse aşılar. (Qawın)* Bir evin içinde üç yorgan yığılı, / Kapısı da yok, deliği de yok, / Misafir gelse açılır. (Kavun) (877)

Ot ***basında*** *baqa şaynek. (Pısıq)* Ateş başında kurbağa çaydanlık. (Kedi) (93)

Qazıq ***basında*** *qar turmas. (Mäyek)* Kazık başında kar durmaz. (Yumurta) (773)

Tam ***basında*** *jartı nan. (Ay)* Dam başında yarım ekmek. (Ay) (400)

Bir tawdıñ ***basında*** *eki laşın, / Körmeydi qanşa uşsa da tawdıñ basın. (Bas, kirpik)* Bir dağın başında iki laçın (şahin), / Görmez nice uçsa da dağın başın. (Baş, kirpik) (521)

Jar ***basında*** *jartı sıpıra. (Qulaq)* Yar (Uçurum) başında yarım deri (sofra). (Kulak) (556)

Astı*…****üsti****…*

Astı *dağara,* ***üsti*** *dağara / Ortasında mıñ-mıñ şeşek, / Bir gülala. (Aspan, jer, juldız, ay)* Altı tef, üstü tef, / Arasında binlerce çiçek, / Bir gül. (Gökyüzü, yeryüzü, yıldız, ay) (5)

Astı *taxta,* ***üsti*** *taxta, / Ortasında qurt-qumırısqa. (Aspan, jer)* Altı tahta, üstü tahta, / Ortasında kurt(çuk) karınca (canlılar). (Gökyüzü, yeryüzü) (388)

Astı *qara,* ***üsti*** *qara, / Ortasında aypara. (Tasbaqa)* Altı kara, üstü kara, / Ortasında ay parçası. (Tosbağa, kaplumbağa) (741)

***Astı** paxta, **üsti** paxta, / Ortasında melle paxta. (Mäyek)* Altı pamuk, üstü pamuk, / Ortasında sarı pamuk. (Yumurta) (744)

***Astı** boran, **üsti** oşaq. (Elgezer)* Altı bora, üstü ocak. (Elek) (988)

Birewdiñ…bar / Bar birevdiñ, Atamnıñ…bar, Üstiniñ…bar

***Birewdiñ** bir ulı häm de qızı **bar**, / Ulınıñ tünde qızınıñ kündiz, / Uyqlaytuğın ädeti bar. (Ay menen kün)* Birinin bir oğlu, bir de kızı var, / Oğlunun gecede, kızının gündüz, / Uyuma âdeti var. (Ay ile güneş) (8)

***Bar birewdiñ** bir ulı häm de qızı, / Olardı biledi dünyanıñ jüzi, / Ulı tünde, qızı kündiz uyıqlaydı, / Heş kimge bilinbes jürgende izi. (Ay, kün)* Var birinin bir oğlu hem de kızı, / Onları bilir dünyanın yüzü, / Oğlu gece, kızı gündüz uyuklar, / Hiç kimse bilinmez yürürken izi. (Ay, güneş) (394)

***Atamnıñ** bir tonı **bar**, / Jamılıp bolmas. / İşi tolı hinji-marjan, / Biraq sanap bolmas. (Ay ve yıldız)* Babamın bir elbisesi var, / Yama yapılmaz, / İçi dolu inci mercan, / Fakat sayılmaz. (Ay, yıldız) (9)

***Üstiniñ** toğayı, suwı **bar**, / Seni de, beni de kötergen, / Quş, meni taw da al. (Jer)* Üstünün ormanı, suyu var, / Seni de beni de taşır, / Kucakla, beni bul da al. (Yeryüzü) (21)

Bir närse bar, bir närse…bar, … bir närse bar

***Bir närse** uzın boylı sällesi **bar**, / Qoynında qundaqlanğan balası bar, / Aytayın bunıñ mänin sorasañız, / Aq arıw uyqlap jatqan anası bar. (Qamıs)* Bir şeydir, uzun boylu, şapkası var, / Koynunda kundaklanmış yavrusu var, / Diyeyim bunun manasını sorarsanız, / Ak güzel, uyuklayıp yatan anası var. (Kamış) (866)

***Bir närse bar** teñkeygen, / Awzın aşıp añqayğan, / Añqayğandı sabap tur, / Bası ülken pañqayğan, / Qaptalında bar eken, / Onnan göre tar eken, / Parrıq bas penen ğırrıq bas, / Onı sabap tur eken. (Gübi, şelek, atlaw, piskek)* Bir şey var gözünü dört açan, / Ağzını açıp şaşıran, / Şaşırınca dövüp dur, / Başı büyük kibirli (övüngen), / Yanlarında var imiş, / Onun için dar imiş, / Kalkık baş ile yuvarlak baş, / Onu dövüp dururmuş. (Yayık, kova, ayran kabı, çömçe) (1068)

*Jahanda **bir närse bar** awzı jabıq, / Aşılar mezgilinde bawırın jazıp, / Üyinde tolıp atırğan ğäziynesi bar, / Hürmetlep paydalanar bilgen xalıq. (Kitap)* Cihanda bir şey var ağzı kapalı, / Açılır zamanında, bağrını açıp, / Evinde dolup taşan hazinesi var, / Hürmet eder, faydalanır bilen halk. (Kitap)

Kişkene ğana…

Kişkene ğana *tostağan, / Dünya jüzine baslağan. (Köz)* Küçücük tabak, / Dünyayı yönetir. (Göz) (80)

Kişkene ğana *mülde, / Mağan qarap küldi. (Ayna)* Küçücüktür küçücük / Bana bakarak güldü. (Ayna) (339)

Kişkene ğana *aynasız, / Qurılmaydı paydasız, / Salmağı joq, dım oñay. (Peşçexana)* Küçüktür aynasız, / Boş yere kurulmaz, / Ağırlığı yok, çok hafif. (Cibinlik) (363)

Kişkene ğana *döngelek, / Kişkene ğana bolsa da, / Ol adamnan biyigirek. (Malaqay)* Küçücüktür, yuvarlak / Küçücük olsa bile, / O, adamdan daha yüksek. (Kalpak) (588)

Kişkene ğana *qumğan, / Otırıp közin jumğan. (Pışıq)* Küçücük bir güğüm, / Oturup gözünü yuman. (Kedi) (706)

Kişkene ğana *tandırşa, / İşi tolı şörekşe. (Ğarbız)* Küçücük bir tandır, / İçi dolu çörek. (Karpuz) (885)

Kişkene ğana *meşel, / Süñgip barıp suw işer. (Qasıq)* Küçücük bir âciz (yürüyemeyen) / Uzanıp varıp su içer. (Kaşık) (957)

Kişkene ğana *aq tana, / Müyizim bar dep maqtana. (Şaynek)* Küçücük bir ak dana, / Boynuzum var diye övüne. (Çaydanlık) (969)

Kişkene ğana *awan, / Astı tolı boran. (Elgezer)* Küçücük bir avare, / Altı dolu bora (rüzgâr). (Elek) (987)

Giriş kalıplarının bir kısmı yansıma sözlerden oluşmaktadır. Söz konusu yansıma sözler, genellikle ilgili varlığın bir özelliğini yansıtacak şekilde seçilmişlerdir:

Maw-maw *basqan, maw basqan, / Ayaqların jay basqan, / Denesinde tolı küş, / İsleytuğını paydalı is. (Tüye)* Lök lök basan, lök basan, / Ayaklarını yavaşça basan, / Vücudunda güç dolu, / Yaptığı iş faydalı. (Deve) (98)

Zuw-zuw, *zuwan quş, / Beli baylı havadaki quş, / Ätteñ sesiñ jüyrigiñ, / Kelte ğana quyrığıñ. (Jaqtı, säwle)* Vın vın uçan kuş, / Beli bağlı aptal kuş, / Maalesef, sesin, "yüğrük"ün (sesin yüğrük at gibi hızlı), / Kısacıktır kuyruğun. (Işık, parıltı) (398)

Zuw-zuw *baradı, / Äl hawadan qaraydı, / Şöp-şardı şoqıydı, / Ilaydan sebet toqıydı. (Qarlığaş)* Vın vın gider (uçar), / Yükseklerden bakar, / Çer çöpü karıştırır, / Çamurdan sepet (yuva) dokur. (Kırlangıç) (808)

Zuw-zuw *baradı, / Zuw-zuw keledi, / Älhämdisin oqıydı, / Tordan ğälbir toqıydı. (Härregen)* Vız vız gider, / Vız vız gelir, / "Elhamdu"sunu (duasını) okur, / Ağdan kalbur dokur. (Arı) (813)

Zuw-zuw *zuwan quş, / Beli baylı hawan quş, / Ätteñ senin jürisiñ, / Uzınnan-uzaq jelisiñ. (Şarıq)* "Zuv zuv" eden kuş, / Beli bağlı havadaki kuş, / Vay senin yürüyüşüne, / Uzun uzak koşuşuna. (Çark) (1066)

Tekerleme tarzında başlayan bilmeceler için şu örnekler verilebilir:

Hä diydiler, dediler*, / Diydilärniñ üyine, / Urı tüsti diydiler, / Bes läşkerdi jiberip, / Quwıp şıqtı diydilär. (Murın, bes barmaq)* Hey muratlar (istekler), dediler, / Muratlarının evine, / Hırsız düştü dediler, / Beş askeri gönderip, / Kovalayıp, çıktı dediler. (Burun, beş parmak) (563)

Arı läp-läp, beri läp-läp*, / Señge salıp kiyiz qaplap. (Börek)* Öteye sallayıp beriye sallayıp[18], / Buza (suya) salıp keçe kaplayıp. (Börek) (616)

Karakalpak bilmecelerinde bitiş cümleleri denilebilecek kalıp ifadeler veye sorular da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları *"...Usını sen oylap tap, / Basqalardan sorama, / Esitip qoysañ taptım dep, / Aytpa basqa balağa."* (25),

"...Usını sen oylap tap, / Basqalardan sorama, / Esitip qoysaq taptım dep, / Onnan tapqan bola ma?" (309),

"...Tapqışlar oylap biledi" (263) şeklinde iken;

bazıları da *"...bul ne eken?"* (266), *"...Aytıp beriñ ne demek?"* (287), *"...Onnan tapqan bola ma?"* (309), *"Älle nedi?"* (359) şeklinde soru formunda gelmektedir.

Bunlardan bazıları, bilmeceyi bileni teşvik edici mahiyettedir:

...Bunı oylap tapqanğa, / Diyqanlar raxmet desedi. (262)

1.7. Karakalpak bilmecelerinde hece ölçüsü

Karakalpak bilmecelerinden manzum tarzda olanların hece sayıları değişkendir. Örnek olması bakımından bazı bilmeceler, numaralarıyla aşağıda gösterilmiştir:

Dört heceli bilmeceler: 55, 165 numaralı bilmeceler

Beş heceli bilmeceler: 11, 24, 40, 51, 104, 168, 212 numaralı bilmeceler

Altı heceli bilmeceler: 22, 77 numaralı bilmeceler

---

[18] Börek yapımında kullanılan hamurun, inceltilmesi için sallanması.

Yedi heceli bilmeceler (Bunların sayısı diğerlerine oranla daha fazladır): 1, 15, 33, 35, 37, 38, 48, 68, 73, 82, 96, 103, 119, 123, 143, 151, 153, 184, 192 numaralı bilmeceler

Sekiz heceli bilmeceler: 26, 42, 49, 80, 117, 146 numaralı bilmeceler

On bir heceli bilmeceler: 30, 88, 216 numaralı bilmeceler.

Elbette belli bir hece ölçüsü düzeninde olmayan, hece sayısı değişken olan bilmecelerin sayısı da az değildir (2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 39, 58, 71, 106, 108, 112, 113 vd. numaralı bilmeceler). Örneğin iki mısralılardan ilk ve ikinci mısrası 4-5'li hece (101 numaralı bilmece), 6-7'li hece (72 numaralı bilmece), 7-8'li hece (75, 100 numaralı bilmeceler); üç mısralılardan 6-7-7'li hece (67 numaralı bilmece); 9-9-6 (21 numaralı bilmece), dört mısralılardan 8-8-7-7'li hece (120 numaralı bilmece), 8-8-7-8'li hece (78 numaralı bilmece) düzenindedir.

1.8. Karakalpak bilmecelerinde imgeler ve edebî sanatlar

Halk bilmeceleri, "…dünyayı ve tabiatı olduğu şekilde değil, halk hayalinin ve zevkinin algıladığı biçimde yansıtırlar. Bu anlatım özellikleriyle özgün imgelere sahip ürünlerdir. Bilmecelere konu teşkil eden her şey, gerçek görünümünden ziyade halkın algıladığı biçimde işlenmiştir. Bunun en önemli sebebi ise cevabı gizlemeye çalışmaktır. Gizleme işi ise ancak imgeleme yoluyla olur." (İçel 2010: 76)

Fevzi Karademir, *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri* adlı doktora tezinde imge konusuna da geniş bir yer ayırmıştır (Karademir 2007a: 387-620). Karademir, Doğan Aksan'ın "İletişim açısından dil, en yalın bir anlatımla kodlama ve kod çözme olarak tanımlanır…" şeklindeki dil tanımının âdeta bilmeceyi anlattığını ifade eder ve şöyle der: "Bilmecenin tanımını andıran bu ifadeler, aslında, imgeselliğin dilin doğasında var olduğunu gösterir. Ancak gerçek manada imgesel bir anlatım, sözcüklerin daha özel bir ilişki ağına sahip kılınmasıyla ve söz konusu kodlamanın öznel algı ve tasarımlar sonucu, içsel ve dışsal estetik bir hüviyet kazanması ile mümkün olur. Bu ise söz ve mana sanatları, özellikle de eğretileme ve benzetmeleri doğurur." (Karademir 2007a: 388-389)

Gerçekten de bilmeceler, genel olarak cevabı gizlemek, örtmek esasına dayanmaktadır. Gizleme işi de daha çok mecazlı, imgesel anlatım yolu ile olur. Bazı imgeler, zihin sınırlarını zorlayabilir, başka bir ifadeyle bizi cevaba götürecek ipuçları, imgesel kodlar bize çok tanıdık gelmeyebilir. Örneğin şu Karakalpak bilmecesinde "fırtına", kartal (bürkit) ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Fakat cevap olan "fırtına"ya ait özellik veya ipuçları (kartalın,

yuvasını bazen bulup bazen bulamaması), insanın hemen aklına gelecek ipuçları değildir:

Bürkit uyasın bir tawsa, / Bir tappaydı. (Izğırıq) Kartal yuvasını bir bulsa, / Bir bulamaz. (Fırtına) (39)

Yine *Temir teptim tawğa şıqtım. (Ay)* Demir dövdüm dağa çıktım. (402) bilmecesinde Ay ile demir dövüp dağa çıkmak arasında zihin nasıl bir ilişki kurup cevabı bulacaktır? Bu durumun elbette farklı sebepleri düşünülebilir.

İnsan, gök âlemi, tabiat unsurları, hayvanlar, bitkiler, eşyalar, giysiler, yiyecekler, meyveler, organlar, soyut varlıklar (akıl, gönül, doğruluk vb.), yansımalar (örnek olarak bk. 134, 314, 317), dil bilgisel (bk. 130) ve daha başka unsurlar; bilmecelerde imge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz, Karakalpak bilmecelerindeki imgesel anlatımında kullanılan edebî sanatlar üzerinde kısaca durmak istiyoruz. İmgeler ve edebî sanatlar, elbette çok daha geniş çaplı ele alınabilir.

Karakalpak bilmecelerinde teşbih, istiare, teşhis, intak, tenasüp, mübalağa, tezat, telmih, mürsel mecaz, hüsn-i talil, tecahül-i arif, istifham, nida, tekrir gibi edebî sanatları görebilmekteyiz. Bu sanatların hepsi elbette aynı oranda olmaz; en çok karşımıza çıkan edebî sanat, istiare ve teşhis olmaktadır.

Söz konusu edebî sanatlara dair şu örnekler verilebilir:

Teşbih

"Benzetme. Aralarında ilgi bulunan iki şeyden zayıf olanı kuvvetli olana benzetme" (Pala 2020: 452) sanatıdır. Benzetme unsurlarından "benzeyen", genel olarak bilmecenin cevabı durumundadır. Her bilmecede benzetme edatı/eki olmasa da Karakalpak bilmecelerinde "gibi" edatının yerini tutan *–DAy* eki çok kullanılır. Bunun yanında *megzes, megzer* (gibi, benzer) ve *sıyaqlı* (gibi) kelimelerini de benzetme edatı olarak görebilmekteyiz.

Şu Karakalpak bilmeceleri, teşbih sanatını yansıtmaları bakımından örnek gösterilebilir:

Ayağı qara ğarğa*day, /* ***Bası qızıl alma****day, /* ***Moynı ala, tösi aq****, / Ayqışlanğan* ***torqaday****, / Şubar jumsaq şapanı /* ***Köl menen teñiz mäkanı*** */* ***Ğarqıldap*** *jazda küledi, / Qısta uzaq saparı. (****Üyrek****)* Ayağı kara karga gibi, / Başı kızıl elma gibi, / Boynu ala, döşü ak, / Katlanmış ipek gibi, / Alaca yumuşak kaftanı, / Göl ve deniz mekânı, / Gargıldayıp yazın güler, / Kışın uzun seferi. (Ördek) (121)

Ğaz moyınlı qara bası *bar, / Saz-säwbetli* ***naması bar****, / Adam dewge şaması bar, / Bilseñ bunıñ mänisi bar. (Patefon)* Kaz boyunlu kara başı

var, / Sazlı sözlü nağmesi var, / Adam dense yeri var, / Bilsen onun önemi var. (Bir çeşit **gramofon**) (378)

İstiare

"Ödünç alma, iğretileme. Edebiyatta bir kelimenin anlamını geçici olarak başka bir kelime hakkında kullanma sanatıdır. İstiarede herhangi bir varlığa benzerlik dolayısıyla asıl adın yerine, benzediği başka bir varlığın adı kullanılır. Bu sanatın özünü teşbih oluşturur. Ancak istiarede benzeyen ya da benzetilenden yalnızca biri söylenir." (Pala 2020: 239)

İstiare, bilmecelerde en çok görülen benzetme türüdür. Benzetilen nesnenin/varlığın (cevap) özelliği veya özellikleri söylenir, cevap bulmamız istenir.

Şu örnekte Güneş, güzel kıza benzetilmiş. İpuçları ise "dağdan bakmak" ve "pencereden altın ışık saçmak" özellikleridir.

Sulıw qız *tawdan qaradı, / Terezeden altın nur taradı. (**Kün**)* Güzel kız dağdan baktı, / Pencereden altın ışık saçtı. (Güneş) (2)

Şu bilmecede Güneş'i anlatan özelliklerin (ipuçlarının) sayısı dört tanedir:

Terezeden sıyar / Esikten sıymas, / Sandıqqa tüser, / Biraq qamaqqa könbes. (Kün) Pencereden sığar (girer), / Kapıdan sığmaz, / Sandığa girer, / Fakat hapishaneye girmez. (Güneş) (4)

Bazen bir bilmece, birden fazla cevap içermektedir. Başka bir deyişle iki ayrı nesneye ait özellik, tek bilmecede birleştirilmektedir. Bu türdeki bilmecelerin sayısı hayli fazladır.

Aşağıdaki bilmecede Ay ve Güneş, göldeki (gökyüzü, göle benzetilmiş) yayın balığına benzetilmiştir. İpuçları ise "gitmek" ve "gelmek" fiilleridir. Çünkü Güneş gelince Ay gider, Ay göründüğünde ise Güneş gitmiştir:

*Bir kölde **eki jayın**, / Biri ketse, biri tayın. (**Ay menen kün**)* Bir gölde iki yayın (balığı), / Biri gitse biri kalır (hazır). (Ay ile güneş) (7)

Benzer bir durum şu bilmecede de görülmektedir: 365 yaş, yılın günlerine; on iki oğul, 12 aya, bir kız ise 1 güne işaret etmektedir:

Üş jüz alpıs bes *jası bar, / Här älwannan ası bar, / **On eki ulı** bar, **bir qızı** bar. (365 kün, 12 ay, qız-kün)* Üç yüz altmış beş yaşı var, / Çeşit çeşit aşı var, / On iki oğlu var, bir kızı var. (365 gün, 12 ay, kız, gün) (17)

Sadece somut varlık ve nesneler değil, soyut kavramlar da çeşitli imgelerle istiare oluşturacak biçimde bilmecelerde yer almaktadır:

*Otqa salsañ janbaydı, / Suwğa salsañ batpaydı, / Jerge kömseñ şirimeydi, / Bileseñ be ol ne edi? (**Haqıyqatlıq**)* Ateşe atsan yanmaz, / Suya atsan batmaz, / Yere gömsen çürümez, / Bilir misin o ne idi? (Doğruluk) (66)

*Tawdan bälent, / Saydan tereñ. (**Aqıl**)* Dağdan yüksek, / Vadiden derin. (Akıl) (509)

*Tawdan biyik, teñizden tereñ. (**Qıyal**)* Dağdan yüksek, denizden derin. (Hayal) (510)

*Bir jibim bar qayda uzatsam da, / Sol zamatta jetedi. (**Kewil**)* Bir ipim var, nereye uzatırsam / O anda (oraya) ulaşır. (Gönül) (511)

Teşhis

"Edebiyatta hayvanları veya cansız varlıkları insan gibi duygulandırma" (Pala 2020: 452-453) sanatıdır. Yani cansız varlıkları veya hayvanları insana benzetme, başka bir ifadeyle onları "kişileştirme" sanatıdır. Aşağıdaki örneklerde sırasıyla su, ata; gök gürültüsü, yaşlı kadın ve onun öfkelenmesine; göz, güzel kıza; pirinç, Sarıbay ağa adlı bir kişiye; radyo, konuşup haberler veren bir adama; bisiklet, iki ayaklı bir öküze; fabrika sireni, aslana; iğne ise tek gözlü bir yaşlı kadına benzetilmişlerdir:

*Tawdan keler tastay, / Harıldağan **at**tay. (**Suw**)* Dağdan gelir taş gibi, / Kişneyen at gibi. (Su) (22)

***Ğarrı şeşem** qähärlendi, / Köz jası sel etti jerdi. (**Güldirmama**, jawın)* Yaşlı anam öfkelendi, / Gözyaşı sel etti yeri. (Gök gürültüsü, yağmur) (26)

***Sulıw qız** esik aştı, / Şaşbawı sırtqa qaştı. (**Köz**, kirpik)* Güzel kız kapı açtı, / Saç bağı dışarıya kaçtı. (Göz, kirpik) (82)

***Sarıbay ağam** işte, / Saqalları sırtta. (**Geriş**)* Sarıbay ağam içte, / Sakalları dışta. (Pirinç) (180)

*Üyimde bar **bir adam**, / Özin közim körmeydi, / Türli jañalıq islerden, / Här küni **xabar beredi**. (**Radio**)* Evimde var bir adam, / Kendini gözüm görmez, / Türlü yeni işlerden, / Her gün haber verir. (Radyo) (237)

***Eki ayaqlı ögiz**, / Mañlayında qos müyiz. (**Velosiped**)* İki ayaklı öküz, / Önünde (Alnında) çifte boynuz. (Bisiklet) (244)

***Arıslan** aqırdı, / **Balaların** şaqırdı. (**Zavodtıñ gudogi**)* Aslan haykırdı, / Yavrularını çağırdı. (Fabrika alarmı/sireni) (253)

***Bir közli kempir**, / Köylegine gül tigedi. (**İyne**)* Bir gözlü kocakarı, / Gömleğine gül diker. (İğne) (330)

İntak

"Söyletme. Konuşma yeteneği olmayan şeyleri konuşturma sanatı. Genellikle teşhis (cansız varlıkları kişileştirme) sanatı ile birlikte kullanılır. Her intakta bir teşhis vardır ama teşhis bazan intaksız olabilir. Bu sanat, özellikle hayvan hikâyelerinde gündeme gelir." (Pala 2020: 233) Diğer bir ifadeyle cansız veya konuşma özelliği olmayan canlıları konuşturma sanatıdır. Aşağıdaki örneklerde bilmecenin cevabı olan varlıklar, bilmece soranın ağzıyla konuşturulmaktadır:

Bes jigitke bas bolıp, / Qarıydarğa asattım, / Asatsam da aş qaldım. (Qol-barmaqlar) Beş yiğide baş olup, / İsteyene yedirdim, / Yedirsem de aç kaldım. (El, parmaklar) (302)

Men qırğızdıñ qızıman, / Qırıq qız tuwıp ele qızban, / Günağa batqanım joq, / Tañ atqanşa jatqanım joq. (Ay, juldız) Ben Kırgız'ın kızıyım, / Kırk kız doğurdum, hâlâ kızım, / Günaha girdiğim yok, / Sabaha dek yattığım yok. (Ay, yıldız) (405)

Biz-biz, biz edik, / Biz mıñlağan qız edik, / Tañ atqanşa jayıldıq, / Tañ atqan soñ joyıldıq. (Juldız) Biz, biz, biz idik, / Biz binlerce kız idik, / Sabaha dek yayıldık, / Sabahleyin kaybolduk. (Yıldız). (413)

Erteden turdım, / Bet-qolımdı juwdım, / Eki qulağın uslap, / Ayağıma urdım. (Mäsi) Sabahleyin kalktım, / Elimi yüzümü yıkadım, / İki kulağını tutup, / Ayağıma giydim. (Mest) (601)

Mübalağa

"Abartma. Edebiyatta sözün etkisini arttırmak için bir şeyi, olamayacağı biçimde yahut olduğundan daha çok veya az gösterme" (Pala 2020: 338) sanatıdır. Aşağıdaki örneklerde bilmecenin cevabı olan varlıklar/nesneler, kendisinden beklenen davranış veya özelliklerin üzerinde bir abartı ile anlatılmıştır:

Bir tesikte pütkil dünya. (Qulaq) Bir delikte bütün dünya. (Kulak) (84)

Qara qoñır bedew at, / Beli qayqı güreñ at, / Tawda şapsa toymağan, / Jel quyrığın şaynağan. (Qumırısqa) Kara konur koşu atı, / Beli kaykılmış kara at, / Dağda gezse doymamış, / Yel kuyruğunu çiğnemiş. (Karınca) (151)

Bir aynağa jähan sıyğan. (Televizor) Bir aynaya cihan sığmış. (Televizyon) (235)

***Hä demey-aq** bultqa jeter. (Samolet)* Ha demeden (Bir anda) buluta ulaşır. (Uçak) (270)

*Bir ayğırdı altı qasqır alıp, / **Terisin tespey, etin jeydi**. (Bir jıl, altı ay qıs, boran)* Bir aygırı altı kurt kapıp, / Derisini delmeden etini yer. (Bir yıl, altı ay, kış, bora) (420)

*Appaq ğana **dästurxan**, / **Jerdiñ jüzin qaplağan**. (Qar)* Bembeyaz bir sofra, / Yeryüzünü kaplamış. (Kar) (443)

***Altı qasqır** atın jeydi, / **Jiligin şaqpay mayın jeydi**. (Boran)* Altı kurt, atını yer, / İliğini yemeden yağını yer. (Bora, tipi) (449)

Atası at ertlegenşe, / Balası Marığa baradı. (Tütin) Babası at eyerleyene kadar, / Çocuğu Merv şehrine varır. (Duman) (472)

Tezat

"Karşılaştırma, çelişim. Edebiyatta iki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söyleme" (Pala 2020: 455) sanatıdır. Aşağıdaki örnelerde koyu işaretlenmiş kelimeler, birbirinin anlamca zıddı durumundadır:

*Tamırı **bar**, şaqası **joq**, / Qalpağı bar, güli joq, / Miywası bar, däni joq, / Duzlap quwırıp jeydi, / Aytıñ bunı ne deydi? (Zamarrıq)* Kökü var dalı yok, / Kalpağı var, çiçeği yok, / Meyvesi var, tanesi yok, / Tuzlayıp, kavrulup yenir, / Söyleyin buna ne denir? (Mantar) (186)

*Özi **bir** qarıs, / Tili **mıñ** qarıs. (Qälem)* Kendi bir karış, / Dili bin karış. (Kalem) (212)

***Qara** taqırda **aq** qoyan sekirer. (Taxta-por)* Kara düzlükte ak tavşan seker. (Tahta-tebeşir) (221)

***Tazalıq**tı süyedi, / Özi **patas** jüredi. (Däskiyir)* Temizliği sever, / Kendisi kirli gezer. (Silgi) (224)

***Közi** de **joq, qulağı**da **joq**, / Özi soqırdı **jeteler**. (Hasa-tayaq)* Gözü de yok, kulağı da yok, / Körün önünde gider. (Asa, baston) (307)

***Tünde aş, kündiz toq**. (Etik)* Gece aç, gündüz tok. (Çizme) (352)

***Qanatı joq uşadı, / Ayağı joq şabadı**. (Şamal)* Kanadı yok uçar, / Ayağı yok koşar. (Rüzgâr) (452)

Tenasüp

"Orantı, uygunluk, yakışma. Edebiyatta anlam bakımından aralarında ilgi bulunan iki veya daha fazla kelime, terim veya deyimi tezat olmaksızın bir araya getirme" (Pala 2020: 448) sanatıdır. Aşağıdaki bilmecelerde koyu işaretlenmiş kelimeler, anlamca bir araya getirilebilen kelimelerdir:

***Sıyırda** bar, **at**ta joq, / **Sorpa**da bar, **et**te joq. ("s" häripi)* Sığırda var atta yok, / Çorbada (**s**orpa) var, ette yok. ("s" harfi) (193)

***Qus** emes, **qanat**ı bar, / **Bürkit**ten zor aybatı bar, / **Uş**sa laşın jete almas, / Talmas ülken qanatı bar. (Samolet)* Kuş değil kanadı var, / Kartaldan büyük heybeti var, / Uçsa laçın yetişemez, / Yorulmaz büyük kanadı var. (Uçak) (275)

Telmih

"Andırma. Edebiyatta insanların çoğu tarafından bilinen ünlü bir olay, kıssa, fıkra, nükte, ilim konuları, atasözleri veya inanca işaret etme ve hatırlatma" (Pala 2020: 446) sanatıdır.

Sayısı çok olmasa da bilmecelerde telmih sanatını görmek de mümkündür:

Şu bilmecede, Zümrüdüanka kuşuna telmih yapılmıştır:

*Bir qus bar **zımnan** degen jannan biyik, / Ayağı jerge tiymeydi asqan jüyrik, / Dünyanıñ tört müyeşin ört alsa da, / Bir tügi japırılmaydı, jerge tiyip. (Kün)* Bir kuş var "**Zümrüdüanka**"[19] denen candan yüksek, / Ayağı yere değmez hayli yüğrük (çok hızlı), / Dünyanın dört keşesini ateş alsa, / Bir tüyü yok olmaz yere düşüp. (Güneş)

Tevriye

"Örtmek, meramını gizlemek. Edebiyatta nükte yapmak amacıyla birkaç anlamı olan bir kelimenin en uzak anlamını kasdederek kullanma" (Pala 2020: 446) sanatıdır.

Patşa kimge bas iyedi? (Şaş tärezge) Padişah kime baş eğer? (Berbere)

Yukarıdaki örnekte *bas iy-* "baş eğmek" hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanılmıştır.

Aşağıdaki bilmecede ise *keñ* ve *tar* kelimeleri hem gerçek (geniş ve dar) hem de mecazi (rahat ve sıkıntılı) anlamlarında kullanılmıştır.

Här kim ötken köpir, / Birewlerge keñ köpir / Birewlerge tar köpir. (Dünya) Herkesin geçtiği köprü, / Kimisine geniş köprü, / Kimisine dar köprü. (Dünya) (67)

Mecaz-ı Mürsel

"Ad değişimi, Mürsel mecaz. Edebiyatta bir sözü benzetme amacı gütmeden, gerçek anlamı dışında bir anlamda kullanma sanatıdır. Kelimeleri arasında benzerlik ilgisi bulunmayan bir çeşit mecazdır. Asıl ilgili yapan-

[19] 1138 numaralı bilmece ve dipnotuna bakınız.

yapılan, sebep-sonuç, kaplayan-kaplanan, parça-bütün, özel genel vs. olabilir." (Pala 2020: 299)

Özi qara, sözi aq. (Taxta-por) Kendisi kara, sözü ak. (Tahta-tebeşir) (222). Bu bilmecede, tahtanın ve tebeşirin renkleri söylenmiş ama nesnelerin kendisi kastedilmiştir.

Bir aynağa jähan sıyğan. (Televizor) Bir aynaya cihan sığmış. (Televizyon) (235). Bu bilmecede televizyon kastedilmiş ancak sadece onun ekranı "ayna" kelimesiyle ifade edilmiştir.

Tecahül-i Arif

"Bilip bilmezlenmek. Edebiyatta bir nükte yapmak amacıyla iyi bilinen bir şeyi bilmiyormuş gibi davranma" (Pala 2020: 444) sanatıdır.

Aşağıdaki bilmecelerde "bilmezden gelme", *nege* (niye?) sorusuyla vurgulanmaya çalışılmıştır:

*Bolsadağı qanadı, / Bilmeymen **nege** uşpaydı, / Jaysañ eken jürisi / Qoldağı qustıñ irisi. (Tüyetawıq)* Kanadı olsa dahi, / Bilmem niçin uçmaz / Büyük imiş adımı, / Eldeki kuşun irisi. (Deve kuşu) (118)

*Basında täji taqıya, / Tağı da tört ayağı, / İyekte uzın saqalı, / Ol **nege** adam bolmaydı. (Eşki)* Başında taç gibi takke, / Ve dahi dört ayağı, / Çenede uzun sakalı, / O neden insan değil. (Keçi) (693)

İstifham

"Sorma. Edebiyatta dikkati daha fazla çekmek için anlatılmak istenen şeyi soru şeklinde ortaya koyma sanatıdır. Çeşitli duyguları soru şeklinde ortaya koymak söz çekicilik veya çarpıcılık verir. İstifhama cevap beklemeyiz, heyecan ve duygudan doğarlar." (Pala 2020: 240)

İstifham, soru bildiren ek veya kelimelerle yapılır. Aşağıdaki bilmecelerin birincisinde soru, *-pA* soru ekiyle; ikincisinde *qalay* (nasıl?) sözüyle sağlanmıştır:

*Uya salğan butqa, / Gübelek **pe**, qurt **pa**? / Qurt bolsa da bärha, / Keregi bar ğoy jurtqa. (Nawqan qurt)* Yuva yapmış budağa, / Kelebek mi, kurt mu? / Kurt olsa da daima, / Gereği vardır yurda. (İpek böceği) (139)

*Bir ağaş tawıp aldım bazar jaydan, / Qarasam süyretkisi qarağaydan, / Qolınan här kimlerdiñ kele bermes, / İlajın islegen jan **qalay** tapqan. (Şırpı)* Bir ağaç bulup aldım pazardan, / Baktım, sürülecek yeri çamdan, / Elinden herkesin gelmez, / Çare arayan can, nasıl bulur? (Kibrit)

Hüsn-i Talil

"Güzel nedene bağlama. Edebiyatta anlatıma güzellik vermek için bir olayı hayalî veya gerçek nedenden daha güzel bir nedenle oluyormuş gibi gösterme" (Pala 2020: 218) sanatıdır.

Şu bilmecede aynaya bakan kişinin gülmesi, aynanın gülmesine sebep olarak ifade edilmiştir:

Kişkene ğana mülde, / Mağan qarap küldi. (Ayna) Küçücüktür küçücük / Bana bakarak güldü. (Ayna) (339)

Şu bilmecede ise şimşeğin çakması, bulutların dövüşmesi gibi bir sebebe bağlanmıştır:

Ülken tawlar dügisti, / Jılt-jılt etip ot uştı. (Bult, nayzağay) Yüce dağlar dövüştü, / Parlayıp ateş uçtu. (Bulut, şimşek) (435).

Nida

"Çağırma. Edebiyatta sevinç, şaşma, acıma, öfke vs. duyguları belirtmek için sesi yükseltmeye ve seslenmeye denir. 'â, ey, eyâ, yâ, hey, behey, eyvah, âmîn' vs. ünlem ve kelimeler ile kendini gösterir." (Pala 2020: 358)

Karakalpak bilmecelerinde nida, seslenme ünlemleri, tespit edebildiğimiz kadarıyla *ey, häy* ünlemleridir.

***Äy** täbiyat qüdiretli pärmanadar, / Bir qudıqtıñ eki turli suwı bar, / Ol ne suwdur ot basında muz bolur, / Özge suwlar ot qasında suyılar. (Mäyek)* Ey tabiat, kudretli koruyucu, / Bir kuyunun iki çeşit suyu var, / O ne sudur ateş yanında buz olur, / Diğer sular ateş yanında su olur. (Yumurta) (780)

***Häy** yaranlar, yarıw-doslar, / Dünyada boldı äjayıp quslar, / Bası buwday, beli qamıs, tübi asqabaq. (Bası buwday - adamnıñ jaslığı, beliqamıs - orta jaslığı, tübi asqabaq - ğarrılığı)* Hey yârenler, yâr u dostlar, / Dünyada oldu acayip kuşlar, / Başı buğday, beli kamış, dibi kabak. (Başı buğday: insanın gençliği, / beli kamış: orta yaşları, dibi kabak: yaşlılığı) (519)

Tekrir

"Tekrarlama. Bir şiirde bazı kelime veya kelime gruplarının tekrarlanmasına tekrîr denir. Bundaki amaç anlamı kuvvetlendirmek ve esere çarpıcılık katmaktır." (Pala 2020: 448)

Örnek olarak alınan aşağıdaki bilmecelerde koyultulmuş kelimeler, ifadeye canlılık vermek, ifadeyi vurgulamak ve söze ahenk katmak amacıyla tekrarlanmışlardır:

Sılt-sılt ***kisenim****, / Sılqıldaytuğın* ***kisenim****. / Qulağında qulıp joq, / Sıltıldaytuğın* ***kisenim****. (Sıyırdıñ tuyağı)* Şıngır şıngır zincirim, / Şıkırdayan zincirim, / Kulağında kulp yok, / Şıkırdayan zincirim. (Sığırın toynağı) (685)

*Qın-****qınalı, qınalı****, / Quyrıqları* ***qınalı****, / Jasıl ala ton kiyip, / Jaynap turğan* ***qınalı****. (Qırğawıl)* Kın kınalı, kınalı, / Kuyrukları kınalı, / Yeşil alaca giysi giymiş, / Parlar durur kınalı. (Sülün) (785)

Biz-biz, biz *edik, /* ***Biz*** *bir talay qız edik, /* ***Biz****lerdi* ***biz****ip ketti, / Bir jipke dizip ketti. (Burış)* Biz biz, biz idik, / Biz bir grup kız idik, / Bizleri bizleyip (iğneleyip) gitti, / Bir ipe dizip gitti. (Biber) (106)

Şunu da ifade etmek gerekir ki her bilmece mecaz taşımayabilir. Cevabı istenen varlığın özellikleri, mecaza başvurmadan da bilmecelerde söylenebilir. Örneğin aşağıdaki ilk bilmecede "patates", ikincisinde ise "hıyar, salatalık" mecaza başvurulmadan söylenmiştir.

Sırtta japıraq şaqası, / Jer astında miywası, / Jüredi awqat ornına, / Köpşiliktiñ jer ası. (Kartoşka) Dışarıda yaprağı, dalı / Yer altında meyvesi, / Gıda yerine geçer, / Yemeğidir herkesin yediği. (Patates) (162)

Üzip alıp kökleyden, / Kökleyinde köp jeyseñ, / Sarğayıp pisip ketken soñ, / Jerdi ürdis etpeyseñ. (Qıyar) Koparıp alıp yeşilken, / Yeşil iken çok yersin, / Sararıp gittikten sonra, / Yemeyi bırakırsın. (Hıyar, salatalık) (163)

1.9. Bilmecelerin tasnifi

Genel anlamda Türk bilmecelerinin birbirinden farklı tasnifi yapılmıştır. Tasniflerin birçoğu bilmecelerin kapsadığı konularla ilgilidir. İçlerinde cevaplara ve bilmecelerin yapılarına göre olan sınıflandırmalar da bulunmaktadır (bk. Elçin 2004: 607-609; Şimşek 2003: 229-235; İçel 2005: 72-90; Türkyılmaz 2007: 74-107; İçel 2010: 53-64).

Karakalpakistan'da yayımlanan Karakalpak bilmeceleri ile ilgili yayınlarda da (*Qaraqalpaq Folkloru* 1978 ve Alımov 1990) bilmeceler, konularına göre sınıflandırılmıştır.

Karakalpak bilmecelerinin en kapsamlı derlemesi 1978'de Nökis'te yayımlanan *Qaraqalpaq Folkloru* adlı eserdir. Bu yayında yer alan bilmeceler, tertip itibarıyla, "Revolyutsiyağa şekemgi xalıq jumbaqları" (Sovyet dönemi öncesi bilmeceleri) ve "Jaña jumbaqlar" (Yeni dönem / Sovyet dönemi bilmeceleri) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Her iki grup da kendi içinde konularına göre aşağıdaki şekilde tasnif edilmiştir. Gerek tasnif şekli gerekse

bazı bilmecelerin içeriği Sovyet ideolojisini yansıtmaktadır. İdeolojik anlayışla söylenmiş olanlara metin içerisinde dikkat çekilmiştir.

1.9.1. Sovyet dönemi bilmeceleri[20]

Tabiat ile ilgili bilmeceler: No. 1-59
İnsan ile ilgili bilmeceler: No. 60-90
Hayvanlarla ilgili bilmeceler: No. 91-154
Bitkilerle ilgili bilmeceler: No. 155-186
Tahsil, okuma, bilim ile ilgili bilmeceler: No. 187-224
Teknoloji ve iletişim ile ilgili bilmeceler: No. 225-288
Nesne ve eşyalarla ilgili bilmeceler: No. 289-375
Müzik aletleri ile ilgili bilmeceler: No. 376-382

1.9.2. Sovyet dönemi öncesi bilmeceler

Tabiat ile ilgili bilmeceler: No. 383-486
İnsan ile ilgili bilmeceler: No. 487-579
Giyim ve süs eşyası ile ilgili bilmeceler: No. 580-622
Yazmak, okumak, bilim ile ilgili bilmeceler: No. 623-650
Evcil hayvanlarla ilgili bilmeceler: No. 651-712
Vahşi hayvanlarla ilgili bilmeceler: No. 713-752
Balıklarla ilgili bilmeceler: No. 753-765
Kanatlı hayvanlar (evcil) ile ilgili bilmeceler: No. 766-784
Kanatlı hayvanlarla ilgili bilmeceler: No. 785-812
Böceklerle (sinekligiller) ilgili bilmeceler: No. 813-835
Kanatsız hayvanlar, böceklerle ilgili bilmeceler: No. 836-853
Tarım mahsulü bitkilerle ilgili bilmeceler: No. 854-872
Bostan, bahçede yetişen bitkilerle ilgili bilmeceler: No. 873-908
Meyvelerle ilgili bilmeceler: No. 909-923
Bitkilerle ilgili bilmeceler: No. 924-941
Ev eşyaları ile ilgili bilmeceler: No. 942-1178
Müzik aletleri ile ilgili bilmeceler: No. 1179-1193
Genel konularla ilgili bilmeceler: No. 1194-1199
Din ve inançlarla ilgili bilmeceler: No. 1200-1208

---

20 *Qaraqalpaq Folkloı*, 1978.

İKİNCİ BÖLÜM

KARAKALPAK HALK BİLMECELERİ

METİN VE AKTARMA

1. *Qolımda bir aynam bar, / Kerek mağan ol künde, / Mektepte de, üyde de. (Aspan)* Elimde bir aynam var, / Gerek bana o günde, / Okulda da, evde de. (Gökyüzü)

2. *Sulıw qız tawdan qaradı, / Terezeden altın nur taradı. (Kün)* Güzel kız dağdan baktı, / Pencereden altın ışık saçtı. (Güneş)

3. *Hämmege jağımlı, / Tuwrı barıwğa uyaladı. (Kün)* Herkese sevimli, / Doğru gitmeye utanır. (Güneş)

4. *Terezeden sıyar / Esikten sıymas, / Sandıqqa tüser, / Biraq qamaqqa könbes. (Kün)* Pencereden sığar (girer), / Kapıdan sığmaz, / Sandığa girer, / Fakat hapishaneye girmez. (Güneş)

5. *Astı dağara, üsti dağara / Ortasında mıñ-mıñ şeşek, / Bir gülala. (Aspan jer, juldız, ay)* Altı def, üstü def, / Arasında binlerce çiçek, / Bir gül. (Gökyüzü, yeryüzü, yıldız, ay)

6. *Bir şatır bar, / Baqansız, tirewsiz, / İşinde eki şam, / Piltesiz, maysız. (Aspan, kün-ay)* Bir çadır var, / Direksiz, desteksiz / İçinde iki mum, / Yağsız, fitilsiz. (Gökyüzü, güneş-ay)

7. *Bir kölde eki jayın, / Biri ketse, biri tayın. (Ay menen kün)* Bir gölde iki yayın (balığı), / Biri gitse biri kalır (hazır). (Ay ile güneş) **TT. 1.** İki keçim var, biri gündüz yayılır biri gece. (Güneş, Ay) (Başgöz 1993: 599, bilmece no.: 885.2). **2.** Bir tavada iki balık, biri sıcak biri soğuk (Başgöz 1993: 599, bilmece no.: 885.3)

8. *Birewdiñ bir ulı häm de qızı bar, / Ulınıñ tünde qızınıñ kündiz, / Uyqlaytuğın ädeti bar. (Ay menen kün)* Birinin bir oğlu, bir de kızı var, / Oğlunun gecede, kızının gündüz, / Uyuma âdeti var. (Ay ile güneş)

9. *Atamnıñ bir tonı bar, / Jamılıp bolmas. / İşi tolı hinji-marjan, / Biraq sanap bolmas. (Ay ve yıldız)* Babamın bir elbisesi var, / Yama yapılmaz, / İçi dolu inci mercan, / Fakat sayılmaz. (Ay, yıldız)

10. *Bir atası, bir anası, / Neşe jüz mıñ balası. (Ay, kün, juldız)* Bir babası bir anası, / Yüz binlerce balası. (Ay, güneş, yıldız)

11. *Bir pärşe pätir, / Älemge tatır. (Ay)* Bir parça pätir (mayasız yuvarlak ekmek), / Âleme tattırır. (Ay)

12. *Tam basına tarı jayılğan şaşılıp, / Ol kütä köp, qarasañız köz aşıp, / Şımşıqtıñ säwlesi tüsse jüzine, / Biri qalmay bäri ketedi qaşıp. (Juldız)* Dam başına darı yayılmış saçılıp, / Ona çok fazla baksanız göz açıp / Serçenin ışığı düşse yüzüne, / Biri de kalmaz, hepsi kaçıp gider. (Yıldız)

13. *Ay menen kelip, / Kün menen ketedi. (Juldız)* Ay ile gelip, / Güneş ile gider. (Yıldız) **TT. 1.** Ay var iken açarlar, Gün var iken kaçarlar. (Yıldız) (Başgöz 1993: 574, bilmece no.: 852.15), **2.** Ayla açar, günden kaçar. (Başgöz 1993: 574, bilmece no.: 852.15e)

14. *Bir zat bar kütä tamaşa, / Esabı joq adam sanasa, / Kütä mayda up-usaq / Köz ilmeydi adam qarasa. (Juldız)* Bir şey var çok güzel, / Hesabı yok, insan sayarsa, / Çok küçük, ufacık, / Göz erişmez insan baksa. (Yıldız)

15. *Tünde nurın şaşadı, / Kün şıqqannan qaşadı. (Juldız)* Gece ışığını saçar, / Güneş çıkınca kaçar. (Yıldız)

16. *Ağam pul berdi sanay almadım, / Apam körpe berdi kötere almadım. (Juldız, jer)* Babam para verdi, sayamadım / Anam yorgan verdi kaldıramadım. (Yıldız, yeryüzü)

17. *Üş jüz alpıs bes jası bar, / Här älwannanası bar, / On eki ulı bar, bir qızı bar. (365 kün, 12 ay, qız-kün)* Üç yüz altmış beş yaşı var, / Çeşit çeşit aşı var, / On iki oğlu var, bir kızı var. (365 gün, 12 ay, kız, gün)

18. *Taw asırıp oq attım, / Atqan oğımdı joğalttım. (Juldızdıñ ağıwı)* Dağdan aşırarak ok attım, / Attığım oku bulamadım. (Yıldız kayması)

19. *Toğız şeşek bir japıraq. (Toğız planeta, aspan)* Dokuz çiçek, bir yaprak. (Dokuz gezegen, gökyüzü)

20. *Qarap tursam täwir gilem, / Kötere almas awır gilem. (Jer)* Bakıp dursam güzel kilim, / Kaldırılmaz ağır kilim. (Yeryüzü)

21. *Üstiniñ toğayı, suwı bar, / Seni de, beni de kötergen, / Quş, meni taw da al. (Jer)* Üstünün ormanı, suyu var, / Seni de, beni de taşır, / Kucakla, beni bul da al. (Yeryüzü)

22. *Tawdan keler tastay, / Harıldağan attay. (Suw)* Dağdan gelir taş gibi, / Kişneyen at gibi. (Su) **TT.** Dağdan gelir taştan gelir, Bir kükremiş aslan gelir. (Sel) (Başgöz 1993: 491, bilmece no.: 715.31g)

23. *İyisi joq, duzı joq, / Onısız japta turıs joq. (Suw)* Kokusu yok, tadı yok, / Onsuz kanalda hayat yok. (Su)

24. *Otqa janbaydı, / Suwğa batpaydı. (Muz)* Ateşte yanmaz, / Suda batmaz. (Buz)

25. *Bolmaydı onda biyik oy, / Özi tegis maydanşa, / Turadı ol üş-tört ay, / Issı kelip qalğanşa. / Künde barıp balalar, / Türli oyın oynaydı, / Birin-biri quwalap / Qızığına doymaydı. / Eger oñlı bolmasañ, / Jığılasañ dürs etip, / Körip qoysa bir bala, / Küledi sağan mırs etip. / Usını sen oylap tap, / Basqalardan sorama, / Esitip qoysañ taptım dep, / Aytpa basqa balağa. (Muz, sırğanaq)* Olmaz onda tepe, çukur, / Kendisi düz meydan gibi, / Durur o üç dört ay, / Sıcaklık gelene kadar. / Her gün gidip çocuklar, / Türlü oyun oynarlar, / Birbirini kovalayıp / Zevkine doymazlar. / Eğer rahat durmazsan (yaramazlık yaparsan) / Yıkılırsan küt diye, / Görür ise bir çocuk, / Güler sana mırs edip. / Onu sen düşünüp bul, / Başkalarından sorma, / İşitirsen, buldum diye / Söyleme başka çocuğa. (Buz, kayak pisti/alanı)

26. *Ğarrı şeşem qähärlendi, / Köz jası sel etti jerdi. (Güldirmama, jawın)* Yaşlı anam öfkelendi, / Gözyaşı sel etti yeri. (Gök gürültüsü, yağmur)

27. *Aq jipekti japqanday, / Qısta jerdi jabadı, / Bähär kelse qıs şığıp, / Suw bolıp japtan ağadı. (Qar)* Ak ipeği örtmüş gibi, / Kışın yeri kapladı, / Kış çıkıp gelse bahar, / Su olup arktan akar. (Kar) **TT. 1.** Kışın gelir yazın gider, Dünyayı bembeyaz eder. (Kar) (Başgöz 1993: 309, bilmece no.: 448.36), **2.** Bütün kış karada yatar, bahardan nehire kaçar. (Kar) (Başgöz 1993: 305, bilmece no.: 448.19)

28. *Özi appaq körpedey, / Pütkil jerdi jabadı, / Körpesin jawıp bolıwdan, / Şımır ayaz tabadı. / Kündiz közi körinse / Közinen jası ağadı / Sümeklesip muz bolıp, / Jerge sart-sart tamadı. (Qar)* Kendi bembeyaz yorgan gibi, / Bütün yeri kaplar, / Yorganını yaydığından, / Kuvvetli ayaz yapar. // Gündüz gözü görünse, / Gözünden yaşı akar. / Katılaşıp buz olup / Yere küt küt damlar (düşer). (Kar)

29. *Aq tawıq ketegi suwıq. (Qar)* Ak tavuk, kümesi soğuk. (Kar)

30. *Suwıq bolsa aq jawlığın jawadı, / Kün jılısa japqa tüsip ağadı. (Qar)* Soğuk olsa ak örtüsünü örter, / Güneş çıkınca arka / kanala düşüp akar. (Kar)

31. *Dalada taw, üyde suw. (Qar)* Ovada dağ, evde su. (Kar)

32. *Qolsız, ayaqsız esik aşar, / Jeñil mayda zattı şaşar. (Samal)* Elsiz ayaksız kapı açar, / Hafif, ufak şeyi saçar. (Rüzgâr, yel) **TT.** Elsiz ayaksız kapı açar. (Çelebioğlu vd. 1979: 80, bilmece no.: 573)

33. *Sennen jüyrik bolsa da, / Körinbeydi köziñe / Ayaq-qolı bası joq. / Ses beredi öziñe. (Samal)* Senden hızlı olsa da, / Görünmez gözüne, / Ayağı, kolu, başı yok, / Ses verir özüne (sana). (Rüzgâr, yel)

34. *Bası tawda, / Ayağı kölde. (Samal)* Başı dağda, / Ayağı gölde. (Rüzgâr, yel)

35. *Jürisi bar, türi joq. / Sesti bar da tili joq. / Ustatpaydı qaşağan, / Jol jüriw menen jasağan. (Samal)* Hareketi var, yüzü yok, / Sesi var da dili yok, / Yakalatmaz, kaçağan, / Yol alarak yaşayan. (Rüzgâr, yel)

36. *Tütini bar, otı joq. (Duman)* Tüten şeyi (dumanı) var, ateşi yok. (Duman, sis)

37. *Ayağı joq qaşadı, / Qanatı joq uşadı. (Tütin)* Ayağı yok kaçar, / Kanadı yok uçar. (Duman) **TT. 1.** Elsiz ayaksız göğe çıkar. (Başgöz 1993: 188, bilmece no.: 267.14b)

38. *Kök şüberek tüydim de / Kökke sälem jiberdim. (Tütin)* Boz kumaş bağladım da, / Göğe selam gönderdim. (Duman)

39. *Bürkit uyasın bir tawsa, / Bir tappaydı. (Izğırıq)* Kartal yuvasını bir bulsa, / Bir bulamaz. (Fırtına)

40. *Ayaqsız qolsız, / Boyawsız, porsız / Salasañ süwret, / Bizlerge üyret. (Ayaz)* Elsiz, ayaksız, / Boyasız, kireçsiz, / Yaparsan suret (resim), / Bizlere öğret. (Ayaz)

41. *Qolsız, ayaqsız gül saladı. (Suwıq)* Elsiz ayaksız gül (çiçek) yapar. (Soğuk)

42. *Qolı joq suwret saladı, / Tisi joq tislep aladı. (Suwıq)* Eli yok resim yapar, / Dişi yok ısırıp durur. (Soğuk)

43. *Ayağı joq jüredi, / Sıñğıldap ğana küledi. (Suwıq)* Ayağı yok yürür, / Kıkır kıkır güler. (Soğuk)

44. *Jutsañ qarnıñ toymaydı, / Jutpasañ jasap bolmaydı. (Hawa)* Yutsan karnın doymaz, / Yutmasan yaşanmaz. (Hava)

45. *Qısta tonı joq, / Jazda panası joq, / Suwıqqa küymeydi.* *(Saya)* Kışın elbisesi yok, / Yazın sığınağı yok, / Soğukta yanmaz. (Gölge)

46. *Jürsem jüredi, / Tursam turadı.* *(Köleñke)* Yürüsem yürür, / Dursam durur. (Gölge) **TT.** Ben giderim o gider, Ben dururum o durur. (Gölge), (Başgöz 1993: 231, bilmece no.: 344.17)

47. *Quwsañ qaşadı, / Qaşsañ quwadı.* *(Köleñke)* Kovalasan kaçar, / Kaçsan kovalar. (Gölge)

48. *Ursañ tayaq ötpeydi, / Quwsañ ayaq jetpeydi.* *(Köleñke)* Vursan, dayak geçmez (kâr etmez), / Kovalasan ayak yetişmez. (Gölge)

49. *Kün şıqsa birge şığadı, / Bult bolsa üyde qaladı.* *(Köleñke)* Güneş çıkınca birlikte çıkar, / Bulut olsa evde kalır. (Gölge)

50. *Öziñ menen birge jüredi, / Keşte, azanda uzayıp, / Biraq tüste kelteredi.* *(Köleñke)* Seninle birlikte yürür, / Akşam, sabah uzar, / Fakat öğleyin kısalır. (Gölge)

51. *Öziñnen ozbas, / İziñnen qalmas.* *(Köleñke)* Sana yetişemez, / Peşinden ayrılmaz. (Gölge) **TT.** Ben giderim o gider, Arkamda tintin eder. (Gölge) (Başgöz 1993: 229, bilmece no.: 344.10)

52. *Qısta tonı joq, / Jazda panası joq, / Suwıqqa toñbaydı, / Issığa küymeydi.* *(Köleñke)* Kışın elbisesi yok, / Yazın sığınağı yok, / Soğukta donmaz, / Sıcakta yanmaz. (Gölge)

53. *Jöñke töre tilsiz söyleydi, / Heş kim onı körmeydi, / Biraq hämmege esitilmeydi.* *(Jañğırıq)* Jöñke Bey, dilsiz söyler / Hiç kimse onu görmez, / Fakat herkes işitmez. (Yankı)

54. *Közge körinbes, / Jürse bilinbes, / Denege sezilip / Dolansa eger, / Tolqınlatıp teñizdi, / Taqır jerdi boratıp, / Ot-şöplerdi şaşadı, / Şaşadı da qaşadı.* *(Dawıl)* Göze görünmez / Yürüse bilinmez / Vücuda değip / Dolansa eğer / Dalgalatıp denizi / Boş yeri tozutup, / Ot çöpü saçar, / Saçar da kaçar. (Fırtına)

55. *Jalt-jalt eter, / Jalmap keter.* *(Ot)* Par par eder, / Yalayıp (yok edip) gider. (Ateş)

56. *Bir ağaş on eki putaq, / Här birinde otız japıraq, / Här japıraqtıñ bir jağı qara, / Bir jağı aq.* *(Jıl, ay, tün, kün)* Bir ağaç, on iki budak, / Her birinde otuz yaprak, / Her yaprağın bir yanı kara, / Bir yanı ak. (Yıl, ay, gece, gündüz)

57. *Özi tas jazı, qısı / Jaqsı zat joq onnan ıssı.* *(Taskömir)* Kendisi taştır yaz, kış, / Başka şey yoktur ondan sıcak. (Taş kömürü)

58. *Jatsa tas, / Jaqsa otın. (Taskömir)* Yatsa taş, / Yakılsa odun. (Taş kömürü)

59. *Suwğa salsañ janar, / Otqa salsañ qanar. (Häk)* Suya atsan yanar, / Ateşe atsan kanar. (Kireç) **TT.** Suya koysan kokar, Elini korsan yakar (Kireç) (Çelebioğlu vd. 1979: 255, bilmece no.: 3624)

60. *Qazanda pispes, / Tapaqqa tüspes, / Onı tatpas adam bolmas. (Ananıñ süti)* Kazanda pişmez / Tabağa düşmez (girmez). / Onu tatmayan adam olmaz (yoktur). (Anne sütü).

61. *Ekkeni tanap jerge jalğız biyday, / Birewdiñ qoyıp ketken amanatın, / Bergende turadı eken közi qıymay. (Adamnıñ janı)* Ektiği "tanap" (yaklaşık 1 hektarın altıda birine denk gelen arazi miktarı) yere, yalnız buğday / Birinin koyup gittiği emanetini / Verirken, kıyamaz. (İnsan canı)

62. *Eki baslı, altı ayaqlı, / Bir quyrıqlı, eki qollı. (Atqa mingen adam)* İki başlı, altı ayaklı, / Bir kuyruklu iki kollu (elli). (Ata binen adam)

63. *Altı ayaqlı, eki janlı. / Ekewi de añlı / Ekewi birge jol aldı. (Atqa mingen adam)* Altı ayaklı, iki canlı, / İkisi de uyanık, / İkisi birlikte yol aldı. (Ata binen adam)

64. *Ata-anamnıñ bergen jüzigin, / Otqa salsam da janbaydı, / Kömsem totıqpaydı. (Adamnıñ atı)* Anamın babamın verdiği yüzüğü, / Ateşe atsam da yanmaz, / Gömsem kararmaz (paslanmaz). (İnsanın adı)

65. *Jumabiyke jupbiyke, / Joğalğan zatlarıñ tüwel, / İzlemeseñ tappaysañ. (Jumbaq)* "Jumabiyke jupbiyke" / Kaybolmuş neyin varsa hep, / Aramazsan bulamazsın. (Bilmece)

66. *Otqa salsañ janbaydı, / Suwğa salsañ batpaydı, / Jerge kömseñ şirimeydi, / Bileseñ be ol ne edi? (Haqıyqatlıq)* Ateşe atsan yanmaz, / Suya atsan batmaz, / Yere gömsen çürümez, / Bilir misin o ne idi? (Doğruluk)

67. *Här kim ötken köpir, / Birewlerge keñ köpir / Birewlerge tar köpir. (Dünya)* Herkesin geçtiği köprü, / Kimisine geniş köprü, / Kimisine dar köprü. (Dünya)

68. *Babam şıqqan kök töbe, / Birewlerge märtebe, / Birewlerge zar töbe. (Dünya)* Babamın çıktığı gök tepe, / Kimilerine mertebe, / Kimilerine sıkıntı tepesi. (Dünya)

69. *Qurı jürse bılayşa, / Heş närseni kespeydi, / Silteseñler jek körip, / Almastan tömen kespeydi, / Tilkimleydi taslaydı / Biraq adam balası, / Onnan hasla ölmeydi, / Ölimnen kem körmeydi. (Adamnıñ tili)* Kendi hâlinde yürüse şöyle, / Hiçbir şeyi kesmez, / Kımıldatsan, kötü görüp, /

Elmastan aşağı kesmez, / Dilimler, atar, / Fakat insanoğlu / Ondan asla ölmez, / Ölümden aşağı görmez. (İnsan dili)

70. *Tolıq denesi, / Duyım küş iyesi, / Salpaw qulaq, qora da, / Säl närseden aldanadı, / Baltasız, pışaqsız / Sındıradı adamdı / Dostına bas iyip, / Xızmetşidey jügin tasıydı. (Til)* Vücudu dolgun, / Bütün gücün sahibi, / Sarkık kulak ağılda, / Az şeyden aldanır, / Baltasız, bıçaksız / Keser adamı, / Dostuna baş eğip, / Hizmetçi gibi yükünü taşır. (Dil)

71. *Özi süyeksiz, / Qalay bükseñ de büklenedi. (Til)* Kendisi kemiksiz, / Nasıl büksen bükülür. (Dil)

72. *Tiy desem tiymeydi, / Tiyme desem tiyedi. (Erin)* Değ desem değmez / Değme desem değer. (Dudak) **TT.** Anaya değmez babaya değer, Halaya değmez amcaya değer, Ateşe değmez sobaya değer, İğneye değmez, ipliğe değer. (dudak). (Başgöz 1993: 671, bilmece no.: 1072.1e)

73. *Aş deseñ aşıladı, / Jap deseñ jabıladı. (Awız)* Aç desen açılır, / Kapat desen kapanır. (Ağız)

74. *Qızıl sandıq işinde, / Kök ala saat jıñğırlar. (Awız, til)* Kızıl sandık içinde, / Ten rengi saat döner, çınlar. (Ağız, dil) **TT. 1.** Altı mermer üstü mermer, İçinde bülbül öter (gelin oynar). (dil). (Başgöz 1993: 173, bilmece no.: 249.13) **2.** Bir ufacık kutucuk, içi doli incicuk (Ağız) (Başgöz 1993: 39, bilmece no.: 9.5)

75. *Awqat jewdiñ quralı, / Özi awızda turadı. (Tis)* Yemek yeme aracıdır, / Kendisi ağızda durur. (Diş)

76. *Dünyada eñ aşşı da, duşşı da ne? (Söz)* Dünyada en acı ve en tatlı şey ne? (Söz)

77. *Birewi sayrap tur, / Ekewi tıñlap tur, / Ekewi qarap tur. (Til, qulaq, köz)* Biri öter durur (konuşur durur) / İkisi dinler durur, / İkisi bakar durur. (Dil, kulak, göz)

78. *Arman şabar qaraşa at, / Berman şabar qaraşa at, / Tal tübinde tınıq suw, / Parlap şabar qaraşa at. (Közdiñ qaraşığı)* Öteye koşar kara renkli at, / Beriye koşar kara renkli at, / Ağaç dibinde durgun su, / Parlayıp koşar kara renkli at. (Göz bebeği)

79. *Eki ağayinli aşıq, / Bir birinen qaşıq. (Köz)* İki kardeşli âşık, / Birbirinden uzak. (Göz) **TT. 1.** Biz iki kardeşiz, Her şeyi görürüz, Birbirimizi görmeyiz (Göz). **2.** İki kardeş birbirini göremez (Göz) (Başgöz 1993: 238, bilmece no.: 348.40b)

80. *Kişkene ğana tostağan, / Dünya jüzine baslağan. (Köz)* Küçücük tabak, / Dünyayı yönetir. (Göz)

81. *Eki ala qus zıyada, / Ömirlikte uyada, / Onday qus joq qımbatlı, / Adamzat uşın dünyada. (Köz)* İki ala kuş ziyade (kara), / Ömür boyu yuvada, / Öyle kuş yok kıymetli, / İnsanoğlu için dünyada. (Göz) **TT.** Altı perçin üstü perçin, İçinde bir şah güvercin. (Göz) (Başgöz 1993: 236, bilmece no.: 348.22)

82. *Sulıw qız esik aştı, / Şaşbawı sırtqa qaştı. (Köz, kirpik)* Güzel kız kapı açtı, / Saç bağı dışarıya kaçtı. (Göz, kirpik)

83. *Tamğa tayaq süyedim. (Şaşbaw)* Dama dayak dayadım. (Saç bağı, saç tokası)

84. *Bir tesikte pütkil dünya. (Qulaq)* Bir delikte bütün dünya. (Kulak) **TT. 1**. Bir şeyim var, hepsi içinde (Başgöz 1993: 365, bilmece no.: 544.3p). **2.** Et içinde, Hep içinde (Başgöz 1993: 365, bilmece no.: 544.3a).

85. *Ädeti sol birdeygi, / Esitedi, körmeydi, / Onnan böten käri joq, / Basqa isiñdi bilmeydi. (Qulaq)* Âdeti hep aynıdır. / İşitir, görmez, / Ondan başka işi yok, / Başka bir iş bilmez. (Kulak)

86. *Ayrı joldan eki at kiyatır. (Murın)* Ayrı yoldan iki at gelir. (Burun)

87. *Tuwısqan eki ana bar, / Ekewinde on bala, / Här biriniñ atı bar, / Öz isine märdana. (Barmaqlar)* Kardeş iki ana var, / İkisinde on bala (çocuk), / Her birinin adı var, / Kendi işinde usta. (Parmaklar)

88. *On bürkit, otız aqquw kölde jatqan, / Laşınnıñ hiyle menen dämin tatqan, / Telegey teñiz bolıp şayqalsa da, / Biydayıq jemin tawıp uşpay atqan. (On barmaq, awız, til)* On kartal, otuz ak kuğu, gölde yatmış, / Laçının hile ile tadına bakmış, / Sel, deniz olup çalkalansa da, / Biydayık kuşu, yemini bulup uçmamış. (On parmak, ağız, dil)

89. *Eki jeñgey suwğa baratır, / Birinen-biri ozıp baratır. (Ayaqlar)* İki gelin suya gider, / Biri diğerinden önde gider. (Ayaklar)

90. *Eki teke tik turar, / İyterip jiberseñ köşip kete berer. (Ayaqlar)* İki teke dik durur, / İttirirsen göçüp gider. (Ayaklar) **TT.** İki sopam var kalın, Dayanarak yol alır, Sıkıca basmak şarttır, Her yere girip kalır (Ayak). (Başgöz 1993: 62, bilmece no.: 56.4)

91. *Ğarrıday aq murtı bar, / Jıllı postın iyninde, / Oylanıp köriñ balalar, / Bar şığar mümkin üyinde. / İyttey bolıp ürmeydi, / Maydanda köp jürmeydi, / Közin jumıp sıqıldap, / Qurıldaydı pırıldap, / Toydırıp alıp tamağın, / Jatqanı oniñ qurıldap. (Pısıq)* Yaşlılar gibi ak bıyığı var, /

Güzel postu sırtında, / Düşünüp durun çocuklar / Isırması mümkündür evinde / İt gibi ürümez, / Ortalıkta çok dolaşmaz, / Gözünü yumarak, / Hırıldar, horuldar, / Doyurunca karnını, / Yattığında guruldar. (Kedi)

92. *Jigirma nayzası bar, / Adamğa tiygizer paydası bar, / İyesinen adasıp qalsa da, / Özin asıraytuğın hiylesi bar. (Pısıq)* Yirmi mızrağı var, / İnsana dokunan faydası var, / Sahibinden uzaklaşsa da, / Kendini besleyecek çaresi var. (Kedi)

93. *Ot basında baqa şaynek. (Pısıq)* Ateş başında kurbağa çaydanlık. (Kedi)

94. *Bir haywan bar esikte, / Qarawıllıq käsipte, / Tanısların qıynamas, / Tanımasın sıylamas, / Däpinip awzın aşadı, / Qarsılassañ qaşadı, / Umtılar tağı baqırıp, / Tuqımlasın şaqırıp, / Şuwlasıp dabıl qağadı, / Dalada mal da bağadı, / Üyrenisken adamı, / Onıñ dostı mudamı, / Hadal xızmet etedi, / Kewiliñe jetedi. (İyt)* Bir hayvan var eşikte, / Bekçilik işinde, / Tanıdıklarına zarar vermez, / Tanımadıklarına acımaz. / Tepinip ağzını açar, / Karşılaşırsan kaçar, / Atılır ses çıkarıp, / Arkadaşını çağırıp, / Ağlayıp ses çıkarır, / Ovada sürüye de bakar,/ Alışık olduğu insan da, / Onun dostudur daima, / Güzel hizmet eder, / İstediğini yapar. (İt)

95. *Tört tayağı bar, / Segiz tuyağı bar, / Uzın qamşısı bar, / Tört bulağı bar, / Qos nayzası bar, / Adamğa paydası bar. (Sıyır)* Dört dayağı (desteği) var, / Sekiz toynağı var. / Uzun kamçısı var, / Dört pınarı var, / Çift mızrağı (boynuzu) var / İnsana faydası var. (Sığır)

96. *Anası elli jamaw, / Balası qırıq jamaw. (Sıyırdıñ alası)* Anası elli yamalı, / Yavrusu kırk yamalı. (Sığırın alası)

97. *Jarasıqlı jalı bar, / Samaldan jüyrik jäniwar, / Därtke dawa süti bar, / Bul qanday mal tawıp al. (Biye)* Güzel yelesi var, / Rüzgârdan hızlı hayvan. / Derde deva sütü var, / Arayıp bul, hangi hayvan. (Kısrak)

98. *Maw-maw basqan, maw basqan, / Ayaqların jay basqan, / Denesinde tolı küş, / İsleytuğını paydalı is. (Tüye)* Lök lök basan, lök basan, / Ayaklarını yavaşça basan, / Vücudunda güç dolu, / Yaptığı iş faydalı. (Deve)

99. *Saqalı bar aqılı joq. (Eşki)* Sakalı var, aklı yok. (Keçi)

100. *Kün ortada kün batqan, / Üş ay şillede muz qatqan. (Qatıq)* Öğleyin güneş batmış, / Üç ay kışta buz tutmuş. (Katık)

101. *Qoyan qulaqlı / At tuyaqlı. (Eşek)* Tavşan kulaklı, / At toynaklı. (Eşek) **TT.** Dört ayaklı, Döner Kulaklı (Eşek). (Başgöz 1993: 203, bilmece no.: 300.3)

102. *Bir maqluq bar kördiñiz, / Häm semirgiş örbigiş / On, on besten tuwmasa, / Gäp emes, oğan eki-üş. (Şoşqa)* Bir mahluk var gördünüz, / Hem semiz hem gelişmiş, / On on beş tane doğurmazsa / Söz yok, ona iki üç. (Domuz)

103. *Bir jeri de awırmas, / Biraq mengi ıñgıldar. (Doñız)* Bir yeri de ağrımaz, / Fakat sürekli inler. (Domuz)

104. *Aşa tuyaqlı, / Eşki sıyaqlı, / Jüyrik jäniwar, / Mäkanı şölde, / Şäşmeli kölde. (Kiyik)* Çatal toynaklı, / Keçi gibi, / Koşan hayvan / Mekânı çölde, / Pınarlı (suyu bol) gölde. (Geyik)

105. *Sahra düzde jasağan, / Kütä ürkek qaşağan, / Aynımağan kelbeti, / Tap eşkige usağan. (Kiyik)* Sahrada ovada yaşayan, / Çok ürkek, kaçıp duran, / Değişmemiş yüzü, / Tıpkı keçiye benzer. (Geyik)

106. *Ğaşır tuyaqlı, / At sıyaqlı / Jonları tarğıl, / Asaw eken jäniwar. (Qulan)* Katır toynaklı, / At gibi, / Sırtları darca, / Hırçın imiş hayvan. (Yabani at)

107. *Özi qayşı qulaqlı, / Terisi mamıq şumaqlı, / Setem alsa hayt qoyğan, / Mäkanı joq turaqlı. (Qoyan)* Kendisi makas kulaklı / Derisi pamuk gibi, / Ürkütse, korkutsa korkutan, / Mekânı yok duraklı (duracak). (Tavşan)

108. *Qıyıq közli, / Mamıq jünli / Bota erinli, / Eşki quyrıqlı / Belgisin basqa aytpayman, / Ösedi eken üy menen düzde, / Tawıp alşı qäne? (Qoyan)* Kıyık gözlü, / Pamuk tüylü, / Deve dudaklı, / Keçi kuyruklu, / Başka alametini söyleyemem, / Büyürmüş ovada, evde, / Buluver haydi ne? (Tavşan)

109. *Qılış közli, / Mamıq jünli / Bota erinli / Eşki quyrıqlı... / Ösetuğın üyde / Ösetuğın düzde, / Qanday añ balalar. (Qoyan)* Kılıç gözlü, / Pamuk tüylü, / Deve dudaklı, / Keçi kuyruklu... / Büyür evde, / Büyür düzde, / Hangi av hayvanıdır, çocuklar? (Tavşan)

110. *Qısta qarday ağardım / Jazda jerdey jañğırdım / Tısırlı sezsem sekeñlep, / Saydan-sayğa şabarman. / Tatlı tamaq eken dep, / Geşirdi qaydan tabarman. (Qoyan)* Kışın kar gibi ağardım, / Yazın yer gibi canlandım, / Bir ses duysam durmadan, / Ovadan ovaya koşarım, / Tatlı yiyecekmiş deyip, / Havucu nereden bulurum. (Tavşan)

111. *Mäkanı toğay köl eken, / Jüretuğın jeri şöl eken, / Küşliligin sonnan bil, / Şığarıp suwdan jayındı / Alıp biyeni, qulattı tüyeni. (Jolbarıs)* Mekânı orman göl imiş, / Gezdiği yer çöl imiş, / Kuvvetini şundan bil, / Çıkarıp sudan yayını, (balığı) / Alıp kısrağı yıktı deveyi. (Kaplan)

112. *Tolıq deneli, / Äjayıp küş iyesi, / Salpañ qulaq, / Säl närseden qorqadı, / Baltasız, pışaqsız, / Sındıradı daraqtı, / Doslarına bas iyip, / Qullarday jügin tasıydı. (Pil)* İri vücutlu, / Acayip güç sahibi, / Sarkık kulaklı, / Her şeyden korkar, / Baltasız, bıçaksız, / Kırar ağacı, / Dostlarına baş eğip, / Kul gibi yükünü taşır. (Fil)

113. *Asqan jawız, / İyt awız, / Tülki quyrıq, / Özi jüyrik, / Jaqınlasa qorağa, / Böribasarıñ jatpaydı, / Atam kirpik qaqpaydı. (Qasqır)* Çok merhametsiz, / Köpek ağızlı, / Tilki kuyruklu, / Kendisi çevik, / Yakınlaşsa ağıla, / Kurt köpeğin yatmaz, / Babam gözünü kırpmaz (uyumaz). (Kurt)

114. *Eki tuwılıp, bir öledi. (Qus)* İki doğup, bir ölür. (Kuş)

115. *Erte turadı, jar şaqıradı. (Qoraz)* Erken kalkar, haber verir. (Horoz)

116. *Bası taraq, quyrığı oraq. (Qoraz)* Başı tarak, kuyruğu orak. (Horoz)

117. *Janlıdan jansız tuwadı, / Jansızdan janlı şığadı. (Mäyek, tawıq)* Canlıdan cansız doğar, / Cansızdan canlı çıkar. (Yumurta, tavuk)

118. *Bolsadağı qanadı, / Bilmeymen nege uşpaydı, / Jaysañ eken jürisi / Qoldağı qustıñ irisi. (Tüyetawıq)* Kanadı olsa dahi, / Bilmem niçin uçmaz / Büyük imiş adımı, / Eldeki kuşun irisi. (Deve kuşu)

119. *Jerden biyik, kökten päs, / Dizilisip ötedi, / Bir mäwsimniñ kelgenin, / Xabar etip ketedi. / Qatarlasıp dizilip, / "L"*[21] *häripin saladı, / Sol waqıt şaqqan bolsañ, / Sanawğa da boladı. (Tırna)* Yerden yüksekte, gökten alçakta, / Sıra sıra geçerler, / Bir mevsimin geldiğini, / Haber verip giderler. / Katar katar dizilip, / "L" harfini çizerler. / Bu vakit çabuk olsan, / Sayman da mümkündür. (Turna)

120. *Gewdesi şalqaq keledi, / Tumsığı jalpaq keledi, / Suwda şalqıp jüzedi, / Qırda añlap jüredi. (Üyrek)* Gövdesi eğik gelir, / Gagası geniş gelir, / Suda süzülerek yüzer, / Kırda sağa sola bakarak yürür. (Ördek)

121. *Ayağı qara ğarğaday, / Bası qızıl almaday, / Moynı ala, tösi aq, / Ayqışlanğan torqaday, / Şubar jumsaq şapanı / Köl menen teñiz mäkanı / Ğarqıldap jazda küledi, / Qısta uzaq saparı. (Üyrek)* Ayağı kara karga gibi, / Başı kızıl elma gibi, / Boynu ala, döşü ak, / Katlanmış ipek gibi, / Alaca yumuşak kaftanı, / Göl ve deniz mekânı, / Gargıldayıp yazın güler, / Kışın uzun seferi. (Ördek)

122. *Şabaqtay suwda oynağan, / Issı jaqtı jaylağan. (Üyrek)* Şabak balığı gibi suda / oynayan, / Sıcak yerde otlayan. (Ördek)

---

[21] L harfi, kiril alfabesinde Л ~ Лı biçimindedir. Bilmecede özellikle harfin Kiril alfabesindeki şekli göz önüne getirilmelidir.

123. *Baqşa-baqşa jaylawda, / Jalıqpaydı sayrawğa, / Könlikpeydi köp asa, / Bedenedey baylawğa. (Bülbül)* Bahçe bahçe yazlıkta, / Üşenmez ötmeye, / Dayanamaz çok fazla, / Bıldırcın gibi hapsolmaya. (Bülbül)

124. *Küni-tüni ol biraq, / Şayqalğan bağda turıp-aq, / Hawazın meniñ jaqsı dep, / Hämme qusqa maqtanadı, / Tıñlawşısı bolmasa, / Sayrawdan ol saqlanadı. (Bülbül)* Gece gündüz o ancak, / Salınır bağda durarak, / Sesim benim iyi deyip, / Bütün kuşlara caka satar, / Dinleyicisi olmasa, / Ötmekten o çekinir. (Bülbül)

125. *Kip-kişkene qus eken, / Körkem sulıw tüs eken. / Qanatlınıñ şeberi, / Qarap tursañ usı eken. (Qırğawıl)* Küçücük bir kuş imiş, / Görkemli, hoş renkli imiş, / Kanatlının ustası, / Bakıp dursan o imiş. (Sülün)

126. *Bähärde quslar kelgende, / Qonaqqa bizge keledi, / Töbeden orın aladı, / Şığarıw uşın palapan, / Şeberlep uya saladı, / Ketseñiz basqa jaqlarğa, / Qoşlasıp uzatıp saladı. (Qarlığaş)* Baharda kuşlar gelince, / Misafirliğe bize gelir, / Tepeden yer alır (yerleşir) / Doğurmak için yavrusunu, / Ustaca yuva yapar, / Gitseniz başka yerlere, / Vedalaşıp yolcu eder. (Kırlangıç)

127. *Qarmaqtay eki ayağı, / Tumsığında tayağı, / Töbesinde güli bar, / Ala bajaq türi bar. / Köp şırlaydı bähärde, / Qosıq aytqan mähälde, / Jüzi tömen turadı, / Basın ekşep uradı. (Öpepek)* Olta gibi iki ayağı, / Gagasında dayağı, / Tepesinde gülü var, / Ala bacak türü var. / Çok ötüşürler baharda, / Şiir söylenen zamanda, / Yüzü aşağı durur, / Başını sallar durur. (İbibik)

128. *Basında bar aydarı, / Elewsiz qus jaydarı, / Sarı ala qanatı bar, / Şığadı bähär ayları, / Qosıq aytsa aytalmaydı, / Öz atınan basqanı. / Usı waqqa şekem joq, / Jañadan bir söz qosqanı. (Ätşök)* Başında var perçemi, / Belirsiz kuş güzeli, / Sarışın kanadı var, / Çıkar bahar ayları, / Şiir (şarkı) söylese söylenmez, / Onun adından başkası. / Bu vakte kadar yok, / Yeni bir söz söyleyen (ondan başkası). (Etşök)[22]

129. *Bähärde bir qus ses berer, / Egis waqtın eskerer, / Egis ötip bolğan soñ, / İndemewdi xoş körer. (Ätşök)* Baharda bir kuş ses verir, / Ekin vaktini hatırlatır, / Ekin vakti geçince, / Susmayı tercih eder. (Etşök)

130. *Bähärde quslar kelgende, / Ol kelmeydi qatarğa, / Bir kelbetlik söz jazıp, / Atlıqqa qossañ "ğa" jalğaw, / Qısta keler qatarğa. (Alağarğa)*

---

[22] *ätşök:* Baharda görülen güzel görünüşlü bir kuş; çavuş kuşu.

Baharda kuşlar gelince, / O gelmez sürü ile, / Bir güzel söz (sıfat) yazıp, / İsme eklesen "ğa" ekini[23] / Kışın gelir sürü ile. (Alakarga)

131. *Qälemeydi ıssını, / Keledi tek de qıs küni, / Suwıq qäytip taq tursın, / Üstinde ala postını. (Alağarğa)* Sevmez sıcağı, / Gelir sadece kış günü, / Soğuk ne edip, neylesin, / Üstünde ala postu. (Alakarga)

132. *Äpiwayı bir qus bar, / Ala qanat üyrek bas, / Taqıldatıp tumsığın, / Jüredi eken jäniwar, / Qumırısqa qurtqa bolıp qas. (Toqıldawıq)* Mütevazı bir kuş var, / Alaca kanatlı, ördek başlı, / Takıldatıp gagasını, / Yaşar imiş bu hayvan, / Karıncaya kurda olup düşman. (Ağaçkakan)

133. *Qanatı bar, päri joq, / Boladı eki qulağı, / Göne tamnıñ jarığınan, / Tek ğana keşte şığadı. (Jarqanat)* Kanadı var tüyü yok, / Vardır iki kulağı, / Eski evin yarığından, / Sadece gece çıkar. (Yarasa)

134. *Jolsız jerde ız-ızdıñ uyası, / Awqat bermey semirtedi. (Härre)* Yol geçmeyen yerde vız vızın yuvası, / Gıda vermeden gelişir (semirir). (Arı)

135. *Här tärepke uşadı, / Gül pöpegin quşadı, / Küni menen tapqanın, / Bir ıdısqa qosadı. (Pal härresi)* Her tarafa uçar, / Gül yaprağını kucaklar, / Gün boyu bulduğunu, / Bir kaba boşaltır. (Bal arısı)

136. *Samolet qanatlı, / Jaz kelse düzer saltanattı. (İynelik)* Uçak kanatlı, / Yaz gelse kurar saltanatı. (İğnelik sineği)

137. *Qusqa megzes uşqanı, / Tazalıqtıñ duşpanı, / Ömir süredi bul jänlik, / Qıs ayınan tısqarı. (Şıbın)* Kuşa benzer uçması, / Temizliğin düşmanı, / Ömür sürer bu canlı, / Kış ayından dışarı (başka aylarda). (Sinek)

138. *Haywanattıñ janı bar, / Qanatlıdan tawıp al. (Sona)* Hayvanatın canı var, / Kanatlıdan bulup al. (Suna)

139. *Uya salğan butqa, / Gübelek pe, qurt pa? / Qurt bolsa da bärha, / Keregi bar ğoy jurtqa. (Nawqan qurt)* Yuva yapmış budağa, / Kelebek mi, kurt mu? / Kurt olsa da daima, / Gereği vardır yurda. (İpek böceği)

140. *Hämmege belli jäniwar, / Jeytuğın bir talı bar, / Sonıñ menen toyınıp, / Üstine jipek oranar. (Nawqan qurt)* Herkese belli hayvan, / Yediği bir dalı var, / Onunla karnını doyurup, / Üstüne ipek sarar. (İpek böceği)

---

[23] Burada *qar* ismine yönelme hâli eki *-ğa* eklenmesinden söz edilmektedir. Bu durumda *qar+ğa* "kara"; anlam genişlemesiyle de "kış"a gönderme yapılmış olmaktadır. Bir önceki mısrada sözü edilen sıfat da *ala* sözü olmaktadır. Böylece *alakarga* cevabı ortaya çıkmaktadır.

141. *Özi kişkentay appaq, / Jarıp jiberseñ şataq, / Pisirseñ tamaq. (Mäyek)* Kendisi küçücük, bembeyaz, / Kırarsan kavga, / Pişirirsen yemek. (Yumurta)

142. *Pisirseñ awqat boladı, / Pisirmeseñ qus boladı. (Mäyek)* Pişirirsen yiyecek, / Pişirmezsen kuş olur. (Yumurta) **TT.** Pişerse aş olur, Pişmezse kuş olur. (Yumurta) (Başgöz 1993: 587, bilmece no.: 859.45aa)

143. *Awzı pitew aq otaw, / Awzı-murnı joq otaw. (Mäyek)* Ağzı bağlı (kapısı kapalı) ak otağ, / Ağzı burnu olmayan otağ. (Yumurta) **TT.** Ağzı yok burnu yok, Karnı tok. (Yumurta) (Başgöz 1993: 580, bilmece no.: 859.16)

144. *Sabın jağıp qoyğanday, / Sıpqanap qolda turmaydı. / Qanatı bar jüredi, / Suwda ömir süredi. (Balıq)* Sabun sürülmüş gibi, / Kayıp elde durmaz, / Kanadı var yürür, / Suda ömür sürer. (Balık)

145. *Bası bar da şaşı joq, / Közi bar da kası joq. (Balıq)* Başı var da saçı yok, / Gözü var da kaşı yok. (Balık)

146. *Jar boyında Yusup otır, / Eki iynin qasıp otır. (Baqa)* Yar boyunda Yusuf oturur, / İki omzunu kasarak oturur. (Kurbağa)

147. *Tek sulıwlıq közinde. / Sıqılı joq özinde, / Jazda şawqım saladı, / Şalşıq suwdıñ jüzinde. (Qurbaqa)* Tek güzellik gözünde, / Güzelliği yok kendinde, / Yazın bağırır, çağırır, / Balçık suyun yüzünde. (Kurbağa)

148. *Tastay eken jüregi, / Jaylap basıp jüredi. / Qurğaqta da, tawda da, / Erkin ömir süredi. (Tasbaqa)* Taş gibiymiş yüreği, / Yavaşça basıp yürür, / Kırda da, dağda da, / Rahat ömür sürer. (Kaplumbağa)

149. *Palız egininiñ jawı, / Oğan heş kimniñ joq dawı, / Topılğan duşpanına, / Nayzasın tığıp aladı. (Kirpitiken)* Yeşil otların düşmanı, / Ona hiç kimsenin yok davası, / Üstüne gelen düşmanına, / Sokabilir mızrağını. (Kirpi)

150. *Tikenekli denesi, / Äjep täwir elesi, / Selteñ bolsa birewden, / Top boladı ol nesi? (Kirpitiken)* Dikenlidir bedeni, / Acayip görünüşlü, / Korkar ise birinden, / Top olur, o nedir? (Kirpi)

151. *Qara qoñır bedew at, / Beli qayqı güreñ at, / Tawda şapsa toymağan, / Jel quyrığın şaynağan. (Qumırısqa)* Kara konur koşu atı, / Beli kaykılmış kara at, / Dağda gezse doymamış, / Yel kuyruğunu çiğnemiş. (Karınca)

152. *Üskini jaman, / Tarbıyğan türi, / Özi şaqqan, / Uwlınıñ biri, / Birewi şaqsa, / Bolmaysañ tiri. (Şayan)* Burgusu yaman, / Görünüşü korkunç, / Kendisi sokucu, / Zehirlinin biri, / Birini soksa, / Olamaz diri. (Akrep)

153. *Qulağı joq közi bar, / Esitedi dawıstı, / Qurğaq jerde izi bar, / Suwda izin tawısqan. (Jılan)* Kulağı yok gözü var, / İşitir sesi, / Kurak yerde izi var, / Suda izini kaybeder. (Yılan)

154. *Qulağı joq, közi bar, / Ayağı joq, izi bar, / İyreñlep jürgen gewdesi, / Jer betinen sızılar. (Jılan)* Kulağı yok, gözü var, / Ayağı yok, izi var, / Kıvrılıp yürüyen gövdesi, / Yeryüzünde iz bırakır. (Yılan)

155. *Minar-minar altın taw, / Qäne dostım tawıp al, / Här jıl güzde köreseñ, / Miynet etseñ bileseñ. (Paxta)* Yüksek yüksek altın dağ / Hani dostum bulup al, / Her yıl güzde görürsün, / Çabalarsan bilirsin. (Pamuk)

156. *Qarıqtıñ boyında ösken / Här atızda köp terek, / Şaqası aq qalpaqlı, / Här närsege ol kerek. (Paxta)* Ark boyunda yetişen, / Her tarlada çok kavak, / Dalları ak kalpaklı, / Her bir şeye o gerek. (Pamuk)

157. *Appaq ğana dasturxan, / Kolxoz jerin qaplağan. (Paxta)* Bembeyazdır örtü, / Toprakları kaplamış. (Pamuk)

158. *Bäherde eki qulaq, / Jazda turar şaqalap, / Güzde qarday appaq, / Qısta körseñ quw tayaq. (Paxta)* Baharda iki kulak, / Yazın salar dal budak / Güzün kar gibi appak, / Kışın görsen kuru dayak**.** (Pamuk)

159. *Bir ösimlik paydalı, / Miywası menen japırağı, / Baylıq bergen xalıqqa, / Bir jänliktiñ tapqanı. (Tut-pille)* Bir bitkidir faydalı, / Meyvesi ile yaprağı, / Zenginlik verir halka, / Bir canlının (ipek böceğinin) yaptığı. (Dut, ipek böceği)

160. *Bäherde körinbeydi, / Jazda jasaradı, / Güzde şiyrin beredi, / Qısta häñkiyedi. (Miywe ağaşı)* Baharda görünmez, / Yazın yeşerir, / Güzün meyve verir, / Kışın çıplak kalır. (Meyve ağacı)

161. *Jalıqpastan bäherde, / Şanağın şaptım, / Torlap pisti, jegende / Läzzet taptım. (Qawın)* Yorulmadan baharda, / Toprağını kazdım, (yerini açtım) / Olgunlaşıp yerken, / Lezzet buldum. (Kavun) **TT.** Teptim tekerlendi, Kestim şekerlendi, Bal içi badem Bir güzel âdem. (Kavun) (Başgöz 1993: 324, bilmece no.: 469.14k)

162. *Sırtta japıraq şaqası, / Jer astında miywası, / Jüredi awqat ornına, / Köpşiliktiñ jer ası. (Kartoşka)* Dışarıda yaprağı, dalı / Yer altında meyvesi, / Gıda yerine geçer, / Yemeğidir herkesin yediği. (Patates) **TT.** Yer altına civcivli tavuk. (Patates) (Başgöz 1993: 458, bilmece no.: 669.1)

163. *Üzip alıp kökleyden, / Kökleyinde köp jeyseñ, / Sarğayıp pisip ketken soñ, / Jerdi ürdis etpeyseñ. (Qıyar)* Koparıp alıp yeşilken, / Yeşil iken çok yersin, / Sararıp gittikten sonra, / Yemeyi bırakırsın. (Hıyar, salatalık)

164. *Atadan qalğan eski ton, / Jamılsañ keter ısıp kün. (Toğay)* Atadan kalan eski don (elbise), / Örtünsen gider ısınan gün (güneş). (Orman)

165. *Otta janar, / Suwda qalqar. (Ağaş)* Ateşte yanar, / Suda kalkar (batmaz). (Ağaç)

166. *Qıp-qızıl narttay, / Ülkenligi kasaday. / Jemis eken ösken, / Onı jegen adamlar, / Şokalad pa desken. (Alma)* Kıpkızıl olgunlaşmış, / Büyüklüğü kâse kadar, / Yemiştir büyüyen, / Onu yiyen insanlar / Çikolata mı derler. (Elma)

167. *Forması aşa sıyaqlı, / İşi tolğan tuqımlı, / Jemeyseñ onı sorıysañ, / Şiresi dım juğımlı. (Granata-änar)* Şekli çatal gibi, / İçi dolu taneli (tohumlu), / Yemezsen onu ararsın, / Tadı çok güzel. (Nar)

168. *Sırtı tatlı et, / İşi qattı tas, / Tastıñ işinde, / Tağı dämli as. (Erik)* Dışı tatlı et, / İçi sert taş, / Taşın içinde, / Var tatlı aş. (Erik)

169. *Bolsa da barmaq basınday, / Dämi härrenin palınday, / Piskenşe postın kiyedi, / Pisse basın iyedi. (Şiye)* Olsa da parmak başı gibi, / Tadı arının balı gibi, / Olgunlaşana dek postunu giyer, / Olgunlaşsa başını eğer. (Vişne)

170. *Näzer salıp qarasañ, / Qarağaydan alasa, / Qısı-jazı bir tüste, / Ol awılıma kelgende, / Sänlendirip qoyamız, / Oyınşıqlar tağamız, / Qosıq aytıp, saz şertip, / Aynalıp biz oynaymız, / Jaña jıldı toylaymız. (Elka ağaşı)* Göz atıp bakarsan, / Karağay ağacından kısa, / Kışı yazı bir renkte, / O köyüme geldiğinde, / Hürmet ederiz / Oyuncaklar takarız, / Şiir söyleyip, saz çalıp, / Dönerek biz oynarız, / Yeni yılı kutlarız. (Yılbaşı ağacı)

171. *Patiyşası dolanıp, / Basındağı lentası, / Qolındağı gäwharı, / Öz boyına jarasqan, / Bere ğoysañ qozığa, / Ilaq ta oğan qarasqan, / Onı jegen sıyırlar / Intığıp ernin jalasqan, / Süt bulağın ağızğan. (Mäkke)* Saçağı dolanmış, / Başındaki kurdelesi, / Elindeki mücevheri, / Kendi boyuna yakışmış, / Verip dursan kuzuya, / Oğlak da ona bakar / Onu yiyen sığırlar, / Heveslenip dudağını yalarmış, / Süt pınarını akıtırmış. (Mısır/darı)

172. *Uşırattım bir batırdı, / Basında aydarı bar, / Qasında hayalı bar, / Qırmanda gümis kördim, / Türli-türli jemis kördim. (Mäkke jüweri)*

Karşılaştım bir bahadıra, / Başında perçemi var, / Önünde eşi var, / Harmanda gümüş gördüm, / Türlü türlü yemiş gördüm. (Mısır/darı)

173. *Balalar-ay tapsañ-tap, / Tappasañ men qäyteyin, / Sizlerdi de sınap, / Aytayın men bir jumbaq balam batır, / Bolğandı işi häwir sırtı şatır, / Qazanday qara tastıñ bawırında, / Bir tülik mal jemisi azıq jatır. (Silos)* Ey çocuk bulursan bul, / Bulamazsan ben ne yapayım, / Sizleri de deneyip, / Söyleyeyim ben bir bilmece yavrum, / Olmuş içi sıcak dışı çıtır, / Kazan gibi kara taşın bağrında / Bir hayvan yiyeceği azık bulunur. (Silos)[24]

174. *Ala kostyum kiyedi, / Esigi joq, aynası joq, / Künniñ jüzin süyedi. (Ğarbız)* Alaca kostüm giyer, / Kapısı yok, aynası yok, / Güneşin yüzünü sever. (Karpuz) **TT.** Dışı yeşil, içi kırmızı al balalar, Yanı sıra ufak ufak balalar, Akıllılar arayalar bulalar, Akılsızlar mat olalar kalalar. (Karpuz). (bk. 175) (Başgöz 1993: 315, bilmece no.: 459.8b)

175. *İşi tolğan bala. (Ğarbız)* İçi dolu bala (çocuk). (Karpuz)

176. *Almağa özi qusağan, / Murtınan ğana tusağan, / Ağaşta biraq öspeydi, / Almaday keş pispeydi. / Kemirip jewge bolmaydı, / Pışaqtan baska kespeydi. (Ğarbız)* Elmaya benzeyen, / Sadece bıyığından tutulan, / Ama ağaçta büyümez, / Elma gibi geç olgunlaşmaz, / Kemirip yemek olmaz, / Bıçaktan başkası kesmez. (Karpuz)

177. *Urmay, sokpay jılatar. (Piyaz)* Vurmadan, sokmadan ağlatır. (Soğan) **TT.** Kat kattır, ama katmer değil; Kırmızıdır, ama kiraz değil, Döğmeden gören ağlar; Yenir, ama meyve değil. (Başgöz 1993: 507, bilmece no.: 735.15)

178. *Asqa salsañ dem berer, / Murnıña tutsan tüşkirter. (Burış)* Yemeğe katsan tat verir, / Burnuna tutsan hapşırtır. (Biber)

179. *Bir ösimlik dolanğan / Qurı japıraq oranğan, / Diyqanlar süyip egedi, / Sorpa uşın jaralğan. (Kapusta)* Bir bitkidir dolanan, / Kuru yaprak sarınan, / Çiftçiler severek eker, / Çorba yapmaya yarar. (Lahana)

180. *Sarıbay ağam işte, / Saqalları sırtta. (Geriş)* Sarıbay ağam içte, / Sakalları dışta. (Pirinç)

181. *Kişkene ğana sandıq, / Sandıqtıñ işine awqat saldıq, / Awzı bar, tisi joq, / Onı şağıp jemeğen kisi joq. (Tuqım)* Küçücük sandık, / Sandığın içine yiyecek koyduk, / Ağzı var, dişi yok, / Onu ısırıp yemeyen kişi yok. (Tohum, çekirdek)

---

[24] *silos:* Bitkilerden parçalanarak yapılan, hayvanlar için hazırlanan bir yem.

182. *Atası alma qalpaqlı, / Balası altın taqıyalı. (Ayğabağar)* Babası elma gibi kalpaklı, / Çocuğu altın takkeli. (Ayçiçeği)

183. *Atası Äliy patşa, / Ulı Mäliy patşa. / Señseñ postınlı, / Qamarıdan jağalı. (Ayğabağar)* Babası Âlî padişah, / Oğlu Meliy padişah, / Koyun derisi postlu, / "Kamarı" deriden[25] yakalı. (Ayçiçeği)

184. *Özi bağdıñ iyesi / Jazıwşı da şayır da, / Sulıwlıqqa teñegen, / Piskennen soñ jeseñiz, / Tisiñ menen alısqan. (Ayğabağardıñ tuqımı)* Kendisi bağın sahibi, / Yazar da şair de, / Güzelliğe denk olan (benzetilen) / Olduktan sonra yerseniz, / Dişinle kavga eder. (Ayçiçeği tohumu/çekirdeği)

185. *Kölatta toğay boladı, / Mallarıña azıq ol, / Balalarıña sırnay boladı. (Qamıs)* Gölde orman olur, / Hayvanlarına rızıktır / Çocuklarına zurna (kaval) olur. (Kamış)

186. *Tamırı bar, şaqası joq, / Qalpağı bar, güli joq, / Miywası bar, däni joq, / Duzlap quwırıp jeydi, / Aytıñ bunı ne deydi? (Zamarrıq)* Kökü var dalı yok, / Kalpağı var, çiçeği yok, / Meyvesi var, tanesi yok, / Tuzlayıp, kavrulup yenir, / Söyleyin buna ne denir? (Mantar)

187. *Äpiwayi jay qarasañ, / Jeti jasta barasañ, / İşinde türli jemis bar, / Talap etseñ alasañ. (Mektep)* Güzel bir yer ararsan, / Yedi yaşında gidersin, / İçinde türlü yemiş var, / İster isen alırsın. (Okul)

188. *Ğärejetsiz kireseñ, / Ğäziyne alıp şığasañ. (Mektep)* Parasız pulsuz girersin, / Hazine alıp çıkarsın. (Okul)

189. *Bärha aq qağazdan jüredi, / Onıñ isi bardam menen, / Awzı da joq, tili de joq, / Söyleser adam menen. (Xat)* Daim ak kâğıttan yürür, / Onun işi kuvvet ile / Ağzı da yok, dili de yok. / Söyleşir insan ile. (Yazı)

190. *Toğayğa barğan birew, / Otın şapqan birew, / Hasılınan qız jasap, / Küyewge bergen birew. (Xat jazıp jiberiw, oqıw)* Ormana giden biri, / Odunu kesen biri, / Soyludan kız süsleyip, / Güveye (damada) veren biri. (Yazı yazıp gönderme, okuma)

191. *Qırıq biri de bahadır, / Solardan "a" degeni, / Hämmesine komandır / Ğarrımısañ jaspısañ, / Bizdi bilseñ payda dep. (Alfavit)* Kırk biri de bahadır, / Onlardan "a" denileni, / Hepsine komutandır, / Yaşlı mısın genç misin? / Bizi bilsen fayda deyip. (Alfabe)

192. *Bir närse bar sıyalı, / Aldında onıñ qıyalı. (Xat jazğan adam)* Bir şey var mürekkepli, / Önünde onun hayali. (Yazı yazan adam)

---

[25] *qamar:* Kıvırcık yünlü koyun cinsinin (karaköl koyun) derisinin en kalitelisi, kaliteli koyun derisi. *qamarı:* Kamarı dersinden yapılmış başlık veya yaka.

193. *Sıyırda bar, atta joq, / Sorpada bar, ette joq. ("s" häripi)* Sığırda var atta yok, / Çorbada (**s**orpa) var, ette yok. ("s" harfi) **TT.** Bende var sende var, insanda da var adamda yoktur. ("n" harfi) (Başgöz 1993: 670, bilmece no.: 1070.1)

194. *Tawda bar, şırada joq, / Suwda bar, jılğada joq, / Hawızda bar, sayda joq / Qawğada bar, jipte joq, / Tütinde joq, puwda bar. ("w" häripi)* Dağda (ta**w**) var, çırada yok, / Suda (su**w**) var, derede yok, / Ha**v**uzda var, çayda yok, / Ka**v**gada var, ipte yok, / Dumanda yok, buharda (pu**w**) var. ("w/v" harfi)

195. *Kewiline şaşıp nur, / Här qağazı söylep tur. (Kitap)* Gönlüne saçar nur, / Her kâğıdı söyleyip durur. (Kitap)

196. *Üyde bar tilsiz muğallim, / Onnan men tälim alaman. (Kitap)* Evde var dilsiz muallim, / Ondan ben alırım talim. (Kitap)

197. *Bilimniñ ağar bulağı, / Köp aynası nurı bar, / Qatara joldan turadı, / Jolında köz tutılar. (Kitap)* Bilimin akar pınarı, / Çok aynası, nuru var / Katar (satır) hâlinde durur, / Yolunda göz tutulur. (Kitap)

198. *Meniñ bir janday dostım bar, / Köp söz aytar özime, / Dostımnıñ aytqan sözleri, / Elesleydi közime. (Kitap)* Benim bir candan dostum var, / Çok sözler söyler bana, / Dostumun dediği sözleri, / Gelir hayalen gözüme. (Kitap)

199. *Köp närseni biletuğın, / Sözge şeber bir kisi bar, / Onıñ aynaday betinen, / İzlegenin tabılar. (Gazeta)* Çok şeyi bileduran / Sözünde usta biri var, / Onun ayna gibi yüzünden, / Aradığın bulunur. (Gazete)

200. *Tört awzı bar döngelek, / Oqıwşığa dım kerek, / Qäwipten seni qorğaydı, / Puxtalap onı saqlasañ, / Heş waqıt qapa qılmaydı. ("Jetkinşek" gazetası)* Dört ağzı var yuvarlak / Okuyucuya çok gerek, / Sıkıntıdan seni korur, / İyice onu saklasan / Can sıkmaz hiçbir zaman. ("Gençler" gazetesi)

201. *Aynadan körgendey, / Janıñda turğanday. (Gazeta)* Aynadan görmüş gibi, / Yanında durmuş gibi. (Gazete)

202. *Tört bet ayna qarasañ, / Här küni qolğa alasañ, / Üñilip dünya jüzine, / Bärine köz salasañ. (Gazeta)* Dört yüzlü aynaya baksan, / Her gün eline alsan, / Bakıp dünya yüzüne / Hepsine göz atarsın. (Gazete)

203. *İyrek-iyrek izi bar, / Suw tamızsañ sızılar, / Eger suwı bolmasa, / Jürse de izi joq bolar. (Xat-ruçka)* Eğri eğri izi var, / Su damlatırsan sızar, / Eğer suyu olmazsa, / Yürüse de izi olmaz. (Yazı, dolma kalem)

204. *Elimniñ bir balası, / Balalardıñ sanası. (Muğallim)* Yurdumun bir çocuğu / Çocukların düşüncesi (aklı). (Öğretmen)

205. *Bäd aqşamda bir ay bar, / Jer jüzinde bir ay bar, / Aydıñ atın ay bilmes, / Ortasında uşıp jürgen, / Qanatı gümis qumay bar. (Poçta)* Kötü akşamda bir ay var, / Yeryüzünde bir ay var, / Ayın adını ay bilmez, / Ortasında uçup giden, / Kanadı gümüş hüma (kuşu) var. (Posta)

206. *Şäkirt tüwe ustazlar, / Dawısına bağınar, / Kanikulda balalar, / Dawısın onıñ sağınar. (Zvonok)* Şakirt (Öğrenci) değil hocalar (bile), / Sesine tabi olur, / Tatilde de çocuklar, / Onun sesini özler. (Zil -elektrikle çalışan-)

207. *Altın ılaşıq işinde, / Jiyren ayğır kisneydi. / Jez sarayım işinde, / Jezdemniñ atı kisneydi. (Qoñıraw)* Altın çadır içinde, / Kızıl-sarı aygır kişner, / Bakır sarayım içinde, / Eniştemin atı kişner. (Zil, çan)

208. *Kim ekenimdi mensiz-aq, / Aytıp turğan hämmege, / Qäne qarañ balalar, / Sizlerde de bar ma ol. (Pioner -galstugi)* Kim olduğumu bensiz, / Söyleyip durur herkese, / Haydi bakınız çocuklar, / Sizlerde de var mı o? (Öğrenci kravatı)

209. *Uzındur, qısqadur tögedi yaşın. (Avtoruçka)* Uzundur kısadır, döker yaşını. (Dolma kalem)

210. *Özi arıq, bası jarıq, / Jürgen izi köp härip. (Ruçka)* Kendisi zayıf başı yarık, / Bıraktığı izi hep harf. (Dolma kalem)

211. *Süyem boylı aq terek, / Oqıwşığa köp kerek, / Qağaz bar jerde olda bar, / Etken isi bir demek. (Qälem)* Karış kadar boylu ak kavak / Öğrenciye çok gerek, / Kâğıt varsa o da var / Yaptığı iş bir demek (kısaca). (Kalem)

212. *Özi bir qarıs, / Tili mıñ qarıs. (Qälem)* Kendi bir karış, / Dili bin karış. (Kalem)

213. *Aq jolğa tüsip, / Äste jorğalar. (Ruçka-qağaz)* Ak yola düşüp, / Aheste (Yavaşça) yürür. (Dolma kalem, kâğıt)

214. *Bar eken dünyanıñ bir deregi, / Adamğa aqıl qosıwğa bar keregi, / İşinde bir öziniñ 8 sala, / Olardıñ 98 döñgelegi. (Esap-şot)* Var imiş dünyanın bir kaynağı, / İnsana akıl vermek için gereklidir. / İçinde kendinin 8 yolu, / Onların 98 tekerleği. (Hesap, hesap makinesi)

215. *Babamıñ tonı jüz jamaw. (Globus)* Dedemin elbisesi yüz yamalı. (Yerküresi modeli)

216. *Bir närse betinde joq oy menen qır, / Öziniñ orayınan aynalıp tur, / Asıqpay zeyin salıp qarasañlar, / Kelbeti jer jüziniñ körinip tur. (Globus)* Bir şey var yüzünde, yok çukurla kır (tepe), / Kendi etrafında dolanıp

durur / Acele etmeden dikkat edersen, / Yeryüzünün şekli görünüp durur. (Yerküresi modeli)

217. *Ğarbızday närse tutqalı, / Kütä jeñil bul tağı, / Bir boyına sıyıp tur, / Jer jüziniñ gülläni. (Globus)* Karpuz gibi kulplu, / Ve çok hafiftir bu, / Bir bedenine sığmıştır, / Yeryüzünün tamamı. (Yerküresi modeli)

218. *Jamawı bar, jüyi joq, / Qalası bar, üyi joq. (Karta)* Yaması var, boşluğu (arası) yok, / Şehri var, evi yok. (Harita) **TT.** Şehri var, evi yok, nehri var, suyu yok, yolu var, treni yok. (Harita). (Çelebioğlu vd. 1979: 215, bilmece no.: 2934)

219. *Teñizinde suwı joq, / Qalasında jayı joq, / Toğayınıñ talı joq. (Karta)* Denizinde suyu yok, / Kalesinde (Şehrinde) evi yok, / Ormanında dalı yok. (Harita) **TT.** Denizi var, suyu yok, şehri var taşı yok. (Harita) (Başgöz 1993: 252, bilmece no.: 371.1b) (ayrıca bk. 218)

220. *Däryası bar da suwı joq, / Şähäri bar da, eli joq, / Eger barıp sorasañ / Jasıratuğın sırrı joq. (Karta)* Irmağı var da suyu yok, / Şehri var da halkı yok, / Eğer gidip sorarsan / Gizlediği sırrı yok. (Harita) **TT.** Dağı var taşı yok, Köyü var adamı yok, Irmağı var suyu yok. (Harita) (Başgöz 1993: 252, bilmece no.: 371.1)

221. *Qara taqırda aq qoyan sekirer. (Taxta-por)* Kara düzlükte ak tavşan seker. (Tahta-tebeşir)

222. *Özi qara, sözi aq. (Taxta-por)* Kendisi kara, sözü ak. (Tahta-tebeşir)

223. *Qantqa uqsar reñi, / Här klasstıñ "qälemi". (Por)* Şekere benzer rengi / Her sınıfın kalemi. (Tebeşir)

224. *Tazalıqtı süyedi, / Özi patas jüredi. (Däskiyir)* Temizliği sever, / Kendisi kirli gezer. (Silgi)

225. *Quyısı bar, jibi joq, / Turar özi tım-tırıs, / Qulağı bar bir ğana, / Bursañ onnan şığar ses, / Senin menen söyleser, / Söylegen sözi dup-durıs. (Telefon)* Kuyusu var ipi yok, / Durur kendi sessizce, / Kulağı var bir tane, / Çevirsen ondan çıkar ses, / Senin ile konuşur, / Söylediği söz hep dürüst. (Telefon)

226. *Kelmeydi közge körinip / Beredi xabar bilinip, / Barmasına bolmaydı, / Otırsañ da erinip. (Telefon)* Gelmez göze görünüp, / Verir haber bilinip, / Gitmeye gerek olmaz, / Otursan da erinip. (Telefon)

227. *Dırrıw-dırrıw etedi, / Bir sekundta Moskvağa jetedi. (Telefon)* Zır zır eder, / Bir saniyede Moskova'ya yeter (ulaşır). (Telefon) **TT.** Buradan

attım kılıcı, Halep'te oynar bir ucu. (Telefon) (Başgöz 1993: 536, bilmece no.: 794.6)

228. *Körip tursam bir närse şırıldaydı, / İşinde bir närseler bıldırlaydı. (Telefon)* Görüp dururum bir şey döner, / İçinde bir şeyler dillenir. (Telefon)

229. *Qanşa uzaqtan söylese de, / Üyimde esitilip turadı. (Telefon)* Ne kadar uzaktan söylese de / Evimde işitilir durur. (Telefon)

230. *Jap boyında köp ağaş, / Kögermeydi sol ağaş, / Arğı jağın sorasañ, / Astarxanğa şamalas. (Telefonnıñ stolbası)* Kanal boyunda çok ağaç, / Filizlenmez bu ağaç. / Ötesini sorarsan / Astrahan'a yaklaşır. (Telefon direği)

231. *Qatar-qatar ğaznaydı*[26]*, / Birinen-biri ozbaydı, / Botası ölgen ingendey, / Küni-tüni aznaydı. (Telefonnıñ stolbası)* Sıra sıra kazlar / Biri birini geçmez / Yavrusu ölen deve gibi / Gece gündüz bağırır. (Telefon direği)

232. *Jabanda bar köp ağaş, / Qalalar menen xabarlas, / Kögermeydi ol ağaş. (Telefonnıñ ağaşı)* Yabanda var çok ağaç, / Şehirlerle haberleş, / Filizlenmez o ağaç. (Telefon direği)

233. *Bolmasa da radio-priemnik, / Qosıq aytıp saz şertilip, / Süysinerlik söz aytqan, / Bolsa da qanday körinis, / Aytpay özin körsetken. (Televizor)* Olmasa da radyo, / Koşuk (şarkı) söyleyip saz çalıp / Hoşa gidici söz söyleyen / Olsa da çok görüntü / Demeden kendini gösteren. (Televizyon)

234. *Uşırasadı dım siyrek, / Üy xojalıq işinde, / Tilsim ayna sıyaqlı, / Körseter adam jüzinde, / Söylegenin här küni, / Esiteseñ qızığıp, / Teatrdıñ kinonıñ, / İslerin de här küngi, / Orınlaydı bir özi. (Televizor)* Karşılaşılır çok seyrek[27] / Evin köyün içinde / Tılsımlı ayna gibi, / Gösterir insan, yüzünde (ekranında), / Söylediğini her gün. / Dinlersin merak ile, / Tiyatro, sinemanın, / İşlerini de her gün, / Yerine getirir tek kendi. (Televizyon)

235. *Bir aynağa jähan sıyğan. (Televizor)* Bir aynaya cihan sığmış. (Televizyon)

236. *Kişgene ğana özi, / Mañlayında közi, / Körse aynıtpay sizdi, / Salar kelbetiñizdi. (Fotoapparat)* Küçücüktür kendisi, / Önündedir (alnındadır)

---

[26] Kelimenin doğru şekli *"ğazdaydı"*dır. *"Ğazda-d"* kaz yavrularının tek sıra hâlinde düzgün gitmesi (yol alması) anlamındadır. Yani telefon direkleri, sıra hâlindeki kaz yavrularına benzetilmiş. (Bu bilgiyi bize ulaştıran Doç. Dr. Barlıkbay Davletov'a teşekkür ederim).

[27] Televizyonun ilk çıktığı zamanlarda, her evde televizyon bulunmuyordu. Bu sebeple "çok seyrek" denmiştir.

gözü, / Görünce değiştirmeden (tıpatıp) sizi, / Verir görünüşünüzü. (Fotoğraf makinesi)

237. *Üyimde bar bir adam, / Özin közim körmeydi, / Türli jañalıq islerden, / Här küni xabar beredi. (Radio)* Evimde var bir adam, / Kendini gözüm görmez, / Türlü yeni işlerden, / Her gün haber verir. (Radyo)

238. *Körinbeydi tili, / Her bir üydiñ bülbüli. (Radio)* Görünmez dili, / Her bir evin bülbülü. (Radyo) **TT.** Sesi var canı yok, Konuşur ağzı yok. (Radyo) (Başgöz 1993: 470, bilmece no.: 686.1)

239. *Dawısı kütä nağışlı, / Adamday bolıp söyleydi, / Jañalıqtı aytadı, / Esit onı bil deydi, / Jawın menen şaşınnıñ, / Bolar waqtın aytadı, / Namağa türli döndirer, / Kim bunı oylap taba alar. (Radio)* Sesi çok çeşitlidir, / İnsan gibi konuşur / Yeniliklerden söyler / İşit onu bil der, / Yağmur ile dolunun / Olacağı vakti söyler / Türlü nağme döndürür / Kim bunu düşünüp bulabilir. (Radyo)

240. *Bir müyeşte söyleydi, / Saz şertedi jırlaydı, / Hämme onıñ sözinen, / Dünya jüzi tınlaydı. (Radio)* Bir köşede konuşur, / Saz çalar, türkü söyler, / Herkes onun sözünden / Dünya yüzünü (dünyada olup biteni) dinler. (Radyo)

241. *Adam emes tili bar, / Här bir üyden tabılar, / Üy emes jalğız turğanı, / Köşeden de tabılar. (Radio)* İnsan değil, dili var, / Her bir evde bulunur. / Durduğu (yer) sadece ev değil, / Sokakta da (dışarıda) bulunur. (Radyo)

242. *Turadı jaydıñ üstinde, / Alısqa köz salğanday, / Radio söylemes, / Tursa oğan jalğanbay. (Antenna)* Durur evin üstünde, / Uzağa bakar gibi, / Radyo konuşamaz (çalmaz), / Onunla birleşmeden. (Anten)

243. *Aqıllı eken ağaday, / Biyikte özi turadı, / Bilmegen sırın geybirew, / Mınaw ne dep soraydı. / - Aşsa közin üş ret, / Aytqanı eken üş sözin, / - Toqta, küt, jüre ber / Qızıl közin aşqanda / Ayağıñdı baspa alğa / Sarı közin aşqanda, / Dıqqat bölme basqağa, / Jasıl közin aşqanda, / Öte ber joldan jasqanba. (Svetofor)* Akıllıymış hoca gibi, / Yüksekte durur kendisi, / Sırrını bilmeyen bazıları, / Bu nedir diye sorar, / - Açsa gözünü üç kez, / Söyler imiş üç sözü, / - Dur, bekle, gidiver (geç), / Kırmızı, gözünü açtığında, / Ayağını öne atma, / Sarı, gözünü açtığında, / Dikkatini verme başka şeye, / Yeşil, gözünü açtığında, / Geçiver yoldan, çekinme. (Trafik lambası)

244. *Eki ayaqlı ögiz, / Mañlayında qos müyiz. (Velosiped)* İki ayaklı öküz, / Önünde (Alnında) çifte boynuz. (Bisiklet)

245. *Janı ayaqta, / Jüregi qolda, / Quwatı jerde. (Velosiped)* Canı ayakta, / Yüreği elde, / Kuvveti yerde. (Bisiklet)

246. *Eki ayaqlı, bir baslı, / Juwıradı dım qattı. (Velosiped)* İki ayaklı bir başlı, / Koşar epeyce hızlı. (Bisiklet)

247. *Eki ayaqlı jäniwar, / Janı joq jürgen izi bar, / Zäñgisi bar, jüwensiz, / Ayılı joq, eri bar. (Velosiped)* İki ayaklı hayvan, / Canı yok, yürüdüğü izi var, / Üzengisi var, dizginsiz, / Kolanı yok, eyeri var. (Bisiklet)

248. *Burasañ qulağın, / Ağızadı bulağın. (Krant)* Çevirsen kulağını, / Akıtır pınarını (suyunu). (Musluk)

249. *Temir közli suw bulaq, / Jönsiz aqpas bul biraq, / Tolıp qalar şeleğiñ. / Jiberseñ awzın bir burap. (Krant)* Demir gözlü su pınarı, / Yersiz akmaz fakat bu, / Dolup kalır bakracın (kovan), / Çevirirsen ağzını. (Musluk)

250. *Bellen-bellen, bellen at, / Beli uzın qara at, / Tawdı-tastı bilmegen, / Bul ne degen qudiret. (Poezd)* Belli (bilinen), belli, belli at[28], / Beli uzun kara at, / Dağ taşı tanımayan (dağ taş ona vız gelir), / Bu nasıl bir kudret? (Tren)

251. *Üyrek emes, ğaz emes, / Balıq emes suwdağı, / Özi jüziw biledi, / Ğoregi may menen kömir, / Juwabın kim biledi? (Paroxod)* Ördek değil, kaz değil, / Sudaki balık değil, / Kendisi yüzme bilir, / Gıdası yağla kömür, / Cevabını kim bilir? (Vapur)

252. *Tap-tap, tap atım, / Tabanı jalpaq qoyanım, / Üyirine jibersem kisnemes, / Bede salsam tislemes. (Ot arba)* Bul, bul, bul atım, / Tabanı düz tavşanım, / Sürüsüne göndersem kişnemez, / Yoncaya salsam dişlemez (ısırmaz). (Tren)

253. *Arıslan aqırdı, / Balaların şaqırdı. (Zavodtıñ gudogi)* Aslan haykırdı, / Yavrularını çağırdı. (Fabrika alarmı/sireni)

254. *At desem at emes, / Ayağı joq, awqat jemes, / Benzin bolsa tolı, / Alıp uşadı bolıp jolı. (Avtomaşina)* At desem at değil, / Ayağı yok, aş yemez / Benzini olsa dolu, / Uçarak alır yolu. (Otomobil)

255. *Arbası bar, atı joq, / Tartar biraq janı joq, / Tutqasına qolıñ tiyse, / Attan da ozıp ketedi. (Avtomaşina)* Arabası var atı yok, / Çeker fakat canı yok / Sapına elin değse, / Attan da hızlı gider. (Otomobil)

---

[28] *bellen-* fiili sözlükte *belgile-* fiiline gönderilir. *belgile-*: **1.** İşaret koymak, alamet koymak. **2.** Araştırmak, yoklamak, dikkat etmek. **3.** Tayin etmek, atamak, görevlendirmek. **4.** Damga vurmak, damgalamak, işaret koymak.

256. *Köp jürse de harımas, / Soğıp tursa jüregi, / Uzaq jolğa qalıspas, / Tört ayağı tiregi. (Avtomobil)* Çok yürüse de yorulmaz, / Atıp durur yüreği, / Uzak yoldan geri kalmaz, / Dört ayağı direği(dir). (Otomobil)

257. *Tört ayaqlı, eki közli, / Özi jansız jüredi, / Ot penen maydan jemi bar, / Polat qalay jüregi. (Avtomobil)* Dört ayaklı iki gözlü, / Kendisi cansız, yürür, / Ateşle yağdan yemi var, / Nasıl çelikten yüreği! (Otomobil)

258. *Tetigi qolda, / Jürseñiz jolda, / Qos qulaq, / Bir arısqa bekitken, / Qos ağayin, / Birewi qaşadı, / Birewi quwadı. / Biriniñ izin, / Biri basadı, / Juwırıp ta jetpeydi, / Ozıp ta ketpeydi, / Jetkerseñ mayın, / Ol da jorğa turğan, / İsine tayın. (Mototsikl)* Anahtarı elde (direksiyonda), / Yürüseniz yolda, / İki kulak, / Bir dingile tutturulmuş, / İki kardeş, / Biri kaçar, / Biri kovalar, / Birinin izine, / Biri basar, / Koşarak yetişilmez. / Geçeyim desen geçilmez, / Koyarsan yağını, / O da yorga at gibi, / İşine hazırdır. (Motosiklet)

259. *Jalğız közi janadı, / Mingenniñ miyri qanadı. (Mototsikl)* Tek gözü yanar, / Binenin keyfi gelir. (Motosiklet)

260. *Tır-tır etip tırnağı menen jer jırtadı. (Traktor)* Tır tır edip tırnağı ile yer yırtar. (Traktör)

261. *Quwatı bar, aqılı joq, / Gewdesi bar, janı joq. (Traktor)* Kuvveti var aklı yok, / Gövdesi var canı yok. (Traktör)

262. *Xod aladı gürildep, / Jer qorqadı dirildep, / Atızğa tögin tögedi, / Şigitti özi sebedi, / Sepken jerin birleydi, / Şarşawıñdı bilmeydi, / Pışqısı bar kütä ötkir, / Tamırın şöptiñ kesedi, / Qarıqta jara beredi, / Paxtanı jaqsı teredi, / Uqıplı qanday iske de, / İyni talmas küşke de, / May menen suw işedi, / Qıyınlıqtı şeşedi, / Bunı oylap tapqanğa, / Diyqanlar raxmet desedi. (Universal)* Çalışır gürüldeyip, / Yer de korkar titreyip, / Tarlaya gübre döker, / Çiğiti kendi serper, / Serptiği yeri seyrekleştirir, / Yorgunluğu da bilmez, / Bıçağı var çok keskin, / Otun kökünü keser, / Ark da karık da kazar, / Pamuğu iyi toplar, / Uygundur her işe de, / Omzu yorulmaz güçle de, / Yağ ile suyu içer, / Her zorluğu halleder, / Bunu düşünüp bulana, / Çiftçi teşekkür eder. (Markası Universal olan traktör, tarım aleti)

263. *Adamday paxta teredi, / Önimdi jaqsı beredi, / Jüz kisige bir özi, / Bäsme-bäske keledi, / Qanarına toltırıp, / Här barğanda üyedi, / Ne ekenin usınnan, / Tapqışlar oylap biledi. (Paxta teretuğın maşina)* İnsan gibi pamuk derer, / Ürünü iyi verir (hasat eder), / Yüz kişiye tek başına, / Tam tamına denk gelir / Haznesine doldurup / Her gittiğinde yığar, / Ne olduğunu bundan / Zekiler düşünüp bilir. (Pamuk toplama makinesi)

264. *Tumsığı ülken tis eken, / Jük köterip tur eken, / Köter deseñ bolğanı, / Äl hawağa tiregen. (Podemniykran)* Gagası büyük diş imiş, / Yük kaldırıp dururmuş, / Kaldır desen ne varsa, / Havaya kaldırırmış. (Vinç)

265. *Jaqında payda bolğan qus, / Jerdiñ jüzin şolğan qus, / Biziñ elde erjetip, / Aydan xabar alğan qus. (Jer joldası)* Yakında (yakın zamanda) peyda olan kuş, / Dünyayı dolanan kuş, / Bizim ilde büyüyüp, / Aydan haber alan kuş. (Uydu)

266. *Kuba menen Moskvanıñ arasın, / Jüyriklikten bes minutlıq jol etken, / Özi "tilsim" bir körseter qarasın, / Samolet pa, qus pa eken, bul ne eken? (Kosmos korabli)* Küba ile Moskova'nın arasını, / Süratiyle beş dakikalık yol etmiş, / Kendisi "tılsım", bir gösterir varlığını / Uçak mı kuş mu, bu neymiş? (Uzay gemisi)

267. *Oylasañız dünyada, / Äjayip bir närse bar, / Qarşığaday halıqlap, / Uşıp qayttı aspanğa. (Kosmos korabli)* Düşünseniz dünyada, / Acayip bir nesne var, / Atmaca gibi nefes alıp, / Uçup döndü gökyüzüne. (Uzay gemisi)

268. *Atqan oqtan ozadı, / Dünyanın bärin gezedi. (Raketa)* Atılan oku geçer, / Dünyanın tümünü gezer. (Roket, füze)

269. *Jigirma tört ay jürip, / Qırqıp toqıp örmegin, / Talay qıyın jollardıñ, / Basıp ötken döñbegin. / Jasawsığa raxmet, / Bahalaymız eñbegin. (Jer joldasları)* Yirmi dört ay dolaşıp, / Kırkıp dokuyup ağını, / Oldukça zor yolların, / Basıp geçer tümseğini, / Yapana teşekkürler, / Kıymetleriz emeğini. (Uydu)

270. *Hä demey-aq bultqa jeter. (Samolet)* Ha demeden (Bir anda) buluta ulaşır. (Uçak)

271. *Kün töbege kelgende boladı tüs, / Gezegin jazdırmaydı jaz benen qıs, / Qähärlense jer jüzin tez aynalğan, / Qanatı eliw arşın bir jalğız qus. (Samolet)* Güneş tepeye geldiğinde öğle olur, / Sırasını bozmaz yaz ile kış, / Kahırlansa (gayret etse) yeryüzünü tez dolanır, / Kanadı elli arşın biricik kuş. (Uçak)

272. *Buluttan da arı ketedi, / Uzaqtı jaqın etedi. (Samolet)* Buluttan da öteye gider, / Uzağı yakın eder. (Uçak)

273. *Jüz adamdı köterip, / Qus ta oğan jetpeydi, / Hawada uşar käramat, / Döretken onı adamzat, / AQŞ tan bizge on saat, / Aralıqtı tüser naq, / Oylanıp körşi balalar, / Bul ne bolar, kanday zat? (Samolet)* Yüz adamı götürür, / Kuş da ona yetişmez, / Havada uçar çok iyi, / Onu yapan

insandır, / Amerika'dan bize on saat, / Tam meydana iner, / Düşünüp durun çocuklar, / Bu ne olur, nasıl şey? (Uçak)

274. *Bir qus şıqtı yadtan, / Qalayşa payda bolğan, / Qanday zattan, / Uşsa qanat qaqpaydı, / Laşın bürkit quslardan, / Taysalıp heş qaşpaydı. (Samolet)* Bir kuş çıktı akıldan, / Nasıl ortaya çıkmış, / Hangi şeyden, / Uçsa kanat çırpmaz, / Laçın, kartal (gibi) kuşlardan, / Korkup da hiç kaçmaz. (Uçak)

275. *Qus emes, qanatı bar, / Bürkitten zor aybatı bar, / Uşsa laşın jete almas, / Talmas ülken qanatı bar. (Samolet)* Kuş değil kanadı var, / Kartaldan büyük heybeti var, / Uçsa laçın yetişemez, / Yorulmaz büyük kanadı var. (Uçak)

276. *Bir qus kördim hawada, / Qanatın qaqpas qiyada, / Kütä jüyrik dünyada, / Şarşawıñdı bilmegen, / Qalama-qala qatnaydı. (Samolet)* Bir kuş gördüm havada, / Kanadını çırpmaz meydanda, / Çok hızlıdır dünyada, / Yorgunluğu bilmez, / Şehir şehir gezer. (Uçak)

277. *Qus sıyaqlı qus emes, / Sırğıp usqan biyikke, / Qanatı bar qaqpaydı, / Uşsa da qanşa biyikke. (Samolet)* Kuşa benzer, kuş değil / İnip kalkar yükseğe, / Kanadı var çırpmaz, / Uçsa da ne kadar yükseğe. (Uçak)

278. *Tas töbede şatırım, / Aştım altı şaqırım, / Jerge tüsip jaynadım. (Paraşyut)* Tam tepede çadırım, / Açtım, altı kilometre / Yere inip sevindim. (Paraşüt)

279. *Oşağı bar, marısı joq, / Şoğı bar, küyesi joq. (Elektr plitası)* Ocağı var, bacası yok, / Közü var da külü yok. (Mutfak ocağı / elektrikli ocak)

280. *Körinbesten ağadı, / Şıranı da jağadı. (Elektr togı)* Görünmeden akar, / Çırayı da (ampulü de) yakar. (Elektrik akımı)

281. *Üyge sım menen kiredi, / Qarañğını quwadı. (Elektr togı)* Eve tel ile girer, / Karanlığı kovar. (Elektrik akımı)

282. *Dünyada bir närse bar arıq kerek, / Bolsa da arıq kerek hämme şerik, / Basında eki qatar muynız bar, / Turadı ilim menen barıp-kelip. (Elektr togı)* Dünyada bir şey var ince gerek (incedir), / Olsa da ince, herkese ortak (gerek), / Başında bir çift boynuzu var, / Durur ilim ile varıp gelip. (Elektrik akımı)

283. *Lampa maysız janadı, / Jan rähät tabadı, / Umıtasañ şıranı, / Awqattı da asadı, / Çaynekti de basadı, / Otınsız piter jumısıñ, / Traktordı da jürgizer, / Paroxodtı da jürgizer, / Tramwaydı da zırlatıp, / Qudiretin körgizer. (Elektr togı)* Lamba yağsız yanar, / Can rahat bulur, / Unutursun

çırayı, / Yiyeceği de tadar, / Çaydanlığa da basar, / Odunsuz biter işin, / Traktörü de yürütür, / Vapuru da yürütür, / Tramvayı da yürütür, / Kudretini gösterir. (Elektrik akımı)

284. *Mayı joq, jarığı bar, / İyisi joq, ıssısı bar. (Elektr togı)* Yağı yok, ışığı var, / Kokusu yok, ısısı var. (Elektrik akımı)

285. *Şart etse, / Jalt eter. (Elektr lampoçkası)* Tık etse[29], / Parlar (yanar). (Elektrik lambası)

286. *Juldızınday turmıstıñ, / Xızmetinde kündiz-tün, / Tetigi qolda jañğızasañ, / Söngizgiñ kelse söngizeseñ. (Lampoçka)* Yıldızı gibi hayatın, / Hizmetinde gece gündüz, / Anahtarı elde, yakarsan, / Söndürmek istersen söndürürsün. (Lamba)

287. *Basında qalpağı bar, / Qalpağı da jarasar, / Özi bolsa domalaq, / Qarasañ köziñ qamasar, / Qarañğıda dım kerek, / Gilti onnan bir bölek, / Şırasız kitap oqıysañ, / Aytıp beriñ ne demek. (Lampoçka)* Başında kalpağı var, / Kalpağı da yaraşır, / Kendi yuvarlak olsa da, / Baksan gözün kamaşır, / Karanlıkta çok gerek, / Düğmesi ondan ayrıdır, / Çırasız kitap okursun, / Söyleyiver ne demek. (Lamba)

288. *Tawıq dewge päri joq, / Ayaq, köz, qanatı joq, / Mıñ-mıñlap şığarar şöje, / Sonı tabıñ jan şeşe. (İnkubator)* Tavuk denmez tüyü yok, / Ayak, göz, kanadı yok, / Binlerce civciv çıkarır, / Bunu bul anacığım. (Suni kuluçka aleti)

289. *Qutıda 75 bası bar, / Şaqmaqtan tası bar, / Adamzatqa jüdä kerek, / Arzan ğana bahası bar. (Şırpı)* Kutuda 75 başı var, / Çakmaktan taşı var, / İnsana çok gerekli, / Çok ucuz pahası (ücreti) var. (Kibrit)

290. *Bir ağaş tawıp aldım bazar jaydan, / Qarasam süyretkisi qarağaydan, / Qolınan här kimlerdiñ kele bermes, / İlajın islegen jan qalay tapqan. (Şırpı)* Bir ağaç bulup aldım pazardan, / Baktım, sürülecek yeri çamdan, / Elinden herkesin gelmez, / Çare arayan can, nasıl bulur? (Kibrit)

291. *Orıstıñ tastan salğan qalası bar, / İşinde altın aydar balası bar. (Şırpı)* Rusların taştan yaptığı kalesi var, / İçinde altın perçemli çocuğu var. (Kibrit)

292. *Elli eki tası bar, / Eki jaqlap aşılar, / Xalıqqa kütä paydalı zat, / Jüdä arzan bahası bar. / Kişkene qutı kerekli, / İşi tolı terekli, / Tabılar oşaq basınan, / Bir närsege sebepli. / Aq qalpağı basında, / Hämme otır qasında. (Şıra)* Elli iki taşı var, / İki yandan açılır, / Halka çok faydalı

---

[29] Elektrik düğmesini çevirme veya ona basma suretiyle çıkan ses.

şey, / Çok ucuz pahası (ücreti) var, / Küçücük kutu gerekli / İçi çöp dolu, / Bulunur ocak başında, / Bir sebepten dolayı, / Ak kalpağı başında, / Herkes oturur karşısında. (Çıra, meşale)

293. *Ay menen kündey, / Hämmege birdey. (Şıra)* Ayla güneş gibi, / Herkes için bir gibi (aynı). (Çıra)

294. *Türin körseñ qanttay aq, / Dämin tatsañ palday zat, / Çayğa salsañ eriydi, / Bir tüyiri qalmay tap. (Kant)* Rengi şeker gibi ak, / Tadına baksan bal gibi / Çaya atarsan erir, / Bir parçası bile kalmaz. (Şeker)

295. *Sonday xalıqqa keregi, / Awqatıña, nanıña, / Salsañ maza beredi. (Duz)* Halka çok gerekli, / Aşına, ekmeğine, / Atsan lezzet verir. (Tuz)

296. *Qaqpaqlı ıdıs jay ğana, / Köp asadı paydağa, / Qaynağan suw işinde, / Suwımas bir kün qoysa da. (Termos)* Kapaklı kap, pek güzel, / Çok da gelir faydaya, / Kaynayan su, içinde, / Soğumaz bir gün dursa da. (Termos)

297. *Qabatta qabat, / Üstinde qabaq, / Turadı şayıñıñ, / Issılığın saqlap. (Termos)* Katbekattır, / Üstünde kapak, / Durur çayının, / Isısını koruyup. (Termos)

298. *Samovar qaynasa, / Nar tumsıq keñ qarın, / Qalpañ qulaq bir kisi, / Xızmetke bolar tayın, / Şöllep kelgende, / "Suwsınıñnan" berer payın. (Şaynek)* Semaverdir, kaynayınca, / Koca gaga, geniş karın, / Geniş kulaklı bir kişi, / Hizmete olur hazır, / Susayıp geldiğinde, / "İçeceğinden" verir payını. (Çaydanlık)

299. *Azanda, tüste häm keşte, / Tumsığınan suw ağar, / Azğana ğana şöp salsañ, / İşinde tap häz tabar. (Şaynek)* Sabah, öğle ve akşam, / Gagasından (ağzından) su akar / Birazcık ot atsan, / İçinde lezzet bulur. (Çaydanlık)

300. *Awzı üstinde, / Sım qulaqlı / Turıp-aq üy işinde, / Künde suw soraydı. (Şelek)* Ağzı üstünde, / Tel kulaklı, / Durur ev içinde, / Her gün su sorar (ister). (Ağaç kova)

301. *Tez jeydi, köp şaynaydı, / Özi toymay kisige bermeydi. (Qazan)* Çabuk yer, çok çiğner, / Kendisi doymadan insana vermez. (Kazan)

302. *Bes jigitke bas bolıp, / Qarıydarğa asattım, / Asatsam da aş qaldım. (Qol-barmaqlar)* Beş yiğide baş olup, / İsteyene yedirdim, / Yedirsem de aç kaldım. (El, parmaklar)

303. *Bir qız kördim hasılzat, / Kökireginde sızğan xat, / Qız da jükli bola ma, / Dos-duşpanğa bolıp mat. (Sandıq)* Bir kız gördüm asilzade, / Göğsünde

yazılmış hat (yazı), / Kız da yüklü (gebe) olur mu? / Dosta düşmana olup mat. (Sandık)

304. *Tam basında tüñliksiz otaw. (Morja)* Dam başında tepesi açık[30] otağ. (Baca)

305. *Qısımlasañ bir qısım, / Jazsañ keter härriyip, / Töbemizde jürse de, / Bolmas onı biz kiyip. (Zontik)* Avuçlasan bir avuç, / Açarsan gider diklenip, / Tepemizde yürüse de, / Giyemeyiz biz onu. (Şemsiye)

306. *Tamırsız ösken bir terek, / Awırlığı joq, bir şörek, / Özi de elge kerek, / Tolıp atır şaqası, / Qoyıptı şöpke ildirip. (Zontik)* Köksüz büyüyen bir kavak, / Ağırlığı yok, (sanki) bir çörek, / Kendisi halka gerek / Çoktur dalları, / Koymuş çöpe tutturup. (Şemsiye)

307. *Közi de joq, qulağıda joq, / Özi soqırdı jeteler. (Hasa-tayaq)* Gözü de yok, kulağı da yok, / Körün önünde gider. (Asa, baston)

308. *Ayaqqa bekkem bayladım, / Muzğa zırğıp oynadım, / Qızıq eken bul özi, / Oynawğa heş toymadım. (Konkı)* Ayağa sağlam bağladım, / Buzda kayıp oynadım, / Eğlenceli imiş bu, / Oynamaya hiç doymadım. (Buz pateni)

309. *Bolmaydı onda biyik-oy, / Özi tegis maydanşa, / Turadı ol üş-tört ay, / Issı kelip qalğanşa, / Künde turıp balalar, / Türli oyın oynaydı. / Birin-biri quwalap, / Qızığına toymaydı, / Eger oñlı bilmeseñ, / Jığılasañ dürs etip, / Körip qoysa bir bala, / Küledi sağan mırs etip, / Usını sen oylap tap, / Basqalardan sorama, / Esitip qoysaq taptım dep, / Onnan tapqan bola ma? (Konkı)* Olmaz onda tepe, çukur, / Kendisi bir düz meydan, / Durur o üç dört ay, / Sıcak gelene kadar, / Her gün kalkıp çocuklar / Türlü oyun oynarlar. / Birbirini kovalayıp, / Eğlenceye doymazlar, / Eğer iyi bilmezsen, / Yıkılırsın "küt" diye, / Görüp dursa bir çocuk, / Güler sana "pıh" diye, / Bunu sen arayıp bul, / Başkalarından sorma, / Düşünsen, buldum deyip, / Ondan bulan var mı? (Buz pisti)

310. *Joldas etseñ öziñe, / Tastıradı küşiñdi, / Ğayrat qosıp ğayratqa, / Jeñiltedi isiñdi. (Sport)* Yoldaş etsen kendine, / Arttırır gücünü, / Gayret katıp gayrete, / Hafifletir işini. (Spor)

311. *Dop-domalaq, domalaq, / Tüsip ketse qolımnan, / Bir orında turıw joq, / Keter özi jumalap, / Bere ğoysam ükeme, / Asır salıp oynaydı, / Onı körgen balalar, / Oynayıq dep qoymaydı. (Top)* Yusyuvarlak, yuvarlak, / Düşüp gitse elimden, / Bir yerde durduğu yok, / Gider kendi yuvarlanıp,

---

[30] *tüñlik:* Kara çadırın "şañaraq"ının (tepedeki delik kısım) üstüne örtülen, dört köşesinde bağlanacak ipi olan keçe veya başka şeylerden yapılmış örtü.

/ Verirsem kardeşime, / Haylice zaman oynar, / Onu gören çocuklar, / Oynayalım der bırakmaz. (Top)

312. *Özi bir zat domalaq, / Tiyseñ keter jumalap, / Bolmasa da jazığı, / Jürer ballar quwalap. (Top)* Kendi yuvarlak bir şey, / Dokunsan yuvarlanıp gider, / Olmasa da günahı, / Çocuklar kovalayıp durur. (Top)

313. *Ayaq-qolsız domalaq, / Ilaqtırsañ jumalap, / Tamaşağa batasañ, / Şarşağanda quwalap, / Ol ne özi aytıp ber, / Uslap al da qaytıp ber. (Top)* Ayaksız elsiz yuvarlak, / Atarsan yuvarlayıp, / Eğlenceye dalarsın, / Kovalayıp yorulunca, / O nedir söyleyiver, / Yakala da geri ver. (Top)

314. *Tıq-tıq etip bärhama, / Uzaq künge tınbaydı, / Şarşadım dep aytpas heş, / Sirä bir dem almaydı. (Saat)* Tık tık eder her zaman, / Uzun günde dinlenmez, / Yoruldum diye söylenmez, / Asla bir an dinlenmez. (Saat)

315. *Waqıttı ölşeydi, / Eş adamnan soramay, / Tiliñdi almaydı, / Tetigin buramay. (Saat)* Zamanı ölçer, / Hiç kimseye sormadan, / Dediğini yapmaz (çalışmaz), / Düğmesini burmadan. (Saat)

316. *Tıqıldasıp baradı, / Ağası menen inisi, / Quwdalasıp jüredi, / Birinen soñ birisi. (Saat)* Tıkırdayıp durur, / Abisi ile kardeşi, / Kovalaşıp giderler / Birinden sonra biri. (Saat)

317. *Jüredi tıq-tıq, / Etedi şıq-şıq, / Saqlañız este, / Kütä kerekli iste. (Saat)* Yürür tık tık, / Eder şık şık, / Tutunuz akılda, / Çok gerekli işte. (Saat)

318. *Tıq-tıq etken bärhama, / Uzaq künge tınbaydı, / Şarşadım dep aytpas heş. (Saat)* Tık tık eder daima / Uzun günde de durmaz / Yoruldum diye hiç söylemez. (Saat)

319. *Qağıp taslap tañlayın, / Bilgeninşe söyleydi, / Kelgeninşe tiliniñ, / Toqtamastan jüredi, / Jetkeninşe halınıñ, / Mezgilden xabar beredi. (Saat)* Kımıldatıp ağzını, / Bildiği kadar söyler, / Geldiği kadar dilinden; / Durmadan yürür gider, / Yettiği kadar gücünün, / Zamandan haber verir. (Saat)

320. *Sirä bir dem almaydı, / Aqılı joq, janı bar. (Saat)* Asla bir an dinlenmez, / Aklı yok, canı var. (Saat)

321. *Özi qalta saattay, / Körsetpes biraq waqıttı, / Elpildegen eki til, / Körsetip turar bağıttı. (Kompas)* Kendi cep saati gibi, / Fakat göstermez vakti, / Titreyip durur iki dil, / Gösterir durur yönü. (Pusula)

322. *Qolımda bir ayna bar, döp-döñgelek, / Adasqanğa jol siltep berer derek, / Eki tisli tisi menen tört bağıttı, / Kerek deseñ bolğanı tawıp berer.*

(Kompas) Elimde bir ayna var yusyuvarlak, / Yanılana yol gösterip haber verir, / İki dişli dişi ile dört yönü, / Gerek desen bulup verir. (Pusula)

323. *Qara tawıq ğañğıldaydı, / Qanatları şanqıldaydı. (Tigiw maşinası)* Kara tavuk gıdaklar, / Kanatları şıngırdar. (Dikiş makinesi)

324. *Tört awzı bar döñgelek, / Adamzatqa dım kerek, / Suwıqtan seni qorğaydı, / Puqtalap onı saqlasañ, / Heş waqıt qapa qılmaydı. (İlgek)* Dört deliği var, yuvarlak, / İnsana pek çok gerek, / Soğuktan seni korur, / Özenle korursan onu, / Hiçbir vakitte üzmez. (Düğme)

325. *Közleri bar döñgelek / Qatar turar öñirde, / Kiyimiñdi qawsırıp, / Toñdırmaydı ömirde. (Sädep-ilgek)* Gözleri var yuvarlak, / Dizi dizi durur giyside[31], / Birleştirip giysiyi, / Üşütmez hiç ömürde. (Sedef-düğme)

326. *Jüz mıñ aşığı bar, / Hämmesi qarıydar. (Pul)* Yüz bin âşığı var, / Hepsi de talep eder. (Para)

327. *Päp-päkene tört müyeş, / Ölşep ğana tigilgen, / Uslaytuğın bawı bar, / Özine bekkem bügilgen, / Aytıñlar ol ne bolar? (Sumka)* Küçücüktür dört kenar, / Ölçülerek dikilmiş, / Tutulacak bağı var, / Kendisi sağlam bükülmüş, / Söyleyin o ne olur? (Çanta)

328. *Emes onnan üy qurı, / Özi temir qıyqımı, / İske salğan waqtında, / Şubatılğan quyrığı. (İyne)* Her evde bulunur, / Kendi, demir kıymığı, / İş yaptıracağında, / Uzar gider kuyruğu. (İğne)

329. *Tentek-tentek tentegim, / Jalğız közli bolsañ da, / Tar saqpaqtan öteseñ, / Paydalansam öziñdi, / Adamzatqa paydalı, / İs pitkerip keteseñ. (İyne)* Muzip muzip muzibim, / Tek gözlü olsan da, / Dar delikten geçersin, / Faydalansam ben senden, / İnsanlara faydalı, / İş bitirip gidersin. (İğne)

330. *Bir közli kempir, / Köylegine gül tigedi. (İyne)* Bir gözlü kocakarı, / Gömleğine gül diker. (İğne)

331. *Kök tawdıñ bası jarıq. (İyne)* Gök (boz) dağın başı yarık. (İğne)

332. *Qara atlı naşar, / Aq atlını quwar. (İyne-sabaq)* Kara atlı kadın, / Ak atlıyı kovalar. (İğne-iplik)

333. *Özi kewil aşadı, / Suwğa salsañ qaşadı. (Sabın)* Kendisi gönül açar, / Suya salarsan (atarsan) kaçar. (Sabun)

334. *Iğallap uslasañ, / Qolıñda turmaydı, / Onıñ menen juwsañ, / Kiyimde kir qalmaydı. (Sabın)* Islatıp tutsan, / Elinde durmaz, / Onunla yıkasan,

---

31 *öñir:* **1.** Göğüs, bağır; elbisenin ön kısmı, bağır kısmı. **2.** Ön, ön taraf.

/ Elbisede kir kalmaz. (Sabun) **TT.** Bilmece bildirmece, El üstünde kaydırmaca. (Sabun) (Başgöz 1993: 477, bilmece no.: 695.2)

335. *Tazalıqqa dım kerek, / Qarnın toltır paydalan, / Sorağan menen bermeydi, / Tüsinbeydi türtbeseñ. (Umıvalnik)* Temizliğe çok gerek, / Karnını doldur faydalan, / İstemek ile vermez, / Anlamaz dürtmezsen. (Lavabo, küvet)

336. *Bir qaptalda orrıyğan, / Quyımşağı zorrıyğan. (Umıvalnik)* Bir tarafa yerleşmiş, / Kuyruğu da uzamış. (Lavabo)

337. *Esik bette birew tur, / Uzaq künge talmaydı, / Qay waqıtta qäleseñ, / Onnan kewliñ qalmaydı. / Jası kişi bolsañ da, / Xızmet eter mudamı, / Üyiñizdiñ işiniñ, / Aq kökirek adamı. (Umıvalnik)* Kapıda biri durur, / Uzun günde yorulmaz, / Ne vakitte istersen / Onda gönlün de kalmaz. / Yaşı küçük olsan da / Hizmet eder devamlı, / Evinizin içinin, / Ak bağırlı adamı. (Lavabo)

338. *Bir qarasañ köreseñ, / Tazalıqtı bileseñ. (Ayna)* Bir bakarsan görürsün / Temizliği bilirsin. (Ayna)

339. *Kişkene ğana mülde, / Mağan qarap küldi. (Ayna)* Küçücüktür küçücük / Bana bakarak güldü. (Ayna)

340. *Özi minayım, / İsi älpayım, / Bet-qol juwsañ, / Qulaşın aşıp, / Boladı tayın, / Terleseñ öziñ, / Ol da terleydi, / Bir ökinişi, / Birge jürmaydi. (Ayna)* Kendisi uysal, / İşi uysal, / El yüz yıkasan, / Kulacını açıp, / Olur hazır, / Terlesen sen, / O da terler / Bir tek pişmanlığı / Seninle değil. (Ayna)

341. *Aldına barsañ köreseñ, / Aynıtpastan öziñdi, / Ol da qalar ermeklep, / Eger qıssañ köziñdi. (Ayna)* Önüne varsan görürsün, / Değiştirmeden seni, / O da eğlenir durur, / Eğer kırpsan gözünü. (Ayna)

342. *Sen ursañ ol da uradı, / Biraq ortada şiyşe sınadı. (Ayna)* Sen vursan o da vurur, / Fakat ortada cam kırılır. (Ayna)

343. *Tisi köp tisleydi. (Taraq)* Dişi çok, dişler. (Tarak)

344. *Awzı joq, tisi köp, / Maysalıqta isi köp. (Taraq)* Ağzı yok, dişi çok, / Otlakta[32] işi çok. (Tarak)

345. *Unatqan süyip här kisi, / Jüredi alıp qasına, / Sebebi onıñ här tisi, / Paydalı adam basına. (Taraq)* Hoşlanıp sevip her kişi, / Alır gider yanına, / Sebebi (Çünkü) onun her dişi, / Faydalı, insan başına. (Tarak)

---

32 Saçlar, otlağa benzetilmiş.

346. *Taqta-taqta, / Muz ireñde, / Qarsılıq etpeydi, / Nur ireñge. (Tereze)* Tahta tahta, / Buz renginde, / Karşılık vermez / Nur rengine (güneş ışığına). (Pencere)

347. *Taxta-taxta muz reñde, / Ornı töriñde, / Qarsılıq etpeydi, / Nurğa reñge. (Äynek)* Tahta tahta buz renginde, / Yeri başköşende, / Karşılık vermez, / Işığa renge. (Pencere)

348. *Qıdırmaydı, jürmeydi, / Üyimde bar bir joldas, / Qanşa xızmet etse de, / Heş oğan alğıs aytılmas. (Kiyim ildirgiş)* Dolaşmaz, gezmez, / Evimde var bir yoldaş, / Ne kadar hizmet etse de, / Ona dua edilmez. (Elbise askısı)

349. *Azan menen turdım, / Toğırtqağa kirdim. (Köylek)* Sabahleyin kalktım, / "Toğırtka"ya[33] girdim. (Gömlek)

350. *Özi jumsaq, jap-jalpaq, / Xızmet isler jumalap. (Köpşik)* Kendi yumuşak genişçe, / Hizmet eder yuvarlanıp. (Minder)

351. *Boyı da bir, eni de bir, / Hämmede de boladı, / Beti-qolıñ kir bolsa, / Qattı qapa boladı. (Bet oramal)* Boyu da bir eni de bir, / Herkeste de olur, / Elin yüzün kir olsa, / Ziyade sinirlenir. (Mendil)

352. *Tünde aş, kündiz toq. (Etik)* Gece aç, gündüz tok. (Çizme) **TT.** Gündüz dolu, Gece boş. (Çizme) (Başgöz 1993: 148, bilmece no.: 203.11)

353. *Azanda tiktim de, / Keşte söktim. (Botinka)* Sabahleyin diktim (bağladım), / Akşam söktüm. (Potin)

354. *Bawırı kirpi tikendey, / Biraq tegis arqası, / Eger üstiñ şañ bolsa, / Nağız sonıñ ustası. (Sçetka)* Bağrı kirpi dikeni, / Fakat düzdür arkası, / Eğer üstün toz olsa, / Tam da onun ustası. (Elbise fırçası)

355. *Kündiz izzette, / Aqşam xızmette. (Körpe-tösek)* Gündüz izzette, / Akşam hizmette. (Yorgan-döşek) **TT.** Gündüz yığılır, Gece yayılır. (Yorgan) (Başgöz 1993: 578, bilmece no.: 856.2)

356. *İyri-iyri izi bar, / Armanı-berman jüredi, / Ähmiyetli isi bar, / Börene de tiledi, / Qosıq aytar sırıldap, / Ağaşlardı ol tırnap. (Jarğı)* Eğri eğri izi var, / İleri geri yürür, / Önemli işi var, / Kalın ağacı keser, / Şiir söyler hırıldayıp, / Ağaçları tırmalayıp. (Bıçkı)

357. *Bälekey kelip nazlandı, / Ağaş tübin jalmadı. (Balta)* Kısacık, gelip naz etti, / Ağacın dibini yedi. (Balta)

---

[33] *toğırtqa*: **1.** Nehir gibi yerlerden su göndermek için toprağa gömülen büyük boru. **2.** Ark, kanal gibi şeylerin suyunu açıp kapamaya yarayan ağaç veya metal kapak; göl.

358. *Toğayğa barsa üyge qarağan, / Üyge qaytsa toğayğa qarağan. (Belge qıstırılğan balta)* Ormana varınca eve bakan, / Eve varınca ormana bakan. (Bele sokulan balta) **TT.** Dağa gider, seslenir; eve gelir, yaslanır. (Başgöz 1993: 84, bilmece no.: 78.6)

359. *Tört ayaqlı, tal tayaqlı, / Heş närseden qorqar emes, / Älle nedi bul qayaqlı. (Jaba)* Dört ayaklı, dal dayaklı, / Hiçbir şeyden korkar değil, / Öyleyse ne, bu hangi taraflı? (Yaba)

360. *Uwqalasam mäs bolar, / Şamal tiyse päs bolar. (Sabınnıñ köbigi)* Ovalasam mest olur, / Rüzgâr değse yok olur. (Sabun köpüğü)

361. *Özi dännen tuwılğan, / Belli qısıp buwılğan, / Üy işinde sıpırıq, / Aldına tüsip juwırğan. (Sipse)* Kendi taneden doğmuş, / Beli sıkılıp boğulmuş, / Ev içinde süprüntü, / Önüne düşüp koşturmuş. (Süpürge bitkisi)

362. *Tört müyeşli jumsaq mes, / Awırlığı onşa emes, / Basıñdı qoyıp jatpasañ, / Sirä kewliñ kenşimes. (Peşçexana)* Dört kenarlı yumuşak tulum, / Ağırlığı çok değil, / Başını koyup yatmazsan, / Asla dinlenemezsin. (Cibinlik)

363. *Kişkene ğana aynasız, / Qurılmaydı paydasız, / Salmağı joq, dım oñay. (Peşçexana)* Küçüktür aynasız, / Boş yere kurulmaz, / Ağırlığı yok, çok hafif. (Cibinlik)

364. *Tört ayaqlı, / Üsti torlı, / Onda jatqanlar, / Adamnıñ zorı. (Kät)* Dört ayaklı, / Üstü örgülü[34], / Onda yatanlar, / İnsanın büyüğü (zengini). (Karyola)

365. *Tört ayaqlı, / Eki baslı, / Bir qursaqlı. (Kät)* Dört ayaklı, / İki başlı, / Bir karınlı. (Karyola)

366. *Äketseñ de qayda siz, / Üstinde setki, / Jatqan adamlar, / Jaqsı eken depti. (Kät)* Nereye götürseniz siz, / Üstünde örgüsü, / Yatan insanlar, / Rahatmış (Güzelmiş) derler. (Karyola)

367. *Ayağı bar jürmeydi, / Arqası bar, jatpaydı. (Orınlıq)* Ayağı var yürümez, / Arkası var yatmaz. (Divan)

368. *Ekige ekini qossañ tört boladı, / Birewi-birewine sep boladı, / Tiykarğı üylesimi tabılmasa, / Jansız zat janlı zattı jep boladı. (Oçki)* İkiye iki katsan dört olur, / Biri birine yardımcı olur, / Temelde uyum bulunmazsa, / Cansız şeyin canlıya zararı olur. (Gözlük)

369. *İşi quwıs, sırtı tas, / İşinen köriner as. (Şiyşe)* İçi oyuk, sırtı (dışı) taş, / İçinden görünür aş. (Cam kap)

---

[34] Karyolanın yatak konulan yaylı ya da iç içe geçirilmiş metal şeritli kısmı.

370. *Özliginen asqa barmaydı, / Börek yaki mantını, / Onısız heş kim almaydı, / Al borsç yaki göjede, / Qoldan sirä qalmaydı. (Qasıq)* Kendiliğinden aşa gitmez, / Börek veya mantıyı, / Onsuz hiç kimse almaz, / Çorba veya "göce"[35] yerken, / Elden hiç düşmez. (Kaşık)

371. *Uzın qayıs sozılğan, / Belime buwsam kelmeydi. (Jol)* Uzun kayış uzanmış, / Belime dolasam gelmez. (Yol)

372. *Suw üstinde kösilip jatar, / Biraq suwdan işe almas, / Bizdi arjaqqa ötkerer, / Biraq özi köşe almas. (Köpir)* Su üstünde kösülüp yatar, / Fakat sudan içemez, / Bizi öteki yana geçirir, / Fakat kendisi geçemez. (Köprü)

373. *Şıñq etti, / Şapşıp ketti. (Oq)* "Pır" etti, / Sıçrayıp gitti. (Ok)

374. *Özi üyde, ornı törde, / Alsañ şalt eter, / Taqsañ şalt eter. (Qılış)* Kendisi evde, yeri başköşede, / (Kınından) Alsan "calt" eder, / (Kınına) Taksan "şalt" eder. (Kılıç)

375. *Jegeni temir, / Qusqanı ot. (Mıltıq)* Yediği demir, / Kustuğu ateş. (Tüfek)

376. *Qatlam-qatlam qarnı bar, / Beli sulıw bir ilgek, / Prujinaday sozılar, / Qutıday bolıp köringen, / Bawı bar eki jağında, / Sädepler qatar tağılğan, / Şeberi şertse dawısı, / Jay aladı janıñnan. (Akkardeon)* Katmer katmer karnı var, / Beli güzel bir ilgek (ilik, kıskaç) / Yay gibi uzar gider, / Kutu gibi şekli var. / Bağı var iki yanında, / Düğmeler sıra sıra takılmış, / Ustası çalarsa, sesi / Mekân tutar canında (Çok hoşuna gider). (Akordiyon)

377. *Podnosı bar, nanı joq, / Qosıq aytar, janı joq. (Patefon)* Tepsisi var, ekmeği yok, / Koşuk (Şarkı) söyler canı yok. (Gramofon)

378. *Ğaz moyınlı qara bası bar, / Saz-säwbetli naması bar, / Adam dewge şaması bar, / Bilseñ bunıñ mänisi bar. (Patefon)* Kaz boyunlu kara başı var, / Sazlı sözlü nağmesi var, / Adam dense yeri var, / Bilsen onun önemi var. (Bir çeşit gramofon)

379. *Köp jerinen baylanğan, / İşin şadlıq jaylağan, / Haslı ağaş bolsa da, / Qıtıqlasañ sayrağan. (Duwtar)* Çok yerinden bağlanan, / İçini neşe dolduran, / Aslı ağaç olsa da / Gıdıklasan ötüp duran. (Dütar, iki telli saz)

380. *Boyı bir tutam, / Belbawı qırıqtan, / Awızı uraday, / Qulağı sırğawılday. (Balalayka)* Boyu bir tutam, / Kemeri kırk boğum, / Ağzı ambar gibi, / Kulağı sırık gibi. (Balalayka, bir çeşit Rus sazı)

---

[35] *göje:* Darı, pirinç vb. tahıllardan yapılan bir tür çorba, yiyecek.

381. *İşi bop-bos, / Dawısı jer jaradı. (Baraban)* İçi bomboş, / Sesi yer yarar. (Davul)

382. *Janlı-jansızdı qıynaydı, / Jansız şıñğırıp jılaydı, / Jılağanı bizge unaydı. (Baraban)* Canlı, cansıza kıyar (eziyet eder), / Cansız ağlayıp sızlar, / Ağlayışı bize yarar (hoşumuza gider). (Davul)

383. *Dünyada bir ğarbız bar solmaytuğın, / Jazda şirip, qısta üsip toñbaytuğın, / Mäkanın, jerin-suwın, jäbdilerin, / Sırtı keñ bärin saqlap tolmaytuğın. (Aspan)* Dünyada bir karpuz var solmayan, / Yazın çürüyüp, kışın üşüyüp donmayan, / Mekânını, yerini suyunu, her şeyini / Dışı geniş hepsini koysan dolmayan. (Gökyüzü)

384. *Uzın-uzın hawayı, / Onnan da uzın hawayı, / Minerge şaqası joq, / Tüserge miywası joq. (Aspan)* Uzun uzun mavisi, / Ondan da uzun mavisi, / Çıkmak için dalı yok, / Düşecek meyvesi yok. (Gökyüzü)

385. *Öreli kiyizdi qağa almadım. (Aspan)* Büyük keçeyi çırpamadım. (Gökyüzü)

386. *Astı gümbezli, üsti haywanlı, / Qırıq şaşaqlı, bir pöpekli. (Aspan, jer, juldız, ay, kün)* Altı kümbetli, üstü eyvanlı, / Kırk saçaklı, bir çiçekli. (Gökyüzü, yeryüzü, yıldız, ay, güneş)

387. *Eki gilem keñ gilem, / Ekewi de teñ gilem. (Aspan, jer)* İki kilim geniş kilim, / İkisi de denk kilim. (Gökyüzü, yeryüzü)

388. *Astı taxta, üsti taxta, / Ortasında qurt-qumırısqa. (Aspan, jer)* Altı tahta, üstü tahta, / Ortasında kurt(çuk) karınca (canlılar). (Gökyüzü, yeryüzü)

389. *Aq sandığım aşıldı, / İşinen jipek şaşıldı. (Kün)* Ak sandığım açıldı, / İçinden ipek saçıldı. (Güneş)

390. *Bir pärşe pätir. / Älemge tatır. (Kün)* Bir parça "petir"[36], / Âleme tattırır. (Güneş)

391. *Keregeniñ basında keten otır, / Keteyin dep bir özi neğıp otır. (Kün)* Çadırın başında keten durur, / Gideyim diye ne edip durur. (Güneş)

392. *Bir qus bar zımnan degen jannan biyik, / Ayağı jerge tiymeydi asqan jüyrik, / Dünyanıñ tört müyeşin ört alsa da, / Bir tügi japırılmaydı, jerge tiyip. (Kün)* Bir kuş var "Zümrüdüanka"[37] denen candan yüksek, / Ayağı yere değmez hayli yüğrük (çok hızlı), / Dünyanın dört köşesini ateş alsa, / Bir tüyü yok olmaz yere düşüp. (Güneş)

---

[36] *pätir:* Hamuru mayalamadan yufka şeklinde (ince) yapılan bir ekmek.

[37] 1138 numaralı bilmece ve dipnotuna bakınız.

393. *Bir tawda mäkan etken eki qulan, / Birewi-birewinen semiz qulan / Birewi geyde azadı, geyde azbaydı, / Birew azbaytuğın semiz qulan. (Ay, kün)* Bir dağda mekân tutan iki "kulan"[38], / Biri diğerinden semiz "kulan", / Biri bazen zayıflar bazen zayıflamaz, / Diğeri zayıflamayan semiz "kulan". (Ay, güneş)

394. *Bar birewdiñ bir ulı häm de qızı, / Olardı biledi dünyanıñ jüzi, / Ulı tünde, qızı kündiz uyıqlaydı, / Heş kimge bilinbes jürgende izi. (Ay, kün)* Var birinin bir oğlu hem de kızı, / Onları bilir dünyanın yüzü, / Oğlu gece, kızı gündüz uyuklar, / Hiç kimse bilinmez yürürken izi. (Ay, güneş)

395. *Bir kölde eki jayın, / Biri ketse biri tayın. (Ay, kün)* Bir gölde iki yayın (balığı), / Biri gitse biri kalır (hazır). (Ay, güneş)

396. *Bir qoraz, bir mäkiyen tawda oynaydı, / Haywanat, adam tüwe mal da oynaydı, / Tırtañlap tasbaqaday qaşsa kempir, / Qorbañlap qurbaqaday şal qarmaydı. (Ay, kün)* Bir horoz, bir tavuk dağda oynar, / Hayvanat, insan değil mal (büyükbaş hayvan) da oynar. / Sallanıp kaplumbağa gibi kaçsa ihtiyar kadın, / Kurbağa gibi yaşlı adam tutmak ister. (Ay, güneş)

397. *Tamğa tayaq süyedim, / Otızdan, besten sır sırlap, / Toqsan toğız torğay ğaz, / Bir qarşığa, bir tuyğın, / Aynalıp uşar pır-pırlap. (Ay, kün, juldız)* Dama direk dayadım, / Otuzdan, beşten sır (boya) kaplayıp, / Doksan dokuz tarla kuşu, / Bir kırlangıç, bir toygun (kuşu), / Dönerek uçar pır pır edip. (Ay, güneş, yıldız)

398. *Zuw-zuw, zuwan quş, / Beli baylı hawan quş*[39]*, / Ätteñ sesiñ jüyrigiñ, / Kelte ğana quyrığıñ. (Jaqtı, säwle)* Vız vız uçan kuş, / Beli bağlı havadaki kuş, / Maalesef, sesin, "yüğrük"ün (sesin yüğrük at gibi hızlı), / Kısacıktır kuyruğun. (Işık, parıltı)

399. *Kerege basında aq jawlıq. / Tüñlikten tüsken säwle / Taqır jerde taydıñ izi, / Onı tapqan baydıñ qızı. (Ay)* Çadır başında ak örtü, / Tepeden düşen ışık / Çorak yerde tay izi, / Onu bulan zengin kızı. (Ay)

400. *Tam basında jartı nan. (Ay)* Dam başında yarım ekmek. (Ay) **TT. 1.** Dam başında yarım ekmek (Ay) (Başgöz 1993: 58, bilmece no.: 53.10). **2.** Ev üstünde yarım pide (Ay) (Başgöz 1993: 59, bilmece no.: 53.10o). (Benzer daha başka bilmeceler de bulunmaktadır. bk. Başgöz 1993: 58-59)

---

[38] *qulan:* Yabani at.

[39] Lamba ışığının elektrik kabloları yoluyla gelmesi, "beli bağlı" şeklinde ifade edilmiş olmalı.

401. *Jas küninde oraqtay, / Orta jasta şörektey. (Ay)* Gençliğinde orak gibi, / Orta yaşta çörek (ekmek) gibi. (Ay)

402. *Temir teptim tawğa şıqtım. (Ay)* Demir dövdüm dağa çıktım. (Ay)

403. *Keregeniñ basında kepken bawır, / Kesip alsa tawsılmaytuğın netken bawır. (Ay)* Çadırın başında kuruyan ciğer, / Kesilse de bitmeyen nasıl ciğer. (Ay)

404. *Qırıq japıraqlı, bir miywalı. (Ay, juldız)* Kırk yapraklı, bir meyveli. (Ay, yıldız) **TT.** Bin koyunum bir koçum var. (Ay-Yıldızlar) (Başgöz 1993: 601, bilmece no.: 890.6)

405. *Men qırğızdıñ qızıman, / Qırıq qız tuwıp ele qızban, / Günağa batqanım joq, / Tañ atqanşa jatqanım joq. (Ay, juldız)* Ben Kırgız'ın kızıyım, / Kırk kız doğurdum, hâlâ kızım, / Günaha girdiğim yok, / Sabaha dek yattığım yok. (Ay, yıldız)

406. *Şanaş tolı quwırmaş, / Ortasında nur qalaş. (Juldız, ay)* Tulum, dolu kavurmaç, / Ortasında nurdan yüzgeç. (Yıldız, Ay) **TT.** Bir kalbur aşığım var, İçinde bir eneğim var. (Yıldız, Ay) (Başgöz 1993: 601, bilmece no.: 890.4).

407. *Kök keseniñ tübinde, / Köp altın şaşılıp jatır, / Töñkerilip töbeñde, / Ol kök kese aşıq jatır. (Aspan, juldızlar)* Gök kâsenin dibinde, / Çok altın saçılmış durur, / Ters çevrilip tepende, / O gök kâse açık yatar. (Gökyüzü, yıldızlar)

408. *Tam basına tarı jaydım. (Juldız)* Dam başına darı serdim. (Yıldız) **TT.** Dam başına darı serdik. (Yıldız) (Başgöz 1993: 574, bilmece no.: 852.13e)

409. *Bir kese sök, erteñ qarasam joq. (Juldız)* Bir kâse darı, sabah baktım yok. (Yıldız) **TT.** Akşam ektim bir kile nohut, Sabah kalktım bir tâne yok. (Yıldızlar) (Çelebioğlu vd. 1979: 65, bilmece no.: 301)

410. *Tam basına tarı jaydım, / Tañda qarasam biri joq. (Juldız)* Dam başına darı serdim, / Sabah baktım biri (bile) yok. (Yıldız)

411. *Kök köylekke ğoz qoydım. (Juldız)* Gök (mavi) gömleğe köz koydum. (Yıldız)

412. *Üy üstinde usaq tas. (Juldız)* Ev üstünde ufak taş. (Yıldız)

413. *Biz-biz, biz edik, / Biz mıñlağan qız edik, / Tañ atqanşa jayıldıq, / Tañ atqan soñ joyıldıq. (Juldız)* Biz, biz, biz idik, / Biz binlerce kız idik, / Sabaha dek yayıldık, / Sabahleyin kaybolduk. (Yıldız). **TT.** Biz biz idik

biz idik, Yüzbinlerce kız idik, Gece oldu dizildik, Sabah oldu silindik. (Yıldız) (Başgöz 1993: 572, bilmece no.: 852.10a)

414. *Taqıya tolı sök qoydım, / Kelmegen soñ jep qoydım. (Juldız)* Takkeye dolu darı koydum, / Gelmeyince yiyip bitirdim. (Yıldız)

415. *Aspanda qalqıp uşqan jeti torğay, / Ömirinşe jüredi jerge qonbay. (Jeti qaraqşı juldız)* Gökte kalkıp uçan yedi turgay (kuşu), / Ömrünce gezer yere konmadan. (Yedi gözcü yıldız, Ülker yıldız kümesi, yedi kandilli Süreyya)

416. *Bizler, bizler biz edik, / Bizler altı qız edik, / Bir taqtağa dizildik, / Tañ atqanda üzildik. (Ürker juldız)* Bizler bizler biz idik, / Bizler altı kız idik, / Bir tahtaya (sayfaya) dizildik, / Sabahleyin ayrıldık. (Ülker yıldızı) **TT.** Biziz biziz, bir sürü kızız, bir tahtaya diziliriz, sabahleyin dağılırız. (Yıldızlar) (Çelebioğlu vd. 1979: 65, bilmece no.: 313)

417. *Tam basına tarı jayğanım joq. (Kündiz)* Dam başına darı serdiğim yok. (Gündüz)

418. *Jigirma tört qızı bar, / Ol da bir jawan, / On eki ulı bar, / Saqıp qıran. (24 saat-12 ay)* Yirmi dört kızı var, / O da bir kadın (gelin), / On iki oğlu var, / Sahipkıran (devletli hükümdar). (24 saat - 12 ay)

419. *Bir pälekte on eki tüynek, / Altawı aşşı, altawı duşşı. (Altı ay qıs, altı ay jaz)* Bir felekte (gökte) on iki kavun, / Altısı acı (tatsız), altısı tatlı. (Altı ay kış, altı ay yaz)

420. *Bir ayğırdı altı qasqır alıp, / Terisin tespey, etin jeydi. (Bir jıl, altı ay qıs, boran)* Bir aygırı altı kurt kapıp, / Derisini delmeden etini yer. (Bir yıl, altı ay, kış, bora)

421. *Keñ jawırınlı döñgelengen bir kisi, / Qıymıldaydı onnan janlılar tisi, / Etlerine tırnap jara salsañ da, / Onıñ menen sirä bolmaydı isi. (Jer)* Geniş sırtlı, dönüp duran bir kişi, / Kımıldar ondan canlıların dişi (rızıklanırlar), / Etlerini (toprağı) tırmalayıp yara etsen de, / Onun ile olmaz asla bir işi (önemsemez). (Yeryüzü)

422. *Qağay, qağay, qağay gilem, / Qağayın desem awır gilem. (Jer)* Kirli, kirli, kirli kilim, / Çırpayım desem ağır kilim. (Yeryüzü)

423. *El jıyılıp tığa almaydı. (Jerdiñ jarığı)* Halk bir araya gelse kapatamaz. (Uçurum)

424. *Bir tükli gilem, bir tüksiz gilem. (Jer, aspan)* Bir tüylü kilim, bir tüysüz kilim. (Yeryüzü, gökyüzü)

425. *Qara atım qaltırawıq, / Qabırğası jaltırawıq. (Suw)* Kara atım titrer, / Kaburgası parlar. (Su)

426. *Aq tasım atqan sayın, / Aldına qaray jumalaydı. (Suwdıñ ağısı)* Ak tasımı atınca, / Önüne doğru yuvarlanır. (Suyun akışı)

427. *Äkesi iyre, balası jorğa. (Därya)* Babası yaşlı, yavrusu yorga (at). (Nehir, ırmak)

428. *Dögeregiñ şalqar suw, / İşiwge suw tappaysañ. (Teñiz)* Etrafın engin su, / İçmeye su bulamazsın. (Deniz)

429. *Baltasız usta, ağaşsız köpir saladı. (Muz)* Baltasız usta, ağaçsız köprü yapar. (Buz) **TT.** Taşsız tahtasız köprü yapar. (Buz) (Başgöz 1993: 111, bilmece no.: 130.8)

430. *Ağaşsız köpir tayğanaq. (Muz)* Ağaçsız köprü, kaygan. (Buz)

431. *Ağaşsız köpir salınadı. (Muz)* Ağaçsız köprü yapılır. (Buz) **TT.** Taşsız tahtasız köprü yapar. (bk. 429)

432. *Jaylawdağı boz ayğır, / Bozlap-bozlap kisneydi. (Şaqmaq şağıw)* Yayladaki boz aygır, / Bağıra bağıra kişner. (Yıldırım çakması)

433. *Päs tayaqta tas tayaq. / Qalısar da, salısar, / Arasında gäwhar tas, / Qırğa kelip şağısar. (Şaqmaq şağıw)* Alçak yerde taş dayak (direk), / Kalırlar, yerleşirler, / Arasında gevher taş, / Kıra (ovaya) gelip ateş yakar. (Yıldırım çakması)

434. *Aspannan gübi tüsti, / Gübiniñ tübi tüsti. (Güldirmama, jawın)* Gökyüzünden "yayık" düştü, / Yayığın dibi düştü. (Gök gürültüsü, yağmur)

435. *Ülken tawlar dügisti, / Jılt-jılt etip ot uştı. (Bult, nayzağay)* Yüce dağlar dövüştü, / Parlayıp ateş uçtu. (Bulut, şimşek)

436. *Gewdesi tolğan küş, / Tabanı tolğan tis. (Nayzağay, şaqmaq şağıw)* Vücudu dolu güç, / Tabanı dolu diş. (Yıldırım, yıldırım çakması)

437. *Aqsaq şöje jer qazadı. (Tamşı)* Aksak civciv toprak kazar. (Damla) **TT.** Benim bir kızım var; Elsiz ayaksız kuyu kazar. (Damla) (Çelebioğlu vd. 1979: 73, bilmece no.: 439).

438. *Bekbergen şolaq jer tırnaydı. (Tamşı)* Çolak Bekbergen toprak tırmalar. (Damla)

439. *Jıradan aqqan, jılt-jılt etken, / Abaja basqan, astın tesken. (Tamşı, suw)* Yarıktan akan, şır şır eden, / Pas basan (paslandıran), altını delen. (Damla, su)

440. *Aq jipekti japqanday, / Qısta jerdi jabadı, / Bähär bolsa kün jılıp, / Suw bolıp japtan ağadı. (Qar)* Ak ipeği örtmüş gibi, / Kışın toprağı örter, / Baharda ılık havada, / Su olup arktan akar. (Kar)

441. *Sütten tınıq, / Paxtadan aq. (Qar)* Sütten duru (ak), / Pamuktan ak. (Kar) **TT.** Sudan ak, Şekerden tatlı, baldan lezzetli. (Kar) (Başgöz 1993: 304, bilmece no.: 448.10)

442. *Mamıqtay ulpa, / Qanttan aq. (Qar)* Pamuk gibi küçük (hafif), / Şekerden beyaz. (Kar)

443. *Appaq ğana dästurxan, / Jerdiñ jüzin qaplağan. (Qar)* Bembeyaz bir sofra, / Yeryüzünü kaplamış. (Kar) **TT.** Bir yorgan bütün dünyayı örter. (Kar) (Başgöz 1993: 307, bilmece no.: 448.33m)

444. *Äste tüsip tınış jatar. (Qar)* Yavaş düşüp (inip) sakin yatar. (Kar)

445. *Sawlığında jatadı, / Jan alqımğa kelgende juwıradı. (Qardiñ eriwi)* Sağlığında yatar, / Can boğaza gelince kaçar. (Karın erimesi)

446. *Tarsıldap jerge tüsedi, / Onı körgen balalar, / Quwırmaş pa desedi, / Künniñ közin köriwden, / Ğaybana bolıp ketedi. (Burşaq)* Gürültüyle yere düşer, / Onu gören çocuklar, / Kavurma mı derler. / Güneşi görür görmez, / Kaybolup giderler. (Burçak)

447. *Esikten kirer eñkeyip, / Törge şığar diñkiyip. (Suwıq)* Kapıdan girer eğilip, / Başköşeye çıkar dikilip. (Soğuk)

448. *Quwsañ jetkermeydi moyın burmaydı, / Uslayın desen de qolda turmaydı, / Qähärlense qabağıñdı üydirer, / Biraq sögip sınamaydı, urmaydı. (Suwıq şamal)* Kovalasan yetişilmez, boyun eğmez, / Yakalayayım desen de elde durmaz, / Öfkelense perişan eder, / Fakat sövüp saymaz, vurmaz. (Soğuk rüzgâr)

449. *Altı qasqır atın jeydi, / Jiligin şaqpay mayın jeydi. (Boran)* Altı kurt, atını yer, / İliğini yemeden yağını yer. (Bora, tipi)

450. *Quwıp edim moyın burmadı, / Uslayın dep edim, qolda turmadı. (Boran)* Kovaladım, dönüp bakmadı (aldırmadı), / Yakalayayım dedim, elde durmadı. (Bora, tipi)

451. *Ursañ tayaq ötpeydi, / Quwsañ ayaq jetpeydi. (Şamal)* Vursan, dayak geçmez (kâr etmez), / Kovalasan ayak yetişmez. (Rüzgâr)

452. *Qanatı joq uşadı, / Ayağı joq şabadı. (Şamal)* Kanadı yok uçar, / Ayağı yok koşar. (Rüzgâr)

453. *Ustasañ qolğa ilinbes, / Qarasañ közge körinbes, / Jürgende izi joq, / Köretuğın közi joq, / Güwildese közi bar, / Tañlanarlıq nesi bar, / Oy deseñiz köresiz, / Käramatın bilesiz. (Dawıl)* Avuçlasan elde durmaz, / Bakarsan, göze görünmez, / Yürür iken izi yok, / Görüp duran gözü yok, / Uğuldasa gözü var, / Şaşıracak nesi var, / Oy derseniz görürsünüz, / Kerametini bilirsiniz. (Fırtına)

454. *Aq tayağım atqan sayın alğa ketedi. (Jel)* Ak dayağımı attıkça öne gider. (Yel)

455. *Bir närse bar körinbes, / Uslasañ da bilinbes, / Tirişilikke dım zärür, / Onısız ömir-sürilmes. (Hawa)* Bir şey var görünmez, / Tutsan bile bilinmez, / Yaşamaya çok gerek, / Onsuz ömür sürülmez. (Hava)

456. *Salmağıñ bar ölşeseñ, / Körinbeyseñ közge sen. (Hawa)* Ağırlığın var, ölçersin, / Görünmezsin göze sen. (Hava)

457. *Murnıñdı qımırşıtar, / Közge körinbes, / Qolğa tutılmas. (İyis)* (Senin) Burnunu buruşturur, / Göze görünmez, / Elle tutulmaz. (Koku)

458. *Balqan tawdıñ basında, / Balıq ketip baradı, / Quyrıq-qalaşı bawırına, / Tiyip ketip baradı. (Bult)* Yüce dağın başında, / Balık gidip durur, / Kuyruk-yüzgeç bağrına, / Değerek gider durur. (Bulut)

459. *Jumbağım jutıldı. / Kölge barıp qutıldı. (Quyın)* Bilmecem yutuldu (yok oldu), / Göle varıp kurtuldu. (Fırtına)

460. *Dünyağa keldi bir eser, / Jürse qarnı jer teser, / Dünyanıñ jartısında bar, / Jartısında joq. (Quyın)* Dünyaya geldi bir deli, / Yürüse karnı yer deşer, / Dünyanın yarısında var, / Yarısında yok. (Fırtına)

461. *Ädiraspan tübinde, / Ala tışqan oynaydı. (Quyın)* "Ädiraspan"[40] otunun dibinde, / Ala sıçan oynar. (Fırtına)

462. *Denesiz jasaydı, / Közge körinbeydi, / Tilsiz söyleydi, / Onı heş kim sezbeydi. (Jañğırıq)* Bedensiz yaşar, / Göze görünmez, / Dili yok konuşur, / Onu hiç kimse sezmez. (Yankı)

463. *Altın ayaq, gümis ayaq, / Juwırıp jete almadım jalañ ayaq. (Köleñke)* Altın ayak, gümüş ayak, / Koştum yetişemedim yalın ayak. (Gölge)

464. *Juwırıp jete almadım, / Qol saldım tuta almadım. (Köleñke)* Koştum yetişemedim, / El attım tutamadım. (Gölge)

465. *Jürseñ jüredi, / Tursañ turadı. (Köleñke)* Yürürsen yürür, / Dururs an durur. (Gölge) **TT. 1.** Ben giderim o gider, Ben dururum o durur. (Gölge)

---

40 *ädiraspan*: Daha çok ilaç veya tedavi amacıyla kullanılan bir ot.

(Başgöz 1993: 231, bilmece no.: 344.17), **2.** Koşarım koşar, dururum durur… (Gölge) (Başgöz 1993: 231, bilmece no.: 344.17b)

466. *Qal deseñ de qalmaydı, / Özi jüre almaydı. (Köleñke)* Kal desen de kalmaz, / Kendisi (tek başına) yürüyemez. (Gölge) **TT.** Ben giderim o gider, Ben dururum o durur. (Gölge) (bk. 465)

467. *Eñkeyseñ eñkeyedi, / Şalqaysañ şalqayadı. (Köleñke)* Eğilsen eğilir, / Otursan oturur. (Gölge)

468. *Ebey iytten qorqadı, / İyt ebeyden qorqadı, / Erden erdiñ qäwpi bar. (Köleñke)* "Ebey" hayvanı itten korkar, / İt "ebey"den korkar, / İnsanın insandan korkusu var. (Gölge)

469. *Äste, äste boyı päste, / Ot jemeydi, suw işpeydi, / Özi sonday näreste. (Köleñke)* Yavaş, yavaş boyu alçak, / Ot yemez, su içmez, / Kendisi sanki bebek. (Gölge)

470. *Şapsa şabılmaydı, / Kesse kesilmeydi. (Köleñke)* Kılıçlasan kılıçlanmaz, / Kessen kesilmez. (Gölge) **TT.** Sudan geçer ıslanmaz. (Gölge) (Başgöz 1993: 231, bilmece no.: 344.21)

471. *Qasıñnan sirä qalmaydı, / Qarañğıda bolmaydı, / Seni taslap özinşe, / Heş qayda da barmaydı. (Köleñke)* Önünden hiç gitmez, / Karanlıkta görünmez, / Seni terk edip kendince, / Hiçbir yere gidemez. (Gölge)

472. *Atası at ertlegenşe, / Balası Marığa baradı. (Tütin)* Babası at eyerleyene kadar, / Çocuğu Merv şehrine varır. (Duman) **TT. 1.** Benim bir çocuğum var, doğmadan askere gider. (Duman) (Başgöz 1993: 188, bilmece no.: 267.11), **2.** Çıldırdamadan ormana gider. (Duman) (Başgöz 1993: 187, bilmece no.: 267.3)

473. *Uzınnan uzaq, hawağa duzaq. (Tütin)* Uzun mu uzun, havaya tuzak. (Duman)

474. *Uzınnan uzaq, / Kökke duzaq, / Balapan japıraq, / Batpan topıraq. (Tütin)* Uzun mu uzun, / Gökyüzüne tuzak, / Küçücük yaprak, / Tehlikeli toprak. (Duman)

475. *Kök iytim kökke qaray ulıydı. (Tütin)* Gök (boz) itim göğe doğru ulur. (Duman)

476. *Kök ögizim jüregen, / Müyizin kökke tiregen. (Tütin)* Boz öküzüm koşar, / Boynuzunu göğe dayar. (Duman)

477. *Uzın-uzın, uzın terek, / Uzın boylı qız terek. / Mineyin desem şaqası joq, / Jeyin desem miywası joq. (Tütin)* Uzun uzun, uzun ağaç, / Uzun boylu

kız ağaç, / Çıkayım desem dalı yok, / Yiyeyim desem meyvesi yok. (Duman)

478. *Qara ögiz ketip atır, / Qızıl ögiz kelip atır. (Tütin, jalın)* Kara öküz gidip durur, / Kızıl öküz gelip durur. (Duman, alev) **TT.** Sarı öküzüm yattı kaldı, Siyah öküzüm kalktı gitti. (Ateş, duman) (Çelebioğlu vd. 1979: 244, bilmece no.: 3432)

479. *Bir awırıw bir awırıwdı bağıp otır, / Awzınan qara qanı ağıp otır. (Otın-jalın)* Bir hasta bir hastaya bakıp durur, / Ağzından kara kanı akıp durur. (Odun, alev)

480. *Samar tolı änar, / Qüdiretin bolsa birin al. (Şoq)* Ağaç tabak dolu nar, / Gücün varsa birini al. (Köz, kor)

481. *Jawrağandı küydirer, / Ayağı joqtı jürdirer, / Öz erkine jiberseñ, / Duyım jurttı büldirer. (Ot)* Üşüyeni yakar, / Ayağı olmayanı koşturur, / Kendi hâline bıraksan, / Bütün yurdu yok eder. (Ateş)

482. *Kök köylekli jeñgey, / Gülpeñ-gülpeñ etedi. (Ottın şalqıp janıwı)* Gök gömlekli yenge, / Gürül gürül eder. (Ateşin birden yanması)

483. *Jol üstinde närwan terek, / Şaqası älemge kerek, / Bir miywası aşşı, / Bir miywası duşşı. (Jaz-qıs)* Yol üstünde uzun ağaç, / Dalı âleme gerek, / Bir meyvesi acı, / Bir meyvesi tatlı. (Yaz, kış)

484. *Qurıq bastı eki tawıq, / Biri ıssı, biri suwıq. (Jaz-qıs)* Gurk bastı (kuluçkaya yattı) iki tavuk, / Biri sıcak, biri soğuk. (Yaz, kış) **TT.** Bir tavada iki balık, Biri isi (issi) biri soğuk. (Başgöz 1993: 604, bilmece no.: 897.2)

485. *Bir qasqırdı altı qasqır alıp, / Terisin tespey etin jeydi. (Altı ay qıs, altı ay jaz)* Bir kurdu altı kurt kapıp, / Derisini delmeden etini yemiş. (Altı ay kış, altı ay yaz)

486. *Bir pälekte on eki tüynek, / Altawı aşşı, altawı duşşı. (Altı ay qıs, altı ay jaz)* Bir dalda (filizde) on iki kelek (kavun), / Altısı acı, altısı tatlı. (Altı ay kış, altı ay yaz)

487. *On eki şaqalı ülken daraq. / Här şaqada otız japıraq, / Japıraqtıñ bir jağı qara, / Bir jağı aq. (12 ay, 30 kün, kün-tün)* On iki dallı büyük ağaç, / Her dalda otuz yaprak, / Yaprağın bir yanı kara, / Bir yanı ak. (12 ay, 30 gün, gece-gündüz) **TT.** Benim bir ağacım var, Ağacımın on iki dalı var, Her dalında otuz yaprak var, Bir tarafı siyah öbür tarafı beyaz. (Başgöz 1993: 604, bilmece no.: 898.3d)

488. *Bir tüp terek, / Terekte on eki putaq, / Här putaqta otız tayaq, / Bir jağı qara, bir jağı aq. (12 ay, 30 kün, kün-tün)* Bir kök ağaç, / Ağaçta on iki budak, / Her budakta otuz dayak (dal), / Bir yanı kara, bir yanı ak. (12 ay, 30 gün, gece-gündüz)

489. *Üş jüz alpıs bes jas jasağan bir jawan. (Jıl)* Üç yüz altmış beş yıl yaşayan bir gelin (civan). (Yıl)

490. *Toqsan tobırşıq*[41]*, seksen şığırşıq, / Otız aq quw, bir tırna. (Toqsan tabırşıq - toqsan kün şille, seksen şığırşıq - jılında keletuğın seksen juma küni, otız aq quw - bir ay, bir tırna - nawrızlıq göje)* Doksan "tobırşık", seksen çırçır[42] (halka), / Otuz ak kuğu, bir turna. (Toqsan tabırşıq: doksan gün soğuk, seksen şığırşıq: yıldaki seksen cuma günü, otız aq quw: bir ay, bir tırna: nevruz aşı)

491. *Bir jayın tınbay jürer döp-döñgelek, / Uyası üş jüz alpıs bes bölek-bölek, / Bir künde jigirma tört jürip qalar, / Aq-qara qanatı bar, bir bölek. (Bir jıldağı 365 kün, sutkadağı 24 saat, kün-tün)* Bir yayın balığı duramadan gider yuvarlanıp, / Yuvası üç yüz altmış beş bölük bölük, / Bir günde yirmi dört (kez) gidip durur, / Ak kara kanadı var, ayrı ayrı. (Bir yıldaki 364 gün, tam gündeki 24 saat, gece-gündüz)

492. *Suwdan şığıp aq uradı, bir jawan, / On eki qızı bar päkize janan, / Tağı da müsäpir üşewi awğan. (Bir jawan - jıl, 12 qız - 12 ay, 9 ay jıllı kün, 3 ay toqsan)* Sudan çıkıp durur bir kadın (gelin), / On iki kızı var güzel canan, / Ve yolcudur üçü geçip giden. (Bir kadın: yıl, 12 kız: 12 ay, 9 ay sıcak gün, 3 ay soğuk)

493. *Qubladan keldi jeti adam, / Otız adam talasıp urdı qädem, / Aldı menen jetewi kele salıp, / Ol otızdan ilgeri berdi sälem. (Jeti adam - häpte, otız adam - bir ay)* Güneyden geldi yedi adam, / Otuz adam dalaşıp vurdu kadem, / Öncelikle yedisi gelip, / O otuzdan önce verdi selam. (Yedi adam: hafta, otuz adam: bir ay)

494. *Suwdan şığadı, / Suwdan qorqadı. (Duz)* Sudan çıkar, / Sudan korkar. (Tuz) **TT.** Suda doğmuştur sudan korkar. (Tuz) (Başgöz 1993: 549, bilmece no.: 820.4)

495. *Otqa salsañ şatnar, / Suwğa salsañ qaynar. (Häk)* Ateşe atarsan çatlar, / Suya atarsan kaynar. (Kireç) **TT.** Suya korsan kokar, Elini korsan yakar. (Çelebioğlu vd. 1979: 255, bilmece no.: 3624)

---

41 Metinde *tabırşıq* biçimde yazılmış bir kelimeye sözlüklerde rastlayamadık. Muhtemelen kelime, diğer Kıpçak grubu lehçelerinde rastlanan ve "**1.** Çam kozalağı. **2.** Büyük savaş atı" anlamlarına gelen *tobırşık* olmalıdır.

42 *şığırşıq,* pamuğu çiğitinden ayırmaya yarayan aletin adıdır.

496. *Dünyada teñizler bar tübi qatqan, / Üsti beti gilegeylep toñıp jatqan. (Duz käni)* Dünyada denizler var dibi donmuş, / Üst kısmı kaymaklanıp donup durmuş. (Tuz ocağı)

497. *Jürgen jeri mereke. (Adam)* Gittiği yer eğlence (yeri). (Adam)

498. *Tappas, tappas, tappas jumbaq, / Tanalı sıyırğa bermes jumbaq, / Qızlar kelse qıymas jumbaq, / Qızıl altınğa bermes jumbaq. (Adamnıñ janı)* Bulmaz bulmaz bulmaz bilmece, / Danalı sığıra vermez bilmece, / Kızlar gelse kıymaz bilmece, / Kızıl altına vermez bilmece. (Adamın canı)[43]

499. *Aşılmağan urada, / Pişilmegen ton jatır. (Adamnıñ janı)* Açılmamış ambarda, / Biçilmemiş giysi durur. (Adamın canı)

500. *Küşliden küşsizdiñ hükimi zor. (Bala)* Güçlüden (ziyade) güçsüzün hükmü büyük. (Çocuk)

501. *Aq güläñgir, güläñgir, / Ayağınan tusalğır, / Kök güläñgir, güläñgir, / Kökireginen baylanğır. (Besiktegi bala)* Ak tavuk (horoz) da ak tavuk (horoz), / Ayağından tutuver, / Gök (boz) tavuk (horoz) da gök tavuk (horoz), / Göğsünden bağlanır. (Beşikteki çocuk)[44]

502. *Azanda tört ayaqlap, / Tüste eki ayaqlap, / Keşte üş ayaqlap jüredi. (Adamnıñ tuwılğanınan qartayğanğa şekemgi däwiri)* Sabahleyin dört ayaklı, / Öğleyin iki ayaklı, / Akşam üç ayaklı yürür. (Adamın doğumundan yaşlılığına kadarki devri) **TT.** Sabahleyin dört ayaklı, Öğleyin iki ayaklı, Akşam üç ayaklı. (Başgöz 1993: 618, bilmece no.: 939.e)

503. *Beli bükireygen, / Qulağı tikireygen. (Ğarrı)* Beli bükülmüş, / Kulağı titremiş (sallanmış). (Yaşlı)

504. *İyrim-iyrim, iyrim jumbaq, / İyrimlesip keler jumbaq. (Adamnıñ ömiri)* Düğüm düğüm, düğüm bilmece, / Düğümlenip gelir bilmece. (İnsan ömrü)

505. *Tuwılıwdan adamzat, / Birge jasap keledi, / Dünyada özi qımbat zat, / Hämmeni teñdey köredi. (Ömir)* Doğumuyla insanın, / Birlikte yaşayıp gelir, / Dünyada o, en kıymetli, / Herkesi eşit görür. (Ömür)

---

[43] Bilmecenin cevabı her ne kadar "insanın canı" olsa da aslında gerçek cevap "insanın yüreği"dir. Üçüncü mısra, bu görüşü destekler. Bu gizemi pekiştirmek için bilmece yaratan, "bulmaz, bulmaz" demiş; "Jumbaq" (bilmece) sözünü tekrar ederek de kendi bilmecesinin değerini, gücünü artırmak istemiştir (Alımov 1990: 29).

[44] Bilmecede beşikteki hareketli çocuk, tavuğa (horoza) benzetilmiş, onun fazla hareket etmemesi için beşiğe bağlanması işlemi de anlatılmıştır.

506. *Minar-minar minarlar, / Aqsuñqar qus keldi dep, / Asırandı ğazlar jıynalar. (Qız küyewlegen jigit)* Minare, minare, minareler, / Aksungur (kuşu) geldi diye, / Evcil kazlar toplanır. (Kız isteyen genç)

507. *Bir köşenin basında, / Tilla erdiñ qasında, / Bunı tapqan jigitler, / Jüz jigirma yaşında. (Aqıl)* Bir sokağın başında, / Altın eyer kaşında, / Bunu bulan yiğitler (gençler), / Yüz yirmi yaşında. (Akıl)

508. *Tüydim tüpkirge tasladım. (Aqıl)* Düğümledim, en dibe attım. (Akıl)

509. *Tawdan bälent, / Saydan tereñ. (Aqıl)* Dağdan yüksek, / Vadiden derin. (Akıl)

510. *Tawdan biyik, teñizden tereñ. (Qıyal)* Dağdan yüksek, denizden derin. (Hayal)

511. *Bir jibim bar qayda uzatsam da, / Sol zamatta jetedi. (Kewil)* Bir ipim var, nereye uzatırsam / O anda (oraya) ulaşır. (Gönül)

512. *Güldir şämenniñ salası, / Tisdur awızdın qalası, / Otız eki mäyekten, / Qırıq eki jöje şığadı. (Söz)* Çiçektir çiçeğin sahası, / Diştir ağzın kalesi, / Otuz iki yumurtadan, / Kırk iki civciv çıkar. (Söz)

513. *Şaqırğanğa jabısqan. (Adamnıñ atı)* Çağırana yapışır. (İnsanın adı)

514. *Daladan ses keldi, / Esemurat ağam seskendi. (Adamnıñ atı)* Ovadan ses geldi, / Esemurat ağam ürktü. (İnsanın adı)

515. *Bazardan tabılmaydı, / Tärezige tartılmaydı, / Özi paldan da tatlı, / Biraq onı jep bolmaydı. (Uyqı)* Pazarda bulunmaz, / Terazide tartılmaz, / Kendisi baldan tatlı, / Fakat o asla yenmez. (Uyku) **TT. 1.** Baldan tatlı, Baldan ağır, Elde tutulmaz, Çarşıda satılmaz, Mendile konmaz, Tadına doyulmaz (Uyku) (Çelebioğlu vd. 1979: 199, bilmece no.: 2697), **2.** Çarşıdan alınmaz, Mendile konulmaz, Ondan tatlı, Hiçbir şey olmaz. (Uyku). (Çelebioğlu vd. 1979: 199, bilmece no.: 2700).

516. *Saban minip say keştim, / Sayasın körmedim, / Qızıl maqpal ton kiydim, / Qızığın körmedim. (Tüs)* Sapa (kamışa) binip çay geçtim, / Gölgesini görmedim, / Kızıl kadife elbise giydim, / Daha ilgincini (iyisini) görmedim. (Düş, rüya) **TT.** Cambul Cumbul çaydan geçtim, Cambultusu bana değmez, Ala valadan kaftan giydim, Kırpıntısı bana değmez. (Rüya) (Başgöz 1993: 192, bilmece no.: 276.4). (Ayrıca bk. Çelebioğlu vd. 1979: 201)

517. *Anaw turğan naq töbe, / Naq tebenin berjağı qalıñ qamıs, / Qalıñ kamıs berjağı jarıq juldız, / Ol jarıq juldız berjağı tışqan tonlı, / Tışqan tonlı berjağı tübir qudıq. (Adamnıñ bası, şaşı, köz, murın, awız)* İşte duran

tam tepe, / Tam tepenin beri yanı yoğun kamış, / Yoğun kamışın bu yanı parlak yıldız, / O parlak yıldızın bu yanı sıçan giysili, / Sıçan giysilinin bu tarafı derin kuyu. (İnsanın başı, saçı, göz, burun, ağzı) **TT. 1.** İki sarık, bir tuluk, üst tarafı şıpırtak, daha üstü muşuldak, daha üstü ışıldak, daha üstü dana buzağı yaylası. (Adamın ayakları, karnı, ağzı, burnu, gözleri, kafası) (Başgöz 1993: 613, bilmece no.: 926.10b), **2.** Uzun uzun kavaklar, onun üstünde pınar, onun üstünde ambar, onun üstünde hop yutan, onun üstünde çifte gözlü pınar, onun üstünde bir çift ayna, onun üstünde çayır çimen, onun üstünde koyun kuzu. (Başgöz 1993: 613, bilmece no.: 926.7a) **3.** İki direk, iki direğin üzerinde anbar, Anbarın üzerinde motor, Motorun üzerinde kör kuyu, Kör kuyunun üzerinde akar çeşme, Akar çeşmenin üzerinde aynalar, Aynaların üzerinde kemanlar, Kemanların üzerinde düz ova, Düz ovanın üzerinde kara keçi (İnsan uzuvları) (Çelebioğlu vd. 1979: 183, bilmece no.: 2409).

518. *Altı ayaqlı, tört közli, / Eki awızlı bir sözli, / Sayır etip ol gezedi, / Jürgen jeri säwbetli. (Atqa mingen adam)* Altı ayaklı, dört gözlü, / İki ağızlı, bir sözlü, / Seyran edip o gezer, / Gittiği yer eğlenceli (sohbetli). (Ata binen adam)

519. *Häy yaranlar, yarıw-doslar, / Dünyada boldı äjayıp quslar, / Bası buwday, beli qamıs, tübi asqabaq. (Bası buwday - adamnıñ jaslığı, beliqamıs - orta jaslığı, tübi asqabaq - ğarrılığı)* Hey yârenler, yâr u dostlar, / Dünyada oldu acayip kuşlar, / Başı buğday, beli kamış, dibi kabak. (Başı buğday: insanın gençliği, / beli kamış: orta yaşları, dibi kabak: yaşlılığı)

520. *Bel, beldiñ arjağı el, / Eldiñ arjağında taqır köl, / Taqır köldiñ arjağı kölaman toğay, / Toğaydıñ arjağında qoñız. (Bas, awız, şaş, biyt)* Bel, belin ötesi il (yurt), / Yurdun ötesinde kuru göl, / Kuru gölün ötesi sık orman, / Ormanın arkasında "koñız" böceği[45]. (Baş, ağız, saç, bit) **TT.** Mışıldak mışıldak, Mışıldağın üstünde ışıldak, Işıldağın üstünde düz alan, Düz alanın üstünde gür pınar, Gür pınarın içinde güdük canavar. (Başgöz 1993: 614, bilmece no.: 926.12)

521. *Bir tawdıñ basında eki laşın, / Körmeydi qanşa uşsa da tawdıñ basın. (Bas, kirpik)* Bir dağın başında iki laçın (şahin), / Görmez nice uçsa da dağın başın. (Baş, kirpik)

522. *Taw basında bay terek, / Bay terekke suw kerek. (Adamnıñ bası, şaşı)* Dağ başında dallı ağaç, / Dallı ağaca su gerek. (İnsanın başı, saçı)

---

45 *qoñız:* Kanadı sert kabuklu sinekler grubuna giren bir hayvan.

523. *Arman şabar, qaraşa at, / Berman şabar qaraşa at, / Tal tübinde tınıq suw, / Harlap şabar qaraşa at. (Közdiñ qaraşığı)* Oraya koşar karaca at, / Beriye koşar karaca at, / Ağaç dibinde duru su, / Gürleyip kaçar karaca at. (Göz bebeği)

524. *Arman şap ta, berman şap, / Tal tübine kelgende, / Tayıp ketti qaraşa at. (Közdiñ qaraşığı)* Oraya koş da buraya koş, / Ağaç dibine gelince, / Kayıp gitti karaca at. (Göz bebeği)

525. *Kişkene ğana tostağan qatıq, / Uyığan eñ hasıl gäwharğa batıp. (Köz)* Küçücük tabak katık (yoğurt), / Uyumuş (mayalanmış) en asil gevhere batıp. (Göz) **TT.** Bir çanak yoğurdum var, yarısı ak yarısı kara. (Göz) (Başgöz 1993: 233, bilmece no.: 348.5f).

526. *Kişkene ğana qaraşa. / Turğan jeri tamaşa, / Bir zamatta jer jüzin, / Aladı şarlap karasa. (Köz)* Küçücüktür, karaca (kara renli), / Durduğu yer çok güzel, / Bir anda yeryüzünü, / Dolanır dört yana baksa. (Göz)

527. *Kişkene ğana pätirim, / Jer jüzine jeterim. (Köz)* Küçücük bir ekmeğim, / Yeryüzüne yeterim. (Göz) **TT.** Buradan attım iğneyi, Dolandı geldi dünyayı. (Göz) (Başgöz 1993: 235, bilmece no.: 348.12)

528. *Tabaq tolı sarı şopaq, / Häddiñ bolsa birin şaq. (Köz)* Tabak dolu sarı çekirdek, / Haddin varsa birini çitle. (Göz)

529. *Onıñ şaqqanlığı şımşıqtan beter, / Aspanğa atqanda oqtan tez öter, / Barlıq zattıñ şamaların boljağan, / Heş bir zat joq onnan tezligi eter. (Köz)* Onun hızlılığı serçeden fazla, / Gökyüzüne atılan oktan tez gider, / Her nesnenin ölçüsünü tahmin eden / Hiçbir şey yok ondan çabuk eden. (Göz)

530. *Qustan uşqır tezligi, / Bes jüz jıllıq aspanğa, / Birden jeter. / Aqıl menen oylanıp qarasañ, / Jıldamlıqtan närse joq, / Onnan öter. (Köz)* Kuştan fazla hızı, / Beş yüz yıllık gökyüzüne / Birden ulaşır. / Akıl ile düşünüp baksan, / Süratte hiçbir şey yok / Onu geçen. (Göz)

531. *Taqıya tolı şañğalaq. (Köz)* Takke dolu çekirdek. (Göz)

532. *Kişkene ğana qaraşa, / Turğan jeri tamaşa, / Bir sekundta jer jüzin, / Aladı şarlap qarasa. (Köz)* Küçücüktür, karaca, / Durduğu yer çok güzel, / Bir anda yeryüzünü, / Dolaşır dört yana baksa. (Göz) **TT.** Buradan attım iğneyi, Dolandı geldi dünyayı. (Göz). (Başgöz 1993: 235, bilmece no.: 348.12)

533. *Eki ağayin heş ayrılıp turmaydı, / Qanşa uşsa da birin biri körmeydi. (Köz)* İki kardeş hiç ayrılmaz, / Ne kadar uçsa da birbirini görmez. (Göz)

TT. İki kardeş uğraşır, Birbirini göremez. (Göz) (Başgöz 1993: 237, bilmece no.: 348.40)

534. *Bir tawdıñ eki saqşısı, / Eki tıñşısı, otız eki läşkeri bar. (Köz, qulaq, tis)* Bir dağın iki bekçisi, / İki casusu, otuz iki askeri var. (Göz, kulak, diş)

535. *Qara suwda suwat joq, / Qalıñ talda putaq joq. (Köz, kirpik)* Kara suda kuyu (çeşme) yok, / Kalın ağaçta budak yok. (Göz, kirpik)

536. *Eki bala ayaqlasıp atır, / Tura sala tayaqlasıp atır. (Kirpik)* İki yavru ayağa kalkar, / Ara sıra vuruşup durur. (Kirpik) **TT.** Sıra sıra çeperler, Birbirini öperler. (Kirpik) (Başgöz 1993: 354, bilmece no.: 523.3)

537. *Uzın qayır, uzın qayır, / Uzın qayır astında qara qayır, Qara qayır astında jılpıldawıq, / Jılpıldawıq astında pısıldawıq, / Pısıldawıq astında taqıldawıq. (Şaş, köz, qas, murın, til)* Uzun "kayır",[46] uzun "kayır", / Uzun "kayır" altında kara "kayır", / Kara "kayır" altında kımıldayan, / Kımıldayanın altında fışırdayan, / Fışırdayanın altında konuşup duran. (Saç, göz, kaş, burun, dil)

538. *Nawqarağay putaqsız. (Şaş)* "Navkaragay"[47] ağacı, budaksız. (Saç)

539. *Tompayğan menen töbe emes, / Qarayğan menen kök emes, / Aynalası kök şalğın, / Mal jeytuğın şöp emes. (Şaş)* Şişmiş (kabarmış) ama tepe değil, / Kararmış ama boz değil, / Çevresi gök (boz) otlak, / Hayvanın yediği ot değil. (Saç)

540. *Mıñ qoydı bir şıbıq penen aydadım. (Şaş, päki)* Bin koyunu bir çubukla güttüm. (Saç, ustura "saç kesme aleti")

541. *Mıñ qoyım suwğa ketti, / Şopanı quwıp ketti. (Şaş, päki)* Bin koyun suya gitti, / Çobanı, kovalayıp gitti. (Saç, ustura "saç kesme aleti")

542. *Qara tawım qarlı boldı, / Bir jawsa ketpeytuğın zerli boldı. (Şaştıñ ağarıwı)* Kara dağım karlı oldu, / Bir yağsa, çıkmayan altın (renkli) oldu. (Saçın ağarması)

543. *Tübi bir, şaqası mıñ. (Attıñ quyrığı)* Dibi bir, dalı bin. (At kuyruğu)

544. *Aydın kölde altın tas, / Aw salsañ da alınbas. (Tis)* Aydın gölde altın taş, / Ağ atsan da avlanmaz. (Diş)

545. *Aqırdıñ işi tolı mäyek. (Tis)* Kümesin içi dolu yumurta. (Diş) **TT. 1.** Bir kümes ak tavuk (Dişler) (Başgöz 1993: 177, bilmece no.: 253.7),

---

46 *qayır:* Suyun basıp çekildiği yer.

47 *nawqarağay:* Yüksek ve kalın bir tür ağaç.

2. Serpenek altında ak kuşlar. (Dişler) (Başgöz 1993: 178, bilmece no.: 253.16)

546. *Biz-biz, biz edik, / Otız eki qız edik, / Bir taxtağa dizildik, / Birim-birim üzildik. (Tis)* Biz biz, biz idik, / Otuz iki kız idik, / Bir tahtaya dizildik, / Birer birer çekildik. (Diş) **TT.** Biz biz idik, Otuz iki kız idik, Bir sıraya dizildik, Kıran geldi bozulduk. (Dişler) (Başgöz 1993: 177, bilmece no.: 253.6ö)

547. *Bir mäyekten otız şöje şığadı. (30 tis)* Bir yumurtadan otuz civciv çıkar. (30 diş)

548. *On bürkit, otız aq quw kölde jatqan, / Ol aq quw här närseniñ dämin tatqan. (Otız tis, on barmaq)* On kartal, otuz ak kuğu gölde durur, / O ak kuğu her şeyin tadına bakar. (Otuz diş, on parmak)

549. *Bir tawda mäkan etken otız böri, / Qasında on jigiti xızmetkeri. (Adamnıñ otız tisi, on barmağı)* Bir dağı mekân eden otuz kurt, / Yanında on genç hizmetkârı. (Otuz diş, on parmak)

550. *Qalay, qalay tas qoydım, / Jiyren attı bos qoydım. (Tis, til)*[48] Nasıl, nasıl taş koydum, / Kızıl atı boş koydum. (Diş, dil)

551. *Ura, uranıñ dögeregi sora. (Awız, murt, saqal)* Ambar, ambarın etrafı "sora" otu.[49] (Ağız, bıyık, sakal)

552. *Hawız üstinde eki bulaq, / Bulaq üstinde eki şıraq. (Awız, murın, köz)* Havuz üstünde iki pınar, / Pınar üstünde iki çıra (meşale). (Ağız, burun, göz)

553. *Jol-jol jatır, jol jatır, / Jol üstinde pul jatır, / Aq qalanıñ işinde, / Adamzatqa kerekli, / Altınnan biyik, / Yağlı bärli jan jatır. (Til)* Yol yol durur, yol durur, / Yol üstünde pul (para) durur, / Ak kalenin içinde, / Âdemoğluna gerekli, / Altından değerli, / Yağlı bir can durur. (Dil)

554. *Hämme waqıt awzımda, / Heş juta almadım. (Til)* Her vakit ağzımda, / Hiç yutamadım. (Dil)

555. *Eki oşaqqa bir kösew. (Jaq, til)* İki ocağa bir köseği. (Çene, dil)

556. *Jar basında jartı sıpıra. (Qulaq)* Yar (Uçurum) başında yarım deri (sofra). (Kulak) **TT.** Sarp kayada yarım elma. (Kulak) (Başgöz 1993: 365, bilmece no.: 544.1)

---

[48] Bilmecenin başka bir varyantında ilk mısra *Qatar-qatar tas qoydım* (Katar katar/ sıra sıra) taş koydum) şeklindedir (Alımov 1990: 32).

[49] *sora:* Ak renkli, yabani bir ot.

557. *Ğawdır-ğawdır jarğağımdı, / Qartayğanşa körmedim. (Qulaq)* Sertçe (gıcır gıcır) derimi, / Yaşlanıncaya dek görmedim. (Kulak)

558. *Güwdir-sawdır qarağım, / Qartayğanşa jaradıñ. (Qulaq)* Kıtır kıtır, canım benim (sevgi sözü), / Yaşlanıncaya dek iş gördün. (Kulak)

559. *Ülken qara üy, kişkene qara üy, / Ortasında Murtaza biy. (Erin-til, bastıñ eki jağı)* Büyük kara ev (çadır), küçük kara ev, / Ortasında Murtaza Bey. (Dudak, dil, başın iki yanı)

560. *Jol-jol jatır, jol jatır, / Jol üstinde qul jatır, / Sonşa quldıñ işinde, / Abılay degen er jatır. (Kegirdek, tis-til)* Yol yol durur, yol durur, / Yol üstünde kul durur, / Onca kulun içinde, / "Abılay"[50] denen er durur. (Gırtlak, diş-dil)

561. *Basında jalğız tawdıñ bir bay terek, / Putağı iyilmeydi tömen qarap, / Aygırdıñ üyirindey üyirilse de, / Esabın taba almaydı adam sanap. (Saqal-murt)* Başında tek dağın bir ağacı, / Budağı eğilmez aşağı doğru, / Aygır sürüsü gibi toplansa da, / Hesabını bilemez insan saysa da. (Sakal-bıyık)

562. *Dümpeygen menen düñ emes, / Aynalası kök şalğın. / Mal jeytuğın şöp emes. (Saqal-murt)* Kabarmış ama tepe değil, / Çevresi gök (boz) çimen, / Hayvanın yediği ot değil. (Sakal-bıyık)

563. *Hä diydiler, dediler, / Diydilärniñ üyine, / Urı tüsti diydiler, / Bes läşkerdi jiberip, / Quwıp şıqtı diydilär. (Murın, bes barmaq)* Hey muratlar (istekler), dediler, / Muratlarının evine, / Hırsız düştü dediler, / Beş askeri gönderip, / Kovalayıp, çıktı dediler. (Burun, beş parmak)

564. *Ağıp keldi eki özek, / Qağıp saldı bes erkek. (Murın, barmaqlar)* Akıp geldi iki ırmak, / Vurup gönderdi beş erkek. (Burun, parmaklar)

565. *Bir oşaqta bes kösew. (Awız, bes barmaq)* Bir ocakta beş köseği. (Ağız, beş parmak)

566. *Aq küşigim arbadan sekirip tüsti. (Tükirik)* Ak eniğim arabadan seğirtip düştü. (Tükürük)

567. *Egiz qozım süyeksiz. (Eki emşek)* İki kuzum kemiksiz. (İki meme)

568. *Taqır jerde tay tuyaq. (Kindik)* Çorak yerde tay toynağı. (Göbek)

569. *Eki anadan on bala, / Här qaysısınıñ atı bar. (Barmaqlar)* İki anadan on yavru, / Her birinin adı var. (Parmaklar)

---

[50] *Abılay:* 18. yüzyılda yaşamış olan Kazakların Orta Cüz Hanı Abılay Han'a işaret edilmiş.

570. *Biri ülken, biri kişi, / Tuwısqan birge bes kisi. (Barmaqlar)* Biri büyük, biri küçük, / Kardeştir birlikte beş kişi. (Parmaklar)

571. *Ağayinli on, / Kiyingeni eki ton. (Barmaqlar menen qolğap)* Kardeşli on (On kardeşli), / Giyindiği iki don (elbise). (Parmaklarla eldiven)

572. *Beldewde bes biye, / Besewi de qulınlı, / Qulınları qara ala, / Quyrıqları sarı ala. (Bes barmaq)* "Beldev"[51]de beş kısrak, / Beşi de "kulun"lu, / "Kulun"ları kara ala (alaca), / Kuyrukları sarı ala. (Beş parmak)

573. *On qolında on jüzik, / On şığırmay, / Bunı tapqan kisi aladı, / Pul şığarmay. (Tırnaq)* On elinde (parmağında) on yüzük, / On "şığırmay"[52], / Bunu, bulan kişi alır, / Para harcamadan. (Tırnak)

574. *Süyek te emes, et te emes. / Ol denege pitedi. / Össe alıp turmasañ. / Ülken zıyan etedi. (Tırnaq)* Kemik de değil, et de değil, / O, vücutta olur, / Büyüyünce kesmezsen, / Büyük zararı olur. (Tırnak)

575. *Bir anada bes bala. (Qol, barmaqlar)* Bir anada beş yavru. (El, parmaklar) **TT.** Beş kardeş, Birbirine yetişemez. (Parmaklar, el) (Çelebioğlu vd. 1979: 196, bilmece no.: 2661)

576. *Kösewimniñ bası aq gümis. (Barmaq, tırnaq)* Köseğimin başı ak gümüş. (Parmak, tırnak) **TT.** On kardeş, Birbiri arkasında, Birer taş. (Parmaklar, tırnak) (Çelebioğlu vd. 1979: 196, bilmece no.: 2671)

577. *On erkek duz arqalap jür. (Barmaq, tırnaq)* On erkek, tuz sırtlanmış (yüklenmiş) gider. (Parmak, tırnak)

578. *Bes janlı bir jansızğa mingesedi. (Bes barmaq)* Beş canlı, bir cansıza binmiş. (Beş parmak)

579. *Birge jatıp birge turar, / Ozıwğa birden umtılar, / Ekewi mäñgi jarısıp, / Körmegen ele qalısıp. (Ayaqlar)* Birlikte yatıp birlikte kalkar, / İleri geçmek için birden atılır, / İkisi ebediyen yarışır, / Görülmez yarıştan kaldığı. (Ayaklar)

580. *İn awzında digirşek. (Ärebek)* İn (Mağara) ağzında küçük kap. (Hızma)

581. *Qora awızında digirşik. (Ärebek)* Ahır (ağıl) ağzında küçük kap. (Hızma)

582. *Meniñ apamnıñ on qoyı bar, / Birewi baylawlı, basqası baylawsız. (Jüzik, barmaqlar)* Benim annemin on koyunu var, / Biri bağlı, diğerleri bağlı değil. (Yüzük, parmaklar)

---

51 *beldew:* Çadırın dışına ortasından boylu boyunca bağlanan ip.

52 *şığırmay:* Elde yapılan, değerli, pahalı bir yağ. Bilmecede benzetme yapılmış.

583. *Özi janı joqdur, / Janlını tutar, / Qolı, ayağı joqdur, / Bekkemlep turar, / Közleri gümis, / Qabırğasında jez benen mıs. (Jüzik)* Canı yoktur, / Canlıyı tutar, / Eli ayağı yoktur, / Sıkıca durur, / Gözleri gümüş, / Kaburgasında bakır ile pirinç. (Yüzük)

584. *Kök köylekke ğoz qoydım. (Jüzik)* Boz gömleğe koz (ceviz) koydum. (Yüzük)

585. *Qanımnıñ belbewi beline jetpeydi. (Bilezik)* Hanımın bel bağı, beline yetmez (küçük gelir). (Bilezik)

586. *Arman otır läpiypa, / Berman otır läpiypa, / Köleñkesi gümisten, / Külip otır läpiypa. (Ayna)* Öteye otur Lebibe,[53] / Beriye otur Lebibe, / Gölgesi gümüşten, / Gülüp durur Lebibe. (Ayna)

587. *Qarap tursañ özine, / Süwret tüser jüzine, / Ol süwretiñ usaydı, / Tap häzirgi sıyqıña. (Ayna)* Bakıp dursan kendine, / Suret düşer yüzüne, / O, (senin) suretine benzer, / Tam şimdiki yüzüne. (Ayna)

588. *Kişkene ğana döngelek, / Kişkene ğana bolsa da, / Ol adamnan biyigirek. (Malaqay)* Küçücüktür, yuvarlak / Küçücük olsa bile, / O, adamdan daha yüksek. (Kalpak)

589. *Bir ağaştıñ basında, / Bir hasıl qız otırar, / Bügin tağı turmasa, / Ketemen dep asığar. (Köylek)* Bir ağacın başında, / Bir asil kız oturur, / Bugün de gitmez ise, / Giderim diye acele eder. (Gömlek)

590. *Erte turdım, eki ayır jolğa tüstim. (Şalbar)* Sabah kalktım, iki ayrı (çatallı) yola düştüm. (Şalvar) **TT.** Sabahtan kalktım, Çatal kuyuya düştüm. (Don) (Çelebioğlu vd. 1979: 220, bilmece no.: 3007)

591. *Bir güdi jantaq, / İşine kirip qoz boldım. (Postın)* Bir yığın dikenli ot, / İçine girip köz oldum (ısındım). (Post)

592. *Jeti qoy bir qozını, / Mıñ böriden qutqardı. (Adam, postın)* Yedi koyun bir kuzuyu, / Bin kurttan kurtardı. (Adam, post)

593. *Bes balağa bir qora. (Qolğap)* Beş yavruya bir ahır (ağıl). (Eldiven)

594. *Bes barmağı bar, tırnağı joq. (Qolğap)* Beş parmağı var, tırnağı yok. (Eldiven) **TT.** Ne kanı var ne canı, Beş tanedir parmağı. (Çelebioğlu vd. 1979: 224, bilmece no.: 3089)

595. *Sırtı aq, işi qızıl, / Murtı bar, ökşesi temir. (Bäykemi etik, näli)* Dışı ak, içi kızıl, / Bıyığı var, ökçesi demir. (Kırmızı çizme, nal)

---

53 *Lebibe*: Özel isim.

596. *Bir tuwısqan eki jigit, / Boyları dizden, qalmaydı bizden, / Saqlaydı qardan, muzdan. (Etik)* Öz kardeş iki yiğit (genç), / Boyları dizde, ayrılmaz bizden, / Korur kardan, buzdan. (Çizme)

597. *Keşte qısır, / Kündiz buwaz. (Etik)* Akşam kısır, / Gündüz hamile. (Çizme) **TT.** Gündüz dolu, gece boş. (Çizme) (Başgöz 1993: 148, bilmece no.: 203.11)

598. *Azan menen turğan, keltirip kiygen. (Etik)* Sabahleyin kalkmış, getirip (alıp) giymiş. (Çizme)

599. *Ülken üy, / Ülken üydiñ işinde kişkene üy, / Kişkene üydiñ işinde Murtaza biy. (Etik, şılğaw, ayaq)* Büyük ev, / Büyük evin içinde küçük ev, / Küçük evin içinde Murtaza Bey. (Çizme, çorap, ayak)

600. *Bası qayqı, bawırı tartıq. (Şarıq, tıştaban)* Başı kaykılmış, bağrı açılmış. (Ayakkabı, çarık)

601. *Erteden turdım, / Bet-qolımdı juwdım, / Eki qulağın uslap, / Ayağıma urdım. (Mäsi)* Sabahleyin kalktım, / Elimi yüzümü yıkadım, / İki kulağını tutup, / Ayağıma giydim. (Mest)

602. *Baradı, baradı, / Awzı añqayıp qaladı. (Gewiş)* Gider, gider, / Ağzı açılıp kalır. (Ayakkabı)

603. *Kete beredi, kete beredi, / Barğan jerde awzı aşılıp qaladı. (Gewiş)* Gidiverir, gidiverir, / Gittiği yerde ağzı açılıp kalır. (Ayakkabı) **TT.** Gider gezer tozar gelir, Ağzı açıkta kalır. (Ayakkabı) (Başgöz 1993: 63, bilmece no.: 57.8b)

604. *Aday-aday, aday jumbaq, / Aday qızın alğan jumbaq, / Şüyit qızı şeşken jumbaq. (Säwkele)* Aday Aday, Aday bilmece, / Aday'ın kızını alan bilmece, / Şüyit[54] kızının bildiği bilmece. (Sevkele "kıymetli taşlarla süslü kadın başlığı")

605. *Sıldır-sıldır kisenim, / Sıldıraydı kisenim, / Qulağında qulpı joq, / Tutqasında zuplı joq, / Jarasıqlı kisenim. (Säwkele)* Şıkır şıkır zincirim, / Şıkırdıyor zincirim, / Kulağında kulpu yok, / Tutamağında kökü yok, / Yaraşıklı zincirim. (Sevkele)

606. *Tünde jayılğan, / Azanda jıyılğan. (Körpe-tösek)* Gece serilir, / Sabah toplanır. (Yorgan-döşek) **TT.** Gündüz yığılır, gece yayılır. (Yorgan) (Başgöz 1993: 578, bilmece no.: 856.2)

607. *Ayağı joq, qolı joq, / Köylegi kök, qarnı toq. (Köpşik)* Ayağı yok, eli yok, / Gömleği gök, karnı tok. (Minder)

---

[54] *Şüyit:* Karakalpak bey ve boylarından birinin adı.

608. *Jatsa jabaday, / Tursa tüyedey. (Peşçexana)* Yatınca yaba gibi, / Kalkınca deve gibi. (Cibinlik)

609. *Aq üyim bar, / Esigi de joq, aynası da joq. (Peşçexana)* Ak evim var, / Kapısı da yok, penceresi de. (Cibinlik)

610. *Sırtı toq, işinde zat joq. (Peşçexana)* Sırtı tok, içinde hiçbir şey yok. (Cibinlik)

611. *Jaysa köldey, / Jıysa teñdey. (Şatır)* Açılınca göl gibi, / Toplanınca denk (yük) gibi. (Çadır)

612. *Jumalatsam janı joq, / Bawızlasam qanı joq. (Qamır)* Yuvarlasam canı yok, / Boğazlasam kanı yok. (Hamur)

613. *Bir qoyım bar turıp semiredi. (Qamır)* Bir koyunum var, durdukça semirir. (Hamur)

614. *Qotır tüye külge awnaydı. (kömeş,[55] gülşe[56])* Yaralı deve külde ağnar (döner). (Ekmek)

615. *Quda bala qudıqqa tüsti, / Qulaqları jalpayıp şıqtı. (Börek)* Dünür çocuğu (Damat) kuyuya (ocağa, tandıra) düştü, / Kulakları şişip çıktı. (Börek)

616. *Arı läp-läp, beri läp-läp, / Señge salıp kiyiz qaplap. (Börek)* Öteye sallayıp beriye sallayıp[57], / Buza (suya) salıp keçe kaplayıp. (Börek)

617. *Qazanğa salıp qaynattım, / Gilemge salıp jaynattım, / Urıp-urıp qasqa ettim, / Qabığınan bosattım. (Sök)* Kazana salıp kaynattım, / Kilime salıp kuruttum, / Vurup vurup "kaşka"[58] (kel) ettim, / Kabuğundan boşalttım. (Darı)

618. *Üyimde bar bir saqıy, / Turadı oşaq basında, / Keregiñşe alasañ, / Otırıp oniñ qasında. (Dasturxan)* Evimde var bir cömert, / Durur ocak başında, / İsteğin kadar alırsın, / Oturup onun yanında. (Sofra)

619. *Qarañgı üyde qan uyısar. (Qatıq)* Karanlık evde kan mayalanır. (Katık, yoğurt)

620. *İrgez-irgez, boyı bir gez, / Şaqırsa kelmes, piyada jürmes. (Qor-qor şılım)* Arşın arşın, boyu bir arşın, / Çağırsan gelmez, yaya yürümez. (Köz köz sigara/nargile)

---

55 *kömeş:* Külde pişirilen küçük ekmek.

56 *gülşe:* Tandırda veya közde pişirilen küçük ekmek.

57 Börek yapımında kullanılan hamuru inceltmek için sallamak.

58 *qasqa:* Her türlü hayvanın alnında olabilen aklık.

621. *Sıldır suyıq suw emes, / İşseñ şöliñ qandırar, / Aq bolsa da qar emes. (Şubat)* Şırıl şırıl sıvı, su değil, / İçsen susuzluğun gider, / Ak olsa da kar değil. (Şubat)[59]

622. *Emen-emen, emen eken, / Emennen de bir ağaş ozıq eken, / Sorpası hadal, eti haram eken. (Şay, şämbe)* Emen-emen,[60] emen imiş / Emenden de bir ağaç büyük imiş / Çorbası helal (temiz), eti haram (pis) imiş. (Çay, çay posası)

623. *Uzın-uzın, uzın jol, / Uşına şıqqan barmeken? / Tübi tereñ qara suw, / Tübine jetken barmeken? / Tübine jetip bul suwdıñ / Qanıp işken barmeken? (Oqıw)* Uzun uzun, uzun yol, / Ucuna çıkan var mı ki? / Dibi derin kara su, / Dibine ulaşan var mı ki? / Dibine ulaşıp bu suyun / Kana kana içen var mı ki? (Okuma, tahsil)

624. *Bärha aq joldan jüredi, / Onıñ isi bardan menen, / Awzı da joq, tisi de joq, / Söyleser adam menen. (Xat)* Daima ak yoldan yürür, / Onun işi kuvvet ile, / Ağzı da yok, dişi de yok, / Konuşur adam ile. (Yazı, mektup) **TT.** Ne ağzı var ne dili, Konuşur insan gibi. (Mektup) (Başgöz 1993: 405, bilmece no.: 598.3)

625. *Ayağı joq jüredi, / Awzı joq söyleydi. (Xat)* Ayağı yok yürür, / Ağzı yok, söyler. (Yazı, mektup)

626. *Ayağı joq alıstan keledi, / Öziñe sälem beredi. (Xat)* Ayağı yok, uzaktan gelir, / Sana selam verir. (Yazı, mektup)

627. *Qolı menen soğadı, / Awzı menen uradı. (Xat)* Eli ile çarpar, / Ağzı ile vurur. (Yazı)

628. *Äjayıp zat bar tili joq, / Söylegende mini joq. (Xat)* Acayip şey, dili yok, / Söylerse kusuru (eksiği) yok. (Yazı)

629. *Jeri aq, tuqımı qara, / Eger, tili menen orar. (Xat)* Yeri ak, tohumu kara, / Eyeler, dili ile keser (biçer). (Yazı) **TT.** Tarla beyaz, Tohum kara, Elle ekerim, Dille sökerim (Mektup) (Çelebioğlu vd. 1979: 215, bilmece no.: 2926)

630. *Aq jerde qara tarı, / Puqtalap şaşqan adam, / Tez oradı. (Xat)* Ak yerde kara darı, / İyice (ustaca) saçan adam, / Çabuk biçer (keser). (Yazı)

631. *Tur-tur etedi, / Türkistanğa jetedi. (Xat)* "Tur tur" eder, / Türkistan'a erer. (Yazı, mektup)

---

[59] *şubat:* Deve sütünden mayalanan içecek.

[60] *emen*: Çok dallı ve yaprakları büyük kara bir ağaç.

632. *Ayağı joq jüredi, / Özi alıstan keledi, / Awzı joq söyleydi, / Jaqınnan xabar beredi. (Xat)* Ayağı yok, yürür, / Kendi uzaktan gelir, / Ağzı yok, söyler, / Yakından haber verir. (Yazı, mektup)

633. *Bir därya bar dämin tatqan xor bolmas, / Tarmağı köp, erkin jüzseñ dım tereñ, / Suwı şiyrin işsen miyriñ qanadı, / Qarağanda köz jetpeydi eni keñ. (Bilim)* Bir nehir var, tadına bakan hor olmaz, / Kolu çok, sürekli (özgürce) yüzsen de çok derin, / Suyu tatlı, içersen doyarsın, / Bakınca göz yetmez, eni geniş. (Bilim)

634. *Bir därya dämin tatqan xor bolmas, / Tarmağı köp erkin jüzseñ tawsılmas. (Bilim)* Bir nehirdir, tadına bakan hor olmaz, / Kolu çok, sürekli yüzsen tükenmez. (Bilim)

635. *Jiyren tulpar jelgende, / Tabanınan ter tamar, / Aqqan teri tamaşa, / Qar üstine jol salar. (Sıyasawıt-qälem)* Kızılca "tulpar"[61] at koşunca, / Tabanından ter damlar, / Akan teri çok güzel, / Kar üstüne yol salar. (Mürekkep-kalem / divit)

636. *Awzı birew, tili ekew, janı joq, / Onıñ dizgen izleriniñ sanı joq. (Qälem)* Ağzı bir, dili iki, canı yok, / Onun dizdiği izlerin sayısı yok. (Kalem) **TT.** Zerre zerre kan olur, yürürse mercan olur, dili iki, canı yok. (Divit, kamış kalem)[62] (Başgöz 1993: 181, bilmece no.: 255.6a)

637. *Ol nedürkim zärre-zärre kän bolur, / Tuqımı ondek, miywası şondek bolur, / Ağzı birdur, tili ikki, janı yoq, / Onıñ jürgen izleriniñ sanı yoq, / Buw jumbaqqa tuşmägän qayran bolur. (Ruçka-qälem)* O nedir ki zerre zerre çoğalır, / Tohumu (özü) azca, meyvesi çokça olur, / Ağzı birdir, dili iki, canı yok, / Yürüdüğü izlerinin sayısı yok, / Bu bilmeceyi anlamayan şaşırır. (Kalem) (bk. 636)

638. *Bir sandıq bar özgeşe, / Qoliña alıp jüreseñ, / İşin aşıp qarasañ, / Turmıs sırın bileseñ. (Kitap)* Bir sandık var özgece, / Eline alıp gidersin, / İçini açıp baksan, / Hayat sırrını bilirsin. (Kitap)

639. *Kewlime şaşıp nur, / Här qağazı söylep tur. (Kitap)* Gönlüme saçar nur, / Her kâğıdı (sayfası) söyler durur. (Kitap)

640. *Qabat-qabat qatlama, / Esiñ bolsa taslama. (Kitap)* Katmer katmer katlama, / Aklın varsa bırakma. (Kitap, Kur'an)

---

61 *tulpar:* **1.** Halk destanlarında destan kahramanlarının bindiği kanatlı at. **2.** Çok hızlı koşan at.

62 "Divit" yanında mürekkepli kalem, dolma kalem de düşünülebilir.

641. *Tili bar da, üni joq, / Tilin adam tüsingen, / Janı bar da, qanı joq, / Söylep turğan işinen. (Kitap)* Dili var da sesi yok, / Dilini insan anlar, / Canı var da kanı yok, / Söyler durur içinden. (Kitap)

642. *Terek emes japıraqlı, / Köylek emes etekli, / Adam emes söyleydi, / Türli nama jırlaydı. (Kitap)* Ağaç değil yapraklı, / Gömlek değil, etekli, / İnsan değil, konuşur, / Türlü nağmeler söyler. (Kitap) **TT.** Yaprağı var ağaç değil, Dikilidir urba değil, Konuşur insan değil. (Kitap) (Başgöz 1993: 355, bilmece no.: 524.8)

643. *Här bir kün mıñ qädem, / Segiz qırlı bir tawdı, / Köterip qaşar bir adam. (Kitap)* Her bir gün bin kadem / Sekiz köşeli bir dağı, / Kaldırıp kaçar bir adam. (Kitap)

644. *Bir qusım bar, janı joq / Qanatı bar, päri joq, / Adam menen söyleser, / Aqılı bar da janı joq. (Kitap)* Bir kuşum var canı yok, / Kanadı var tüyü yok, / İnsan ile söyleşir, / Aklı var da canı yok. (Kitap)

645. *Digirman-digirman tası bar, / Altın erdiñ bası bar, / Onı bilgen adamnıñ, / Jüz jigirma jası bar. (Kitap)* Değirmen değirmen taşı var, / Altın eyerin başı var, / Onu bilen adamın, / Yüz yirmi yaşı var (Yüz yirmi yıl yaşasın!). (Kitap)

646. *Özi jiñişke bolsa da, / Quşağın keñnen aşadı, / Quşağına kirgen sayın, / Kewliñ seniñ tasadı. (Kitap)* Kendi ince olsa da, / Kucağını geniş açar, / Kucağına girdikçe, / Gönlün dolup taşar (açılır). (Kitap)

647. *Jahanda bir närse bar awzı jabıq, / Aşılar mezgilinde bawırın jazıp, / Üyinde tolıp atırğan ğäziynesi bar, / Hürmetlep paydalanar bilgen xalıq. (Kitap)* Cihanda bir şey var ağzı kapalı, / Açılır zamanında, bağrını açıp, / Evinde dolup taşan hazinesi var, / Hürmet eder, faydalanır bilen halk. (Kitap)

648. *Meniñ janday dostım bar, / Köp söz aytar özime, / Dostımnıñ aytqan sözleri, / Elesleydi közime. (Kitap)* Benim candan dostum var, / Çok söz söyler kendime, / Dostumun dediği sözler, / Gelir gözümün önüne. (Kitap)

649. *Eti aq, tuqımı qara. (Kitap, häripler)* Eti beyaz, tohumu (içi) kara. (Kitap, harfler) **TT.** Beyaz tarlada siyah çekirdek (Kitap) (Çelebioğlu vd. 1979: 212, bilmece no.: 2865)

650. *Aq jer aştım, / Qara biyday şaştım. (Qağaz-jazıw)* Ak yer (toprak) açtım, / Kara buğday saçtım. (Kâğıt-yazı)

651. *Ay astınan qarağan, / Altın sırnay taratqan, / Kün astınan jaratqan, / Dünyağa sırnay taratqan. (Jüyrik at)* Ay altından bakan, / Altın "sırnay"[63] (yele) taratan, / Güneş altından yaratan, / Dünyaya "sırnay" (kişneme sesi) yayan.[64] (Yüğrük at)

652. *Uzaqtan qarasam bir jip, / Jaqınlap kelsem mıñ jip. (Attıñ quyrığı)* Uzaktan baksam, bir ip, / Yakına gelsen bin ip. (At kuyruğu)

653. *Tübi bir, şaqası mıñ. (Attıñ quyrığı)* Dibi (kökü) bir, dalı bin. (At kuyruğu)

654. *Suwğa tüsse mıñ, / Suwdan şıqsa bir. (Attıñ quyrığı)* Suya düşse bin, / Sudan çıksa bir. (At kuyruğu)

655. *Dübir-dübir törtew, / Dübirlegen besew, / Qoyan qos qulaq, / Onıñ menen altaw. (At)* Tıkır tıkır dört tane, / Tıkırdayan beş tane, / İki kulaklı tavşan, / Onunla altı tane. (At)

656. *Törtew onıñ ayağı, / Temir şıbıq tuyağı, / Mezgiline jetkeredi, / Tastan qattı tuyağı. (At)* Dört tane onun ayağı, / Demir çubuk, toynağı, / Zamanında ulaştırır, / Taştan katı toynağı. (At)

657. *Uştım uşpaqqa şıqtım, / Teptim terekke şıqtım. (Atqa miniw)* Uçtum, uçmaya çıktım, / Teptim, ağaca çıktım. (Ata binmek) **TT.** Baktım bakıra, Çıktım çukura, Aldı götürdü, Bayıra kıra. (At) (Başgöz 1993: 55, bilmece no.: 47.7)

658. *Jamawı bar da, jüyleri joq. (Şubar at)* Yaması var da izi (yırtığı) yok. (Alaca at)

659. *İyrim ğobız, / Jarıq juldız, / Eki düñ-düñ, / Bir bılğawış. (Tüye)* Eğri kopuz, / Parlak yıldız, / İki bakır su kabı, / Bir çömçe. (Deve) **TT. 1.** Dört lap, Bir lüp, Eğri hıyar, Mongoloz (Deve) (Başgöz 1993: 169, bilmece no.: 235.9), **2.** Dört lap, Bir küp, Eğri direk, Cüt yıldız (Deve) (Başgöz 1993: 170, bilmece no.: 235.9j)

660. *Apan-apan, janan-janan, / Tört tirewiş, bir bılğawış. (Tüye)* "Apan apan", canan canan[65], / Dört direk, bir çömçe. (Deve)

---

63 *sırnay:* Çok delikli müzik aleti, zurna.

64 Bu bilmecede asil yüğrük at, farklı benzetmelerle tarif edilmeye çalışılmıştır. Atın yüğrüklüğü, onun yıldızı gözleyen ok gibi güzel görünüşü; dünyayı dolaşırken çıkardığı sesleri (sırnay) ustaca ifade edilmiştir (Alımov 1990: 48).

65 "Apan-apan" ikilemesiyle devenin pat pat yürüyüşünü anlatıyor. "Janan-janan" ikilemesi ise deveye olan sevgiyi, ona verilen kıymeti anlatıyor diye düşünüyoruz.

661. *Tolıbaydıñ balası töbelesip keledi, / Egizbaydıñ eki ulı eregisip keledi, / Ekewi qarawıl qaraydı, birewi şöpşek teredi. (Tüye)* Tolıbay'ın yavrusu dövüşüp gelir / Ekizbay'ın iki oğlu tartışıp gelir, / İkisi bekçilik yapar, biri ot toplar. (Deve)

662. *Tamırın tartsañ taw turadı. (Tüye)* Damarını çeksen dağ olur. (Deve)

663. *Jahanda bir aq kördim, / Bir aq kiyik, / Onı men jumbaq ettim, / Közim qıyıp. / Özine öz denesi awır bolıp, / Jüredi qarnı jerge süyretilip. (Tüye kene)* Dünyada bir ak gördüm, / Bir ak geyik, / Onu ben bilmece ettim, / Gözüme kestirip, / Kendine kendi vücudu ağır olup, / Gezer karnı yerde sürünüp. (Deve kenesi)

664. *Edenbaydıñ eki ulı, / Elpildesip baratır, / Aldında xannıñ jalğızı, / Şöpşek terip baratır. (Tüyeniñ tört ayağı, bası)* Edenbay'ın iki oğlu, / Koşturup durur, / Önünde hanın biriciği, / Ot toplayıp durur. (Devenin dört ayağı, başı)

665. *Tawdan tas jumalaydı. (Tüyeniñ qumalağı)* Dağdan taş yuvarlanır. (Deve dışkısı) **TT.** Yüksek yerden kor dökülür. (Deve boku) (Başgöz 1993: 170, bilmece no.: 237.2)

666. *Eki kisi qarawıl qaraydı, / Bir kisi şöpşek teredi. (Tüyeniñ eki örkeşi, bası)* İki kişi bekçilik yapar, / Bir kişi ot toplar. (Devenin iki hörgücü, başı)

667. *Tört kempir qamır iyleydi, / Birewi qarawıl qaraydı. (Şögip atırğan tört ayağı, bası)* Dört ihtiyar hamur yoğurur, / Biri bekçilik yapar. (Çöktüğü dört ayağı, başı)

668. *Läp-läp, läp-läpä, / Eski şapan jarıq juldız, / Bir bılğawış. (Tüyeniñ jüni, közi, quyrığı)* Pat pat, pat pata[66], / Eski kaftan parlak yıldız, / Bir çömçe. (Devenin yünü, gözü, kuyruğu)

669. *Tört baydıñ tört ulı, / Töbelesip baradı, / Erewil baydıñ eki ulı, / Elewlesip baradı. / Ortasında jetim qız, / Şöpşek terip baradı. (Maldıñ tört ayağı-awzı)* Dört beyin dört oğlu, / Kavga edip gider, / Erevil beyin iki oğlu, / Kımıldanıp gider. / Ortasında yetim kız, / Ot toplayıp gider. (Hayvanın dört ayağı, ağzı)

670. *Jamawı bar, jüyi joq. (Maldıñ alası)* Yaması var, izi (yırtığı) yok. (Hayvanın alacası/lekesi)

671. *İynesiz tiktim, / Ülgisiz piştim. (Maldıñ alası)* İğnesiz diktim, / Örneksiz biçtim. (Hayvanın alacası/lekesi)

---

66 Devenin yürüyüşü, yansıma kelimelerle ifade edilmektedir.

672. *Qaraşa üyge qar juqpas. (Maldıñ müyizi)* Karaca eve kar tesir etmez (yapışmaz). (Hayvanın boynuzu) **TT.** Eğri ağaçta kar durmaz. (Keçinin boynuzu) (Başgöz 1993: 330, bilmece no.: 483)

673. *Ülgisiz piştim, / Sabaqsız tiktim. (Maldıñ terisi)* Örneksiz biçtim, / İpsiz diktim. (Hayvanın derisi)

674. *Tösektiñ astında tört bawırsaq. (Sıyırdıñ tört emşegi)* Döşeğin altında dört "bağırsak"[67]. (Sığırın dört memesi) **TT.** Köprü altında dört düdük, O ağladı biz yedik (İnek memesi) (Çelebioğlu vd. 1979: 179, bilmece no.: 2362)

675. *Qabımnıñ tört müyeşinde tört bawırsaq. (Sıyırdıñ tört emşegi)* Kabımın dört köşesinde dört "bağırsak". (Sığırın dört memesi)

676. *Tört qulaqlı qazandı, / Tartqılasam da tögilmeydi. (Sıyırdıñ tört emşegi)* Dört kulaklı kazanı, / Çalkalasam da dökülmez. (Sığırın dört memesi) **TT.** Ağzı aşağı dört dolu testim var akmaz. (İnek memesi) (Başgöz 1993: 278, bilmece no.: 412.3a)

677. *Tört mergen bir qudıqqa oq atar. (Sıyırdıñ tört emşegi häm güze)* Dört avcı, bir kuyuya ok atar. (Sığırın dört memesi ve kova/kap) **TT. 1.** Dört kardeş bir kuyuya taş atar. (İnek memesi) (Başgöz 1993: 279, bilmece no.: 412.5a,e), **2.** Dört kardaş bir kuyuya ok atar. (İnek memesi) (Başgöz 1993: 279, bilmece no.: 412.5f)

678. *Kündiz janı tınbas, / Tünde jağı tınbas. (Sıyırdıñ güysewi)* Gündüz canı durmaz, / Gece çenesi durmaz. (Sığırın geviş getirmesi)

679. *Tört tayağı bar, / Segiz tuyağı bar, / Uzın qamışısı bar, / Tört bulağı bar, / Qos nayzası bar, / Adamğa paydası bar. (Sıyır)* Dört dayağı (direği) var, / Sekiz toynağı var, / Uzun kamçısı var, / Dört çeşmesi var, / İki mızrağı var, / İnsana faydası var. (Sığır) **TT.** Dört asılı, dört basılı, iki dikili, bir asılı. (İnek) (Başgöz 1993: 278, bilmece no.: 410.1)

680. *Ülken jeñgey esik aştı, / Kişkene jeñgey tomp etip tüsti. (Sıyırdıñ tezegi)* Büyük yenge kapı açtı, / Küçük yenge pat diye düştü. (Sığır tezeği)

681. *Eki oşaqqa bir kösew. (Sıyırdıñ tili, eki jağı)* İki ocağa bir köseği. (Sığırın dili, iki çenesi)

682. *Kıysıq ağaşqa qar juqpas. (Sıyırdıñ şaqı)* Eğri ağaca kar tesir etmez. (Sığırın boynuzu) **TT.** Eğri ağaçta kar durmaz. (Keçinin boynuzu) (Başgöz 1993: 330, bilmece no.: 483)

---

67 *bawırsaq:* Küçük küçük bölünüp yağda kızartılarak yapılan bir tür hamur yiyeceği.

683. *Arjağı alañ, / Berjağı alañ / Ortası ala topalañ. (Sıyırdıñ şaqı)* Öte yanı alan (meydan), / Beri yanı alan, / Ortası kargaşa. (Sığırın boynuzu)

684. *Köpir astında tört qurt. (Sıyırdıñ ayağı)* Köprü altında dört kurt. (Sığırın ayağı)

685. *Sılt-sılt kisenim, / Sılqıldaytuğın kisenim. / Qulağında qulıp joq, / Sıltıldaytuğın kisenim. (Sıyırdıñ tuyağı)* Şıngır şıngır zincirim, / Şıkırdayan zincirim, / Kulağında kulp yok, / Şıkırdayan zincirim. (Sığırın toynağı)

686. *El jatsada elaman jatpaydı. (Ögizdiñ şaqı)* Halk yatsa da asker (veya avcı kartal) yatmaz. (Öküzün boynuzu)

687. *Här türli tüsli qumırısqa, / Qısta toñbas suwıqqa, / Tañ atqannan öredi, / Keşte jatar quwısta. (Qoy)* Her tür renkli karınca, / Kışın donmaz soğukta, / Tan atınca yayılır, / Akşam yatar kovukta. (Koyun)

688. *Kişkene ğana boyı bar, / Awdarıp kiygen tonı bar. (Qoy)*[68] Küçücük bir boyu var, / Çevirip giydiği elbisesi var. (Koyun) **TT.** Alçacık eşek, Yumşacık döşek. (Koyun) (Başgöz 1993: 357, bilmece no.: 534.4)

689. *Bolğanda işi quwıs, sırtı şatır, / Qazanday qara tastıñ bawrayında, / Bir tulıp adam jemes zähär jatır. (Qoydıñ öti)* Olunca içi kovuk, dışı çadır (şeklinde) / Kazan gibi kara taşın (karaciğer) bağrında, / Bir tulum, adam yemez zehir durur. (Koyun ödü)

690. *Kişkene jeñgey juwırıp baratır, / Eteginen biydayı tögilip baratır. (Qoydıñ qumalaqları)* Küçük yenge koşturup gider, / Eteğinden buğdayı döküp gider. (Koyun dışkısı) **TT.** Dağdan gelir sekerek, kara üzüm dökerek. (Keçi) (Başgöz 1993: 327, bilmece no.: 481.2)

691. *Qazaqtıñ esigi qaqpaqlı. (Qazaqı qoy)* Kazak'ın kapısı kapaklı. (Kazaki cinsi koyun)

692. *Erte keter digildik, / Keşte keler digildik, / Türli-türli ağaştan, / Tüyme tağar digildik*[69]. *(Eşki)* Sabah gider digir digir, / Akşam gelir digir digir, / Türlü türlü ağaçtan, / Düğme takar digir digir. (Keçi) **TT.** Dağdan gelir sekerek, Kuru üzüm dökerek. (Keçi) (bk. 690)

---

[68] Bilmecede, koyunun boyu küçük olsa da yünü ve derisiyle insanlara faydasının büyük olduğu anlatılmak istenmiştir.

[69] "digildik" sözü, keçinin hızlı oluşunu, sürekli hareket hâlinde bulunuşunu anlatır (Alımov 1990: 50).

693. *Basında täji taqıya, / Tağı da tört ayağı, / İyekte uzın saqalı, / Ol nege adam bolmaydı. (Eşki)* Başında taç gibi takke, / Ve dahi dört ayağı, / Çenede uzun sakalı, / O neden insan değil. (Keçi)

694. *Saqalı bar, murtı joq, / Bası bar, aqılı joq. (Eşki)* Sakalı var bıyığı yok, / Başı var, aklı yok. (Keçi)

695. *Basında eki tayağı, / Tört tirewiş ayağı, / İyeginde saqalı, / Haywanğa megzer qayağı. (Eşki)* Başında iki dayağı (direği), / Dört direktir ayağı, / Çenesinde sakalı, / Hayvana benzer ne yanı? (Keçi)

696. *Arqasında kiyizi bar, / Qarağaydan müyizi bar. (Eşki)* Arkasında keçesi var, / Çam ağacı gibi boynuzu var. (Keçi)

697. *Oramal äpereyin deseñ qulağı bar, / Gewiş äpereyin deseñ tuyağı bar. (Eşki)* Başörtüsü vereyim desen kulağı var, / Ayakkabı vereyim desen toynağı var. (Keçi)

698. *On eki tüye, / On biye, / Toğız sıyır, / Bes eşki, / Eki yarım qoyan, / Üş tülki. (Usı haywanlardıñ tuwılatuğın waqtı)* On iki deve, / On kısrak, / Dokuz sığır, / Beş keçi, / İki buçuk tavşan, / Üç tilki. (Bu hayvanların doğduğu zaman)

699. *Kişkene ğana boyı bar, / Qabat-qabat tonı bar, / Mäskew degen qalağa, / Jetemen degen oyı bar. (Şoşqa)* Küçücük bir boyu var, / Kat kat elbisesi var, / Moskova denen şehre, / Giderim diye fikri var. (Domuz)

700. *Turısı may, etke de bay. (Şoşqa)* Görünüşü yağ, etçe de zengin. (Domuz)

701. *Jerde jüredi, aspandı körmeydi. (Şoşqa)* Yerde yürür, gökyüzünü görmez (havaya bakmaz). (Domuz)

702. *Digir-digir törtewi, / Jelpildeydi ekewi, / Jädigerdiñ jalğızı, / Onıñ menen jetewi. (Eşektiñ tört tuyağı, qulağı, quyrığı)* Tıkır tıkır dördü, / İner kalkar ikisi, / Büyücünün tekidir, / Onun ile yedidir. (Eşeğin dört toynağı, kulağı, kuyruğu)

703. *Murtı bar, saqalı joq, / Tonı bar, kiyetuğın şapanı joq, / Otırıp ot basında payda oylaydı, / Uzaqqa baratuğın saparı joq. (Pışıq)* Bıyığı var, sakalı yok, / Elbisesi var, giyecek kaftanı yok, / Oturup ateş başında çıkarını düşünür, / Uzağa gittiği seferi yok. (Kedi)

704. *Ot basında uzın şanaş. (Pışıq)* Ateş başında uzun tulum. (Kedi) **TT.** Ocak başında, pusur yumak. (Kedi) (Başgöz 1993: 332, bilmece no.: 487.13e)

705. *Ot basında bükireygen kempir. (Pışıq)* Ateş başında iki büklüm ihtiyar. (Kedi)

706. *Kişkene ğana qumğan, / Otırıp közin jumğan. (Pışıq)* Küçücük bir güğüm, / Oturup gözünü yuman. (Kedi)

707. *Ot basında qara qumğan, / Köknarşıday közin jumğan. (Pışıq)* Ateş başında güğüm, / Esrarkeş gibi gözünü yuman. (Kedi)

708. *Dünyada tamam närseniñ atı bar, / Bir närseniñ atı joq. (Pışıqtıñ balası)* Dünyada her şeyin adı var, / Bir şeyin adı yok. (Kedi yavrusu)

709. *Ol tek ürgiş jäniwar, / Közi ötkir köñli tar, / Parq eter, dep basqa ursañ, / Oylamaydı namıs-ar. (İyt)* O sadece üren (havlayan) hayvan, / Gözü keskin, gönlü dar, / Fark eder mi diye başına vursan, / Düşünmez hiç namus ar. (İt)

710. *Ol nädirkim janı bar, / Közi ötkir köñli tar, / Bädiwa qılıp söz aytsañ, / Oylamaydı namıs-ar. / Qıtayda bar, qırğızda bar, / Türkistan urıw munda bar, / Aqıllı dana er bolsañ, / Bul sözimnen ber xabar. (İyt)* O nedir ki canı var, / Gözü keskin, gönlü dar, / Beddua edip söz desen, / Düşünmez hiç namus ar, / Kıtay'da var, Kırgız'da var, / Türkistanlılarda var, / Akıllı, bilge kişiysen, / Bu sözümden ver haber. (İt)

711. *Üy aldında bir saqşı, / Tanısa seni tım-tırıs. / Tanımasa eger de, / Saladı jänjel bir urıs. (İyt)* Ev önünde bir bekçi, / Tanısa seni sessizdir, / Tanımaz ise eğer, / Çıkarır kavga gürültü. (İt)

712. *Kündiz tulıp, tünde qulıp. (İyt)* Gündüz tulum, gece kilit. (İt)

713. *Tawdan tas jumalaydı, / Onı ğaz quwalaydı, / On eki jılda bir balalaydı. (Jolbarıs)* Dağdan taş yuvarlanır, / Onu kaz kovalar, / On iki yılda bir yavrular. (Kaplan)

714. *Awzın aşıp aqırğan, / Mağan bağın dep baqırğan. (Jolbarıs)* Ağzını açıp haykıran (kükreyen), / Bana teslim ol diye bağıran. (Kaplan)

715. *Ala-ala tonı bar, / Quyrığınıñ qılı bar. (Jolbarıs)* Ala ala kürkü var, / Kuyruğunun kılı var. (Kaplan)

716. *Tap-tap atım, tap atım, / Tabanı jüyrik kök atım, / Aqırın basıp tiseydi, / Adam körse kisneydi. (Jolbarıs)* Bul bul atım bul atım, / Tabanı yüğrük ala atım, / Yavaş basıp bilenir (hazırlanır), / Adam görse kişner (haykırır). (Kaplan)

717. *Kök atıma mine almadım, / Jez qamşımdı buwa almadım. (Jolbarıs-jılan)* Ala (boz) atıma binemedim, / Bakır kamçımı bağlayamadım. (Kaplan-yılan)

718. *Bir tawda jemis şıqtı qıyasına, / Härkim aşıq boladı uyasına, / Bir qara qus uşıp ketti hawasına, / On eki jılda qaytıp tüsti uyasına. (Jolbarıstıñ*

on eki jılda balalaytuğını) Bir dağda yemiş çıktı eğrisine, / Herkes âşık olur yuvasına, / Bir kara kuş uçup gitti havasına, / On iki yılda dönüp indi yuvasına. (Kaplanın on iki yılda yavrulaması)

719. *Jazda jayın jeydi, / Qısta mayın jeydi. (Ayıw)* Yazın yayın (balığı) yer, / Kışın yağını yer. (Ayı)

720. *Tawda talayman kördim, / Suwda Sülayman kördim, / Üyde eleymen kördim, / Qumda tezekşi kördim, / Duzsız pisken as kördim, / Qaynap pisken tas kördim. (Ayıw, balıq, elek, qoñız qawın, digirman)* Dağda "Talayman" gördüm, / Suda Süleyman gördüm, / Evde eleyen gördüm, / Kumda tezekçi gördüm, / Tuzsuz pişen aş gördüm, / Kaynayıp pişen taş gördüm. (Ayı, balık, elek, gübre böceği, kavun, değirmen) **TT. 1.** Dağda aliman gördüm, suda Süleyman gördüm, tuzsuz pişen aş gördüm, köpük kusan taş gördüm. (Tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun) (Başgöz 1993: 657, bilmece no.: 1056h), **2.** Dağda daliman, gördüm, suda Süleyman, gördüm, tuzsuz pişen aş, gördüm, köpük kusan taş, gördüm. (Tavşan, balık, helva, sabun; tavşan, balık, süt, sabun). (Başgöz 1993: 657, bilmece no.: 1056ı)

721. *Jupar tastıñ astında, / Qızıl tonlı qız jatır. (Tülki)* Kokulu taşın altında[70], / Kızıl giysili kız yatar. (Tilki) **TT.** Ardıçtan yayım var, kınalı taşaklı dayım var. (Tilki) (Çelebioğlu vd. 1979: 173, bilmece no.: 2252)

722. *Qasqır mingen, / Eşek öñgergen, / Eşki aydağan, / Tüye jeteklegen. (Tülki)* Kurdu kandırmış, / Eşeği önüne almış (kovalmış), / Keçiyi sürmüş (kovalamış), / Deveyi yedeğine almış. (Tilki)

723. *Ğarğa körse ğaq degen, / Aldap awzındağını jegen. (Şağal)* Karga görse gak diyen, / Aldatıp ağzındakini yiyen. (Çakal)

724. *Şölde şuwlayman kördim. (Şağal)* Çölde (ovada) uluyan gördüm. (Çakal)

725. *Ekken-ekken, ekken jumbaq, / Eki etegin türgen jumbaq, / Qazalığa barğan jumbaq, / Qaqtıñ suwın işken jumbaq. (Kiyik)* Eken eken, eken bilmece, / İki eteğini düren bilmece, / Matemliye giden bilmece, / Bataklık suyunu içen bilmece. (Geyik)

726. *Sarı qulaq qoyanday, / Qumğa şıqqan boyanday. (Kiyik)* Sarı kulak tavşan gibi, / Kumda çıkan "boyan"[71] gibi. (Geyik)

---

[70] *Jupar* sözü, hem koku hem kokulu bir bitki hem de derisi çok kıymetli bir av hayvanını anlatır. Bilmecede, "İnsanın dikkatini kendisine çeken tilki derisinin gümüş gibi parlayan görünüşü, kızın güzelliği vasıtasıyla ifade edilmiştir." (Alımov 1990: 52)

[71] *boyan:* Koyun vb. hayvanların yediği küçük yapraklı bir bitki.

727. *Pışıq murt, eşek qulaq, / Tüye moyın, eşki quyrıq, / Aytaman jumbaq etip uyalmay-aq. (Qoyan)* Kedi bıyıklı, eşek kulaklı, / Deve boyunlu, keçi kuyruklu, / Söylerim bilmece edip utanmadan. (Tavşan) **TT.** Uzun kulaklı, kısa kuyruklı, hassas duygulu, çalı dibinde. (Tavşan) (Çelebioğlu vd. 1979: 175, bilmece no.: 2271)

728. *Bul sözdi qäpelimde kim oylağan, / Aldına eşek öñgerip, artqa eşki bökterip, / Bir jayaw kiyatırıptı tüye aydağan. (Qoyan)* Bu sözü hemen kim düşünür, / Önüne eşek alıp, arkaya keçiyi koyup, / Bir yaya gelir deve güdüp duran. (Tavşan)

729. *Aylı tünde juwırğış, / Nağız şaytan zıp bergiş, / Tez şaqqanlıq etseñ de, / Ülken qulaq tez sezgiş. (Qoyan)* Aylı gecede koşturan, / Tam şeytan gibi fırlayıp giden, / Ne kadar çabuk olsan da, / Büyük kulakları var çabuk sezen. (Tavşan)

730. *Dalada jür şapqılap, / Özi ayrıqşa saqqulaq, / Tek eşekten basqa da, / Oğan uqsas joq qulaq. (Qoyan)* Düzde koşar durmadan, / Kendi farklı uyanık kulak, / Eşekten başkadır ama, / Ona benzer yok kulak. (Tavşan)

731. *İytke mingen, tüye aydağan, / Bir tünde jerdiñ jüzin ılaylağan. (Qoyan)* İti yenmiş, deveyi gütmüş, / Bir gecede yeryüzünü dağıtmış. (Tavşan)

732. *Şiy tübinde şiykili asıq. (Tışqan)* Kamış (saz) dibinde ham (yarım) aşık (kemiği). (Sıçan) **TT.** Yer altında yağlı puaça/kayış. (Fare/Sıçan) (Başgöz 1993: 205, bilmece no.: 307.2)

733. *Beli bükireygen. / Qulağı tikireygen. (Tışqan)* Beli bükülmüş, / Kulağı diklemiş. (Sıçan)

734. *Alıstan qarasañ läñ-läñ, / Qasına barsañ közi kök, / Pay zañğardıñ jortıwı. (Tışqan)* Uzaktan baksan seğirtir, / Yanına varsan gözü gök (boz), / Vay namussuzun koşması! (Sıçan)

735. *Bir kök buzawım bar, / Üydegiler onnan biyzar, / Bazarğa alıp barsam, / Tabılmaydı heş qarıydar. (Tışqan)* Bir boz buzağım var, / Evdekiler ondan bizar, / Pazara alıp gitsem, / Bulunmaz hiç alıcısı. (Sıçan)

736. *Astı tas, üsti tas, / Ortasında şandır bas. (Tasbaqa)* Altı taş, üstü taş, / Ortasında etli baş. (Tosbağa, kaplumbağa) **TT. 1.** Altı tahta üstü tahta, İçinde bir kara softa. (Kaplumbağa) (Çelebioğlu vd. 1979: 170, bilmece no.: 2195), **2.** Geriden gördüm bir taş, Yanına vardım, dört ayaklı bir baş. (Kaplumbağa) (Çelebioğlu vd. 1979: 171, bilmece no.: 2203)

737. *Qaqpaqlı, sarı ayaqlı kördi miynet, / Türine qarap tursañ äjep süwret. (Tasbaqa)* Kapaklı, sarı ayaklı gördü mihnet, / Rengine bakıp dursan acayip suret. (Tosbağa, kaplumbağa)

738. *Bazardan kelgen boz ülek, / Boyı alasa közi kök, / Pay zañğardıñ jürisi, / Tırmalañlap jelisi. (Tasbaqa)* Pazardan gelen boz deve, / Boyu kısa, gözü ela, / Vay, namussuzun yürüyüşü, / Tırmalar gibi yürüyüşü. (Tosbağa, kaplumbağa)

739. *Tawdan keler lök-lök, / Moynı ala közi kök, / Pay zañğardıñ jürisi, / Taltaqlanıp kelisi. (Tasbaqa)* Dağdan gelir lök lök, / Boynu ala, gözü gök (ela), / Vay, namussuzun yürüyüşü, / Kibirlice gelişi. (Tosbağa, kaplumbağa)

740. *Bassañ baqıldaydı, / Tepseñ tañqıldaydı. (Tasbaqa)* Bassan tıslar, / Vursan bağırır. (Tosbağa, kaplumbağa)

741. *Astı qara, üsti qara, / Ortasında aypara. (Tasbaqa)* Altı kara, üstü kara, / Ortasında ay parçası. (Tosbağa, kaplumbağa)

742. *Bir jandı kördim alasa, / Äjayıp emes tamaşa, / Heş bir närse bata almas, / Qasqır, ayıw, jolbarıs, / Jıynalıp kelip qalmasa. (Kirpitiken)* Bir canı gördüm kısacık, / Güzel değil; seyirlik (eğlence), / Hiçbir şey batamaz, / Kurt, ayı, kaplan, / Toplanıp gelse eksiksiz. (Kirpi)

743. *Özi äjayıp tamaşa, / Qasqır, jolbarıs uslay almas, / Birden kelip qalmasa. (Kirpitiken)* Kendi acayip seyirlik (eğlence), / Kurt, kaplan tutamaz, / Birden gelip kalmasa. (Kirpi)

744. *Tekşelep teben türttim tamaşağa, / Tırbañlap adım atlar oñaşada. (Kirpitiken)* Üst üste iğne dürttüm eğlencesine, / Tırmıklayıp adım atar tek başına. (Kirpi)

745. *Äste ğana jortadı, / Jılan körse qurtadı, / Üstinde tolğan iyne, / Kirip keter tiyme. (Kirpitiken)* Yavaşçacık yürür, / Yılan görse yok eder, / Üstünde dolu iğne, / Girip gider (batar), dokunma. (Kirpi)

746. *Jumbağım bar Jümeke, / Tırnaqşası on eki, / Tomar ala tisi bar, / Quyrığında tiregi. (Eşki emer)* Bilmecem var Jümeke, / Tırnakları on iki, / Tomruk gibi dişi var, / Kuyruğunda direği. (Keçi emer -böcek-)

747. *Uzın-uzın, uş kiyatır, / Uzın boylı qız kiyatır, / Qasqanası qaltırap, / Közgenesi jıltırap. (Jılan)* Uzun uzun, uç gelir, / Uzun boylu kız gelir, / Derisi (vücudu) titrer, / Gözleri parlar. (Yılan)

748. *Awzın aşar, / Zähärin şaşar, / Köringenler onnan qaşar. (Jılan)* Ağzını açar, / Zehrini saçar, / Görenler ondan kaçar. (Yılan)

749. *Jer astında jezdemniñ atı kisneydi, / Barayın desem ayağımnan tisleydi. (Jılan)* Yer altında eniştemin atı kişner, / Gideyim desem ayağımdan dişler. (Yılan)

750. *Denesi şubar, / Toğaylıqtan suwırılıp şığar. (Jılan)* Vücudu alaca (benekli), / Ormandan sıyrılıp çıkar. (Yılan)

751. *Jol üstinde maylı qayıs. (Jılan)* Yol üstünde yağlı kayış. (Yılan) **TT.** Yol üstünde yağlı kayış. (Yılan) (Başgöz 1993: 571, bilmece no.: 851.8a)

752. *Tır jalañaş süyretken, / Köringendi jiyrentken, / Jaqınlasa ayaw joq, / Saqlıqqa bizdi üyretken. (Jılan)* Çırçıplak sürüklenir, / Göreni iğrendirir, / Yakın olsa acımaz, / Dikkate bizi alıştırır. (Yılan)

753. *Bir käniz uzınınan jatır jerde, / Küyewi joq, balası köp boladı örde. (Balıq)* Bir köle (cariye) uzunca yatar yerde, / Kocası yok, yavrusu çok olur derinde. (Balık)

754. *Dünyada bir qus bardı uşpas biyik, / Söytse de jürmeydi eken jerge tiyip, / Arasın aspan jerdiñ ot alsa da, / Ketpeydi heş bir jeri otqa küyip. (Balıq)* Dünyada bir kuş var uçmaz yüksek, / Öyle olsa da gitmezmiş yere değip, / Gökle yerin arasını ateş alsa, / Gitmez hiçbir yeri ateşte yanıp. (Balık)

755. *Özi suwdıñ astında, / Közi suwdıñ üstinde. (Balıq)* Kendi suyun altında, / Gözü suyun üstünde. (Balık)

756. *Suwda ömir süredi, / Suwsız jerde öledi, / Qolayın tawıp uslasañ, / Uslama dep sögedi. (Balıq)* Suda ömür sürer, / Susuz yerde ölür, / Kolayını bulup yakalasan, / Yakalama diye söver. (Balık) **TT.** Suda yaşar, Karada ölür (Balık) (Çelebioğlu vd. 1979: 165, bilmece no.: 2114)

757. *Awzında tili bar, / Söylewge dimarı joq. (Balıq)* Ağzında dili var, / Konuşmaya dermanı yok. (Balık) **TT.** Hayvanlar içinde dilsiz. (Balık) (Başgöz 1993: 82, bilmece no.: 76.5a)

758. *Qamıs bası qıymıldaydı. (Balıq)* Kamış başı kımıldar. (Balık)

759. *Bası bar da şaşı joq, / Közi bar da qası joq. (Balıq)* Başı var da saçı yok, / Gözü var da kaşı yok. (Balık)

760. *Tilsiz haywan kördim, / Gülsiz miywa kördim. (Balıq-anar)* Dilsiz hayvan gördüm, / Çiçeksiz meyve gördüm. (Balık-nar) **TT.** Hayvanlardan dilsiz, Meyvelerden gülsüz (Balık, incir) (Çelebioğlu vd. 1979: 165: bilmece no.: 2117)

761. *Üydiñ aldı şal qamıs, / Üydiñ artı şoq qamıs. (Balıqtıñ qalaş-quyrığı)* Evin önü örme kamış, / Evin ardı dolu (çok) kamış. (Balığın yüzgeç ve kuyruğu)

762. *Aşılmağan urada, / Pişilmegen ton jatır. (Balıqtıñ öti)* Açılmayan ambarda, / Biçilmemiş giysi durur. (Balığın ödü)

763. *Äjayıp maqluq bar üsti mıñ teñge, / Aydasañ jürmeydi hasla bir jönge, / Mıñın satsañ onıñ bolmas bir teñge. (Sazan balıqtıñ qabırşağı)* Acayip mahluk var üstü bin para, / Sürsen gitmez asla bir yöne, / Binini satsan o etmez bir para. (Sazan balığının kılçığı)

764. *Terisi puldan, / Közleri nurdan, / Suw işpeydi qoldan. (Sazan)* Derisi puldan, / Gözleri nurdan, / Su içmez elden. (Sazan balığı)

765. *Awzı astında. / Közi üstinde. (Bekire)* Ağzı, altında, / Gözü, üstünde. (Bekire / mersin balığı)

766. *Erte turğan, / Turıñlar dep jar urğan. (Qoraz)* Sabahleyin kalkar, / Kalkın diye bağırır. (Horoz)

767. *Awılımızda bir molla, / Waqtında azan oqıydı, / Azanın oqıp bolğan son, / Şöpti-şardı şoqıydı. (Qoraz)* Köyümüzde bir molla, / Vaktinde ezan okur, / Ezanı okuyunca, / Çer çöpü karıştırır. (Horoz)

768. *Bası taraq, quyrığı oraq. (Qoraz)* Başı tarak, kuyruğu orak. (Horoz) **TT.** Başı tarak, Kuyruğu orak. (Horoz) (Başgöz 1993: 260, bilmece no.: 391.5)

769. *Kiyatır edim ökten, / Birew şıqtı bükten, / Awzı-bası süyekten, / Saqalları etten. (Tawıq)* Gelir idim yakından, / Biri çıktı bükten, / Ağzı başı kemikten, / Sakalları etten. (Tavuk) **TT.** Geçirdim bentten, bağırdı kentten, ağzı kemikten, sakalı etten. (Horoz). (Çelebioğlu vd. 1979: 147, bilmece no.: 1819)

770. *Arqadan keldi eki pil, / Arqasında taspa til, / Janlıdan jansız tuwadı, / Aqılıñ bolsa oylap bil. (Tawıqtıñ mäyegi)* Arkadan geldi iki fil, / Arkasında şerit (gibi) dil, / Canlıdan cansız doğar, / Aklın varsa düşün bil. (Tavuk yumurtası) **TT.** Pazardan aldım bir fil, Başına soktu bir gül, Cansızdan canlı doğar, Gel mânâsını sen bil. (Yumurta) (Başgöz 1993: 581, bilmece no.: 859.22c)

771. *Aq boldı, ala boldı, / İşinen şıqtı qara boldı. (Tawıqtıñ şöjesi)* Ak oldu, ala oldu, / İçinden çıktı kara oldu. (Civciv)

772. *Bir güzede eki suw. (Mäyek)* Bir testide iki su. (Yumurta) **TT.** Bir küpüm var, İki türlü suyu var. (Yumurta) (Başgöz 1993: 582, bilmece no.: 859.35a)

773. *Qazıq basında qar turmas. (Mäyek)* Kazık başında kar durmaz. (Yumurta)

774. *Astı paxta, üsti paxta, / Ortasında melle paxta. (Mäyek)* Altı pamuk, üstü pamuk, / Ortasında sarı pamuk. (Yumurta) **TT.** Altı kaya üstü kaya, içinde var sarı maya (Yumurta) (Başgöz 1993: 578, bilmece no.: 859.1e)

775. *Aq üydiñ awzı pütin, esigi joq, / Kün tüser töbesinde tesigi joq, / İşinde besigi joq, köp bala bar, / Olardı böleytuğın besigi joq. (Mäyek)* Ak evin ağzı kapalı, kapısı yok, / Gün düşer tepesinde deliği yok, / İçinde beşiği yok, çok yavru var / Onları kundaklayan beşiği yok. (Yumurta)

776. *Bir qudıqtıñ ikki türli suwı bar, / Ol ne suwdur kim ot qasında muz bulur, / Özge suwlar ot qasında suw bolur. (Mäyek)* Bir kuyunun iki türlü suyu var, / O ne sudur ki ateş yanında buz olur, / Diğer sular ateş yanında su olur. (Yumurta)

777. *Bir quyıdan eki türli suw şığadı. (Mäyek)* Bir kuyudan iki türlü su çıkar. (Yumurta) **TT.** Bir kuyum var, iki türlü suyu var. (Yumurta) (Başgöz 1993: 582, bilmece no.: 859.35)

778. *Bir keseden eki türli suw iştim. (Mäyek)* Bir kâseden iki türlü su içtim. (Yumurta)

779. *Tiriden öli tuwadı, / Öliden tiri şığadı. (Mäyek)* Diriden ölü doğar, / Ölüden diri çıkar. (Yumurta) **TT.** Canlıdan cansız çıkar, Cansızlardan canlı çıkar. (Yumurta) (Başgöz 1993: 581, bilmece no.: 859.22b)

780. *Äy täbiyat qüdiretli pärmanadar, / Bir qudıqtıñ eki türli suwı bar, / Ol ne suwdur ot basında muz bolur, / Özge suwlar ot qasında suyılar. (Mäyek)* Ey tabiat, kudretli koruyucu, / Bir kuyunun iki çeşit suyu var, / O ne sudur ateş yanında buz olur, / Diğer sular ateş yanında su olur. (Yumurta)

781. *Quw taqırda aq sandıq, / Awzı-murnı joq sandıq. (Mäyek)* Kuru yerde ak sandık, / Ağzı burnu yok sandık. (Yumurta)

782. *Awzı joq, aq meşit. (Mäyek)* Ağzı (kapısı) yok, ak mescit. (Yumurta) **TT.** Camiyi dolandım, kapısını bulamadım. (Yumurta) (Çelebioğlu vd. 1979: 229, bilmece no.: 3171)

783. *Esigi de joq, tesigi de joq, / Aq otaw. (Mäyek)* Eşiği (kapısı) da yok, deliği de yok, / Ak otağ. (Yumurta). **TT.** Ak otağın ağzı yok. (Yumurta) (Çelebioğlu vd. 1979: 227, bilmece no.: 3147)

784. *Kiyizi aq otawdıñ paldan tatlı, / Kögi joq, keregesi tastan qattı, / Kün körmegen işinde bir qız jatır, / Saltanatlı. (Mäyek)* Keçesi ak otağın baldan tatlı, / Kökü yok, duvarları taştan katı, / İçinde gün (güneş) görmeyen bir kız yatar, / Saltanatlı. (Yumurta) **TT.** Ak sarayda sarı sultan oturur. (Yumurta) (Çelebioğlu vd. 1979: 227, bilmece no.: 3148)

785. *Qın-qınalı, qınalı, / Quyrıqları qınalı, / Jasıl ala ton kiyip, / Jaynap turğan qınalı. (Qırğawıl)* Kın kınalı, kınalı, / Kuyrukları kınalı, / Yeşil alaca giysi giymiş, / Parlar durur kınalı. (Sülün)

786. *Qızıl jıñğıl işinde, / Qızday biykeş, / Moynı, basın tarağan, / Muzday biykeş. (Qırğawıl)* Kızıl otlar içinde, / Kız gibi bir hanım, / Boynu, başını tarar, / Buz gibi (güzel) bir hanım. (Sülün)

787. *Jılt-jılt etti, / Jılğağa tüsti, / Hasasın iynine qıstı. (Qırğawıl)* Şıp şıp etti, / Dereye düştü, / Asasını (gagasını) omzuna soktu. (Sülün)

788. *Qızıl şapan qiygizdi jigitine, / Körgen adam tañ qaldı tübitine, / Jasıl jipek oraydı tamağına, / Täbiyat bar kelbetti bersedağı, / Qas penen kirpik bermegen qabağına. (Qırğawıl)* Kızıl kaftan giydirdi erkeğine, / Gören adam şaşırdı tüylerine, / Yeşil ipek sarınmış boğazına, / Tabiat, tüm güzelliği verse de, / Kaş ile kirpik vermemiş gözlerine. (Sülün)

789. *Bul-bulalı, bulalı, / Quyrıqları qınalı, / Qızıl ala ton kiyip, / Sayrap şıqtı bulalı. (Qırğawıl)* Bu, bulalı (alabula), bulalı, / Kuyrukları kınalı, / Kızıl alaca giysi giymiş, / Ötüp çıktı bulalı. (Sülün)

790. *Qızıl jıñğıl işinde, / Qızday bolıp otırğan, / Etek-jeñin türinip, / Muzday bolıp otırğan. / Qulağı salpı keler dep, / Jılay-jılay otırğan. (Qırğawıl, sağal)* Kızıl ılgın içinde, / Kız gibi olup oturan, / Etek yenini dürüp, / Buz gibi (hareketsiz) olup oturan / Kulağı sarkık diye, / Ağlaya ağlaya oturan. (Sülün, sakal)

791. *Eki jağında közi. / Ortasında özi. (Qus jolı)* İki yanında (çenesinde) gözü, / Ortasında kendisi. (Kuş yolu, saman oğrusu)

792. *Häm hämnen öter, / Häm däryadan öter, / Altın tütikten suw işip, / El-xalqın jaylap öter. (Ğaz)* Gak gak diyerek öter, / Hem nehirlerden geçer, / Altın borudan (gaga) su içip, / İl halkını gezip geçer. (Kaz)

793. *Şeleklep quysaq da suw juqpas. (Üyrek)* Kova ile su döksek de su yapışmaz. (Ördek) **TT.** Suya girer, ıslanmaz. (Ördek) (Başgöz 1993: 449, bilmece no.: 653.5)

794. *Dünyanı suw alsa da, / Üyrekke bir pul. (Üyrek)* Dünyayı su kaplasa da, / Ördeğe bir pul (Ördek için önemsiz). (Ördek)

795. *Uşıwı basqa, mañlayı qasqa. (Qasqaldaq)* Uçması başka, alnı kaşka (ak lekeli). (Su tavuğu)

796. *Kişkene ğana jüwermek*[72]*, / Tam basınan otın taslaydı. (Şımşıq)* Küçücük bir yaramaz / Dam başından odun atar (pisler). (Serçe)

797. *Taw basında, / Tüñliksiz otaw, / Esigi de joq, / Körpe-tösegi de joq. (Uya)* Dağ başında, / Deliksiz[73] otağ, / Kapısı da yok, / Yorgan döşeği de yok. (Yuva)

798. *Gül üstinde sulıw qız qosıq aytar. (Bülbül)* Gül üstünde güzel kız koşuk (şarkı) söyler. (Bülbül)

799. *Oylasa oylı, / Söylese sözli, / Aytsa awızlı, / Adamnıñ dostı. (Totı qus)* Düşünse düşünceli (akıllı), / Söylese sözlü (sözü var), / Konuşsa ağızlı, / Adamın dostu. (Papağan)

800. *Jazda jasıl gül, / Qısta inde tur. (Kögerşin)* Yazın yeşil çiçek, / Kışın inde (yuvada) durur. (Güvercin)

801. *Gül pitken tas töbege ekpese de, / Tür pitken tula boyğa tikpese de, / Bir körinbes köziñe qısı menen, / Jazda ketpes qasınnan ket dese de. (Ätşök)* Çiçek bitmiş tam tepeye, ekmese de, / Süs bitmiş, vücuduna dikmese de, / Bir kez görünmez gözüne kışın, / Yazın gitmez önünden git dese de. (Etşök)[74]

802. *Täkirarlap atımdı, / Bähärde nama salaman, / Mezgildi aytıp adamğa, / Rähätlenip qalaman. (Ätşök)* Tekrarlayıp adımı, / Baharda mektup salarım, / Zamanı deyip insana, / Rahatlayıp kalırım. (Etşök)

803. *Birew bar köpke mälim jıl qusınan, / Körinbes qarasaq da tum-tusınan, / Qıs körinbes köziñe güzli-bähär, / Bileseñ jaz bolğanın dawısınan. (Öpepek)* Biri var herkese malum yıl kuşundan, / Görünmez baksak da etrafından, / Kışın görünmez gözüne güz bahar, / Bilirsin yaz olduğunu sesinden. (İbibik kuşu)

804. *Aytaman men bir jumbaq tapsañ nusqap, / Basında bar malaqayı qara puşqaq, / Üstinde noğay pişken aq beşpenti, / Kiyip alıp turadı eki qolın artına uslap. (Häkke)* Söylerim ben bir bilmece, bulsan gösterip, / Başında var şapkası, kara tırnaklı, / Üstünde Noğay'ın biçtiği ak "beşpend"i, / Giyip durur, iki elini ardına bağlayıp. (Alakarga)

---

[72] *jüwermek,* daha çok yaramazlık yapan çocuklar için kullanılır; "yaramaz, haylaz" gibi anlamlara gelir.

[73] *tüñlik:* Kara çadırın "şañaraq"ının (tepedeki delik kısım) üstüne örtülen, dört köşesinde bağlanacak ipi olan keçe veya başka şeylerden yapılmış örtü.

[74] *ätşök:* Baharda gelen, başında tacı olan, dış görünüşü çok güzel bir kuş.

805. *Ala botam alaqlaydı. (Häkke)* Ala devem şaşırmış. (Alakarga)

806. *Basına kiyip alıp qara puşqaq, / Keledi jazdı ötkerip arqa qıslap, / Aq beşpent, jeñsiz köylek kiyip alıp, / Jüredi eki qolın artına uslap. (Alağarğa)* Başına giyinmiş kara örtü, / Gelir yazı geçirip kışlamaya, / Ak "beşpent", yensiz gömlek giyip, / Gezer iki elini arkasında tutup. (Alakarga)

807. *Jaylawdağı malıma, / Jaltaq küyew kiyatır. (Jayıwlı dänge ğarğanıñ keliwi)* Yayladaki malıma, / Çekingen güvey geliyor. (Serpilmiş taneye karganın gelmesi)

808. *Zuw-zuw baradı, / Äl hawadan qaraydı, / Şöp-şardı şoqıydı, / Ilaydan sebet toqıydı. (Qarlığaş)* Vın vın gider (uçar), / Yükseklerden bakar, / Çer çöpü karıştırır, / Çamurdan sepet (yuva) dokur. (Kırlangıç)

809. *Äkesi tışqan, şeşesi qustan. (Jarğanat)* Babası sıçan, annesi kuştan. (Yarasa)

810. *Kündizinde şıqpaydı, / Jarıqlarda ıqlaydı, / Tüni menen jatpaydı, / Uşıp tınış tappaydı. (Jarğanat)* Gündüzleri çıkmaz, / Yarıklara sığınır, / Geceleri yatmaz, / Uçup durur dinlenmez. (Yarasa) **TT.** Gündüz kaçar, Gece uçar. (Yarasa) (Başgöz 1993: 563, bilmece no.: 839.3a)

811. *Özin körseñ şıbınday, / İsin körseñ zergerdey. (Qurqıltay)* Kendisini görsen sinek gibi, / İşini görsen kuyumcu gibi. (Kurkılday kuşu)[75]

812. *Bir närse qarañğıda közin jumğan, / Qayğısız pärwaylıqtan kewli tınğan, / Mağrip-Maşırıqtı oylap biler, / Pihuda basqalarğa janı aşığan. (Bayıwlı)* Bir şey, karanlıkta gözünü yuman, / Kaygısız, dertsizlikten gönlü rahat, / Mağrip Maşrık'ı düşünüp bilir, / Boş yere başkalarına canı acıyan. (Bayıvlı kuşu)[76]

813. *Zuw-zuw baradı, / Zuw-zuw keledi, / Älhämdisin oqıydı, / Tordan ğälbir toqıydı. (Härregen)* Vız vız gider, / Vız vız gelir, / "Elhamdu"sunu (duasını) okur, / Ağdan kalbur dokur. (Arı) **TT.** Fız fız idik fız idi, Otuz iki kız idik, Derelerde kışladık, Mahrebeler işledik. (Arı) (Başgöz 1993: 48, bilmece no.: 39.13)

814. *Kisige nayza tüyreydi, / Özi de sonnan küyreydi. (Härregen)* Kişiye mızrak batırır, / Kendisi de ondan kötü olur. (Arı)

---

75 *qurqılday:* Pamuk vb. şeylerden ağaçlara küçük ağızlı yuva yapan ve turgay kuşuna benzeyen küçük kuş, iskete kuşunun bir türü.

76 *bayıwlı kuşu*: Genellikle eski evlere, harabelere toplanıp yuva yapan küçük bir kuş türü.

815. *Tırrıw-tırrıw tırnalar, / Jüzim bağda jorğalar, / Eti haram, sorpası hadal, / Bunı tabıñ balalar. (Bal härresi)* Pır pır turnalar, / Üzüm bağda sallanır, / Eti haram (yenmez), çorbası helal (yenir), / Bunu bulun çocuklar. (Bal arısı) **TT.** Bir acayip kuş gördüm, Yerde yürür izi yok, Eti haram sütü helal, Boğazladım kanı yok. (Bal arısı) (Çelebioğlu vd. 1979: 15., bilmece no.: 1878)

816. *Här tärepke uşadı, / Gül pöpegin quşadı, / Küni menen tapqanın, / Bir ıdısqa qosadı. (Bal härresi)* Her tarafa uçar, / Çiçeğin yaprağını kucaklar, / Gün boyu bulduğunu, / Bir kaba koyar. (Bal arısı)

817. *Taqıya tolı közgenek, / Häddiñ bolsa birin türt. (Härreniñ uyası)* Takke dolu gözenek, / Haddin (Cesaretin) varsa birini dürt. (Arı yuvası)

818. *Özi aqtay, dawısı şoqtay. (Şegirtke)* Kendisi ak tay gibi, sesi ateş gibi (etkili). (Çekirge)

819. *At baslı, adam tüsli, / Jayın murtlı, jılan közli, / Pil moyınlı, tüye tirsekli, / Qus qanatlı. (Şegirtke)* At başlı, adam suretli (yüzlü), / Yayın (balığı) bıyıklı, yılan gözlü, / Fil boyunlu, deve dirsekli, / Kuş kanatlı. (Çekirge)

820. *Segiz ayaklı sergizdan, / Töbege şığıp mal gözleydi. (Şegirtke)*[77] Sekiz ayaklı sergerdan (gezgin), / Tepeye çıkıp mal gözler. (Çekirge)

821. *Dalada köp mal kördim, paytaq jatqan, / Buyrıqsız is qılmaydı ayğırınan, / At moyınlı, tüye tüsli, qılış quyrıq, / Moynına jäniwardıñ taqım artqan. (Şegirtke)* Ovada çok hayvan gördüm paytak yatan, / Buyruksuz iş görmez aygırından, / At boyunlu, deve renkli, kılıç kuyruklu, / Boynuna hayvanın baldır (bacak) yükleyen. (Çekirge)

822. *Kamzolı bar jeñi joq, / Özi arqanıñ elinde, / Özi Quwan şölinde, / Kesegi bar belinde. (Şegirtke)* Kabanı var, yeni yok, / Kendi kuzey illerde, / Kendi Kuvan çölünde (ovasında) / "Kesek"i var belinde. (Çekirge)

823. *Ayağı bar, at emes, / Qanatı bar, qus emes, / Denesi bar temirdey, / Kelbeti qara kömirdey, / Köbinşe bolar jaylawda, / Heş bolmaydı baylawda. (Qara qoñız)* Ayağı var at değil, / Kanadı var kuş değil, / Vücudu var demir gibi, / Görünüşü kara kömür gibi, / Genellikle olur yaylakta, / Hiç olmaz bağlı yerde. (Karafatma)[78]

---

[77] Bilmecede çekirgenin ayağının sekiz olduğu; çok gezdiği için "sergerdan" diye nitelendirildiği vurgulanmış. Bilmecede halk arasında söylenen "*jamannıñ ayağı segiz*" (Kötünün ayağı sekiz olur) sözü ve inancı da hatırlatılıyor (Alımov 1990: 55).

[78] Kın kanatlılardan, böcek, kurt ve sümüklü böceklerle beslenen, tarıma yararlı, parlak siyah renkli bir böcek, ağılı böcek (Carabus).

824. *İyis biler, iyt emes, / İn qazadı tülki emes, / Qanatı bar, qus emes. (Qoñız)* Koku bilir, it değil, / İn (yuva) kazar, tilki değil, / Kanadı var, kuş değil. (Böcek)

825. *Aq dep aq emes, qara dep qara emes, / Aq tayaqlı ayan emes, tört közli däw emes. (Qoñız)* Ak desem ak değil, kara desem kara değil, / Ak dayaklı, belli değil, dört gözlü, dev değil. (Böcek)

826. *Tört közi bar däw emes, / Uşadı, uşa bersin uşsadağı, / Qus emes, jer qazadı, / Jer qazsa da tülki emes. (Qoñız)* Dört gözü var dev değil, / Uçar, uçuversin, uçsa dahi, / Kuş değil, yer kazar, / Yer kazsa da tilki değil. (Böcek)

827. *Aspannan tüsip in qazadı, / Onıñ ismi tülki emes, / Arqasında azığı, / Alwa emes, basqa emes, / Qäjetine kerek emes. (Tezek awdarğan qoñız)* Gökten inip in (yuva) kazar, / Onun ismi tilki değil, / Arkasında azığı, / Helva değil, başka değil, / Hacetine gerek değil. (Gübre böceği)

828. *Şiydim-şiydim qus, / Şiy basında qonğan qus, / Ğaz şekilli qara qus, / Xan basına qonğan qus. (Şıbın)* "Şiydim-şiydim" kuş, / Kamış (saz) başına konan kuş, / Kaz şekilli kara kuş, / Han başına konan kuş. (Sinek)

829. *Qıs bolsa uyıqlaydı, / Jazda diñkildeydi. (Şıbın)* Kış olunca uyur, / Yazın vızırdayıp gelir. (Sinek)

830. *Pätenekten uşar bir qus qanat qaqpay, / Märt jigit oylanadı jumbaq tappay, / Jumbağımnıñ kelbetin men aytayın, / Qanatında quyrığı bar ketpen saptay. (İynelik)* Yumurtadan (larvadan) uçar bir kuş kanat çırpmadan, / Mert yiğit düşünür bilmeceyi bulmadan, / Bilmecemi ben tarif edeyim (açayım), / Kanadında kuyruğu var kazma sapı gibi. (İğnelik sineği/böceği)

831. *Aspanda bir qus uşar qanat qaqpay, / Sol qustıñ qanatları ketpen saptay. (İynelik)* Gökte bir kuş uçar kanat çırpmadan, / O kuşun kanatları kazma sapı gibi. (İğnelik sineği/böceği)

832. *Bir närse özinde päri, xalıqqa tentek, / Qorqadı atın aytsañ hayal-erkek, / At salıp, qurıq salıp uslatpasada, / Uslaymız hiyle menen özin eplep. (Kene)* Bir şeydir, var kanadı, halka sevimsiz, / Korkar adını desen kadın erkek, / At salıp, kement atıp yakalanmasa da, / Tutarız hile ile onu usulünce. (Kene)

833. *Kişkene ğana arğımaq, / Uslatpaydı ğarğıp-aq. (Şekşek)* Küçücüktür, hızlı koşan at, / Yakalatmaz sıçrayarak. (Şekşek)[79]

[79] *şekşek*: İki ayağı ile sıçrayarak yürüyen çekirgeye benzer böcek, bir tür zararlı çekirge.

834. *Ayağı awzınan beter, / Awzı janınan öter. (Sona)* Ayağı ağzından beter, / Ağzı yanından geçer. (Suna / kan emen bir sivrisinek)

835. *Kişkene özi keneden, / Tuwğalı joldas eneden, / Ayırılmaydı deneden. (Mikrob)* Küçücüktür keneden, / Doğalı (beri) yoldaş anneden, / Ayrılmaz hiç vücuttan. (Mikrop)

836. *Qıya-qıya jerlerde, / Qıyma sultan otırar, / Tırnaqları gümisten, / Qıyma kelip otırar. (Qurbaqa)* Sapa sapa yerlerde, / Süslü sultan oturur, / Tırnakları gümüşten, / Süslü gelip oturur. (Kurbağa) **TT.** Hele hanım geliyor, şöyle hanım geliyor, balaban bakışlı, keklik sekişli. (Kurbağa) (Çelebioğlu vd. 1979: 169, bilmece no.: 2174)

837. *Sasıq kölde iyt ürer. (Qurbaqa)* Kokmuş gölde it ürür. (Kurbağa)

838. *Särhawızdıñ basında, / Bäybişe kerbaz otırar. (Qurbaqa)* Havuzun (suyun) başında, / Mağrur hanım oturur. (Kurbağa)

839. *Tarbañ-tarbañ tarbıyğan, / Türi jaman jarbıyğan. (Qurbaqa)* Ayağını açarak yürüyen, / Kendi çirkin görünen. (Kurbağa)

840. *Bellen-bellen, bellen at, / Beli qayqı güreñ at, / Tawğa qaray örleydi, / Tawdan qulap ölmeydi. (Qumırısqa)* Belli (bilinen), belli belli at, / Beli eğri konur at, / Dağa doğru çıkar, / Dağdan düşer ölmez. (Karınca) **TT.** Atalay, matalay, ince belli kara tay. (Karınca) (Başgöz 1993: 313, bilmece no.: 457.30)

841. *Bir jänlik janı bar qıymıldaydı, / Jürgeni jer jüzinde bilinbeydi, / Mähäli kelip turar bir waqıtta, / Ömiri tamam bolar güz bolğanda. (Qumırısqa)* Bir hayvan, canı var kımıldar, / Yürüdüğü yeryüzünde bilinmez, / Zamanı gelince durur bir vakitte, / Ömrü tamam olur güz olunca. (Karınca)

842. *Şığadı bir şähärden qırıq mıñ qosım, / Bolğan soñ özi jarlı nesi bolsın, / El şawıp jetim-jesir qılmasa da, / Tawıp jür öz halına nesiybesin. (Qumırısqa)* Çıkar bir şehirden kırk bin asker, / Olunca kendi fakir, nesi olsun. / Yurt talan edip esir almasa da, / Bulur kendine uygun nasibini. (Karınca)

843. *Jellen-jellen, jellen at, / Beli baylı güreñ at, / Hay zañğardıñ jürisi, / Dizbeklesip şabısı. (Qumırısqa)* Yellen yellen, yellen at, / Beli bağlı konur at, / Hey, namussuzun yürüyüşü, / Sıra sıra koşuşu. (Karınca)

844. *Jol boyında maylı quwırmaş. (Qumırısqa)* Yol boyunda yağlı kavurma. (Karınca)

845. *Jer astında jezdemniñ atı kisneydi. (Buzawbas)* Yer altında eniştemin atı kişner. (Buzağıbaş/danaburnu[80])

846. *Tap-tap, tap atım, / Tapıldaydı boz atım, / Qara qula basqa atım, / Allahuma ozağan, / Jeken tübin qazağan, / Qamıs uşın otlağan, / Jeken tübin toqığan. (Buzawbas, baqa)* Tıp tıp, tıp atım, / Tıpırdar boz atım, / Kapkara başka atım, / Allah'ın yarattığı / Kamışın dibini kazan, / Kamış ucunu otlayan, / Kamış dibini dokuyan. (Buzağıbaş/danaburnu, kurbağa)

847. *Qırda eskek esedi, / Patas jerdi gezedi, / Şıbın-şirkey şoqıydı, / Şañnan awın toqıydı. (Örmekşi)* Kırda kürek çeker, / Kirli yeri gezer, / Sinek-böceği sokar (avlar), / Tozdan ağını dokur. (Örümcek)

848. *Jumbağım bar jupbiyke, / Ayaqları on eki, / Qumar ala közi bar, / Quyrığınıñ meñi bar. (Miy)* Bilmecem var Jupbiyke (ey hanım), / Ayakları on iki, / Hevesli ala gözü var, / Kuyruğunun beni var. (Miy)[81]

849. *Aytaman men bir jumbaq qudaşama, / Esitpes ol jumbaqtı unamasa, / Öziniñ süyegi joq denesinde, / Sırtında bar buwını on-on ese. (Esek qurt)* Söylerim ben, bir bilmece dünür hanıma, / İşitmez o bilmeceyi hoşuna gitmezse, / Kendisinin kemiği yok bedeninde, / Sırtında var boğumu on, on ikice. (Eşek kurdu)

850. *Men bir qus kördim ismi härip, / Kiyatır qarnı jerge süyretilip. (Kene)* Ben bir kuş gördüm ismi harf (ke, ne harfleri), / Gelir karnı yerde sürüklenip. (Kene)

851. *Ayağı buwın-buwın sarğayadı, / Qızıl qıya qumlardı aralaydı, / Özi qurttay bolsa da sonday batır, / Tumsığı tiygen jerdi jaralaydı. (Kene)* Ayağı boğum boğum sararır, / Kızıl kır kumlarını dolaşır, / Kendi küçücük olsa da çok yiğit, / Burnunun değdiği yeri yaralar. (Kene)

852. *Bir iytim bar qızıq, / Quyrıqları sızıq, / Ele kelse körerseñ, / Küle-küle ölerseñ. (Şayan)* Bir itim var, ilginç, / Kuyrukları çizgili, / Şimdi gelse görürsün, / Güle güle ölürsün. (Çıyan)

853. *Qos müyiz töbesinde qarasañız, / Ayağı segiz, murtı eki barlasañız, / Qıs ketip jazda keledi añlasañız. (Şayan)* Çift boynuz tepesinde baksanız, / Ayağı sekiz, bıyığı iki, yoklasanız, / Kışın gidip yazın gelir anlasanız. (Çıyan)

854. *Ekkenim nöket, / Kögerdi söket, / Japırağı tut, / Miywası almurt. (Paxta-nöket-şigit, söket-sabağı, tut-japırağı, almurt-ğozası)* Ektiğim armut, /

---

[80] *danaburnu:* Toprakta yaşayıp bitkilere, köklerini kazarak zarar veren böcek, kök kurdu (TDK Türkçe Sözlük)

[81] *miy:* Çıyana, örümceğe benzer çok ayaklı bir canlı.

Göğerdi darı / Yaprağı dut, / Meyvesi armut. (Pamuk-nöket-çiğit, söket-sapı, dut-yaprağı, armut-kozası)

855. *Appaq-appaq, appağım, / Tübitten de jumsağım. / İşi tolı aq mayım, / Kiyim-kenşek belbawım, / Jerden öngen baylığım. (Paxta)* Appak appak appağım, / Tüyden de yumuşağım, / İçi dolu ak yağım, / Giyim kuşam, bel bağım (kuşağım), / Yerden biten zenginliğim. (Pamuk)

856. *Ya bala meni tanı, / Köylek-kenşegiñ qäne, / Basıñ sıydıyıp, ğozalağıñ qäne. (Paxta)* Ey çocuk beni tanı, / Gömlek elbisen (giyim kuşamın) hani, / Başını sığdırdığın kozalağın hani. (Pamuk)

857. *Äste-äste, boyı päste, / Ot otlaydı, suw işpeydi, / Onıñ özi hasıl närse. (Pille)* Aheste aheste, boyu alçak, / Ot yer, su içmez, / O asil (değerli) bir şey. (İpek böceği kozası)

858. *Özi qıllı, satsa pullı. (Şalı)* Kendi kıllı, satsa pullu (paralı). (Pirinç, çeltik)

859. *Uzın boylı sarılar, / Qoltığında nanı bar. (Biyday)* Uzun boylu sarılır, / Koltuğunda ekmeği var. (Buğday)

860. *Qarnı jarıq qayıqşa. (Biyday)* Karnı yarık küçük kayık. (Buğday) **TT.** Benim bir oğlım var, karnı yarık. (Buğday) (Başgöz 1993: 105, bilmece no.: 123.8)

861. *Jerge urdım baltanı, / Awzı gümis qaltanı, / Jerden bir bala şıqtı, / Ullı eldiñ sultanı. (Biyday)* Yere vurdum baltayı, / Ağzı gümüş torbayı, / Yerden bir yavru çıktı, / Ulu yurdun sultanı. (Buğday)

862. *Qatar-qatar atalar, / Aq saqallı babalar. (Jüweri)* Katar katar atalar, / Ak sakallı babalar. (Darı)[82]

863. *Buwın-buwın buwazaq, / Buwınnan da közi uzaq, / Ata kiyik terisi, / Altın qoşqar müyizi. (Jüweri)* Boğum boğum, boğumlu, / Boğumdan da gözü uzak, / Ata geyik derisi, / Altın koçun boynuzu. (Darı)

864. *Jerden şığar taranıp, / Tum-tusına qaranıp, / Jigit ağası bolğanda, / Basına sälle oranıp. (Jüweri)* Yerden çıkar taranıp, / Etrafına bakınıp, / Genç ağası olunca, / Başına başlık sarınıp. (Darı)

865. *Jerden şığar jalanıp, / Tum-tusına qaranıp, / Orta jasqa kelgende, / Sälem berer oranıp. (Jüweri)* Yerden çıkar yalanıp, / Etrafına bakınıp, / Orta yaşa gelince, / Selam verir sarınıp. (Darı)

---

[82] Makbul, iyi ve yararlı görülen şeyleri insana benzetmek, bilmecelerde görülen bir durumdur (Alımov 1990: 18).

866. *Bir närse uzın boylı sällesi bar, / Qoynında qundaqlanğan balası bar, / Aytayın bunıñ mänin sorasañız, / Aq arıw uyqlap jatqan anası bar. (Qamıs)* Bir şeydir, uzun boylu, şapkası var, / Koynunda kundaklanmış yavrusu var, / Diyeyim bunun manasını sorarsanız, / Ak güzel, uyuklayıp yatan anası var. (Kamış)

867. *Jer astınan tek şığar, / Eki qulağı tik şığar. (Mäkke)* Yer altından tek çıkar, / İki kulağı dik çıkar. (Mäkke)[83]

868. *Bala-bala, balalar, / Bala boylı salalar, / Tuyağınan suw işip, / Müyizinen balalar. (Mäkke)* Yavru yavru, yavrular, / Yavru boylu dereler (çukurlar), / Toynağından (Ayağından) su içip, / Boynuzundan yavrular (çoğalır). (Mäkke) **TT.** Ey, yurtlar yurtlar, Yusuf'u yiyen yurtlar, Bacağından su içer, Boynuzundan yumurtlar. (Buğday) (Başgöz 1993: 106, bilmece no.: 123.13c)

869. *Jerden şığar saylanıp, / Beline qılış baylanıp. (Mäkke)* Yerden çıkar hazırlanıp, / Beline kılıç kuşanıp. (Mäkke)

870. *Mınaw nege muñayadı, / Bası nege qıysayadı, / Dögeregi bozarıp, / Közi nege qızaradı. (Tarı)* Bu niye bunalır, / Başı niye eğrilir, / Etrafı bozarıp, / Gözü niye kızarır. (Darı)

871. *Alasa terekte alasa uya, / Uya sayın bir jumırtqa. (Tarı)* Alçak (boyu kısa) ağaçta alçak yuva, / Her yuvada bir yumurta. (Darı)

872. *Tuyağın jerge tıqqan, / Basınan mayı şıqqan. (Kendir)* Toynağını (ayağını) yere tıkmış, / Başından yağı çıkmış. (Kendir)

873. *Atası balasın jükleydi, / Balası atasın jükleydi, / Soysañ qanı joq, / Şöjesiniñ sanı joq. (Qawın)* Babası, yavrusuna görev verir, / Yavrusu, babasına görev verir, / Soysan kanı yok, / Yavrusunun (çekirdeklerinin) sayısı yok. (Kavun)

874. *Balasının işinde, / Anası jatır. (Qawın)* Yavrusunun içinde, / Anası yatar. (Kavun)

875. *Körseñ köziñdi tındıradı, / Jesen miyriñdi qandıradı. (Qawın)* Görsen gözünü dinlendirir (doyurur), / Yesen isteğini kandırır. (Kavun)

876. *Duzsız pisken as kördim, / Domalanğan tas kördim. (Qawın)* Tuzsuz pişen aş gördüm, / Yuvarlanan taş gördüm. (Kavun)

877. *Bir üydiñ işinde üş körpeşe jıyılı tur, / Esigi de joq, tesigi de joq, / Qonaq kelse aşılar. (Qawın)* Bir evin içinde üç yorgan yığılı, / Kapısı da yok, deliği de yok, / Misafir gelse açılır. (Kavun)

---

83 *mäkke:* Bir mısır türü.

878. *Äkesi jasına jetpey-aq, / Balası bazarğa baradı. (Qawın)* Babası bir yaşına gelmeden, / Yavrusu pazara varır. (Kavun) **TT.** Sular hara hara gider, Meyit mezara gider, Anası toprakta yatar, Oğul mezata gider. (Kavun) (Başgöz 1993: 324, bilmece no.: 469.16)

879. *Sawısqan ala boladı, / Şiyrin-şeker jemiske, / İşi tolğan boladı. (Qawın)* Saksağan kuşu ala olur, / Şirin tatlı yemişe (meyveye), / İçi dolu olur. (Kavun)

880. *Bir köylegim bar şım keste, / Onı körgen häweste, / Jası jigirma beste. (Qawın)* Bir gömleğim var çok nakışlı, / Onu gören heveste, / Yaşı yirmi beşte. (Kavun)

881. *Aytayın men jumbaq seresinen, / Bes qala menen Türkistannıñ arasınan, / Qudiretin täbiyattın körmeyseñ be, / Äkesi tuwar eken balasınan. (Qawın tuqım)* Diyeyim ben bilmece iyisinden, / Beş kale ile Türkistan'ın arasından, / Kudretini tabiattan görmez misin, / Babası doğar imiş yavrusundan. (Kavun çekirdeği)

882. *Jerden şığar saylanıp, / Alpıs bes kün tolğanda, / Aldıña keler tawlanıp. (Qıyar)* Yerden çıkar hazırlanıp, / Altmış beş gün dolunca, / Önüne gelir bükülüp. (Hıyar, salatalık)

883. *Şığarında eki qulaq, / Üş aydan soñ bir quşaq. (Ğarbız)* Çıkarken iki kulak, / Üç ay sonra bir kucak. (Karpuz)

884. *Kök ögizim köginde jatıp semiredi. (Ğarbız)* Gök öküzüm, kökünde yatıp semirir. (Karpuz)

885. *Kişkene ğana tandırşa, / İşi tolı şörekşe. (Ğarbız)* Küçücük bir tandır, / İçi dolu çörek. (Karpuz)

886. *Özi semiz moynı joq, / Terisi qalın tügi joq. (Ğarbız)* Kendisi semiz, boynu yok, / Derisi kalın, tüyü (kılı) yok. (Karpuz)

887. *Esigi joq, äynegi joq, / İşi tolğan bala. (Ğarbız)* Kapısı yok, penceresi yok, / İçi dolu yavru. (Karpuz)

888. *Özi semiz, tüksiz egiz, / Dämin tatıp jep köriñiz. (Ğarbız)* Kendi semiz, tüysüz ikiz, / Tadına bakıp yiyip görünüz. (Karpuz)

889. *Balam-balam, baldaydı, / Balıq suwı qaynaydı, / Ömirinşe jalınsa da, / Ölemen dep zarlaydı. (Ğarbız)* "Balam balam, baldaydı"[84], / Balık suyu kaynar, / Ömrünce yalvarsa da, / Ölüyorum diye ağlar. (Karpuz)

---

[84] Halk ağzında söylenen bir tekerlemenin başlangıç cümlesi. Tekerlemelerde her zaman anlam aranması da gerekmez.

890. *Uzın-uzın äwliye, / Onnan da uzın äwliye, / Torañğıldıñ tübinde, / Toñqayıp jatqan äwliye. (Asqabaq)* Uzun uzun mezar, / Ondan da uzun mezar, / "Torangıl" ağacının dibinde, / Kıvrılıp yatan mezar. (Aş kabağı / kabak)

891. *Päleginen tuwdırğan, / Alqımınan buwdırğan. (Suwqabaq)* Yaprağından doğuran, / Boğazından boğduran. (Su kabağı)

892. *Aspanğa qarap awzın aşqan, / Tömenge qarap suwın şaşqan. (Suwqabaq)* Gökyüzüne doğru ağzını açan, / Aşağıya (yere) doğru suyunu saçan. (Su kabağı)

893. *Özi dännen tuwğan, / Moynın qısıp buwğan. (Suwqabaq)* Kendi tohumdan doğar, / Boynunu kısıp boğar. (Su kabağı)

894. *Kişkene ğana boyı bar, / Qabat-qabat tonı bar. (Piyaz)* Küçücük boyu var, / Kat kat elbisesi var. (Soğan) **TT.** Bir gelinim var, Dokuz don giyer. (Soğan) (Başgöz 1993: 509, bilmece no.: 735.24)

895. *Jer astında postınlı şeşem. (Piyaz)* Yer altında postlu annem. (Soğan)

896. *Özi jer astında turadı, / Saqalı sırtqa şığıp turadı. (Piyaz)* Kendi yer altında durur, / Sakalı dışa çıkıp durur. (Soğan) **TT.** Yer altında sakallı dede. (Soğan) (Başgöz 1993: 505, bilmece no.: 735.2)

897. *Päp-päkize boyı bar, / Pärşe-pärşe tonı bar. (Piyaz)* Endamlı boyu var, / Parça parça donu (giysisi) var. (Soğan)

898. *Jazda inge tığılıp, / Jatırğan qızıl tülkini, / Quyrığınan suwırıp, / Äkeldi ağam bir küni. (Geşir)* Yazın inine (yuvasına) tıkılıp, / Yatar kızıl tilki, / Kuyruğundan çekerek, / Getirdi ağam bir gün. (Havuç)

899. *Jer astında qatara qazıq. (Geşir)* Yer altında sıra sıra kazık. (Havuç) **TT. 1.** Yer altında demir kazık. (Havuç) (Başgöz 1993: 255, bilmece no.: 378.7e), **2.** Yer altında kırmızı minare. (Havuç) (Başgöz 1993: 255, bilmece no.: 378.3)

900. *Qıp-qızıl qız jer astında, / Şaşbawları jer üstinde. (Geşir)* Kıpkızıl kız yer altında, / Saç bağı yer üstünde. (Havuç) **TT.** Kürt kızı içeride, Saçlığı dışarıda. (Başgöz 1993: 255, bilmece no.: 378.1)

901. *Kişkene ğana boyı bar, / Qırmızıdan tonı bar. (Burış)* Küçücük boyu var, / Kırmızı giysisi var. (Biber)

902. *Sopayğan ğana boyı bar, / Qızıl maqpal tonı bar. (Burış)* Uzayıp duran boyu var, / Kızıl kadife elbisesi var. (Biber)

903. *Biz-biz, biz edik, / Biz bir talay qız edik, / Bizlerdi bizip ketti, / Bir jipke dizip ketti. (Burış)* Biz biz, biz idik, / Biz bir grup kız idik, / Bizleri bizleyip (iğneleyip) gitti, / Bir ipe dizip gitti. (Biber)

904. *Ol ne närse qanğa megzer, qanı joq, / Tula boyın qan alıp tur, janı joq, / Häm onıñ juptı joldası joq, / Köterip jürgen balasınıñ sanı joq. (Burış)* O nedir ki kana benzer, kanı yok, / Tüm vücudu kan olmuştur, canı yok, / Hem onun eşi yoldaşı yok, / Taşıdığı yavrusunun sayısı yok. (Biber)

905. *Altın qorada as kördim. (Ayğabağar)* Altın ağılda aş gördüm. (Günebakan, ayçiçeği)

906. *Künniñ nurın süyemen, / Künge basımdı iyemen. (Ayğabağar)* Güneş ışığını severim, / Güneşe başımı eğerim. (Günebakan, ayçiçeği)

907. *Bir ılağım alabas, / Jän-jağına qaramas. (Ayğabağar)* Bir oğlağım alabaş, / Etrafına bakamaz. (Günebakan, ayçiçeği)

908. *Ul tuwıp qız bolar. (Gül)* Erkek doğup, kız olur. (Çiçek, gül)

909. *Duzsız pisken, / Qaynamay tüsken. (Miywe)* Tuzsuz pişen, / Kaynamadan düşen. (Meyve)

910. *Qısta mazar, / Jazda bazar. (Jüzim)* Kışın mezar(lık), / Yazın pazar. (Üzüm)[85]

911. *Bir anadan jüz bala, / Öz isine märdana, / Jüzi birdey boz bala. (Jüzim)* Bir anadan yüz yavru, / Kendi işinde sağlam (korkusuz), / Yüzü de aynı boz yavru. (Üzüm)

912. *Atası üş jasında, / Balası bazarğa baradı. (Jüzim)* Babası üç yaşında, / Yavrusu pazara varır. (Üzüm)

913. *Häm qızıl, häm tatlı, / Tatqan jandı tañırqattı. (Alma)* Hem kırmızı hem tatlı, / Tadan canı şaşırttı. (Elma)

914. *Kişkene ğana zerenşe, / İşi tolı mıyıqşa. (Änar)* Küçücük bir kap, / İçi dolu küçük çivi. (Nar) **TT.** Ufacık sandık, İçi dolu boncuk. (Nar) (Başgöz 1993: 431, bilmece no.: 626.17)

915. *Jipek yañlı japırağı, / Sallanadı putağı, / Özi şınjırlı tükli, / Mazası paldan tatlı. (Şabdal)* İpek gibi yaprağı, / Sallanır dal budağı, / Kendi zincirli tüylü, / Tadı da baldan tatlı. (Şeftali) **TT.** Dal ucunda tülü tombalak. (Şeftali) (Başgöz 1993: 520, bilmece no.: 761.2)

---

[85] Soğuk yerlerdeki üzüm ekilen bölgelerde üzümün donmaması için kışın üzümler gömülür, yazın alınır. Gömülen üzümler, tümsek bir mezarı andırır (Alımov 1990: 23).

916. *Azar-azarğa ketti, / Äkesi üş jasında, / Balası bazarğa ketti. (Erik)* "Azar azara gitti"[86], / Babası üç yaşında, / Yavrusu pazara gitti. (Erik)

917. *Jerden, suwdan när alıp, / Tez waqıtta er jeter. / Atası üş jasında, / Balası bazarğa keter. (Erik)* Yerden, sudan gıda alıp, / Tez vakitte olgunlaşır. / Babası üç yaşında, / Yavrusu pazara gider. (Erik)

918. *Ülken qara üy, / Ülken qara üydiñ işinde, / Kişkene qara üy, / Kişkene qara üydin işinde, / Mähärrem biy. (Erik, şañğalaq, möjene)* Büyük kara ev (çadır), / Büyük kara evin içinde, / Küçük kara ev, / Küçük kara evin içinde, / Muharrem Bey. (Erik, erik çekirdeği/tohumu ve onun içi)

919. *Aynalası şarday, / Tüsi qanday, / Dämi palday. (Şiye)* Etrafı yuvarlak, / Rengi kan gibi, / Tadı bal gibi. (Vişne)

920. *Äkesi äreñ güreñ, / Anası jayma şuwaq, / Balası batır, / Bardan qızı qızıl dürdana. (Şiye)* Babası sarı konur, / Anası açık renkli, / Yavrusu bahadır, / "Bardan"[87] kızı kızıl dürdane (inci tanesi). (Vişne)

921. *İyrek-iyrek äkesi bar, / Jelbiregen şeşesi bar, / Tatlıbiyke degen qızı bar. (Şiye)* Eğri eğri babası var, / Sallanıp duran annesi var, / Tatlıbiyke denen kızı var. (Vişne)[88]

922. *Sırtı qızıl, işi aq, / Arasında bir tayaq. (Jiyde)* Dışı kızıl, içi ak, / Arasında bir dayak. (İğde) **TT. 1.** Üstü kırmızı eti beyaz, kemiği kara bilmem nedir. (İğde) (Başgöz 1993: 272, bilmece no.: 403.15b), **2.** Bir evim var, dışı kırmızı, ortası beyaz, içi ağaç. (İğde) (Başgöz 1993: 272, bilmece no.: 403.15e)

923. *Bir şähärden un aldım, / Qızıl qapqa qapladım, / İylesem unım nan bolmadı, / Jurt maqtawsız maqtawlı, / Bir jumbağım bar edi, / Sağan aytalmay jürgen saqlawlı. (Jiyde)* Bir şehirden un aldım, / Kızıl kapla kapladım, / Yoğursam unum ekmek olmadı, / Halk övgüsüz övgülü, / Bir bilmecem var idi, / Sana diyemeden saklı. (İğde)[89]

924. *Qıs bolsa kökirek kerip jalğız turğan, / Jaz bolsa qus bazarı sonda bolğan, / Qıstıñ küni jalañaş, jazda lipas, / Jayılıp älwan türli sänge*

---

86 "Azar-azar", üçüncü mısraya kafiye oluşturmak için söylenmiştir.

87 "Bardan", şahıs ismi olarak kullanılmaktadır.

88 Bu bilmecenin "iğde" şeklinde bir cevabı da olmalı. Çünkü Alımov, bilmeceyle ilgili şunları söyler: "(İğde), bir aile gibi anlatılmış… Yani gayretli yaşlı adam ile güçsüz düşmüş ana ve akıllı güzel kız motifleriyle iğde, tam olarak ifade edilmeye çalışılmıştır." (Alımov 1990: 24-25)

89 Ustaca benzetmeler ve güzel ifadelerle "saklı" olanın ortaya çıkarıldığı bilmecelerde, bilmeceyi yaratan kişinin kendisini övmesi, satırlara yansımaktadır (Alımov 1990: 24).

tolğan. (Terek) Kış olunca göğüs gerip tek başına duran, / Yaz olunca kuş pazarı onda olan, / Kış günü çıplak, yazın giysili, / Serpilip elvan türlü güzellikle dolan. (Ağaç, kavak ağacı)

925. *Topıraqqa tutasqan, / Üy aldına jarasqan. (Terek)* Toprağa tutunur, / Ev önüne yaraşır. (Ağaç, kavak ağacı)

926. *Jazda kiyinedi, / Qısta şeşinedi. (Terek)* Yazın giyinir, / Kışın soyunur. (Ağaç, kavak ağacı) **TT.** Yazın giyinir, Kışın soyunur, Meyvesini el alır, Yaprağını yel alır. (Ağaç -kavak-) (Başgöz 1993: 38, bilmece no.: 7.5)

927. *Asan ağa tikke turdı, / Balaları qol şappatladı. (Terek)* Asan ağa dimdik durdu, / Yavruları alkışladı. (Ağaç, kavak ağacı)

928. *Jap boyında pär tösek. (Maysa şöp)* Kanal (ark) boyunda kuş tüyü döşek. (Maysa otu)[90]

929. *Uzın terek, işi gewek. (Qamıs)* Uzun ağaç, içi kovuk (boş). (Kamış)

930. *Öz elimde er edim, / Tülki tumaq beg edim, / Quşaqqa qıyıldım tüstim. / Otız eki duzaqqa tüstim. (Qamıs)* Öz yurdumda er idim, / Tilki kalpaklı bey idim, / Kucağa kıyıldım düştüm, / Otuz iki tuzağa düştüm. (Kamış)

931. *Törebaydıñ tört qızı, / Kölge barıp qıyıldı. (Qamıs)* Törebay'ın dört kızı, / Göle varıp kıyıldı. (Kamış)

932. *Tawda ıñıldar, / Suwda zıqıldar. (Qamıs)* Dağda inler, / Suda sallanır (ses çıkarır). (Kamış)

933. *Jasımızda jay edik, / Jiyren saqallı bay edik, / Qısıldıq, qıspaqqa tüstik. (Qamıs)* Gençliğimizde rahattık, / Kızıl sakallı bey idik, / Kısıldık, sıkıntıya düştük. (Kamış)

934. *Elimde jek edim, / Sarı saqallı bek edim, / Qısıldım qıspaqqa tüstim, / Otız eki-duzaqqa tüstim. (Qamıstıñ baslawı şiy bolıwı)* Yurdumda tek idim, / Sarı sakallı bey idim, / Kısıldım, zorluğa düştüm, / Otuz iki tuzağa düştüm. (Kamışın kökü, kamış oluşu)

935. *Üy artında nar terek, / Gürespege adam kerek. (Güdili pişen)* Ev ardında koca ağaç, / Güreşmeye adam gerek. (Yığılı kamış, kesilmiş kamış yığını)

936. *İşi qızıl, sırtı jasıl lalazar, / Şaqasında bülbül quslar sayrasar. (Qaramıq)* İçi kızıl, dışı yeşil lalezar, / Dalında bülbül, kuşlar ötüşür. (Karamık bitkisi)

---

90 *maysa:* Baharda çıkan kısa boylu bir ot.

937. *Tamırı bar, şaqası joq, / Qalpağı bar, güli joq, / Miywesi bar, däni joq, / Duzlap quwırıp jeydi. / Atın bunıñ ne deydi. (Zamarrıq)* Kökü var, dalı yok, / Kalpağı var, çiçeği yok, / Meyvesi var, tanesi yok, / Tuzlanıp kavrulup yenir, / Adına bunun ne denir. (Mantar) **TT.** Kökü var, saçağı yok; dalı var, budağı yok. (Mantar) (Başgöz 1993: 401, bilmece no.: 588.8)

938. *Tübi bir, şaqası mıñ, / Şaqırsañ tawdan asar. (Sañıraw qulaq)* Kökü bir, dalı bin, / Çağırsan dağdan aşar. (Sağır kulak denen bir mantar türü) **TT.** Bir direkli, bin yelekli (Mantar) (Başgöz 1993: 401, bilmece no.: 588.5)

939. *Tawlı jerde ösedi, / Jılda güllep pisedi, / Jaqınlap ketken adamlar, / Körmese de iyisinen sezedi. (Juwsan)* Dağlı yerde büyür, / Yılda çiçeklenip pişer (olgunlaşır), / Yakınına giden adamlar, / Görmese de kokusundan anlar. (Pelin)

940. *Alıstan qarasañ tawday, / Qasına kelseñ jawday. (Şeñgel)* Uzaktan baksan dağ gibi, / Yanına gelsen düşman gibi. (Dikenli çalı)

941. *Köşerimdi jel bilsin, / Qonarımdı say bilsin. (Qañbaq)* Göçtüğümü yel bilsin, / Konduğumu ova bilsin. (Devekarnı otu)

942. *Qara sıyırım qarap tur, / Qızıl sıyırım jalap tur. (Qazan, ot)* Kara sığırım bakıp durur, / Kızıl sığırım yalayıp durur. (Kazan, ateş) **TT.** Siyah ineğin altında kırmızı dana. (Kazan, Ateş) (Çelebioğlu vd. 1979: 281, bilmece no.: 4126)

943. *Qara biyem qalt etti, / Qabırğası jalt etti. (Qazan, ot)* Kara kısrağım "kalt" etti, / Kaburgası "jalt"[91] etti. (Kazan, ateş)

944. *Qara ögizdi qızıl ögiz jalaydı. (Qazan, ot)* Kara öküzü kızıl öküz yalar. (Kazan, ateş)

945. *Qaraşa biy atlansa, / Bala-şağa quwanar. (Qazan)* Karaca bey atlansa (ata binse), / Çoluk çocuk sevinir. (Kazan)

946. *Özi birew, qulağı törtew. (Qazan)* Kendisi bir, kulağı dört. (Kazan) **TT. 1.** Ocak başında kara öküz. (Kazan) (Başgöz 1993: 327, bilmece no.: 476.8), **2.** Karanlık yerde kadı oturur, kulaklarını sallar oturur. (Kazan) (Başgöz 1993: 326, bilmece no.: 476.7a)

947. *Qarañğı üyde kersen jatır. (Qazan)* Karanlık evde büyük kap durur. (Kazan)

---

[91] *qalt* ve *jalt* yansıma sözlerdir; ilgili nesnenin (varlığın) özelliğine göre sesin (kalın, ince vb.) birdenbire çıktığını ifade etmede kullanılır. Burada da kazan ve ateşin çıkardığı sesler taklit edilmiştir.

948. *Qarabay ağam attan tüsti, / Balaları juwırıp keldi. (Qazan-tabaq)* Karabay ağam attan indi, / Yavruları koşup geldi. (Kazan-tabak)

949. *Häkke üyde otır, / Quyrığı zıyat tur. (Qazan, şömiş)* Alakarga evde durur, / Kuyruğu fazla durur. (Kazan-çömçe)

950. *Men bir jumbaq aytayın tabasañ ba, / Tappasañ tamaşağa qalasañ ba? / Däryanıñ ortasında bir qus otır, / Quyrığı däryanıñ jağasında. (Kersen, şömiş)* Ben bir bilmece desem bulur musun, / Bulmazsan eğlencelik olur musun? / Irmağın ortasında bir kuş durur, / Kuyruğu ırmağın yakasında. (İri kap, çömçe)

951. *Jılqınıñ jol bermeydi qara kögi, / Üyinde qaraqalpaqtıñ üş qızı bar, / Murnına ötkerilgen ärebegi. (Temir oşaq)* Yılkının yol vermez kara bozu, / Evinde Karakalpak'ın üç kızı var, / Burnuna geçirilmiş hızması. (Demir ocak)

952. *Keregeniñ basında, / Ğalı qorjın. (Tutqış)* Çadırın başında, / Halı(dan) heybe. (Tutacak)

953. *Eki bası judırıqtay, / Ortası qıltırıqtay. (Tutqış)* İki başı yumruk kadar, / Ortası kıl kadar. (Tutacak, tutak)

954. *Jumbağımnıñ jüzi qara, / Tappağannıñ beti qara. (Kösew)* Bilmecemin yüzü kara, / Bulmayanın yüzü kara. (Köseği "ucu yanmış odun")

955. *Arqaña mindim qan boldım, / Qapığa keldim qul boldım, / Otqa jandım kül boldım. (Otın)* Sırtına bindim, han oldum, / Kapıya geldim kul oldum, / Ateşte yandım kül oldum. (Odun)

956. *Qara qoyım suwğa ketti, / Quyrığı şubalañ etti. (Şäñgil qabaq)* Kara koyunum suya gitti, / Kuyruğunu uzun etti. (Su kabağından yapılan kap)

957. *Kişkene ğana meşel, / Süñgip barıp suw işer. (Qasıq)* Küçücük bir âciz (yürüyemeyen) / Uzanıp varıp su içer. (Kaşık)

958. *Häkke uyada, / Quyrığı qıyada. (Samar, qasıq)* Alakarga uykuda, / Kuyruğu kenarda. (Tabak, kaşık) **TT. 1.** Saksağan yuvada, kuyruğu ovada (Kaşık) (Başgöz 1993: 317, bilmece no.: 463.1) **2.** Bir dam tavuğum var, Kuyruğu dışarda. (Kaşık) (Başgöz 1993: 317, bilmece no.: 463.2)

959. *Qarnı ülken ğarğa boylı qara kempir, / Qoyıppan joyılsa eger, / Bes kisini oğan kepil. / Et penen nan jemeydi, / Suw işedi, özi sonday kesir. (Quman)* Karnı büyük karga boylu kara ihtiyar, / Koymuşum kaybolsa eğer, / Beş kişiyi ona kefil. / Et ile ekmek yemez, / Su içer, kendisi o kadar inatçı. (Güğüm)

960. *Ot basında qara kempir, / Törkini orıs, özi jesir, / Süt işpeydi, suw işedi, / Özi sonıñday kesir. (Quman)* Ateş başında kara ihtiyar, / Geldiği yer Rus, kendisi esir (dul), / Süt içmez, su içer, / Kendisi o kadar inatçı. (Güğüm)

961. *Adam joq, üy bar. (Quman)* Adam yok, ev var. (Güğüm)

962. *Ot basında ompayğan, / Kökirigi tompayğan. (Quman)* Ateş başında kurulmuş, / Göğsü dolup şişmiş. (Güğüm)

963. *Ot basında täwkeşik. (Quman)* Ateş başında "täwke"cik..[92] (Güğüm)

964. *Ot basında otırğan qarnı juwan qara kempir, / May bersem de jemeydi, et bersem de jemeydi, / Suwdan böten qöregi joq sonday kesir, / Bir jaqqa bası awıp ketpesin dep, / Sırtınan bes kisini qoydım kepil. (Quman)* Ateş başında oturan karnı geniş kara ihtiyar, / Yağ versem de yemez, et versem de yemez, / Sudan başka yediği yok, öyle inatçı, / Bir tarafa başı eğilip gitmesin diye, / Dışarıdan beş kişiyi koydum kefil. (Güğüm)

965. *Qarnı ülken, ğarğa boylı qara kempir, / Kempirdiñ özi jesir, törkini orıs, / Kempirdiñ jesirliginen bardı qäwpim, / Sırtınan bes kisini qoydım kepil. (Quman)* Karnı büyük, karga boylu kara ihtiyar, / İhtiyarın kendisi dul, geldiği yer Rusya, / İhtiyarın dulluğundan vardı korkum, / Dışarıdan beş kişiyi koydum kefil. (Güğüm)

966. *Astı jez, üsti gümbez, / Bir adamğa pütin zattı, / Onı soqqan muqıyatlap, / Xiywadağı azamattı. (Quman)* Altı bakır, üstü kümbet, / Bir adama gerekli şey, / Onu yapan sağlamca, / Hive'deki saygın adam. (Güğüm)

967. *Altın tabaq, gümis tabaq, / Qara ingen, aq bota, / Azan menen keledi, / Anası menen birge oynap. (Şaynek-kese)* Altın tabak, gümüş tabak, / Kara deve, ak yavrusu, / Sabahleyin gelir, / Anasıyla birlikte oynayarak. (Çaydanlık-kâse)

968. *Anaları tekşeden tüsse, / Balaları juwırıp keledi. (Şaynek-kese)* Anaları raftan inse, / Yavruları koşup gelir. (Çaydanlık-kâse)

969. *Kişkene ğana aq tana, / Müyizim bar dep maqtana. (Şaynek)* Küçücük bir ak dana, / Boynuzum var diye övüne. (Çaydanlık)

970. *Kişkene ulı bar, / Kirgen-şıqqan süyedi. (Kese)* Küçücük oğlu var, / Giren çıkan sever. (Kâse/bardak)

971. *Taq-taq etedi, / Teñindey jerdi aladı. (Kese)* Tak tak eder, / Dengi (cüssesi) kadar yer alır. (Kâse/bardak)

---

92 *täwke:* Küçük tay; aşık kemiğinin "alşı"sına (çukur tarafına) göre karşısı, tümsek tarafı.

972. *Astı jez, üsti gümbez, / Bir adamğa pütin, / Eki adamğa az, / Onı soqqan xiywalı saz. (Dümşe)* Altı bakır, üstü kümbet, / Bir adama yeter, / İki adama az, / Onu yapan Hiveli usta. (Su kaynatmaya yarayan metal kap)

973. *Birewge pütin, / Ekewge jartı. (Dümşe)* Birine yeter, / İkinciye yarım. (Su kaynatmaya yarayan metal kap)

974. *Özek emes, say emes, / Suw ağadı jılğadan, / Öz-özinen turadı, / Zorıqqan attay harığan. (Samovar)* Dere değil, çay değil, / Su akar küçük akarsudan, / Kendi kendine durur, / Zorlanan at gibi yorulan. (Semaver)

975. *İşine qarasañ kömirden qara, / Sırtına qarasañ altınnan sarı. (Samovar)* İçine bakarsan kömürden kara, / Dışına bakarsan altından sarı. (Semaver)

976. *Kördim bir käramat rasında. / Qalpağı bar basında, / Ullı-kişi jıyılsa, / Otırar eken jazılıp, / Aynalısıp qasında. (Samovar)* Gördüm bir acayip şey gerçekten, / Kalpağı var başında, / Büyük küçük toplansa, / Otururmuş yayılıp, / Çevrelenip yanında. (Semaver)

977. *Ot şığıp töbesinen neğıp otır, / Awzınan jıynağanı ağıp otır, / Qolında aşırqağan birew menen, / Tamızbay bir kelinşek qağıp otır. (Samovar)* Ateş çıkıp tepesinden ne yapıp durur, / Ağzından, topladığı akıp durur, / Elinde acıkan biri ile, / Damlatmadan, bir gelin vurup durur. (Semaver)

978. *Köriner anadaydan sarı bolıp, / Qaynaydı ot penen suw jarı bolıp, / Erte säske bolğanda suw işedi, / Kärwannıñ jez buwdağı narı bolıp. (Samovar)* Görünür uzaktan sarı olup, / Kaynar ateş ile su dostu olup, / Sabah güneş doğunca su içer, / Kervanın bakır desteli (yüklü) devesi olup. (Semaver)

979. *Özi sarı, özi gürildep tur, / Moynın burıp turğan sütli sıyır. (Samovar)* Kendisi sarı, guruldayıp durur, / Boynunu burup duran sütlü sığır. (Semaver)

980. *Bir zat bar sıpayını bağıp turğan, / Bası bar, ayağı joq, nağıp turğan, / Boyına işken ası taramaydı, / Awzınan qara qanı ağıp turğan. (Samovar)* Bir şey var sipahi gibi bakıp duran, / Başı var, ayağı yok, ne edip duran, / Vücudunda içtiği aş saçılmaz, / Ağzından kara kanı akıp duran. (Semaver)

981. *Sarı ağaştan sorayıp, / İşine jaqqan qalayım. / Ot penen suw bir jerde, / Tabılıp tur härdayım. (Samovar)* Sarı ağaçtan uzunca, / İçine sürülmüş kalayım, / Ateşle su bir yerde, / Bulunup durur her daim. (Semaver)

982. *Bir zat kördim atı duw, / İşi otta, sırtı suw. (Samovar)* Bir şey gördüm adı gürültü, / İçi ateşte dışı su. (Semaver) **TT.** Üstü açık, Altı açık, İçinde su ateş var. (Semaver) (Başgöz 1993: 493, bilmece no.: 717.3)

983. *Sarısı altınnan säre, / İşi kömirden qara. / Awzına kirip-şığadı, / Jarıq bas bala. (Samovar, äteşkür)* Sarısı altından sarı (üstün), / İçi kömürden kara, / Ağzına girip çıkar, / Parlak baş bala (çocuk). (Semaver)

984. *Alasa terekten qar juwar. (Elgezer)* Alçak ağaçtan kar yağar. (Elek) **TT.** Alçacık dağdan kar yağar. (Elek) (Başgöz 1993: 198, bilmece no.: 287.8)

985. *Kelin şekesinen qaqtı, / İşindegisi aqtı. (Elgezer)* Gelin, yanağından vurdu, / İçindeki aktı. (Elek)

986. *Taq-taq etedi, / Astınan kärwan ötedi. (Elgezer)* Tak tak eder, / Altından kervan geçer. (Elek)

987. *Kişkene ğana awan, / Astı tolı boran. (Elgezer)* Küçücük bir avare, / Altı dolu bora (rüzgâr). (Elek)

988. *Astı boran, üsti oşaq. (Elgezer)* Altı bora, üstü ocak. (Elek)

989. *Bir sawsaqta eki qulaq. (Qayşı)* Bir parmakta iki kulak. (Makas)

990. *Ämir bolıp hükim etseñ, / Wäzir bolıp bölip berer. (Qayşı)* Emredip hüküm versen, / Vezir olup kesiverir. (Makas)

991. *Qara tawıq qaqırlaydı, / Qanatları saqırlaydı. (Qayşı)* Kara tavuk ses çıkarır, / Kanatları takırdar. (Makas) **TT.** Kara katır yan yatır, bir ısırır, gene yatır. (Makas) (Başgöz 1993: 400, bilmece no.: 582.9)

992. *Şöpşegim şöpşek, / Altın ätkönşek, / Jeti qızdıñ alması, / Elege şekem kelinşek. (Quwırşaq)* Otum ot, / Altın salıncak, / Yedi kızın elması, / Şimdiye kadar gelincik. (Kukla bebek)

993. *Biziñ üyde bir kisi, / Awzında bar qırıq tisi. (Qorjın)* Bizim evde bir kişi, / Ağzında var kırk dişi. (Heybe)

994. *Qırıq qulağı bar, / Eki awzı bar. (Qorjın)* Kırk kulağı var, / İki ağzı var. (Heybe)

995. *Jılt-jılt etken bäzirgen, / Duyım jurttı ol gezgen. (Teñge)* Şıkır şıkır[93] eden bezirgân, / Bütün yurdu odur gezen. (Para / teneke para)

---

[93] "jılt-jılt" yansıması, bu bilmecede hem paranın parlamasını (yaltıramasını) hem de hızlı hareketi yani paranın elden ele dolaşmasını da hatırlatır.

996. *Kişkene ğana bezer, / Duyım jurttı gezer. (Teñge)* Küçücük bir avare, / Bütün yurdu gezer. (Para / teneke para) **TT.** Ufacık bir şeydir, Dünyayı gezer. (Para) (Başgöz 1993: 458, bilmece no.: 666.15c)

997. *Jılt-jılt etken qızarğan, / El arasın qıdırğan. (Tiyin)* Şıkır şıkır eden, kızaran, / Halk arasını dolaşan. (Kuruş para)

998. *Kişkene ğana mintas, / Tartıp ursañ sınbas. (Tiyin)* Küçücük eksik (kesik) taş, / Çekip vursan kırılmaz. (Kuruş para)

999. *Bir qısım qamıs, / Hämmege tanıs. (Pul)* Bir avuç kamış, / Herkesle tanış (herkesin bildiği). (Para/pul)

1000. *Attan biyik, iytten alasa. (Er)* Attan yüksek, itten alçak. (Eyer) **TT.** Attan yüksek, İtten alçak. ("Eğer") (Başgöz 1993: 194, bilmece no.: 279.2)

1001. *Uzın edi kestim, / Juwan edi jondım, / Quday bunday qılar ma, / Quyrıqqa qayım bolar ma. (Er)* Uzun idi kestim, / Kalın idi yonttum, / Hüda böyle yapar mı, / Kuyruğa uygun olur mu. (Eyer)

1002. *Teptim, terekke şıqtım, / Uştım, uşpaqqa şıqtım. (Erdiñ zäñgisi)* Teptim, ağaca çıktım, / Uçtum, cennete çıktım. (Eyerin üzengisi)

1003. *Teptim tawğa şıqtım. (Erdiñ zäñgisi)* Teptim, dağa çıktım. (Eyerin üzengisi)

1004. *Tap-tap, tap ettim, / Tam basına mindim. (Er, zäñgi)* Tap tap, tap ettim, / Dam başına çıktım. (Eyer, üzengi) **TT. 1.** Bastım demir kapıya, çıktım kanatlı yapıya. ("Eğer") (Başgöz 1993: 194, bilmece no.: 2791.c), **2.** Elim attım yapıya, Çıktım demir kapıya. ("Eğer") (Başgöz 1993: 194, bilmece no.: 2791)

1005. *Tamğa tayaq süyedim. (Zäñgi)* Dama dayak (direk) dayadım. (Üzengi)

1006. *Kişkene ğana boyı bar, / Här närse qılar oyı bar. (İyne)* Küçücük bir boyu var, / Her şeyi yapacak aklı var. (İğne)

1007. *Jılt etti jılğağa tüsti. (İyne)* "Jılt"[94] etti, dereye düştü. (İğne)

1008. *Hämmege ton tigedi, / Özi jalañaş. / Özi jiñişke, / Kekili uzın. (İyne)* Herkese giysi diker, / Kendi çıplak. / Kendi ince, / Kâkülü uzun. (İğne) **TT. 1.** Elemi (âlemi) bezer, kendisi çıplak gezer. (İğne) (Başgöz 1993: 274, bilmece no.: 404.14), **2.** Küçücük nışadır, dünyayı giydirir kuşadır (İğne) (Başgöz 1993: 274, bilmece no.: 404.15a)

1009. *Jılt-jılt etedi, / Juwırıp ötedi. (İyne)* "Jılt-jılt" eder, / Koşup gider. (İğne)

---

[94] *jılt; jılt-jılt:* Bir şeyin hızını, süratli oluşunu anlatan yansıma söz.

1010. *Kişkene ğana boyı bar, / Qulaş-qulaş şaşbawı bar. (İyne)* Küçücük bir boyu var, / Kulaç kulaç saç bağı var. (İğne)

1011. *Qıltanaqtay bir närse iyretilgen. / Moynında uzın şılbır süyretilgen. (İyne-sabaq)* İncecik bir şey, eğrilmiş, / Boynuna uzun yular geçirilmiş. (İğne-iplik)

1012. *Özi bir, bul dünyanıñ kişkenesi, / Öziniñ äpiwayı tüskenesi, / Tamam isti pitkergiş, / Jäne bar izinde süyretkişi. (İyne-sabaq)* Kendisi bu dünyanın küçücüğü, / Kendisinin mütevazı (normal) kamçısı, / Bütün işi bitiren, / Ve var peşinde sürükleneni. (İğne-iplik)

1013. *Miyttey baslı, mıñ közli. (Oymaq)* Küçücük başlı, bin gözlü. (Dikiş yüzüğü) **TT.** Bir ağzı var, Kırk gözü var. ("Yüksük") (Başgöz 1993: 590, bilmece no.: 863)

1014. *Kişkene ğana torğaydı, / Özi adamdı aldaydı. (Oymaq)* Küçücük turgay kuşu, / Adamı aldatır. (Dikiş yüzüğü)

1015. *Altı ayağı bar, / Taldan tayağı bar, / Arqasında quyrığı bar, / Turmıstıñ körsetken buyrığı bar. (Tärezi)* Altı ayağı var, / Ağaçtan dayağı var, / Arkasında kuyruğu var, / Hayatın gösterdiği buyruğu var. (Terazi) **TT.** Alttan ayağı var, Belinde kuyruğu var. (Terazi) (Başgöz 1993: 539, bilmece no.: 800.28)

1016. *Digirman-digirman tas kördim, / Şaqmaqtan tas kördim. (Şıra)* Değirmen değirmen taş gördüm, / Çakmaktan taş gördüm. (Meşale, mum)

1017. *Qumğan-qumğan, awzın jumğan, / Balıq mayın urtlağan / Jalğız közi qurtlağan. (Şıra)* Güğüm güğüm, ağzını yummuş, / Balık yağını yutmuş / Sadece (tek) gözü kurtlanmış[95]. (Meşale, mum)

1018. *Kündiz öli, tünde tiri. (Şıra)* Gündüz ölü, gece diri. (Meşale, mum)

1019. *Uzın quyrıq sawısqan, / Bir köldiñ suwın tawısqan. (Quyı, şelek)* Uzun kuyruklu saksağan, / Bir gölün suyunu tüketen. (Kuyu, kova)

1020. *Özi dännen tuwılğan, / Beli qısıp buwılğan, / Üy işinde sıpırıq, / Aldına tüsip juwırğan. (Sipse)* Kendi tohumdan doğmuş, / Beli sıkılıp boğulmuş, / Ev içinde süprüntü (pislikler), / Önüne düşüp koşturmuş. (Süpürge)

1021. *Belin buwar qıltıyıp, / Üyde turar tıltıyıp. (Sipse)* Belini boğar inceltip, / Evde durur sinirlenip. (Süpürge)

---

95 Yağ ile yanan meşalenin ağzı güğüme, fitili göze benzetilmiş.

1022. *Jalpaq betli batır, / Belin buwıp jatır. (Sipse)* Yayvan yüzlü yiğit, / Belini boğup yatar. (Süpürge)

1023. *Onda barıp onday boldım, / Munda kelip munday boldım, / Belin buwğan qulday boldım. (Sipse)* Oraya gidip onun gibi oldum, / Buraya gelip böyle oldum, / Belini boğan (bağlayan) kul gibi oldum. (Süpürge)

1024. *Qarañğı üyde beli baylı qul jatır. (Sipse)* Karanlık evde beli bağlı kul yatar. (Süpürge) **TT.** Kapı arkasında köle. (Süpürge) (Çelebioğlu vd. 1979: 279, bilmece no.: 4103)

1025. *Qabırğası barda, qanı joq. / Awzı bar da, janı joq. (Sebet)* Kaburgası var da kanı yok, / Ağzı var da canı yok. (Sepet)

1026. *İşi toq, köleñkesi joq. (Ura)* İçi tok, gölgesi yok. (Kiler, ambar)

1027. *Awzı aspanda, / İşi paspanda. (Ura)* Ağzı gökyüzünde, / İçi pislik içinde. (Kiler, ambar)

1028. *Qarañğı üyde qaban gürkireydi. (Digirman)* Karanlık evde domuz gürler. (Değirmen)

1029. *Arqasında awzı bar, / Tumsığında közi bar. (Digirman)* Arkasında ağzı var, / Gagasında gözü var. (Değirmen)

1030. *Güñgirlektiñ astında, / Közi qızıl iyt jatır. (Digirman)* Gök kubbenin (damın) altında, / Gözü kızıl it yatar. (Değirmen)

1031. *Üyge barsañ ırıldaydı, / Qaptalınan şañı zırıldaydı. (Digirman)* Eve varsan hırlar, / Yanlarından tozu fırlar. (Değirmen)

1032. *Qarañğı üyde jolbarıs, / Adam tiyse gürkirer. (Digirman)* Karanlık evde kaplan, / Adam dokunsa kükrer. (Değirmen)

1033. *Güñgirektiñ astında, / Közi qızıl iyt jatır, / Jaqınlasañ ırıldaydı. (Digirman)* Gök kubbenin (damın) altında, / Gözü kızıl it yatar, / Yakınlaşırsan hırlar. (Değirmen)

1034. *Arqasında awzı bar, / Ortasında mäni bar, / Jetik şayır bolsañ, / Usı gäpten xabar ber. (Digirman)* Arkasında ağzı var, / Ortasında özü var, / İyi şair isen, / Bu sözden haber ver. (Değirmen)

1035. *Güysep turğan tas kördim, / Suwsız pisken as kördim. (Digirman, qawın)* Geviş getiren taş gördüm, / Susuz pişen aş gördüm. (Değirmen, kavun)

1036. *Sırğawılday boyı bar, / Tostağan sıyar qoynı bar, / Töbesinde aydarı, / Alqımına baylanar. (Digirman-tartqış)* Sırık gibi boyu var, / Koca kap sığacak koynu var, / Tepesinde saçı, / Boynuna bağlanır. (Değirmeni elle döndüren sopa)

1037. *Qırda qayrayman kördim, / Suwda sulayman kördim, / Qaynap pisken tas kördim, / Duzsız pisken as kördim. (Qasqır, digirman, balıq, süt)* Kırda diş bileyen gördüm, / Suda uzanıp duran gördüm, / Kaynayıp pişen taş gördüm, / Tuzsuz pişen aş gördüm. (Kurt, değirmen, balık, süt) **TT.** Dağda daliman, Suda Süleyman, Tuzsuz pişen aş, Köpük kusan taş (Tavşan, Balık, Helva/Süt, Sabun)[96] (Başgöz 1993: 657, bilmece no.: 1056)

1038. *Äkesi awzın aştı, / Balası tewip qaştı. (Keli-kelsap)* Babası ağzını açtı, / Yavrusu tepip kaçtı. (Dibek - dibek sapı) **TT.** Anam yayılıp yatar, babam sallayıp sokar (Dibek) (Başgöz 1993: 172, bilmece no.: 247.5)

1039. *Jumbağımnıñ jubı joq, / Jupbiyke toqal üyde joq. (Keli-kelsap)* Bilmecemin teki (eşi) yok, / Jupbiyke kuma evde yok. (Dibek- dibek sapı)

1040. *Awzı bar da, tisi joq, / Onı urmağan kisi joq. (Keli-kelsap)* Ağzı var da dişi yok, / Ona vurmayan kişi yok. (Dibek - dibek sapı)

1041. *Awzı tolı älamat, / İşi qızıl bälamat, / Tünde bardım urlıqqa, / Alıp qayttım kün şığa. (Tandır)* Ağzı dolu alamet, / İçi kızıl bela dert, / Gece vardım hırsızlığa, / Alıp döndüm gün çıkarken. (Tandır) **TT.** Ağzı büyük alamet, Dibi kızıl kıyamet, Yaş vurdum kuru çıktı, Sallallahu Muhammet. (Tandır) (Çelebioğlu vd. 1979: 261, bilmece no.: 3579)

1042. *Üsti pütin, işi tütin. (Tandır)* Üstü bütün, içi tütün (duman). (Tandır)

1043. *Törde törtew otır töremen dep, / Esikte ekew otır qudaydıñ ne salğanın, / köremen dep. (Tördegi törtew - sandıqtıñ tört tuyağı, esiktegi ekew - bosağa-tabaldırıq)* "Tör"de (başköşede) dört kişi oturur "töre"yim (beyim) diye, / Kapıda iki kişi oturur Hüda'nın ne yaptığını, / Görürürüm diye. (Başköşedeki dört: sandığın dört ayağı, eşikteki iki: iki kanatlı kapı, eşik)

1044. *Ap etip alıstı, / Eki erni qabıstı. (Arşa)* Birdenbire, hızlıca, / İki dudağı kapandı. (Sandık)

1045. *Tört ayağı bar, / Töbelesedi jüredi. (Sandıq)* Dört ayağı var, / Kavga edip gider. (Sandık) **TT.** Dört ayaklı bir dayı, üstünde kabadayı (Sandık) (Başgöz 1993: 485, bilmece no.: 707.3a)

---

[96] Bu bilmecenin ilk iki mısrasının mitolojik dönemlerin kalıntısı olduğu görüşü dile getirilmiştir. Dağ ve suyun kutsallığı, dağ ve suyun efendisi olmayı ifade edebileceği belirtilmiştir. Tietze de bilmecede geçen Süleyman adının Yakut ve Moğolların *Solban* adını verdikleri bir kötülükler ruhunun adı olabileceğini belirtir (Tietze 1981: 87). Ayrıca konuyla ilgili geniş bilgi ve yorumlar için bk. Türkyılmaz 2007: 199 vd.

1046. *Arqası künge tiymegen, / Bawırı jerge tiymegen. (Sandıq)* Arkası güneşe değmeyen, / Bağrı yere değmeyen. (Sandık)

1047. *İşinde adam jatpaydı, / Suwğa salsa batpaydı, / İşine salğan zatlardı, / Aman-esen saqlaydı. (Sandıq)* İçinde adam yatmaz, / Suya salsan batmaz, / İçine koyduğun şeyleri, / Sağ salim saklar. (Sandık)

1048. *Aspannan asılğan, / Jerden qazılğan, / Taram-taram tamırdan, / Taxta bolıp jazılğan. (Qozaq)* Gökten (havada) asılan, / Yerden kazılan, / Taram Taram köklerden (iplerden) / Tahta olup yayılan. (Dokuma tezgâhı[97])

1049. *Qarañğı üyde qarnı jarıq qul jatır. (Qozaq)* Karanlık evde karnı yarık kul yatar. (Dokuma tezgâhı)

1050. *Astı şeten,[98] üsti şeten, / Ortasınan juwırıp ötken. (Qozaq-mäki)* Altı örgü kamış (çit), üstü örgü kamış (çit), / Ortasından geçip giden? (Dokuma tezgâhı - mekik)

1051. *Ekken-ekken, ekken jumbaq, / Eki etegin türgen jumbaq, / Qaqtıñ suwın işken jumbaq, / Qazalığa barğan jumbaq, / Adaydıñ qızı aytqan jumbaq, / Tabınnıñ qızı şeşken jumbaq. (Paxtanıñ toqılıp, böz bolıwı)* Eken eken, eken bilmece, / İki eteğini toplayan bilmece, / "Kak"ın[99] suyunu içen bilmece, / Ölümlüye giden bilmece, / Aday'ın kızının dediği bilmece, / Tabın'ın kızının bulduğu bilmece. (Pamuğun dokunup bez olması)

1052. *Jıl jıpırda jün jıpır, / İsley berseñ jarasar, / Eki jağın qayırıp, / Qağa berseñ jarasar. (Örmek)* Yıl da çok yün de çok, / Çalışırsan yaraşır, / İki tarafını büküp (düğümleyip), / Vuruversen yaraşır. (Dokuma tezgâhı)

1053. *Qosaqlap serpe berdim, / İzinen jorta berdim. (Örmek)* Yan yana getirip açıverdim, / Peşinden koşuverdim. (Dokuma tezgâhı)

1054. *Qulağı joq, murnı joq, / Bul qalay tas. / Oñ jağına alıp qamşısın, / Jolawşınıñ atınday jorğalap as. (Urşıq)* Kulağı yok, burnu yok, / Bu nasıl taş, / Sağına alıp kamçısını, / Yolcunun atı gibi koşturup aş. (Kirmen / yün, pamuk eğirmeye yarayan alet)

1055. *Aq küşigim juwıra-juwıra buwaz boldı. (Urşıq)* Ak eniğim koşa koşa, hamile oldu. (Kirmen / yün, pamuk eğirmeye yarayan alet)

---

97 *qozaq:* Yer (toprak) kazılarak yerleştirilen ve bez dokumaya yarayan alet.

98 *şeten:* Söğüt vb. ağaç dallarından yapılan yuvarlak sele, çit vb. şeyler.

99 *qaq:* Şiddetli yağmur sularından boş (kuru) yerin (toprağın) çukuruna toplanan su, çorak yerdeki küçük su, bataklık.

1056. *Şarşamas kempir kördim jalğız ayaq, / Awzına tislep alıptı jipten tayaq, / Jürgen sayın belbewin qabatlaydı, / Oğan bergen gözzallıqtı ayamayaq. (Urşıq)* Yorulmaz ihtiyar gördüm tek ayaklı, / Ağzına dişleyip almış ipten dayak, / Yürüdükçe (döndükçe) kuşağını katlar, / Ona verdiği güzelliği esirgemeden. (Kirmen / yün, pamuk eğirmeye yarayan alet)

1057. *Doğalay bas, / Qulağı joq, murnı joq, / Bul qalay bas, / Oñ jağına alıp qamşılap, / Jolawşınıñ atınday, / Jorğalay bas. (Urşıq)* Yumru (kulaksız, burunsuz) baş, / Kulağı yok, burnu yok, / Bu nasıl baş? / Sağ yanına alıp kamçılayıp, / Yolcunun atı gibi, / Koşturup bas (git). (Kirmen / yün, pamuk eğirmeye yarayan alet)

1058. *Men bir jumbaq aytayın tabasañ ba, / Aq qalanı aynalıp şabasañ ba? (İyik)* Ben bir bilmece desem bulur musun? / Ak kaleyi dolanıp koşturur musun? (Bir tür kirmen[100])

1059. *Kişkene ğana boyı bar, / Pırıldap aspanğa uşar, / Mamıqtan kiygen tonı bar, / Şalqayıp jürip suw işer. (Şığırşıq)* Küçücük boyu var, / Pır diye göğe uçar, / Pamuktan elbisesi var, / Kaykılarak yürüyüp su içer. (Çıkrık[101])

1060. *Tışqan jügin artına şaştı. (Şığırşıq)* Sıçan, yükünü arkasına saçtı. (Çıkrık)

1061. *Ayağı bardı bir qariy, / Jüzi bardı bir qariy, / Qarnınan burşaq şaşar, / Bul päriy, / Ot-jese de suw işpeydi, / Reñleri sap-sarıy. (Şığırşıq)* Ayağı vardı bir "karı",[102] / Yüzü vardı bir "karı", / Karnından burçak saçar, / Bu peri, / Ot yese de su içmez, / Renkleri sapsarı. (Çıkrık)

1062. *Qoşqar şaqlı, qoyan dawıslı, / Jegeni qaymağı, / Tuwğanı burşağı, / Mätkärim degen qurşañqı. (Şığırşıq)* Koç boynuzlu, tavşan sesli, / Yediği, kaymağı, / Doğurduğu, burçağı, / Metkerim adlı "qurşañqı".[103] (Çıkrık)

1063. *Aq tüyem şögip atır, / Qumalağın tögip atır. (Şığırşıq)* Ak devem çöküp durur, / Gübresini (dışkısını) döküp durur. (Çıkrık)

1064. *Zuw-zuw eter juwan qus, / Beli baylı jawan qus. (Şarıq)* "Zuv zuv" eder şişman kuş, / Beli bağlı civan (gelin) kuş. (Çark, kirmen)

---

100 *iyik:* Eski söz. Sert (kurumuş) "*jıngıl*" ağacından çatal şeklinde yapılan ve ip eğirmekte kullanılan bir tür kirmen.

101 *şığırşıq* (çıkrık), pamuğu çiğidinden ayırmaya yarayan alettir.

102 *qarı:* Elin ucuyla boyun arasındaki mesafe, kol mesafesi; ölçü birimi

103 *qurşañqı: ağız.* Kötü huylu insanlara verilen bir sıfat.

1065. *Güw-güw eter, / Qarnı toysa jumalap keter. (Şarıq-iyik)* “Güv güv” eder, / Karnı doysa yuvarlanıp gider. (Çark-kirmen)

1066. *Zuw-zuw zuwan quş, / Beli baylı hawan quş, / Ätteñ senin jürisiñ, / Uzınnan-uzaq jelisiñ. (Şarıq)* “Zuv zuv” eden kuş, / Beli bağlı havadaki kuş, / Vay senin yürüyüşüne, / Uzun uzak koşuşuna. (Çark)

1067. *Uzın joldıñ soqpağı, / Bılğarıdan toqpağı, / Ayday meken besewi, / Temirden eken kösewi. (Gübi, şelek, atlaw, piskek)* Uzun yolun sokağı, / Deridendir tokmağı, / Ay gibi mi ki beşi, / Demirdenmiş köseği. (Yayık, kova, ayran kabı, çömçe)

1068. *Bir närse bar teñkeygen, / Awzın aşıp añqayğan, / Añqayğandı sabap tur, / Bası ülken pañqayğan, / Qaptalında bar eken, / Onnan göre tar eken, / Parrıq bas penen ğırrıq bas, / Onı sabap tur eken. (Gübi, şelek, atlaw, piskek)* Bir şey var gözünü dört açan, / Ağzını açıp şaşıran, / Şaşırınca dövüp dur, / Başı büyük kibirli (övüngen), / Yanlarında var imiş, / Onun için dar imiş, / Kalkık baş ile yuvarlak baş, / Onu dövüp dururmuş. (Yayık, kova, ayran kabı, çömçe)

1069. *Özinin yarım qadaq salmağı bar, / Boyında jüzden aslam qarmağı bar, / Salğannan tiygen jerin julıp alar, / Söytse de adamzattan ğärezi bar. (Oraq)* Kendisinin yarım “kadak”[104] ağırlığı var, / Bedeninde yüzden fazla oltası var, / Saldığında değdiği yeri kesip alır / Öyle olsa da insana faydası var. (Orak)

1070. *Özi bükir, / Barlıq köldi bir özi tawısadı, / Kölden kelip, / Biytalap dem aladı. (Oraq)* Kendisi kambur (eğri), / Bütün gölü tek başına yok eder, / Gölden gelip, / Çalışmadan (izinsiz) dinlenir. (Orak)

1071. *Qara sıyırım qalt etti, / Qabırğası jalt etti. (Oraq-pişen)* Kara sığırım “kalt” etti (hareketlendi), / Kaburgası “hışır” etti (hışırdadı). (Orak-saz/kamış)

1072. *Aldın atlar, keyin şaynar. (Şalğı)* Önce atlar, sonra çiğner. (Tırpan)

1073. *Eki bekkem tisi bar, / Dım paydalı isi bar, / Usta isinde qollanar, / Bekkem tutıp qolğa alar. (Atawız)* İki sağlam dişi var, / Çok faydalı işi var, / Usta, işinde kullanır, / Sıkı tutup ele alır. (Kerpeten)

1074. *Jansız şabadı, / Janlı uradı. (Balta)* Cansız keser, / Canlı vurur. (Balta)

1075. *Qatarma-qatar, şınjırma qatar, / Jaz aylanar, qısta jatar. (Şığır)* Kat kat, zincir zincir, / Yazın döner, kışın yatar. (Kuyu çıkrığı, çıkrık)

---

[104] *qadaq*: Yaklaşık olarak dört yüz grama yakın ağırlık ölçüsü.

1076. *Qırıq gez oq, / Kegeyden sadaq, / Qırıq duwadaq, / Bir salmadan suw işedi. (Şığır)* Kırk arşın ok, / "Kegey"den[105] sadak, / Kırk toy kuşu, / Bir su arkından su içer. (Su çıkrığı, çıkrık)

1077. *Mıñ qoydı bir şıbıq penen aydadım. (Päki-şaş)* Bin koyunu bir çubukla sürdüm. (Ustura-saç)

1078. *Toqalaq terek basında, / Toqlı qoşqar oynaydı. (Bas-päki)* Boynuzsuz ağaç başında, / Toklu koç oynar. (Ustura-saç) **TT. 1.** Bir kötü toklum var; Tepenin bir bu yüzünü yalar, Bir öbür yüzünü. (Ustura) (Çelebioğlu vd. 1979: 314, bilmece no.: 4747), **2.** Sarp yerde teke otlar. (Ustura). (Çelebioğlu vd. 1979: 315, bilmece no.: 4753)

1079. *Kelte babam, / Tam basınan otın taslaydı. (Päki)* Kısa babam, / Dam başından ot atar. (Ustura)

1080. *Ana awıldıñ buwrası, / Mına awıldıñ buwrası, / Jelbireydi şuwdası. (Päki)* O köyün buğrası (erkek devesi), / Bu köyün buğrası, / Uçuşup durur tüyleri. (Ustura)

1081. *Törde pışıq jatır, / Quyrığın qısıp jatır. (Päki)* Başköşede kedi yatar, / Kuyruğunu kıstırıp yatar. (Ustura)

1082. *Arman otır läyli apa, / Berman otır läyli apa, / Säwlesi bar gümisten, / Jaynap otır läyli apa. (Ayna)* Öteye oturur Leyla abla, / Beriye oturur Leyla abla, / Işığı var gümüşten, / Parlar (sevinip) durur Leyla abla. (Ayna) **TT.** Tap nedir tapış nedir, Tap üstünde gümüş nedir, Ne yerdedir ne göktedir, Cümle âlem içindedir. (Ayna) (Başgöz 1993: 67, bilmece no.: 59.12)

1083. *Arman otır läylä-pa, / Berman otır läylä-pa, / Köleñkesi gümisten, / Külip otır läylä-pa. (Ayna)* Oraya oturur Leyla abla, / Buraya oturur Leyla abla, / Gölgesi gümüşten, / Gülüp durur Leyla abla. (Ayna)

1084. *Anaw üydiñ buwdası, / Mınaw üydiñ buwdası, / Orala keler şuwdası. (Sabınnıñ köbigi)* O evin demeti, / Bu evin demeti, / Dolaşıp gelir tüyleri. (Sabun köpüğü)

1085. *Ayağı joq, bası joq, / Kiyimnen basqa ası joq. (Sabın)* Ayağı yok, başı yok. / Giyimden başka aşı yok. (Sabun)

1086. *Dünyada bir hasıl zat belin buwğan, / Özi de jerkenbaydi haram suwdan, / Janı joq, gewdesinde bolğan menen, / Qalmaydı jurt jıyılğan ullı toydan. (Lägen)* Dünyada bir güzel şey, belini boğmuş, / Kendisi

---

[105] *kegey:* Kavağa benzeyen, dallanarak büyüyen bir tür ağaç.

de iğrenmez pis sudan, / Canı yok, gövdesi olsa da, / Geri durmaz insanların toplandığı büyük toydan. (Leğen)

1087. *Esik bette bükir terek, / Gürespege adam kerek. (İyin ağaş)* Kapıda eğri ağaç, / Güreşmeye adam gerek. (Saka sırığı)[106]

1088. *Basqan jeri barmaqtay, / Atlağan jeri atanday. (Hasa tayaq)* Bastığı yer parmak kadar, / Atladığı yer deve kadar. (Asa, baston)

1089. *Kündiz här jerde jüredi, / Keşte bir jerde turadı. (Hasa tayaq)* Gündüz her yerde gider, / Akşam bir yerde durur. (Asa, baston) **TT.** Sabahtan akşama kadar gezer, gece kırk paralık yerde yatar. (Baston) (Çelebioğlu vd. 1979: 222, bilmece no.: 3061)

1090. *Baradı, baradı, / Oymaqtay ornı qaladı. (Hasa tayaq)* Gider, gider, / Yüzük kadar yeri (izi) kalır. (Asa, baston) **TT.** Ben giderim o da gider, para gibi iz eder. (Baston) (Başgöz 1993: 85, bilmece no.: 81.8)

1091. *Eki qulaqlı, bir tayaqlı. (Baqan)* İki kulaklı, bir direkli. (Çadır direği[107])

1092. *Özi birew, közi altaw. (Tereze)* Kendi bir, gözü altı. (Pencere)

1093. *Uzın terek sayası joq. (Köşe)* Uzun ağaç, gölgesi yok. (Cadde, sokak) (bk. 1175)

1094. *Tört qabırtqa, / Otız omırtqa, / Bärin uslap turğan bir omırtqa. (Üy)* Dört kaburga, / Otuz omurga, / Hepsini tutan, bir omurga. (Ev/çadır)

1095. *Keneges kese qonadı, / Mañğıt basa qonadı. (Üy)* Keneges uruğu yanlamasına konar, / Mangıt uruğu basıp konar. (Ev/çadır)[108]

1096. *Ol nedur awzı qanı, / Körseñ köreseñ darını, / Ol adamdı tiri jutqan, / Körinbes iste sağımı, / Terisin soyıp alsa, / Taram-taram bolar, / Sirä aqpas qanı. (Qara üy)* O nedir ağzı kanı, / Görmek istersen görürsün darağacını, / O, adamı diri yutar, / Görünmez içte ışığı, / Derisini soyup alsa, / Tarak tarak olur, / Asla akmaz kanı. (Kara çadır)

1097. *Öziniñ awzı bir, seksen bes bası, / Bänti altaw on toqqız jası, / Közi töbesinde joq bolar qası. (Qara üy)* Onun ağzı bir, seksen beş başı, / Bağı altı, on dokuz yaşı, / Gözü tepesinde, yoktur kaşı. (Kara çadır)

---

106 *iyin ağaş:* Bazı eşyaları omuzda taşımak için yapılmış sepet vb. ağaçtan yapılmış kap, alet; saka sırığı.

107 *baqan:* **1.** Çadırı kurup diklemeye yarayan ucu çatallı uzun ince ağaç. **2.** Herhangi bir şeyi yukarı kaldırmak, diklemek için kullanılan ucu çatallı kalın ağaç, orta direği.

108 Bu bilmecede evin ayrıntıları verilmez. Burada Karakalpak uruklarından Keneges ve Mangıt uruklarının komşu olduğu, birbirine yakın oturdukları vurgulanmaktadır. Yani tarihî bir hakikat, bilmeceye yansıtılmıştır.

1098. *Süyegi bölek-bölek joqdur janı, / Terisin sıyırıp alsañ şıqpas qanı, / Adamdı tiriley jutar. (Qara üy)* Kemiği ayrı ayrı, yoktur canı, / Derisini sıyırıp alsan çıkmaz canı, / İnsanı diri (canlı) yutar. (Kara çadır)

1099. *Özi jükli, / Sırtı bekli. (Qara üy)* Kendi (içi) yüklü, / Sırtı (dışı) sağlam. (Kara çadır)

1100. *Otız omırtqa, qırıq qabırtqa, / Bärin jıynap turğan bir awız omırtqa. (Qara üy)* Otuz omurga, kırk kaburga, / Hepsini tutan, biricik omurga. (Kara çadır)

1101. *Uzın-uzın waqıya, / Onnan da uzın waqıya, / Töbesinde tur taqıya. (Qara üy)* Uzun-uzun hadise[109], / Ondan da uzun hadise, / Tepesinde durur takke. (Kara çadır)

1102. *Bizde bir äydarha bar körmeyseñ be, / Tört közi äydarhanıñ töbesinde, / Süyegi pärşe-pärşe tolıp atır, / Janı joq qayırılıwğa denesinde. (Qara üy)* Bizde bir ejderha var görmez misin, / Dört gözü ejderhanın tepesinde, / Kemiği parça parça dolup durur, / Canı yok eğilmeye vücudunda. (Kara çadır)

1103. *Aspanda alpıs kempir at ertleydi, / Jerde jetpis kempir jer tisleydi. (Qara üy, kerege-uwıq)* Gökte altmış yaşlı, at eyerler, / Yerde yetmiş yaşlı, yer dişler. (Kara çadır, çadırın duvarı, çadırın çubukları)

1104. *Buwın-buwın buwazaq, / Buwınnan da köl uzaq, / Ata kiyik terisi, / Alpıs qoşqar müyizi. (Altı qanat üy)* Boğum boğum boğumdur, / Boğumdan da çok uzak, / Ata geyik derisi, / Altmış koçun boynuzu. (Altı kanatlı çadır)

1105. *Qatar-qatar turısqan, / Beline belbew buwısqan. (Uwıq)* Sıra sıra dururlar, / Beline kuşak bağlarlar. (Çadırın çubukları)

1106. *Elimizde eken de egede edik, / Aqsaqallı bek edik, / Qırıldıq qıspaqqa tüstik, / Üş jerden duzaqqa tüstik. (Uwıq)* İlimizde iken de yaşlı idik, / Aksakallı bey idik, / Kırıldık, sıkıntıya düştük, / Üç yerden tuzağa düştük. (Çadırın çubukları)

1107. *Bir quyıdan qırıq qoy suw işip atır. (Uwıq)* Bir kuyudan kırk koyun su içer. (Çadırın çubukları)

---

109 *"waqıya"*nın sözlük anlamı "hadise, vaka" demektir. Ama bu bilmecede çadırın "uvık ~ uvuk" denilen ve yerden çadırın tepesine kadar uzatılan ince, eğri çubuklar kastedilmiştir. Bu çubuklar çadırın iskeletini oluştururlar. Çadırın tepesinde biraz açıklık bırakılır, oraya da gerektiğinde bir çadır örtüsü (tüñlik) örtülür. Bu örtü de "takke"ye benzetilmiştir.

1108. *Alaqanday teñgege, / Alpıs kene jabısqan. (Şañaraq, uwıq)* Avuç kadar tenekeye, / Altmış kene yapışmış. ("Şañaraq",[110] çadırın çubukları)

1109. *Qırıq qulan bir suwattan suw işedi. (Şañaraq, uwıq)* Kırk tay, bir yalaktan su içer. ("Şañaraq", çadırın çubukları)

1110. *Toqsan kirpik, / Tört közge bänt bolğan. (Uwıq, şañaraq)* Doksan kirpik, / Dört göze bağlanmış. (Çadırın çubukları, "şañaraq")

1111. *Ay quşaqta tuw quşaq, / Quşaqlasañ bir quşaq. (Kerege)* Ay kucakta tuğ kucak, / Kucaklasan bir kucak. (Kerege / çadırın ağaçtan örülmüş duvarı)

1112. *Bizde bir baydıñ qızı edik, / Bizlerdi dizip ketti, / Tört jerden şandıp ketti. (Kerege)* Biz de bir zenginin kızı idik, / Bizleri dizip gitti, / Dört yerden bağlayıp gitti. (Kerege, çadırın çubuktan örülmüş duvarı)

1113. *Şım-şıtır şiydey qotır. (Keregeniñ kögi)* Darmadağınık kamış gibi yara. (Keregenin kökü, altı, dibi)

1114. *Alpıs adım ala ayaq, / Jetpis adım jel ayaq. (Alpıs - keregeniñ şabaqşası, jetpis - uwıq)* Altmış adım ala ayak, / Yetmiş adım yel (hafif) ayak. (Altmış: keregenin çivisi, yetmiş: çadırın çubukları)

1115. *Bir närse özi jansız joq degeni, / Adamğa aqıl qossa bar keregi, / Ulınıñ atı esirkane märdana, / Şeşesiniñ atı janaman kempir, / Äkesiniñ atı durman bäñgi. (Üydiñ basqurı, şiyi, şañarağı)* Bir şeydir, kendi cansız, yok gibi / İnsana akıl verse var gereği, / Oğlunun adı "Esirkane" merdane, / Annesinin adı "Janaman" ihtiyar, / Babasının adı "Durman Bengi". (Çadırın "baskur"u,[111] kamışı, "şañarak")

1116. *Azanda turdım, alıp urdım. (Üydiñ esigi)* Sabah kalktım, vurdum (açtım). (Çadırın/ evin kapısı)

1117. *Qara sıyırdıñ qarnı jalpaq. (Üydin ergenegi)* Kara sığırın karnı geniş. (Evin iki kanatlı kapısı)

1118. *İyrek-iyrek, iyrek jumbaq, / İyreñlesip jürgen jumbaq, / Täbiyatqa tartqan jumbaq, / Taltañlasıp jürgen jumbaq. (Qara üydiñ uwığı, dizbesi)* Eğri eğri, eğri bilmece, / Eğri eğri giden bilmece, / Tabiata çeken (benzeyen) bilmece, / Ayak açıp giden bilmece. (Kara çadırın çubukları, "dizbe"si[112])

---

[110] *şañaraq:* Çadırın kenar çubuklarını üstte birleştiren yuvarlak çember.

[111] *basqur:* Çadırın iç kısmında, çadırın içini çepeçevre kuşatan enli ve nakışlı dokuma.

[112] *dizbe:* Çadırın tepesini yerden yükselten ve "*uvık*" denilen çubuklarını birbirine sırayla ve bir dizi dâhilinde bağlayan yünden yapılmış bağ.

1119. *Äkesi balasın köteredi. / Balası quraşın köteredi. (Kerege, uwıq, şañaraq)* Babası yavrusunu kaldırır, / Yavrusu, kalpağını kaldırır. (Kerege, çadır çubukları, şañaraq)

1120. *Azanda keter qayqayıp, / Keşte keler eñkeyip. (Tüñlik)* Sabah gider kaykılıp, / Akşam gelir eğilip. (Tüñlik)[113]

1121. *Taw üstinde tört şıbıq, / Törtewi de teñ şıbıq. (Tüñliktiñ bawları)* Dağ üstünde dört çubuk, / Dördü de denk çubuk. ("tüñlik"in bağları)

1122. *Qaratawdıñ basında, / Qara biy degen qus otır, / Qanatına muz qatıp, / Qayırıla almay ol otır. (Üydiñ üzigi)* Kara dağın başında, / Kara bey denen kuş durur, / Kanadını buz tutmuş, / Kımıldamadan oturur. (Evin "üzik"i[114])

1123. *Üy aynaldırıp qan şaştım. (Qızıl basqur)* Çadırı dolanıp kan saçtım. (Kırmızı "baskur"[115])

1124. *Özi bir qamıs, hämmege tanıs. (Esik)* Kendisi bir kamış, herkese tanış. (Kapı)

1125. *Esikte eki adam otır ölemen dep, / Qaptalda eki adam tur töremen dep. (Mañlayşa, tabaldırıq, bosağa)* Kapıda iki adam oturur öleceğim diye, / Yanda iki adam durur "bey"im diye. (*Mañlayşa*: çadır kapısının en yukarı kısmı, *tabaldırıq*: kapı eşiği, *bosağa*: kara çadırın girişinin altına yerleştirilen ağaç)

1126. *Ana awıldıñ jılqısı, / Mına awıldıñ jalqısı, / Töbege şığıp qağısar. (Şiy toqıytuğın awırıq)* O köyün yılkısı, / Bu köyün bir tanesi, / Tepeye çıkıp tartışır. (*Awırıq*: "şiy" denilen dokuma bitkisinden dokuma yapmak için çamur veya kesekten uzunca -belinden ip bağlamak için- yapılan özel alet, malzeme)

1127. *Ögiz baylar edik, / Köldiñ boyın jaylar edik, / Qırıldıq, qıspaqqa tüstik, / Otız eki duzaqqa tüstik. (Şiy)* Öküz bağlar idik, / Göl boyunu yaylar idik, / Kırıldık, sıkıntıya düştük, / Otuz iki tuzağa düştük. ("Şiy" denilen kamış)

1128. *Kelte bäybişe üy bağadı. (Qulıp)* Kısa hanım ev (kapısını) kapatır. (Kilit)

---

113 Kara çadırın "*şañaraq*"ının (tepedeki delik kısım) üstüne örtülen, dört köşesinde bağlanacak ipi olan keçe veya başka şeylerden yapılmış örtü.

114 *üzik:* Kara çadırın "uvık"ının üstünü örten keçe parçası.

115 *basqur:* Çadırın iç kısmında, çadırın içini çepeçevre kuşatan enli ve nakışlı dokuma.

1129. *Üy bağarlıq bir iyt bar, / İndemeydi, ürmeydi, / Ruxsatsız ol iytten, / Heş kim üyge kirmeydi. (Qulıp)* Ev bekleyen bir it var, / Ses çıkarmaz, havlamaz, / İzinsiz o itten, / Hiç kimse eve girmez. (Kilit) **TT.** Kapıda kara köpek yatar, ne bağırır, ne ısırır, içeriye kimseyi sokmaz. (Kilit) (Başgöz 1993: 348, bilmece no.: 518.10b)

1130. *Ot jemeydi, suw işpeydi, / Issılaymaydı, suwıqqa toñbaydı, / Barlıq närseni bir özi qorğaydı. (Qulıp)* Ot yemez, su içmez, / Sıcakta yanmaz, soğukta donmaz / Her şeyi tek başına korur. (Kilit)

1131. *Kişkene ğana jüwernemek, / Üydi bağıp turadı. (Qulıp)* Küçücük bir yaramaz, / Evi bekleyip durur. (Kilit) **TT.** Kapıda kara oğlan bekler. (Kilit) (Başgöz 1993: 349, bilmece no.: 518.12d)

1132. *Kişkene qız, qolında biz. (Qulıp, gilt)* Küçücük kız, elinde "biz".[116] (Kilit, anahtar)

1133. *Tañqalarlıq bir iyt bar, / Üy bağadı, ürmeydi, / Ayağı joq jürmeydi. / Kömeşigine tıqsañ söyleydi, / Adamnıñ tilin bilmeydi, / Xabarlaspay ol iytke, / Heşkim üyge kirmeydi. (Qulıp, zulıp)* Şaşılacak bir it var, / Eve bakar, ürmez, / Ayağı yok, yürümez. / Boğazına (deliğine) tıksan söyler, / İnsanın dilini bilmez, / Haber vermeden o ite, / Hiç kimse eve girmez. (Kilit, anahtar)

1134. *Alıstan şıñğır-şıñğır, / Jaqınnan körseñ bir temir. (Zulıp)* Uzaktan şıngır şıngır, / Yakından görsen bir demir. (Anahtar)

1135. *El jattı, qälekeñ tiyegin*[117] *uzattı. (Zulıp)* İnsanlar yattı, Kaleke'n sürgüsünü uzattı. (Anahtar)

1136. *Alıstan ğañğır-şuñğır, / Jaqınnan buraw temir. (Gilt)* Uzaktan şangır şungur, / Yakından, burgu (delici) demir. (Anahtar)

1137. *Aq küşigim añq etti, / Dawısı Xiywağa jetti. (Mıltıq)* Ak eniğim "hav" etti (havladı), / Sesi Hive'ye yetti. (Tüfek)

1138. *Ömir-ömir, ömirden, / Jaqqan otı kömirden, / Zumiran degen bir qus bar, / Omırtqası temirden. (Mıltıq)* Ömür ömür, ömürden, / Yaktığı

---

116 *biz*: Deri vb. şeyleri dikmede kullanılan ucu sivri demir iğne.

117 *tiyek:* **1.** *müz.* Sazın telinin altına konulan ve onu biraz yükselten küçük tahta parçası, köprü. **2.** Tetik, sürgü, kapı mandalı.

ateş, kömürden, / "Zumiran"[118] denen bir kuş var, / Omurgası demirden. (Tüfek)

1139. *Şırq etti, şıñğırıp ketti. (Mıltıq)* "Tık" etti, bağırıp gitti. (Tüfek)

1140. *Teke müyiz, balıq köz, / Jalın qusadı. (Mıltıq)* Teke boynuzlu, balık gözlü, / Ateş kusar. (Tüfek)

1141. *Däryanıñ arjağında, / Bürkit otır. / Qanatın uşayın dep qomlap otır. (Mıltıq)* Irmağın arkasında, / Kartal durur. / Kanadını uçayım diye hazırlar. (Tüfek)

1142. *Beli bükir, alısqa tükir. (Mıltıq)* Beli kambur, uzağa tükür. (Tüfek)

1143. *Taw tars etti, / Kün gürs etti, / Jılğadağı jılqı ürkti, / Toğaydağı tülki ürkti. (Mıltıq)* Dağ, "tars" etti[119], / Güneş, "gürs" etti[120], / Deredeki yılkı ürktü, / Ormandaki tilki ürktü. (Tüfek)

1144. *Jılt-jılt eter, / Jalmap keter. (Oq)* "Vın vın" eder, / Yok edip gider. (Ok, kurşun)

1145. *Beli qayqı, / Jonı tartıq, / Siltep qalsañ, / Bölip artıp. (Qılış)* Beli eğri, / Sırtı çekik, / Sallar isen, / Bölüp (kesip) alır. (Kılıç)

1146. *Birinde jatır bes böri, / Birewinde heş böri, / Salıp qalsa qaytpaydı, / Qara tastan tisleri. / Här sekirgen jerleri, / Köziñnen jeñil köşedi. (Besatar)* Birinde yatar beş börü (kurt), / Birindeyse hiç börü, / Salar isen dönmez, / Kara taştan dişleri. / Her değdiği yerleri, / Gözünden kolay göçer. (Beşli tüfek, beş kurşun atan tüfek)

1147. *Kişkene ğana tostağan, / Qula şölge tastağan. (Qaqpan)* Küçücük bir kap, / Düz ovaya bırakılmış. (Kapan/tuzak)

1148. *Şañaraqlı, tüñlikli, / Şirenip jatqan bir muñlı, / Tiye görme bälege, / Tiyip ketsen ırğıptı. (Qaqpan)* "Şañaraqlı, tüñlikli"[121], / Kaykılıp yatan bir dertli, / Bulaşma hiç belaya, / Bulaşırsan hemen kalkar ayağa. (Kapan/tuzak)

---

118 *zumiran: Tüsindirme Sözligi*'nde bulunmayan kelimeye *Qaraqalpaq Tiliniñ Dialektologiyalık Sözligi*'nde *"zımran"* şeklinde ve "Masallarda rastlanan bir kuşun adı" anlamıyla rastladık (*age*., s. 136). Doğu kültüründe *simurg* olarak da bilinen *Zümrüdüanka* kuşunun karşılığıdır.

119 *tars et-:* Ses, yüksek çıkmak; patlamak.

120 *gürs et-:* Gürlemek.

121 *şañaraq:* **1.** Çadırın kenar çubuklarını üstte birleştiren yuvarlak çember. **2.** *ağız.* Aile, ocak. *tüñlik:* Kara çadırın "şañaraq"ının (tepedeki delik kısım) üstüne örtülen, dört köşesinde bağlanacak ipi olan keçe veya başka şeylerden yapılmış örtü.

1149. *Bir iytim bar qabağan, / Alqımına kiyiz jamağan. (Qaqpan)* Bir itim var kapıp duran, / Boğazına keçe yamayan. (Kapan/tuzak)

1150. *Sahrada bir aydarha bar buğıp jatqan, / Oyatqan öz janınan qaza tapqan. (Qaqpan)* Sahrada bir ejderha var, kıvrılıp yatar, / Uyandıran (dokunan), kendi canına kıydırır. (Kapan /tuzak)

1151. *Tiri kelip öliden as soraydı, / Öli kelip tirini buwıp aldı. (Qaqpan)* Diri gelip ölüden aş ister, / Ölü gelip diriyi boğup alır. (Kapan/tuzak)

1152. *Bir jansız bir janlınıñ janın alğan. (Qaqpan)* Bir cansız, bir canlının canını alır. (Kapan/tuzak) **TT. 1.** Cansız canlıyı tutar. (Tuzak) (Başgöz 1993: 549, bilmece no.: 821.1b), **2.** Ölü diriyi tutar. (Tuzak) (Başgöz 1993: 549, bilmece no.: 821.1c)

1153. *Bir janlı bir jansızdıñ janın alğan, / Alıp ketip sol jayda ornı qalğan. (Qaqpan)* Bir canlı bir cansızın canını almış, / Alıp gidip o yerde yeri kalmış. (Kapan/tuzak)

1154. *Özi batır, jolda jatır. (Qaqpan)* Kendi bahadır, yolda yatar. (Kapan/tuzak)

1155. *Aytıp men bir jumbaq sağan täsiyn, / Qoyayın awzın aşıp jerge basın, / Qudaydan küni-tüni tilek tilep, / Jatadı aspanğa qarap awzın aşıp. (Qaqpan)* Diyeyim ben bir bilmece sana güzel, / Koyayım ağzını açıp yere başını, / Hüda'dan gece gündüz dilek dileyip, / Yatar gökyüzüne doğru ağzını açıp. (Kapan/tuzak)

1156. *Aqılı bar, bası joq, / Awzı bar, denesi joq, / Qolı bar, ayağı joq. (Qaqpan)* Aklı var, başı yok, / Ağzı var, vücudu yok, / Eli var, ayağı yok. (Kapan/tuzak)

1157. *Jähänniñ qüdiretine qıldım qullıq, / Qoyaman eki jağın talğa baylap. / Qasına jan maqluqat barsa uslar, / Tikkelep qabatınan tiyse kelip. (Aw)* Cihanın kudretine kıldım kulluk, / Koyarım iki yanını ağaca bağlayıp, / Yanına canlı mahluk varsa tutar, / Doğruca yanından değse gelip. (Ağ)

1158. *Köşersiz, digerşiksiz telek arba, / Aydasañ zıta berer saydan-sayğa. (Keme)* Milsiz (aks), tekerleksiz "at arabası", / Sürsen gidiverir ırmaktan ırmağa. (Gemi)

1159. *Jürse izi joq, bawızlasa qanı joq. (Keme)* Yürüse izi yok, boğazlasan kanı yok. (Gemi) **TT.** Gider gider izi yok, Burnu kara gözü yok. (Gemi) (Başgöz 1993: 219, bilmece no.: 332.10)

1160. *Därya jağasında, terek şaqasında, / Quslarda bir qus kördim. / Awzı arqasında. (Keme)*[122] Nehir yakasında, ağaç dalında, / Kuşlardan bir kuş gördüm, / Ağzı arkasında. (Gemi)

1161. *Tap-tap, tap basqa, / Tabanı jalpaq, sur qasqa, / Üyirge qossañ kisnemes, / Şöptiñ basın tislemes. (Keme)* Tam, tam, tam başka, / Tabanı yayvan, boz "kaşka"[123], / Sürüye koysan kişnemez, / Otun başını dişlemez. (Gemi) **TT.** Ha benim şahbaz atım, Göğsü sudan kalkmaz atım, Akşam olur kişnemez, Arpa saman istemez. (Gemi) (Başgöz 1993: 222, bilmece no.: 332.34)

1162. *Tabanı jalpaq sur jorğa, / Şabısın körseñ sal jolğa. (Şana)* Tabanı geniş boz yorga (at), / Koşuşunu görsen sal yola. (Kar kızağı)

1163. *İzi bar, adımı joq ayağınıñ, / Tiymeydi uşı jerge tayağınıñ. / Haywanğa eki qolın artıp alıp, / Iñıranıp ünin salar bayağınıñ. (Arba)* İzi var, adımı yok ayağının, / Değmez ucu yere dayağının, / Hayvana iki elini atıp (yükleyip)[124], / İnleyip ses çıkarır önceki gibi. (At arabası)

1164. *Erbegey de serbegey, / Härgiz üyge kirmegey. (Arba)* Eğilir, bükülür, / Asla eve girmez. (At arabası)

1165. *İyregey de iyregey, / Esikten üyge kirmegey. (Arba)* Eğilir de eğilir, / Kapıdan içeri girmez. (At arabası)

1166. *Dünyada eki ayaqlı bir quş bar, / Här ayaqta on segizden qanatı, / Qayğıradı arqasında bir kisi. (Arba)* Dünyada iki ayaklı bir kuş var, / Her ayakta on sekiz kanadı[125], / Kaygılanır arkasında bir kişi. (Araba / at arabası)

1167. *Här jağında on sekkizden päri bar, / Ortasında adam sıyar jayı bar. (Arba)* Her yanında on sekiz kanadı var, / Ortasında adam sığar yeri var. (Araba / at arabası)

1168. *Jürgende şaqalaqlap küledi, / Turğanda ündemeydi. (Telek arba)* Giderken kahkahayla güler, / Durunca ses çıkarmaz. (Araba)

1169. *Eki arqanım bar, / Jıynap alalmadım. (Arbanıñ izi)* İki urganım var, / Toplayıp alamadım. (Arabanın izi)

---

122 Geminin (kayığın) daima suda (nehir, göl vb.) olduğu ve yüzdürülmediği zaman bir kazığa (ağaca) bağlandığı ifade ediliyor.

123 *qasqa:* Her türlü hayvanın alnında olabilen aklık, akıtma.

124 At arabasının ön iki yanında bulunan ve onu iki yandan bağlamaya yarayan "ok" da denilen uzun ağaca atın (hayvanın) bağlanması durumu anlatılmak istenmiş.

125 Araba tekerleğinin, göbekten çembere bağlanan on sekiz adet çubuğu kastedilmiş.

1170. *Eredi anam izime, / Mingizip alıp işine, / Esiñdeme mingeniñ, / Odağaylap jürgeniñ, / Sen de mindiñ oylap kör. (Adaq arba)* Gelir anam peşime, / Bindirerek içine, / Hatırında mı bindiğin, / Rahat rahat gittiğin, / Sen de bindin, düşün bak. (Ayak arabası)[126]

1171. *Uzın-uzın, uzın şiy, / Uşı qaydan tabılar. (Jol)* Uzun uzun, uzun kamış, / Ucu nerde bulunur. (Yol)

1172. *Bir uzın kördim bir uyada, / Onnan uzın ötpeydi bul dünyada. (Jol)* Bir uzun gördüm bir yuvada, / Ondan uzunu olmaz bu dünyada. (Yol)

1173. *Bäder keterisi joq, / Jeterine tübi joq. (Jol)* Başını alıp gidesi yok, / Erişmeye dibi yok. (Yol)

1174. *Bir jılan jerdiñ jüzin aralağan, / İzinen juwırıp jetip baralmağan. (Jol)* Bir yılan yeryüzünü dolaşmış, / Peşinden koşulsa da varılmamış. (Yol)

1175. *Uzın terek, sayası joq. (Jol)* Uzun ağaç, gölgesi yok. (Yol) **TT.** Uzun ok, gölgesi yok. (Yol) (Başgöz 1993: 576, bilmece no.: 854.8)

1176. *Uzın-uzın, uzın jip, / Uşı qaydan tabılar. (Jol)* Uzun uzun, uzun ip, / Ucu nerde bulunur. (Yol) **TT.** Bir urganım var, Toplarım toplarım tükenmez. (Yol) (Başgöz 1993: 577, bilmece no.: 854.21.l)

1177. *Atası palwan, / Anası jorğa, / Balası oyınşı, / Qızı qosıqşı. (Köpir, suw, balıq, baqa)* Babası pehlivan, / Anası yorga at, / Yavrusu oyuncu, / Kızı şarkıcı. (Köprü, su, balık, kaplumbağa)

1178. *Jolğa tösek, ötkenge esek. (Köpir)* Yola döşek, geçene eşek. (Köprü) **TT.** Yol üstünde yorgun eşek. (Köprü) (Başgöz 1993: 360, bilmece no.: 540.9a)

1179. *Qarnı qabaqtay, / Putı tabaqtay, / Tiyip ketse jılaydı, / Jılağanı elge unaydı. (Duwtar)* Karnı kabak gibi, / Ayağı tabak gibi, / Değip gitsen ağlar, / Ağlaması halka hoş gelir. (İki telli saz, dütar)

1180. *Eki qulaq, bir bası bar, / Här şetinde tañbası bar, / Jolğa salıp aydağanda, / Türli-türli jorğası bar. (Duwtar)* İki kulağı bir başı var, / Her kenarında damgası var, / Yola salıp koştursan, / Türlü türlü yürüyüşü var. (İki telli saz, dütar)

1181. *Üş qazıq, eki jip, toğız noqta, / Teñselip terbetedi şeşen soqsa, / Şeşen til sözge jüyrik bolğan menen, / Paydasız indemeydi adam joqta. (Duwtar)* Üç kazık, iki ip, dokuz yular, / Sallanıp titretir usta çalsa / Usta dilli söze çabuk olsa da / Yersiz konuşmaz adam yoksa. (İki telli saz, dütar)

---

126 *ayak arabası:* Çocuklara yürümeyi öğretirken kullanılan ayak arabası, örümcek, yürütgeç.

1182. *Qäsekenniñ moynı uzın, qursağı juwan, / Bellerin türme menen orap buwğan, / Qazanın körkem etip tastan oyğan, / Şığarıp bir tesikten malın soyğan. / Tekşesin şotı menen düzetsin dep, / Birewin biy, birewin xanı qoyğan. / Tört qazıq eki jeli on tört noqta, / Jähandı jay äylegen adam soqsa. / Qos qazıq, eki jip, on eki noqta, / Hawazı jağımlı tilleri şiyrin, / Biraq indemeydi heş adam joqta. (Duwtar)* Kaseke'nin boynu uzun, boğazı kalın, / Bellerini kuşak ile sarıp bağlamış, / Kazanını güzelce taştan oymuş, / Çıkarıp bir delikten hayvanını kesmiş, / Rafını (perdesini) keserle düzeltsin diye, / Birini bey, birini han koymuş. / Dört kazık, iki yele, on dört yular, / Cihanda nam salmış adam yapsa. / Çift kazık, iki ip, on iki yular, / Sesi güzel, dilleri tatlı, / Ama ses çıkarmaz hiç adam yoksa. (İki telli saz, dütar)

1183. *Tört qazıq här arası eki eli, / On eki noqta, / Söyleydi şejiredey adam soqsa. (Duwtar)* Dört kazık her arası iki yurdu, / On iki yular, / Söyler şecere gibi (soylu) adam yapsa. (İki telli saz, dütar)

1184. *Eki qulaqlı, / On eki ayaqlı, / Eki şeşekli. (Duwtar)* İki kulaklı, / On iki ayaklı, / İki çiçekli. (İki telli saz, dütar)

1185. *Jansızğa jaratıptı eki qulaq, / Añlasañ eki arası kütä uzaq, / Olarda şeberliktiñ bir belgisi, / Qoyıptı sulıwlıqqa belin qınap. (Duwtar)* Cansıza yaratmış iki kulak, / Anlasan ikisinin arası çok uzak, / Onlar da ustalığın bir alameti, / Koymuş güzelce belini bağlayıp. (İki telli saz, dütar)

1186. *Qarasam eki qulaq, bir bası bar, / Tartılğan on bes jerden tañbası bar, / Üstine tilin bilgen minip alsa, / Tiymeytuğın eki ayaqlı jorğası bar. (Duwtar)* Baksam iki kulağı bir başı var, / Çekilmiş on beş yerde damgası var, / Üstüne dilini bilen kişi binse / Yere değmeyen iki ayaklı atı var. (İki telli saz, dütar)

1187. *Tiyseñ tiyedi, tiymeseñ indemeydi. (Duwtar)* Dokunsan dokunur, dokunmasan ses çıkarmaz. (İki telli saz, dütar)

1188. *On eki ayaqlı, / Eki qulaqlı. (Duwtar)* On iki ayaklı, / İki kulaklı. (İki telli saz, dütar)

1189. *Bir jağı jiñişke, bir jağı juwan, / Qos qazıq, eki jip, on eki noqta, / Hawazı jağımlı, tilleri şiyrin, / Biraq indemeydi heş kisi joqta. (Duwtar)* Bir yanı ince, bir yanı kalın, / Çift kazık, iki ip, on iki yular. / Sesi güzel, dilleri tatlı, / Fakat ses çıkarmaz kimse yoksa. (İki telli saz, dütar)

1190. *On eki beldew, eki arqan, / Eki qazıq bir baqan. (Duwtar)* On iki boğum, iki ip / İki kazık, bir direk. (İki telli saz, dütar)

1191. *Bir qız kördim xasıl zat, / Kökireginde sızğan xat, / Oray taslap belbewin, / On eki jerden baylağan. (Duwtar)* Bir kız gördüm asil kişi, / Göğsünde yazılmış yazı, / Sarıvermiş bel bağını, / On iki yerden bağlamış. (İki telli saz, dütar)

1192. *Düldüldiñ eki qulaq, bir bası bar, / Düldüldiñ on eki jerden tañbası bar, / Düldüldi jolğa salıp jibergende, / Här qıylı şayqatılğan jorğası bar. (Duwtar)* Düldül'ün iki kulağı bir başı var, / Düldül'ün on iki yerde damgası var, / Düldül'ü yola salıp gönderdiğinde, / Her türlü yere götüren yürüyüşü var. (İki telli saz, dütar)

1193. *Uşın-uşın uraman, / Uşınan tartıp uraman, / Sapırğanım sayrayman, / Sabı özimniñ qolımda. (Qobız)* Ucuna ucuna vururum, / Ucundan çekip vururum, / İçime gelenleri söylerim, / Sapı kendi elimde. (Kopuz)

1194. *Däryanıñ arjağında jalğız jayın, / Ol jayın awzın aşsa on segiz şortan tayın, / Dalağa şığıp ketip "rahim etip", / Şabaqtıñ jıynap berer külli mayın. (Jayın - muzappat häkim, on segiz şortan - on segiz bolıs, şabaq - puqara, xalıq, külli mayı - salıq)* Nehrin arkasında bir tek yayın, / O yayın balığı ağzını açsa on sekiz turna balığı hazır, / Ovaya çıkıp gidip "merhamet edip", / Küçük balıkların toplar bütün yağını. (Yayın: muzappat han, on sekiz turna balığı: on sekiz "volost nahiye" yöneticisi, küçük balık: fukara halk, bütün yağ: vergi)

1195. *Tört tulğa bir närsege basın iymek, / Bolmasa tört tulğanıñ eger biri, / Şärtine kelispeydi tawıp bermek. / Küşi bar qähärlense jan şıdatpas, / Adamzat quwat bergen ayrıqşa bölek. (Mämleket häm onıñ tört şärti: 1 - aqşası, 2 - armiyası, 3 - klası, 4 siyasatı)* Dört şey bir şeye baş eğer, / Olmasa bu dört şeyin eğer biri, / Şartına uymaz bulup vermek, / Gücü var, öfkelense can dayanmaz, / İnsanın kuvvet verdiği farklı kısım. (Memleket ve onun dört temeli: 1. Hazinesi, 2. Ordusu, 3. Sınıfı, 4. Siyaseti)

1196. *Öñgerip sınbasımdı şıqtım jolğa, / Mingenim ömirimşe ozğan jorğa, / Janımdağı joldasım jaman edi-aw, / Biyabıray etpegey irkip jolda. (Sınbas - haqıyqatlıq, jorğa - kewil, jaman joldas - äzezil şaytan)* Değişmezlerimi ilke edinip çıktım yola, / Ömrüm boyu bindiğim birinci gelen at, / Yanımdaki yoldaşım kötü idi, / Rezil etmesin ürküp yolda. (Değişmez: hakikat, yorga at: gönül, kötü yoldaş: şeytan.)

1197. *Jigirma üyrek, otız ğaz, / Uşıp jürdi pır-pırlap, / Tamğa tayaq süyedim, / Otızda besten sır-sırlap. / Qırım degen şähärdiñ, / Ortasında qırq bulaq, / Bäybişeni bayğa köndirdim, / Aqıl menen tur-turlap. / Alpıs qasqır analı, / Onın qastı qoy qırmaq. (Jigirma üyrek, otız ğaz - adamnıñ usı*

jaslardağı üyrektey sulıwlığı, otız besten sır-sırlap - usı jaslarğa şekem önerdiñ här qıylı älwan, türlerin iyelewi, qırq bulaq bäybişeni bayğa köndirdim, alpıs qasqır - adamnıñ usı jasta aqılı äbden tolısıp, dana bolıp, el basqarıwı, qayırqom bolğanlığı) Yirmi ördek, otuz kaz, / Uçup gitti pırpır edip, / Dama dayak dayadım, / Otuz beşte sır sırlayıp (hüner kazanıp) / Kırım denen şehrin, / Ortasında kırk pınar, / İlk hanımı, beye ikna ettim, / Akıl ile durdurup. / Altmış kurt analı, / Onun niyeti koyun öldürmek. (Yirmi ördek, otuz kaz: kişinin o yaşlardaki ördek gibi güzelliği; otuz beşten sır sırlama: o yaşlara kadar hünerin her türlüsüne sahip olma; kırk pınar ilk hanımı beye gönderme, altmış kurt: adamın bu yaşlarda olgunluğa ermesi, bilge olup başarıya ulaşması, yardımsever olması.)

1198. *Bir, eki, üş, tört, bes, altı, / Jeti, segiz, toğız, on, on bir. (Bir degenim - bilek, eki degenim-elek, üş degenim-üşek, tört degenim-tösek, bes degenim - besik, altı degenim-asıq, jeti degenim-jelke, segiz degenim-serke, toğız degenim - torqa, on degenim - oymaq, on bir - qara jumbak)* Bir, iki, üç, dört, beş, altı, / Yedi, sekiz, dokuz, on, on bir. (Bir dediğim bilek, iki dediğim elek, üç dediğim çatı -dam-, dört dediğim döşek, beş dediğim beşik, altı dediğim aşık -kemiği-, yedi dediğim ense, sekiz dediğim teke, dokuz dediğim ipek kumaş, on dediğim yüzük, on bir zor bilmece)

1199. *Bir şenewli, bir şenewsiz. / Bir beldewli, bir beldewsiz, / Bir awnamas, bir güysemes, / Bir putsız, bir sütsiz. (Şenewli - jer, şenewsiz -aspan, beldewli - üy, beldewsiz - göş, awnamas - tasbaqa, güysemes - jılan, putsız - balıq, süstiz - qus)* Bir ölçülür, bir ölçülmez, / Bir bağlı, bir bağsız, / Bir ağnamaz, bir çiğnemez, / Bir ayaksız, bir sütsüz. (Ölçülür: yer, ölçülmez: gökyüzü, bağlı: ev, bağsız: et, ağnamaz: kaplumbağa, çiğnemez: yılan, butsuz (ayaksız): balık, sütsüz: kuş.)

1200. *Üy işinde iyt ürer. (Porqan)* Ev içinde it ürür. (Büyücü)[127]

1201. *Göne tamnıñ basında, / Qurtğan adam (esi ketken) baqıradı. (Azan aytqan molla)* Eski damın başında, / Cezalandıran (aklı yok) adam bağırır.[128] (Ezan okuyan hoca)

---

[127] Bu bilmece Sovyetler döneminde din karşıtlığı anlayışıyla söylenmiştir. Aslında, evde zikreden kişi kastedilmektedir. Başka bir yorum olarak Türklerin İslamiyet'e geçişiyle birlikte büyü ve büyücülere bakış açısını ortaya koymuş da olabilir. "Büyücü" anlamında "porkan" kelimesinin kullanılması da bu yoruma katkı verebilir. Zira "porkan" Burkancılıkla (Budizmle) ilgili bir terimdir. İt de esasen Türk inanç veya mitolojisinde olumlu bir hayvan olarak görülmez.

[128] Bu bilmecede (ve bundan sonra gelen 1202, 1203, 1207, 1208 numaralı bilmecelerde) Sovyet döneminin din adamlarına karşı olumsuz bakış açısı görülmektedir.

1202. *Uzın-uzın oqlaw, / Oqlawdıñ basında joqlaw / Allasın aytıp ayqırğan, / Ötirikten qayğırğan. (Azan aytqan molla)* Uzun uzun oklava (minare), / Oklavanın başında ağlama (ağıt) / Allah deyip bağıran / Yalandan kaygı duyan. (Ezan okuyan hoca)

1203. *Eki adam daw dawlaydı, mal şığarmay, / Eki böri et jeydi qan şığarmay. (Ölige quran şıqqan mollalar)* İki adam kavga eder, mal davası gütmeden, / İki kurt et yer, kan çıkarmadan. (Ölüye Kur'an okuyan hocalar)

1204. *Jol üstinde närwan terek, / Şaqası älemge kerek, / Bir miywası aşşı, bir miywası duşşı. (Aşşısı-dozaq, duşşıcı-beşik)* Yol üstünde iri ağaç, / Dalı âleme gerek, / Bir meyvesi acı, bir meyvesi tatlı. (Acısı: cehennem, tatlısı: beşik)

1205. *Altın menen orağan, / Gümis penen torlanğan, / Köp ellerge taralğan, / Xalıqqa qarsı jaralğan. (Quran)* Altın ile sarılmış, / Gümüş ile kaplanmış, / Her tarafa yayılmış, / Halk için yaratılmış (indirilmiş). (Kur'an)

1206. *Künde bes waq basın iyğen, / Sarı sällesin kiygen. (Molla)* Günde beş vakit başını eğen, / Sarı kalpağını giyen. (Hoca)

1207. *Jaqsı aylar, jaman künler. (Oraza)* İyi aylar, kötü günler. (Oruç)

1208. *Alda da joq, artta da jok, / Jerde de joq, kökte de joq, / Oñda da joq, şepte de joq, / Mudamı jasar, / Sorlınıñ iseniminde. (Quday)* Önde de yok, arkada da yok, / Yerde de yok, gökte de yok, / Sağda da yok, solda da yok, / Sürekli yaşar, / Fakirin inancında. (Hüda)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. DİZİN

3.1.1. Karakalpak Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini

Adam 497
Adam, postın 592
Adamnıñ atı 64, 513, 514
Adamnıñ bası, şaşı 522
Adamnıñ bası, şaşı, köz, murın, awız 517
Adamnıñ janı 61, 498, 499
Adamnıñ otız tisi, on barmağı 549
Adamnıñ ömiri 504
Adamnıñ tili 69
Adamnıñ tuwılğanınan qartayğanğa şekemgi däwiri 502
Adaq arba 1170
Ağaş 165
Akkardeon 376
Alağarğa 130, 131, 806
Alfavit 191
Alma 166, 913
Alpıs - keregeniñ şabaqşası, jetpis - uwıq 1114
Altı ay qıs, altı ay jaz 419, *485*, *486*
Altı qanat üy 1104
Ananıñ süti 60
Änar 914
Antenna 242
Aqıl 507-509
Arba 1163-1167
Arbanıñ izi 1169
Ärebek 580, 581
Arşa 1044
Aspan 1, 383-385
Aspan jer, juldız, ay 5
Aspan, jer 387, 388
Aspan, jer, juldız, ay, kün 386
Aspan, juldızlar 407
Aspan, kün-ay 6
Asqabaq 890
Aşşısı-dozak, duşşıcı-beşik 1204
At 655, 656
Atawız 1073
Atqa mingen adam 518, 62, 63
Atqa miniw 657
Ätşök 128, 129, 801, 802
Attıñ quyrığı 543, 652-654
Avtomaşina 254, 255
Avtomobil 256, 257

Avtoruçka 209
Aw 1157
Awız 73
Awız, bes barmaq 565
Awız, murın, köz 552
Awız, murt, saqal 551
Awız, til 74
Ay 11, 399-403
Ay menen kün 7, 8
Ay ve yıldız 9, 404, 405
Ay, kün 96, 393-395
Ay, kün, juldız 10
Ay, kün, juldız 397
Ayaqlar 89, 90, 579
Ayaz 40
Ayğabağar 182, 183
Ayğabağar 905-907
Ayğabağardıñ tuqımı 184
Ayıw 719
Ayıw, balıq, elek, gübre böceği, qawın, digirman 720
Ayna 338-342, *1082*, *1083*, *586*, *587*
Äynek 347
Azan aytqan molla 1201, 1202
Bal härresi 815, 816
Bala 500
Balalayka 380
Balıq 144, 145
Balıq 753-759
Balıq-anar 760
Balıqtıñ öti 762
Balıqtıñ qalaş-quyrığı 761
Balta 1074, 357
Baqa 146
Baqan 1091
Baraban 381, 382
Barmaq, tırnaq 576, 577
Barmaqlar 569, 570, 87
Barmaqlar menen qolğap 571
Bas-päki 1078
Bas, awız, şaş, biyt 520
Bas, kirpik 521
Bası buwday - adamnıñ jaslığı, beliqamıs - orta jaslığı, tübi asqabaq - ğarrılığı 519
Bayıwlı 812
Bäykemi etik, näli 595
Bekire 765
Belge qıstırılğan balta 358
Bes barmaq 572, 578
Besatar 1146
Besiktegi bala 501
Bet oramal 351
Bilezik 585
Bilim 633, 634
Bir degenim - bilek, eki degenim-elek, üş degenim-üşek, tört degenim-tösek, bes degenim - besik, altı degenim-asıq, jeti degenim-jelke, segiz degenim-serke, toğız degenim - torqa, on degenim - oymaq, on bir - qara jumbak 1198
Bir jawan - jıl, 12 qız - 12 ay, 9 ay jıllı kün, 3 ay toqsan 492
Bir jıl, altı ay qıs, boran 420
Bir jıldağı 365 kün, sutkadağı 24 saat, kün-tün 491
Biyday 859-861
Biye 97
Boran 449, 450
Botinka 353
Börek 615, 616
Bult 458
Bult, nayzağay 435
Burış 178, 901-904

Burşaq 446
Buzawbas 845
Buzawbas, baqa 846
Bülbül 123, 124, 798
Därya 427
Däskiyir 224
Dasturxan 618
Dawıl 453, 54
Digirman 1028-1034
Digirman-tartqış 1036
Digirman, qawın 1035
Doñız 103
Duman 36
Duwtar 379, 1179-1192
Duz 295, 494
Duz käni 496
Dümşe 972, 973
Dünya 67, 68
Eki emşek 567
Elektr lampoçkası 285
Elektr plitası 279
Elektr togı 280-284
Elgezer 984-988
Elka ağaşı 170
Er 1000, 1001
Er, zäñgi 1004
Erdiñ zäñgisi 1002, 1003
Erik 168, 916, 917
Erik, şañğalaq, möjene 918
Erin 72
Erin-til, bastıñ eki jağı 559
Esap-şot 214
Esek qurt 849
Esik 1124
Eşek 101
Eşektiñ tört tuyağı, qulağı, quyrığı 702
Eşki 99, 692-697
Eşki emer 746
Etik 352, 596-598
Etik, şılğaw, ayaq 599
Fotoapparat 236
Gazeta 199, 201, 202
Geriş 180
Geşir 898-900
Gewiş 602, 603
Gilt 1136
Globus 215-217
Granata-änar 167
Gübi, şelek, atlaw, piskek 1067, 1068
Güdili pişen 935
Gül 908
Güldirmama, jawın 26, 434
Ğarbız 174-176, 883-889
Ğarrı 503
Ğaz 792
Häk 59, 495
Häkke 804, 805
Haqıyqatlıq 66
Härre 134
Härregen 813, 814
Härreniñ uyası 817
Hasa tayaq 307, 1088-1090
Hawa 44, 455, 456
İlgek 324
Izğırıq 39
İnkubator 288
İyik 1058
İyin ağaş 1087
İyis 457
İyne 328-331, 1006-1010
İyne-sabaq 332, 1011, 1012
İynelik 136, 830, 831

İyt 94, 709-712
Jaba 359
Jañğırıq 53, 462
Jaq, til 555
Jaqtı, säwle 398
Jarğanat 809, 810
Jarğı 356
Jarqanat 133
Jayın - muzappat häkim, on segiz şortan - on segiz bolıs, şabaq - puqara, xalıq, külli mayı - salıq 1194
Jayıwlı dänge ğarğanıñ keliwi 807
Jaz-qıs 483
Jaz-qıs 484
Jel 454
Jer 20, 21, 421, 422
Jer joldası 265
Jer joldasları 269
Jer, aspan 424
Jerdiñ jarığı 423
Jeti adam - häpte, otız adam - bir ay 493
Jeti qaraqşı juldız 415
"Jetkinşek" gazetası 200
Jıl 489
Jıl, ay, kün, tün 56
Jılan 153, 154, 747-752
Jigirma üyrek, otız ğaz - adamnıñ usı jaslardağı üyrektey sulıwlığı, otız besten sır -sırlap - usı jaslarğa şekem önerdiñ här qıylı älwan, türlerin iyelewi, qırq bulaq bäybişeni bayğa köndirdim, alpıs qasqır - adamnıñ usı jasta aqılı äbden tolısıp, dana bolıp, el basqarıwı, qayırqom bolğanlığı 1197
24 saat-12 ay 418
Jiyde 922, 923
Jol 371, 1171-1175, 1176
Jolbarıs 111, 713-716
Jolbarıs-jılan 717
Jolbarıstıñ on eki jılda balalaytuğını 718
Juldız 12-15, 408-414
Juldız, ay 406
Juldız, jer 16
Juldızdıñ ağıwı 18
Jumbaq 65
Juwsan 939
Jüweri 862-865
Jüyrik at 651
Jüzik 583, 584
Jüzik, barmaqlar 582
Jüzim 910-912
Kant 294
Kapusta 179
Karta 218-220
Kartoşka 162
Kät 364-366
Kegirdek, tis-til 560
Keli-kelsap 1038-1040
Keme 1158-1161
Kendir 872
Kene 832, 850, 851
Kerege 1111, 1112
Kerege, uwıq, şañaraq 1119
Keregeniñ kögi 1113
Kersen, şömiş 950
Kese 970, 971
Kewil 511
Kindik 568
Kirpik 536
Kirpitiken 149, 150
Kirpitiken 742-745

Kitap 195-198
Kitap 638-648
Kitap, häripler 649
Kiyik 104, 105, 725, 726
Kiyim ildirgiş 348
Kompas 321, 322
Konkı 308, 309
Kosmos korabli 266, 267
Kögerşin 800
Köleñke 46, 52, 463-471
Kömeş, gülşe 614
Köpir 1178, 372
Köpir, suw, balıq, baqa 1177
Köpşik 350, 607
Körpe-tösek 355, 606
Kösew 954
Köşe 1093
Köylek 349, 589
Köz 79-81, 525-533
Köz, kirpik 82, 535
Köz, qulaq, tis 534
Közdiñ qaraşığı 78, 523, 524
Krant 248, 249
Kün 2-4, 389-392
Kündiz 417
Lägen 1086
Lampoçka 286, 287
Mäkke 171, 867-869
Mäkke jüweri 172
Malaqay 588
Maldıñ alası 670, 671
Maldıñ müyizi 672
Maldıñ terisi 673
Maldıñ tört ayağı-awzı 669
Mämleket häm onıñ tört şärti: 1 - aqşası, 2 - armiyası, 3 - klası, 4 siyasatı 1195
Mañlayşa, tabaldırıq, bosağa 1125
Mäsi 601
Mäyek 141-143, 772-784
Mäyek, tawıq 117
Maysa şöp 928
Mektep 187, 188
Mıltıq 375, 1137-1143
Mikrob 835
Miy 848
Miywe 909
Miywe ağaşı 160
Molla 1206
Morja 304
Mototsikl 258, 259
Muğallim 204
Murın 86
Murın, barmaqlar 564
Murın, bes barmaq 563
Muz 24, 429-431
Muz, sırğanaq 25
Nawqan qurt 139, 140
Nayzağay, şaqmaq şağıw 436
Oçki 368
On barmaq, awız, til 88
12 ay, 30 kün, kün-tün 487
12 ay, 30 kün, kün-tün 488
Oq 373, 1144
Oqıw 623
Oraq 1069, 1070
Oraq-pişen 1071
Oraza 1207
Orınlıq 367
Ot 55, 481
Ot arba 252
Otın 955
Otın-jalın 479

Otız tis 547
Otız tis, on barmaq 548
Ottın şalqıp ja, 1014
Ögizdiñ şaqı 686
Ölige quran şıqqan mollalar 1203
Ömir 505
Öpepek 127, 803
Örmek 1052, 1053
Örmekşi 847
Päki 1079-1081
Päki-şaş 1077
Pal härresi 135
Paraşyut 278
Paroxod 251
Patefon 377, 378
Paxta 155-158, 855, 856
Paxta teretuğın maşina 263
Paxta-nöket-şigit, söket-sabağı, tut-japırağı, almurt-ğozası 854
Paxtanıñ toqılıp, böz bolıwı 1051
Peşçexana 362, 363, 608-610
Pısıq 91-93, 703-707
Pışıqtıñ balası 708
Pil 112
Pille 857
Pioner-galstugi 208
Piyaz 177, 894-897
Poçta 205
Podemniykran 264
Poezd 250
Por 223
Porqan 1200
Postın 591
Pul 326, 999
Qağaz-jazıw 650
Qälem 211, 212, 636
Qamır 612, 613
Qamıs 185, 866, 929-933
Qamıstıñ baslawı şiy bolıwı 934
Qañbaq 941
Qaqpan 1147-1156
Qar 27-31, 440-444
Qara qoñız 823
Qara üy 1096-1102
Qara üy, kerege-uwıq 1103
Qara üydiñ uwığı, dizbesi 1118
Qaramıq 936
Qardıñ eriwi 445
Qarlığaş 126, 808
Qasıq 370, 957
Qasqaldaq 795
Qasqır 113
Qasqır, digirman, balıq, süt 1037
Qatıq 100, 619
Qawın 161, 873-880
Qawın tuqım 881
Qayşı 989-991
Qazan 301, 945-947
Qazan-tabaq 948
Qazan, ot 942-944
Qazan, şömiş 949
Qazaqı qoy 691
Qılış 1145, 374
Qırğawıl 125, 785-789
Qırğawıl, sağal 790
Qıyal 510
Qıyar 163, 882
Qız küyewlegen jigit 506
Qızıl basqur 1123
Qobız 1193
Qol, barmaqlar 302, 575
Qolğap 593, 594
Qoñıraw 207

Qoñız 824-826
Qor-qor şılım 620
Qoraz 115, 116, 766-768
Qorjın 993, 994
Qoy 687, 688
Qoyan 107-110, 727-731
Qoydıñ öti 689
Qoydıñ qumalaqları 690
Qozaq 1048, 1049
Qozaq-mäki 1050
Quday 1208
Qulan 106
Qulaq 56, 84, 85, 557, 558
Qulıp 1128-1131
Qulıp, gilt 1132
Qulıp, zulıp 1133
Quman 959-966
Qumırısqa 151, 840-844
Quran 1205
Qurbaqa 147, 836-839
Qurqıltay 811
Qus 114
Qus jolı 791
Quwırşaq 992
Quyı, şelek 1019
Quyın 459-461
Radio 237-241
Raketa 268
Ruçka 210
Ruçka-qağaz 213
Ruçka-qälem 637
"s" häripi 193
Saat 314-320
Sabın 333, 334, 1085
Sabınnıñ köbigi 360, 1084
Sädep-ilgek 325
Samal 32-35
Samar, qasıq 958
Samolet 270-277
Samovar 974-982
Samovar, äteşkür 983
Sandıq 303, 1045-1047
Sañıraw qulaq 938
Saqal-murt 561, 562
Säwkele 604, 605
Saya 45
Sazan 764
Sazan balıqtıñ qabırşağı 763
Sçetka 354
Sebet 1025
Sınbas - haqıyqatlıq, jorğa - kewil, jaman joldas - äzezil şaytan 1196
Sıyasawıt-qälem 635
Sıyır 679, 95
Sıyırdıñ alası 96
Sıyırdıñ ayağı 684
Sıyırdıñ güysewi 678
Sıyırdıñ şaqı 682, 683
Sıyırdıñ tezegi 680
Sıyırdıñ tili, eki jağı 681
Sıyırdıñ tört emşegi 674-676
Sıyırdıñ tört emşegi häm güze 677
Sıyırdıñ tuyağı 685
Silos 173
Sipse 361, 1020-1024
Sona 138, 834
Sök 617
Söz 76, 512
Söz
Sport 310
Sumka 327
Suw 22, 23, 425
Suwdıñ ağısı 426

Suwıq 41-43, 447
Suwıq şamal 448
Suwqabaq 891-893
Svetofor 243
Şabdal 915
Şağal 723, 724
Şalbar 590
Şalğı 1072
Şalı 858
Şamal 451, 452
Şana 1162
Şañaraq, uwıq 1108, 1109
Şäñgil qabaq 956
Şaqmaq şağıw 432, 433
Şarıq 1064, 1066
Şarıq-iyik 1065
Şarıq, tıştaban 600
Şaş 538, 539
Şaş, köz, qas, murın, til 537
Şaş, päki 540, 541
Şaşbaw 83
Şaştıñ ağarıwı 542
Şatır 611
Şay, şämbe 622
Şayan 152, 852, 853
Şaynek 298, 299, 969
Şaynek-kese 967, 968
Şegirtke 818-822
Şekşek 833
Şelek 300
Şenewli - jer, şenewsiz -aspan, beldewli - üy, beldewsiz - göş, awnamas - / tasbaqa, güysemes - jılan, putsız - balıq, süstiz - qus 1199
Şeñgel 940
Şıbın 137, 828, 829
Şığır 1075, 1076
Şığırşıq 1059-1063
Şımşıq 796
Şıra 292, 293, 1016-1018
Şırpı 289-291
Şiy 1127
Şiy toqıytuğın awırıq 1126
Şiye 169, 919-921
Şiyşe 369
Şoq 480
Şoşqa 102, 699-701
Şögip atırğan tört ayağı, bası 667
Şubar at 658
Şubat 621
Tamşı 437, 438
Tamşı, suw 439
Tandır 1041, 1042
Taraq 343-345
Tärezi 1015
Tarı 870, 871
Tasbaqa 148, 736-741
Taskömir 57, 58
Tawıq 769
Tawıqtıñ mäyegi 770
Tawıqtıñ şöjesi 771
Taxta-por 221, 222
Telefon 225-229
Telefonnıñ ağaşı 232
Telefonnıñ stolbası 230, 231
Telek arba 1168
Televizor 233-235
Temir oşaq 951
Teñge 995, 996
Teñiz 428
Terek 924-927
Tereze 346, 1092

Termos 296, 297
Tezek awdarğan qoñız 827
Tırna 119
Tırnaq 573, 574
Tışqan 732-735
Tigiw maşinası 323
Til 70, 71, 553, 554
Til, qulaq, köz 77
Til, tis 550
Tis 75, 544-546
Tiyin 997, 998
Toğay 164
Toğız planeta, aspan 19
Top 311-313
Toqıldawıq 132
Toqsan tabırşıq - toqsan kün şille, seksen şığırşıq - jılında keletuğın seksen juma küni, otız aq quw - bir ay, bir tırna - nawrızlıq göje 490
Totı qus 799
Tördegi törtew - sandıqtıñ tört tuyağı, esiktegi ekew - bosağa-tabaldırıq 1043
Traktor 260, 261
Tuqım 181
Tut-pille 159
Tutqış 952, 953
Tükirik 566
Tülki 721, 722
Tüñlik 1120
Tüñliktiñ bawları 1121
Tüs 516
Tütin 37, 38 472-477
Tütin, jalın 478
Tüye 98, 659-662
Tüye kene 663
Tüyeniñ eki örkeşi, bası 666
Tüyeniñ jüni, közi, quyrığı 668
Tüyeniñ qumalağı 665
Tüyeniñ tört ayağı, bası 664
Tüyetawıq 118
Umıvalnik 335-337
Universal 262
Ura 1026, 1027
Urşıq 1054-1057
Usı haywanlardıñ tuwılatuğın waqtı 698
Uwıq 1105-1107
Uwıq, şañaraq 1110
Uya 797
Uyqı 515
365 kün, 12 ay, qız, kün 17
Ürker juldız 416
Üy 1094, 1095
Üydiñ basqurı, şiyi, şañarağı 1115
Üydin ergenegi 1117
Üydiñ esigi 1116
Üydiñ üzigi 1122
Üyrek 120-122, 793, 794
Velosiped 244-247
"w" häripi 194
Xat 189, 624-632
Xat jazğan adam 192
Xat jazıp jiberiw, oqıw 190
Xat-ruçka 203
Zamarrıq 186, 937
Zäñgi 1005
Zavodtıñ gudogi 253
Zontik 305, 306
Zulıp 1134, 1135
Zvonok 206

3.1.2. Türkiye Türkçesiyle bilmecelerin cevabı dizini

Acısı: cehennem, tatlısı: beşik 1204
Adam 497
Adam, post 592
Adamın canı 498, 499
Adamın doğumundan yaşlılığına kadarki devri 502
Ağ 1157
Ağaç 165
Ağaç kova 300
Ağaç, kavak ağacı 924-927
Ağaçkakan 132
Ağız 73
Ağız, beş parmak 565
Ağız, bıyık, sakal 551
Ağız, burun, göz 552
Ağız, dil 74
Akıl 507-509
Akordiyon 376
Akrep 152
Alaca at 658
Alakarga 130, 131, 804-806
Alfabe 191
Altı ay kış, altı ay yaz 419, 485, 486
Altı kanatlı çadır 1104
Altmış: keregenin çivisi, yetmiş: çadırın çubukları 1114
Anahtar 1134-1136
Anne sütü 60
Anten 242
Araba (at arabası) 1163-1167, 1168
Arabanın izi 1169
Arı 134, 813, 814
Arı yuvası 817
Aş kabağı / kabak 890
Asa, baston 307, 1088-1090
At 655, 656
At kuyruğu 543, 652-654
Ata binen adam 518, 62, 63
Ata binmek 657
Ateş 481, 55
Ateşin birden yanması 482
Awırıq: "şiy" denilen dokuma bitkisinden dokuma yapmak için çamur veya kesekten uzunca -belinden ip bağlamak için- yapılan özel alet, malzeme 1126
Ay 11, 399-403
Ay ile güneş 7, 8, 96, 393-395
Ay, güneş, yıldız 10, 397
Ay, yıldız 9, 404, 405
Ayak arabası 1170
Ayakkabı 602, 603
Ayakkabı, çarık, 600
Ayaklar 579, 90
Ayaz 40
Ayçiçeği 182, 183
Ayçiçeği tohumu (çekirdeği) 184
Ayı 719
Ayı, balık, elek, qoñız, kavun, değirmen 720
Ayna 338-342, 586, 587, 1082, 1083
Baca 304
Bal arısı 135, 815, 816
Balalayka, bir çeşit Rus sazı 380
Balığın ödü 762
Balığın yüzgeç ve kuyruğu 761
Balık 144, 145, 753-760
Balta 357, 1074
Baş, ağız, saç, bit 520
Baş, kirpik 521
Başı buğday: insanın gençliği, / beli kamış: orta yaşları, dibi kabak: yaşlılığı 519

Başköşedeki dört: sandığın dört ayağı, eşikteki iki: iki kanatlı kapı, eşik 1043
Bayıvlı kuşu 812
Bekire balığı 765
Bele sokulan balta 358
Beş parmak 572, 578
Beşikteki çocuk 501
Beşli tüfek (beş kurşun atan tüfek) 1146
Bıçkı 356
Biber 178, 901-904
Bilezik 585
Bilim 633, 634
Bilmece 65
Bir çeşit gramofon 378
Bir dediğim bilek, iki dediğim elek, üç dediğim çatı -dam-, dört dediğim döşek, beş dediğim beşik, altı dediğim aşık -kemiği-, yedi dediğim ense, sekiz dediğim teke, dokuz dediğim ipek kumaş, on dediğim yüzük, on bir zor bilmece 1198
Bir kadın: yıl, 12 kız: 12 ay, 9 ay sıcak gün, 3 ay soğuk 492
Bir tür kirmen 1058
Bir yıl, altı ay, kış, bora 420
Bir yıldaki 364 gün, tam gündeki 24 saat, gece-gündüz 491
Bisiklet 244-247
Bora, tipi 449, 450
Böcek 824-826
Börek 615, 616
Buğday 859-861
Bulut 458
Bulut, şimşek 435
Burçak 446
Burun 86
Burun, beş parmak 563
Burun, parmaklar 564
Bülbül 123, 124, 798
Büyücü 1200
Buz 24, 429-431
Buz pateni 308
Buz, kayak pisti (alanı) 25, 309
Buzağıbaş (danaburnu) 845
Buzağıbaş (danaburnu), kurbağa 846
Cadde, sokak 1093
Cam kap 369
Cibinlik 362, 363, 608-610
Civciv 771
Çadır 611
Çadır direği 1091
Çadırın "baskur"u, kamışı, şañarak 1115
Çadırın (evin) kapısı 1116
Çadırın çubukları 1105-1107
Çadırın çubukları, *şañaraq* 1110
Çakal 723, 724
Çanta 327
Çark 1064, 1066
Çark-kirmen 1065
Çay, çay posası 622
Çaydanlık 298, 969
Çaydanlık-kâse 967, 968
Çekirge 818-822
Çene, dil 555
Çiçek, gül 908
Çizme 352 596-598
Çizme, çorap, ayak 599
Çıkrık 1059-1063
Çıra 293
Çıra, meşale 292
Çıyan 852, 853

Çıyana, örümceğe benzer çok ayaklı bir canlı 848
Çocuk 500
Çöktüğü dört ayağı, başı 667
Damla 437, 438
Damla, su 439
Darı 617, 862-865, 870, 871
Davul 381, 382
Değirmen 1028-1034
Değirmen, kavun 1035
Değirmeni elle döndüren sopa 1036
Değişmez: hakikat, yorga at: gönül, kötü yoldaş: şeytan. 1196
Demir ocak 951
Deniz 428
Deve 98, 659-662
Deve dışkısı 665
Deve kenesi 663
Deve, kısrak, sığır, keçi, tavşan ve tilkinin doğduğu zaman 698
Deve sütünden mayalanan içecek 621
Devekarnı otu 941
Deve kuşu 118
Devenin dört ayağı, başı 664
Devenin iki hörgücü, başı 666
Devenin yünü, gözü, kuyruğu 668
Dibek - dibek sapı 1038-1040
Dikenli çalı 940
Dikiş makinesi 323
Dikiş yüzüğü 1013, 1014
Dil 70, 71,553, 554
Dil, diş 550
Dil, kulak, göz 77
Diş 75, 544-546
Divan 367
Doğruluk 66
Dokuma tezgâhı 1048, 1049, 1052, 1053
Dokuma tezgâhı - mekik 1050
Dokuz gezegen, gökyüzü 19
Dolma kalem 209, 210
Dolma kalem, kâğıt 213
Domuz 102, 103, 699-701
Dudak 72
Dudak, dil, başın iki yanı 559
Duman 37, 38, 472-477
Duman, alev 478
Duman, sis 36
Dut, ipek böceği 159
Düğme 324
Dünya 67, 68
Düş, rüya 516
Dütar, iki telli saz 379
Ekmek 614
El, parmaklar 302, 575
Elbise askısı 348
Elbise fırçası 354
Eldiven 593, 594
Elek 984-988
Elektrik akımı 280-284
Elektrik lambası 285
Elma 166, 913
Erik 168, 916, 917
Erik, çekirdek (tohum), şañğalaq ağacının meyvesi 918
Eşeğin dört toynağı, kulağı, kuyruğu 702
Eşek 101
Eşek kurdu 849
Etşök 128, 129, 801, 802
Ev (çadır) 1094, 1095
Evin "üzik"i 1122
Evin iki kanatlı kapısı 1117

Eyer 1000, 1001
Eyer, üzengi 1004
Eyerin üzengisi 1002, 1003
Ezan okuyan hoca 1201, 1202
Fabrika alarmı (sireni) 253
Fil 112
Fırtına 39, 54, 453, 459-461
Fotoğraf makinesi 236
Gazete 199-202
Gemi 1158-1161, 725, 726
"Gençler" gazetesi 200
Gırtlak, diş-dil 560
Göbek 568
Gök gürültüsü, yağmur 26, 434
Gökyüzü 1, 383-385
Gökyüzü, güneş-ay 6
Gökyüzü, yeryüzü 387, 388
Gökyüzü, yeryüzü, yıldız, ay 5
Gökyüzü, yeryüzü, yıldız, ay, güneş 386
Gökyüzü, yıldızlar 407
Gölge 45-52, 463-471
Gömlek 349, 589
Gönül 511
Göz 79-81, 525-533
Göz, kirpik 82, 535
Göz, kulak, diş 534
Göz bebeği 78, 523, 524
Gözlük 368
Gramofon 377
Gübre böceği 827
Güğüm 959-966
Gündüz 417
Günebakan, ayçiçeği 905-907
Güneş 2-4, 389-392
Güvercin 800
Hamur 612, 613
Harita 218, 220
Hava 44, 455, 456
Havuç 898-900
Hayal 510
Hayvanın alacası (lekesi) 670, 671
Hayvanın boynuzu 672
Hayvanın derisi 673
Hayvanın dört ayağı, ağzı 669
Hesap, hesap makinesi 214
Heybe 993, 994
Hıyar, salatalık 163, 882
Hızma 580, 581
Hoca 1206
Horoz 115, 116, 766-768
Hüda 1208
Işık, parıltı 398
İbibik 127, 803
İğde 922, 923
İğne 328-331, 1006-1010
İğne-iplik 332, 1011, 1012
İğnelik sineği (böceği) 136, 830, 831
İki meme 567
İki telli saz, dütar 1179-1192
İnsan canı 61
İnsan dili 69
İnsan ömrü 504
İnsanın adı 64, 513, 514
İnsanın başı, saçı 522
İnsanın başı, saçı, göz, burun, ağzı 517
İpek böceği 139, 140
İpek böceği kozası 857
İri kap, çömçe 950
İt 94, 709-712
Kâğıt-yazı 650
Kalem 211, 212, 636, 637
Kalpak 588

Kamış 185, 866, 929-933
Kamışın kökü, kamış oluşu 934
Kap (su kaynatmaya yarayan metal kap) 972, 973
Kapan (tuzak) 1147-1156
Kapı 1124
Kaplan 111, 713-716
Kaplan-yılan 717
Kaplanın on iki yılda yavrulaması 718
Kaplumbağa 148
Kar 27-31, 440-444
Kar kızağı 1162-1102
Kara çadır, çadırın duvarı, çadırın çubukları 1103
Kara çadırın çubukları, "dizbe"si 1118
Karafatma 823
Karamık bitkisi 936
Karın erimesi 445
Karınca 151, 840-844
Karpuz 174-176, 883-889
Karyola 364-366
Kâse (bardak) 970, 971
Kaşık 370, 957
Katık 100
Katık, yoğurt 619
Kavun 161, 873-880
Kavun çekirdeği 881
Kaz 792
Kazaki cinsi koyun 691
Kazan 301, 945-947
Kazan-çömçe 949
Kazan-tabak 948
Kazan, ateş 942-944
Keçi 99, 692-697
Keçi emer (böcek) 746
Kedi 91-93, 703-707
Kedi yavrusu 708
Kendir 872
Kene 832, 851
Kerege (çadırın ağaçtan örülmüş duvarı) 1111, 1112
Kerege, çadır çubukları, şañaraq 1119
Keregenin kökü (altı, dibi) 1113
Kerpeten 1073
Kılıç 374, 1145
Kırlangıç 126, 808
Kırmızı "baskur" 1123
Kırmızı çizme, nal 595
Kısrak 97
Kız isteyen genç 506
Kibrit 289-291
Kiler, ambar 1026, 1027
Kilit 1128-1131
Kilit, anahtar 1132, 1133
Kireç 59, 495
Kirmen (yün, pamuk eğirmeye yarayan alet) 1054-1057
Kirpi 149, 150, 742-745
Kirpik 536
Kitap 195-198, 638-648
Kitap, harfler 649
Koku 457
Kopuz 1193
Koyun 687, 688, 727-731
Koyun dışkısı 690
Koyun ödü 689
Köprü 372, 1178
Köprü, su, balık, kaplumbağa 1177
Köseği (ucu yanmış odun) 954
Köz köz sigara/nargile 620
Köz, kor 480

Kukla bebek 992
Kulak 56, 84, 85, 557, 558
Kur'an 1205
Kurbağa 146, 147, 836-839
Kurkılday kuşu 811
Kurt 113
Kurt, değirmen, balık, süt 1037
Kuruş para 997, 998
Kuş 114
Kuş yolu (saman oğrusu) 791
Kuyu çıkrığı, çıkrık 1075
Kuyu, kova 1019
Lahana 179
Lamba 286, 287
Lavabo 336, 337
Lavabo, küvet 335
Leğen 1086
Makas 989, 990, 991
Mäkke, bir bitki 867-869
Mañlayşa: çadır kapısının en yukarı kısmı, *tabaldırıq*: kapı eşiği, *bosağa*: kara çadırın girişinin altına yerleştirilen ağaç 1125
Mantar 186*,* 937, 938
Markası Universal olan traktör, tarım aleti 262
Maysa otu 928
Memleket ve onun dört temeli: 1. Hazinesi, 2. Ordusu, 3. Sınıfı, 4. Siyaseti 1195
Mendil 351
Meşale, mum 1016-1018
Mest 601
Meyve 909
Meyve ağacı 160
Mısır (darı) 171, 172
Mikrop 835
Minder 350, 607
Motosiklet 258, 259
Musluk 248, 249
Mutfak ocağı 279
Mürekkep-kalem (divit) 635
Nar 167, 914, 760
Nehir, ırmak 427
Odun 955
Odun, alev 479
Ok 373, 1144
Okul 187, 188
Okuma, tahsil 623
On parmak, ağız, dil 88
12 ay, 30 gün, gece-gündüz 487, 488
Orak 1069, 1070
Orak-saz (kamış) 1071
Orman 164
Oruç 1207
30 diş 547
Otuz diş, on parmak 548-549
Öğretmen 204
Öküzün boynuzu 686
Ölçülür: yer, ölçülmez: gökyüzü, bağlı: ev, bağsız: et, ağnamaz: kaplumbağa, çiğnemez: yılan 1199
Ölüye Kur'an okuyan hocalar 1203
Ömür 505
Ördek 120-122, 793, 794
Örümcek 847
Pamuğun dokunup bez olması 1051
Pamuk 155-158, 855, 856
Pamuk toplama makinesi 263
Pamuk 854
Papağan 799
Para (pul) 999
Para (teneke para) 995, 996
Para 326

Paraşüt 278
Parmak, tırnak 576, 577
Parmaklar 87, 569, 570
Parmaklarla eldiven 571
Patates 162
Pelin 939
Pencere 346, 347, 1092
Pirinç 180
Pirinç, çeltik 858
Piyoner eşarbı 208
Post 591
Posta 205
Potin 353
Pusula 321, 322
Radyo 237-241
Roket, füze 268
Rüzgâr, yel 32-35, 451, 452, 454
"s" harfi 193
Saat 314-320
Sabun 1085, 333, 334
Sabun köpüğü 360, 1084
Saç 538, 539
Saç, göz, kaş, burun, dil 537
Saç, ustura (saç kesme aleti) 540, 541
Saç bağı, saç tokası 83
Saçın ağarması 542
Saka sırığı 1087
Sakal-bıyık 561, 562
Sandık 303, 1044-1047
Sazan balığı 764
Sazan balığının kılçığı 763
Sedef-düğme 325
Semaver 974-983
Sepet 1025
Serçe 796
Serpilmiş taneye karganın gelmesi 807
Sevkele (kıymetli taşlarla süslü kadın başlığı) 604, 605
Sıçan 732-735
Sığır 95, 679
Sığır tezeği 680
Sığırın alası 96
Sığırın ayağı 684
Sığırın boynuzu 682, 683
Sığırın dili, iki çenesi 681
Sığırın dört memesi 674-676
Sığırın dört memesi ve kova (kap) 677
Sığırın geviş getirmesi 678
Sığırın toynağı 685
Silgi 224
Silos (bitkilerden parçalanarak yapılan hayvanlar için hazırlanan bir yem) 173
Sinek (sivrisinek, karasinek) 137, 828, 829
Sofra 618
Soğan 177, 894-897
Soğuk 41-43, 447
Soğuk rüzgâr 448
Söz 76, 512
Spor 310
Su 22, 23, 425
Su çıkrığı, çıkrık 1076
Su tavuğu 795
Su kabağı 891-893
Su kabağından yapılan kap 956
Suna (kan emen bir sivrisinek) 834
Suna 138
Suni kuluçka aleti 288
Suyun akışı 426

Sülün 125, 785-789
Sülün, sakal 790
Süpürge 1020-1024
Süpürge bitkisi 361
Şabdal (bir tür erik) 915
Şalvar 590
Şañaraq, çadırın çubukları 1108, 1109
Şeker 294
Şekşek 833
Şemsiye 305, 306
"Şiy" denilen kamış 1127
Tabak, kaşık 958
Tahta-tebeşir 221, 222
Tandır 1041, 1042
Tarak 343-345
Taş kömürü 57, 58
Tavşan 107-110, 727-731
Tavuk 769
Tavuk yumurtası 770
Tebeşir 223
Telefon 225-229
Telefon direği 230-232
Televizyon 233-235
Terazi 1015
Termos 296, 297
Tırnak 573, 574
Tırpan 1072
Tilki 721, 722
Tohum, çekirdek 181
Top 311-313
Toqsan tabırşıq: doksan gün soğuk, seksen şığırşıq: yıldaki seksen cuma günü, otız aq quw: bir ay, bir tırna: nevruz aşı 490
Tosbağa, kaplumbağa 736-741
Trafik lambası 243
Traktör 260, 261
Tren 250, 252
Tüfek 375, 1137-1143
Tükürük 566
Tüñlik 1120
"Tüñlik"ün bağları 1121
Turna 119
Tutacak 952, 953
Tuz 295, 494
Tuz ocağı 496
Uçak 270-277
Uçurum 423
Ustura 1079-1081
Ustura-saç 1077, 1078
Uydu 265, 269
Uyku 515
Uzay gemisi 266, 267
365 gün, 12 ay, kız, gün 17
Ülker yıldızı 416
Üzengi 1005
Üzüm 910-912
Vapur 251
Vinç 264
Vişne 169, 919-921
"w/v" harfi 194
Yaba 359
Yabani at 106
Yankı 53, 462
Yarasa 133, 809, 810
Yaşlı 503
Yayık, kova, ayran kabı, çömçe 1067, 1068
Yayın: muzappat han, on sekiz turna balığı: on sekiz "volost nahiye" yöneticisi, küçük balık: fukara halk, bütün yağ: vergi 1194
Yaz, kış 483, 484

Yazı 189, 627-630
Yazı, mektup 624, 625, 626, 631, 632
Yazı yazan adam 192
Yazı yazıp gönderme, okuma 190
Yazı, dolma kalem 203
Yedi adam: hafta, otuz adam: bir ay 493
Yedi gözcü yıldız, Ülker yıldız kümesi, yedi kandilli Süreyya 415
Yerküresi modeli 215-217
Yeryüzü 20, 21, 421, 422
Yeryüzü, gökyüzü 424
Yığılı kamış, kesilmiş kamış yığını 935
Yıl 489
Yıl, ay, gündüz, gece 56
Yılan 153, 154, 747-752
Yılbaşı ağacı 170
Yıldırım çakması 432, 433
Yıldırım, yıldırım çakması 436
Yıldız 12-15, 408-414
Yıldız kayması 18
Yıldız, ay 406
Yıldız, yeryüzü 16
24 saat - 12 ay 418
Yirmi ördek, otuz kaz: kişinin o yaşlardaki ördek gibi güzelliği; otuz beşten sır sırlama: o yaşlara kadar hünerin her türlüsüne sahip olma; kırk pınar ilk hanımı beye gönderme, altmış kurt: adamın bu yaşlarda olgunluğa ermesi, bilge olup başarıya ulaşması, yardımsever olması. 1197
Yol 371, 1171-1175, 1176
Yorgan-döşek 355, 606
Yumurta 141-143, 772-784
Yumurta, tavuk 117
Yuva 797
Yüğrük at 651
Yüzük 583, 584
Yüzük, parmaklar 582
Zil (elektrikle çalışan) 206
Zil, çan 207

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. *Jumbaq aytısları* / Bilmece atışmaları

"Jumbaq aytısları", Türk halk edebiyatındaki "muamma" tarzına benzemektedir. "Jırav"ların (ozanların), şairlerin kendi üstünlüklerini, bilgili oluşlarını, zekâlarını göstermek amaçlı "atışma"ları, "jumbaq aytısları"nı oluşturmuştur. İçlerinde *Ol nämedur,* (O nedir?), *Ol nedürkim* şeklinde başlayan örnekler de mevcuttur. Bunlar da "lügaz" bilmece türünü bize hatırlatmaktadır. Bu tarz atışmalar, masal, destan gibi folklorik ürünlerde de yer alır.

Aşağıda yer alan "jumbaq aytısları", Kaynaklar kısmında da zikredilen *Qaraqalpaq Folkloru III Tom, Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları* adlı eserden (s. 130-149 arası) alınmıştır.

Sadıq Şayır menen Räm şayırdıñ jumbaq aytısı / Sadık Şair ile Rem Şairin Bilmece (Muamma) Atışması

Räm şayır	**Rem Şair**
İgrim salpaw,	Eğri kap
Tört law-law,	Dört lav-lav,
Yalğız şıbjıñ,	Bir sabırsız
Eki düñ-düñ,	İki dün-dün,
Ol ne bolar?	O, ne olur (nedir)?
Sadıq şayır	**Sadık Şair**
İgrim salpaw degeniñ	"Eğri kap" dediğin,
Men oylayman nawa dep,	Ben düşünürüm yalaktır,
Yalğız şıbjıñ degeniñ,	Bir sabırsız dediğin,
Şığırğa qosqan baytalıñ,	Su kabına bağladığın atın(dır).
Sen otıra ber awa dep,	Sen oturadur "evet" diye,

Suw şalañ menen qır şalañ,	Su "şalan"ı ile kır "şalan"ı[129]
Kömeş penen şirişiñ,	Senin "kömeş"le "şiriş"in[130],
Sonda törtew boladı.	O zaman (orada) dört olur.
İslep jürseñ dawa dep,	Çalışsan çare diye,
Eki düñ-düñ degeniñ,	İki dün-dün dediğin,
Urtıñnıñ eki bası eken,	Avurdunun iki yanı,
Buzılıp ketse jılaysañ,	Bozulup gitse ağlarsın,
Ya näylaj baba dep.	Çaresiz dede diye.

Mämbetniyaz şayırdıñ (aqun) Töreniyaz bolısqa aytqan jumbağı / **Mambetniyaz Şairin Yönetici Töreniyaz'a Söylediği Bilmece**[131]

Şımbaydıñ häkimi Töreniyazğa,	Şımbay'ın hâkimi Töreniyaz'a,
Arzım bar, sözim bar, munı tıñlasın.	Arzım var, sözüm var, bunu dinlesin.
Ağalıq ayleydur köp bilseñ ağza,	Ağalık eyliyor bilsen çok ağza,
Märtebesin aşıp igäm añlasın.	Mertebesin açıp ağam anlasın.
Arzı aytpaqtan murad aytar sözim bar,	Arz demekten maksat, söyler sözüm var,
Mänisi köp turur bolsın xabardar,	Manası da çoktur, olsun haberdar,
Ol nämärse bizge bolıp tur därkar,	O nesne ki bize olmuştur derkâr (gerek),
Şu nämärse bu xat işida añlasın.	O şey bu mektup (sözler) içinde, anlasın.
Özi häkim, qolında bar lawazım,	Kendi hâkim, elinde var levazım (makamı),
Arzı aytqannıñ arzın pitkärmäk lazım,	Arz edenin arzın bitirmek lazım,
Biykar söz emesdur bul aytqan sözim,	Boş söz değildir bu söylediğim söz,
Cähd äyläyüp bunıñ soñın soñlasın.	Cehdeyleyip bunun sonun anlasın.
Türki atı on jeti dur ädjättä,	Türkçe adı on yedidir ecdatta,
Altı mıñ altı yüz farsı älbättä,	Altı bin altı yüz Farsça elbette,
Tört yüz on ikki dur arab näwbettä,	Dört yüz on ikidir Arap nöbette[132],
Üş til bilän aytqan atın añlasın.	Üç dil ile denen adını anlasın.
Özinıñ ağzı bar seksen beş başı,	Kendinin ağzı var, seksen beş başı,
Bänti altı turur on toqqız yaşı,	Bendi altıdır da on dokuz yaşı,
Közi töbäsindä yoq turur qaşı,	Gözü tepesinde yoktur hiç kaşı,
Kirpiği toqsandur bunı añlasın.	Kirpiği doksandır, bunu anlasın.

---

129 *şalañ*: Genellikle su altında biten bir bitki.

130 *kömeş*: Külde pişirilen ekmek. *şiriş:* Bir tür bitki.

131 Metinde Özbek Türkçesi ses ve yazımı müşahede edilmektedir.

132 Mısradaki *näwbet* sözü pek anlaşılmıyor. Karakalpak Türkçesi sözlüğünde *näwbet* "**1.** Sıra, nöbet. **2.** *ağız.* Devran, baht" anlamlarındadır. Ayrıca Kazak Türkçesinde "açlık, kıtlık" anlamında *näwbet* sözü de mevcuttur.

Här kirpiği bir başığa bänt bolğan,	Her kirpiği bir başına bent olmuş,
Sekkizin ağzının üstine alğan,	Sekizini ağzının üstüne almış,
Toq kirpik bul räwişte jan bolğan,	Tok kirpik bu güzelliğe (görünüşe) can olmuş,
Közi tört kesedur munı añlasın.	Gözü dört parçadır, bunu anlasın[133].
Öziniñ ağzı bir yoq dur qulağı,	Kendinin ağzı bir, yoktur kulağı,
Körä bilmes yaqın birlä yırağı,	Görebilmez yakın ile uzağı,
Añsat emes otırmağı, turmağı,	Kolay değil oturması, kalkması,
Özi turar deyup päni qılmasın.	Kendi kalkar deyip yalan atmasın.
Buzılğanda toqqız bäntten buzılar.	Bozulunca (çözülünce) dokuz bentten bozulur,
Yazılğanda baş közinen yazılar,	Açılınca (kurulunca) baş gözünden açılır,
Turğızmas turmasa baş-başa bolar,	Çadır direği kalkmasa, ayrı ayrı olur (dağılır),
Adam uğlın andın kewdä qılmasın.	Âdemoğlu ondan ayrı kılmasın.
Oşbu menin aytqan sözim ibirat dur,	İşbu benim dediğim söz ibrettir,
Härkimse haslını bilmese mat dur,	Her kim ki aslını bilmese mattır,
Adam awlädığa bir kerek zat dur,	Âdem evladına bir gerek zattır (şeydir),
Saxib tämiz bolsa bunı añlasın.	Temiz gönüllüyse bunu anlasın.
Qıysa bir aqşamğa qarajetini,	Sarf etse bir akşam malı mülkünü,
Bitkererdur sol sorağan zatımnı,	Tamam eder şu sorduğum sorumu,
Duwrı bayan äylämädim atımnı,	Doğru beyan eylemedim adımı,
Tımsal bilän bilse munı añlasın.	Tahmin (timsal) ile bilse, bunu anlasın.
Töreni ornığa qoysañ Muhammed,	Töre'yi (Töreniyaz'ı) yerine koysan Muhammet,
Niyazğa muştärek ismidä ahdät,	Niyaz'a müşterek, isimde Ahmet (?)
Här kim munı biler bolsa danışmät,	Her kim bunu bilir olsa danişment,
Arzı etküşi isin bayan äyläsin.[134]	Arz eyleyen işin beyan eylesin.

Bu mektubu okuyan hiç kimse, bilmeceyi (muammayı) çözemez. Mektup, çok il gezer. Bunu, yönetici Kulen'in kaynı, şair Seyfulğabit çözer. O, mektubu okuyunca "Bu mektupta 'çadır'ı bilmece hâline getirmiş" der.

Hawa şarşı dolanğan,	Hava, örtü gibi dolanmış,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Jerdiñ jüzin suw alğan,	Yeryüzünü su almış,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Arqasında awzı bar,	Arkasında ağzı var,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Ortasında däni bar,	Ortasında tanesi var,

133 Çadırın "şañarak" denilen kısmı dörde bölünmüş olduğu için "dört göz" ifadesi kullanılmıştır.

134 *Jazıp alğan ilimiy xızmetker V. Beknazarov, öy arxivinen*. (Derleyen: bilim hizmetkârı V. Beknazarov; ev (kişisel) arşivinden.)

Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Suw işinde janı bar,	Su içinde canı var,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Şeşimi	Çözümü (Cevabı)
Hawada şarşı dolanğan,	Havada (gökte) örtü dolanan,
Bult qapladı degenim,	Bulut kapladı derim,
Jerdiñ jüzin suw alğan,	Yeryüzünü su alan,
Jamğır jawdı degenim.	Yağmurlar yağdı derim.
Arqasında awzı bar,	Arkasında ağzı var,
Tas digirman degenim,	Taş değirmendir derim,
Ortasında däni bar,	Ortasında tanesi var,
Möjenesi degenim.	Cevizin (eriğin) özü derim.
Suw işinde janı bar,	Su içinde canı var,
Balıq oynar degenim.	Balık oynar derim.
Uzaq jerden şañ şığadı,	Uzak yerden toz çıkar,
Ol ne bolar Xojamjan?	O, ne olur hocam can?
Taqır jerde tazı oynastı,	Çorak yerde tazı oynaştı,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Alıs saydan iyt ürer,	Uzak yerden it ürer,
Ol ne bolar Xojamjan?	O, ne olur hocam can?
Şeşimi	Çözümü
Uzaq jerden şañ şıqsa,	Uzak yerden toz çıksa,
Ilaq oyın bolmasın.	"Ilak oyunu" olmasın[135].
Taqır jerden taz oyın,	Çorak yerde tazı oyunu,
Quwırmaş quwırıw bolmasın.	Kavurma kavurmak (oyunu)[136]olmasın.
Alıs saydan iyt ürse,	Uzak yerden it ürse,
Qurbaqa sesti bolmasın.	Kurbağa sesi olmasın.
Qamıs bası qaltıraq,	Kamış başı titrektir,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Baqa közi jaltıraq,	Kaplumbağa gözü parlak,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
İşindegi dänisi,	İçindeki tanesi,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?

---

135 *ılak oyunu:* Oğlak oyunu veya gökbörü oyunu da denilen bir oyun.

136 "*Quwır quwır quwırmaş, balapanğa biyday şaş, apañ kelse esik aş, qasqır kelse mıqtap bas"* şeklinde başlayan bir tür çocuk oyunu.

Şeşimi	Çözümü
Qamıs bası qaltıraq,	Kamış başı titrektir,
Samal turar degenim.	Rüzgâr esiyor derim,
Baqa közi jıltıraq	Kaplumbağa gözü parlak,
Şıraq janar degenim,	Çıra (mum) yanıyor derim.
Apalaq da jupalaq,	Apalak da jupalak,
As pisedi degenim,	Aş pişiyor diyorum,
İşindegi dänisi,	İçindeki tanesi,
Mäş pisedi degenim.	"Maş"[137] pişiyor diyorum.
***	***
Uzın-uzın häkiya,	Uzun uzun hikâye,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Onnan uzın häkiya,	Ondan uzun hikâye,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Qamıs bası qaltıraq,	Kamış başı titrektir,
Bul ne bolar Xojamjan?	Bu, ne olur hocam can?
Şeşimi	Çözümü
Uzın-ızın häkiya,	Uzun uzun hikâye,
Jol degenim emes pe?	Yol diyorum değil mi?
Onnan uzın häkiya,	Ondan uzun hikâye,
Suw degenim emes pe?	Su diyorum değil mi?
Qamıs bası qaltıraq,	Kamış başı titrektir,
Samal degenim emes pe?	Yel diyorum değil mi?
Tiken astı jıltıraq,	Diken altı parıldar,
İyne degen emes pe?	İğne denen değil mi?
***	***
Janlıdan jansız tuwadı,	Canlıdan cansız doğar,
Qol-ayağı joq bekkem tutadı,	El ayağı yok, sıkı tutar,
Qalıñ qabırğası jez bilen qola,	Kalın kaburgası bakırla kurşun,
Özi gümis qula.	Kendisi gümüş "kula" (rengi).
Şeşimi	Çözümü
Jansız jaratıptı,	Cansız yaratmış,
Janlı jutpağa,	Canlı tutmaya,
Şayır şığarıptı gäpten utpağa,	Şair çıkarmış sözle ütmeye (kazanmak için)
Bul jigit degeniñ altınnıñ bası,	Bu yiğit dediğin altının başı,
Bul jumbaq degeniñ jüziktiñ qası.	Bu bilmece dediğin, yüzüğün kaşı.

[137] *mäş:* Bir tür ekin ve tanesi.

Bir kız ile bir erkek, bilmece yarışması (atışması) yapmış, erkek yenilmiş:

Jigit: Tam basında tarı jaydım, bul ne? depti.
Erkek: Dam başına darı serdim, bu ne? demiş.

Qız: Tam basına tarı jayğanım joq, bul ne? depti.
Kız: Dam başına darı sermedim, bu ne? demiş.

Jigit: Juldız depti. Erkek: Yıldız, demiş.

Qız: Kündiz depti. Kız: Gündüz, demiş.

Jigit: Jäne jumbaq aytısayıq depti. Erkek: Yine bilmece atışması yapalım, demiş.

Qız: Aytıssaq aytısayıq depti. Kız: Yapacaksak yapalım, demiş.

Jigit: Tawdan tas jumalaydı, Erkek: Dağdan taş yuvarlanır,

Qız: Tawdan tas juwalamaydı. Kız: Dağdan taş yuvarlanmaz.

Jigit: Tüyeniñ qumalağı depti. Erkek: Devenin dışkısı, demiş.

Qız: Tüyeniñ jumalağı depti. Kız: Devenin hörgücü, demiş.

***Omar şayır menen Ermağambet şayırdıñ jumbaq aytısı* / Omar Şair ile Ermağambet Şairin Bilmece Yarışması (Atışması)**

Ermağambet:	**Ermağambet:**
Qısıraq sanı on eki ketti ıdırap,	Kısrak adedi on iki gitti dağılıp,
Esitip joq xabarın şıqtım sorap,	İşitmemiş haberini, çıktım sorup,
Soradım bağıwşıdan buwazların,	Sordum bakıcıdan gebelerini,
Basqası segizinen eken qısıraq.	Sekizinden başkası imiş kısrak.
Ekewi tört qısıraqtıñ quda dostım,	İkisini dört kısrağın dünür dostum,
Kelgende kewli uşın uslap soydım.	Gelince gönlü için tutup kestim.
Ekewin mäzi adamğa bergen menen,	İkisini yaramaz adama verdim ama,
Ketedi kewli tolmay, minbey taslap.	Gönlü olmadı (beğenmedi), binmeyip gidip.
Ekewi semiz buwazaqtıñ hayal minedi,	İkisine semiz olanın kadın biner,
Bolğan soñ jası-ğarrı jolı jas dep,	Olsa da yaşlı; yolu genç (uzun) deyip
Jäniwardıñ üyiri bir, tüsi türli-türli,	Hayvanın sürüsü bir, rengi türlü türlü,
Şeşedi bilgen adam nege nusqap.	Çözer bilen adam neye işaret eder,
Dünyada joq närseni heş kim jazbas,	Dünyada olmayan şeyi kimse yazmaz,
Şeşkende tap qoyğanday qol menen uslap.	Çözünce tam koymuş gibi el ile tutup.

Omardıñ şeşiwi:	**Omar'ın çözümü:**
Tört awız aqıl menen oylap jazdım jumbaq,	Birkaç kelimeyle düşünüp bilmece yazdım,
Şeşiwin men oylasam bul jumbaqtıñ,	Çözümünü ben düşünsem bu bilmecenin,
Mänine salıstırıp kewil şadtıñ,	Manasına salıp görsem gönül şadın
Keledi qolaylasıp söz jüyesi,	Gelir kolaylaşıp söz sırası,
On eki jiligine häywanattıñ.	On iki parçasına[138] (hissesine) hayvanatın.
Jilikte on eki jawırın, on eki janbas,	Parçada on iki sırt (kısmı), on iki but,
Törtewi tüwel boldı qısıraqtıñ.	Dördü tam (eksiksiz) oldu kısrağın,
Jawırın süykimsiz as degen şığar,	Sırt kısmı sevimsiz aş denir sanki,
Bergende kewli pitpes qudalardıñ,	Verince gönlü olmaz dünürlerin,
Belgisi sonday boldı tärbiyattıñ,	Alameti böyle oldu terbiyenin,
Buwaz dep mayı barın megzetemen,	Gebe diye, yağlı olanı benzetirim,
Uyğarıp sol mänisin bul jumbaqtıñ,	Bence manası bu, bu bilmecenin,
Tağı bar atı maşxur,	Yine var adı meşhur,
Olarğa qajeti joq söz aytqannıñ.	Onlardan gereği yok söz söylemenin.
Iras ol jäniwardıñ üyiri bir, tüsi türli-türli,	Doğru, o hayvanın sürüsü bir, rengi türlü türlü,
Usılayşa jaratıwşı jabbar haqtıñ.	Böylece yarattığı Cebbar Hakk'ın.
Tabılsa tabılmasa meyli bilsin,	Çözülse de çözülmese de bilsin,
Bir närse jazıp solay jağdaylattım.	Bir şey yazıp böyle ortaya koydum.

Ermağambet:	**Ermağambet:**
Tört awız oy menen oylap jazdım jumbaq,	Dört şiir (çok) düşünüp yazdım bilmece,
Kim tapsın esinde bolmasa, bermese baq,	Kim bulur (bilir) aklında yoksa, vermese baht,
Bügin de adamdardıñ bäri bilgiş,	Bugün de adamların hepsi bilgin,
Bizde emes här kimde de bar türli şatpaq.	Bizde değil, herkeste var türlü düğüm (bilmece).
Mägärde tawıp birew şeşe ğoysa,	Eğer de bulup biri çözüverse,
Bizlerdi ne der edi, demey olaq,	Bizlere ne der idi, demeyip salak (beceriksiz),
Tağı bir bunı tapsañ ekinşisi,	Eğer bir bunu bulsan ikincisi,
Müşkil is här kimge de bunı tappaq.	Müşkül iş her kişiye bunu bulmak.
Teñizden tereñ, qaysı jerden,	Denizden derin, hangi yerden,
Ne bolar paldan tatlı, jerden jalpaq,	Ne olur baldan tatlı, yerden geniş (büyük),
Törtewi tüwel boldı tüsingenge,	Dördü tamam oldu anlayana,
Jahanda joq närseni heş kim jumbaq qıla almas,	Cihanda olmayanı kimse bilmece yapmaz,
Qorqıtıp tek abay menen jüyrik almaq.	Korkutup tek dikkatle yürük at almak.

[138] *jilik:* Kesilen hayvan etinin on iki parçasından biri.

Omardıñ şeşiwi:
Ellerge atı maşxur bul xalıqtıñ,
Naz bedew sen sıyaqlı adam ediñ,
Söyleseñ sözlerin bar xalıqtan zıyat,
Danışpan Qällibek ulı Erjan degen.
Bizlerdi köp harıtpay şalqlatıp,
Ayağın tay qulınday bolıp köben.
Jağdayın jas balanıñ bayqaw uşın,
Jazıpsañ tört awız söz tağı jumbaq.
Teñizden tereñ qaysı dep jazıpsız,
Adamğa heş närse joq oydan tereñ,
Ne närse jelden jıldam tağı öziñ,
Qoliñda Mustapanıñ jazğan qälem,
Bir söziñ paldan tatlı jäne de bar,
Närse joq, uyqıdan tatlı bul dünyada.
Bar eken üş käramat jerden jalpaq,
Aytpağım här qaysısın bolar edi jön,
Aytpasam sen ayırıp här qaysısın.

Omar'ın çözümü:
Ellere adı meşhur bu halkın,
Güzel at gibi bir adam idin,
Söylesen sözlerini, her halktan üstün,
Danışman (bilge) Kallibek oğlu Ercan denen.
Bizleri çok yormadan dinlendirip,
Ayağı tay yavrusu gibi yorgun basan.
Hâlini bir çocuğun görmek için,
Yazmışsın üç dört sözle bilmece.
Denizden derin ne diye yazmışsınız,
İnsana hiçbir şey yok düşünceden derin,
Hangi şey yelden hızlı; yine senin
Elinde Mustapa'nın yazdığı kalem.
Bir sözün baldan tatlı yine de var,
Bir şey yok uykudan tatlı bu dünyada.
Var imiş üç hayal yerden geniş,
Söylesem her birini olurdu doğru,
Söylemesem sen söyle her birini.

Erimbet şayırdıñ jumbağı:
Älewmet söz aytaman salsa qulaq,
Bolmaydı adamzatqa dünya ortaq,
Bir awız keldi jumbaq qıyalıma,
Sorasañ bunıñ atı mäki jañğaq,
Qulıp joq yaki awzı bir qara sandıq,
Eş qanday qoldan kelmes awzın aşpak.

Şair Erimbet'in bilmecesi:
İnsanlara söz söylerim salsa kulak,
Olmaz insanoğluna dünya ortak,
Bir söz geldi bilmece, hayalime,
Sorarsan bunun adı cevizden mekik,
Kulpu yok ya da ağzı, bir kara sandık,
Asla elden gelmez ağzını açmak.

Omar: *Adamnıñ janı.*

Omar: Adamın canı.

Mamıq qız benen Omardıñ aytısı / Mamık Kız ile Omar'ın Atışması

Mamıq Qız:
Qırım degen şähärdiñ,
İşinde kördim qırıq qonak,
Alpıs qasqır analı,
Jetpis qasqır balalı,
İsler isi bäriniñ,
Jıynalıp jürip qoy qırmaq,
Üyirden asaw toqtattım,
Buğaw salmay qur-qurlap,
Bäybişeni bayğa oyattım,
İşara menen tur-turlap,
Üyge baqan tiredim,
Bes-besten otız sır-sırlap,
Toqsan üyrek, otız ğaz,

Mamık Kız:
Kırım denen (adlı) şehrin,
İçinde gördüm kırk konak,
Altmış kurt analı,
Yetmiş kurt balalı (yavrulu),
Yaptığı iş hepsinin,
Toplanıp koyun kırmak,
Sürüden hırçınını durdurdum,
Bukağı vurmadan "kur-kur" edip,
Hanımı beyi için uyandırdım,
İşaretle "kalk kalk" edip,
Eve (çadıra) direk diredim,
Beşerden otuz sırlayıp (boyayıp),
Doksan ördek, otuz kaz,

Uştı kölden pır-pırlap,	Uçtu gölden "pır pır" edip,
Eki laşın bir suñqar,	İki laçın, bir sungur,
Uştı, ketti ğañqıldap,	Uçtu gitti ötüşüp,
Bunı şeşken jigitler,	Bunu çözen yiğitler (erkekler),
Aq tösekke miner ıñqıldap,	Ak döşeğe çıkar (yatar) inleyip/ yorulup,
Şeşe almaytuğın kişiler,	Çözemeyen yiğitler,
Mazamdı alma qıñqıldap.	Keyfimi kaçırma bıktırıp.
Baysarınıñ qızıman,	Baysarı'nın kızıyım,
Ilayıqsız söz aytıp,	Uygunsuz söz söyleyip,
Mazamdı almañ şaymalap.	Tadımı kaçırma bıktırıp.
Omardıñ şeşiwi:	**Omar'ın çözümü:**
Söz tıñlap oqıp kördim siziñ xattan,	Söz dinleyip okudum sizin mektuptan,
Sorağan şaşıp qanar här elattan,	Soranlar şaşıp kanar her bir halktan,
Aytıwşı Baysarınıñ qızıman dep,	Söyleyen, Baysarı'nın kızıyım deyip,
Bir awhal añlatsañ jağdaylatqan.	Bir durum anlatsan yerli yerince,
Tabatuğın talantlı erge awır keyin,	Sonra yetenekli ere bulmak ağır,
Här jurttıñ azamatın jañıratqan,	Her yurdun dağılmış yiğidini.
Añqığan aq kiyiktey jumbaq eken,	Koku salan ak geyik gibi bilmece imiş,
Mergenge gezlespeytuğın közden atqan,	Avcıya rast gelmemiş gözden atan,
Äyyemnen qız benen jigit häzillesken,	Eskiden kız ile erkek şakalaşmış,
Qalğan soñ burın miyras jazıw xattan.	Kalmış eski miras yazılmış mektuptan.
Men-dağı öz xalqıma şeştim bılay:	Ben dahi kendi halkıma çözdüm şöyle:
Bolarsañ ya unatpay ya unatqan,	Kabul eder ya da kabul etmezsin,
Qız eken Qırım degen şähäriñiz,	Kız imiş Kırım denen şehriniz,
Dünyasın birew alıp birew satqan.	Dünyasını biri alıp biri satan.
"Qırıq qonaq" qızdıñ xanı,	"Kırk konak" kızın hanı,
Mısal etken jumbaqqa söziñ eken ıñğaylatqan.	Misal etmiş bilmeceye sözün imiş uygun.
Analı alpıs qasqır asawlığıñ,	Analı altmış kurt senin hırçınlığın,
Köziñdi köringenge alañlatqan.	Gözünü, görünene alartan.
Balalı jetpis qasqır näpsiñ şığar,	Balalı yetmiş kurt, nefsin olmalı,
Awzıñdı här ışqığa qalay jatqan.	Ağzını her arzuya nasıl uzatan.
Bäybişe degen söziñ aşıw şığar,	Hanım dediğin söz öfke olmalı,
Jumısqa qayta düzep jaqınlatqan,	İşe tekrar doğru şekilde yaklaştıran,
Bes jas penen 20 jastıñ arası ğoy,	Beş yaş ile 20 yaşın arasıdır,
Bir suñqar eki laşın qanat qaqqan.	Bir sungur, iki laçın kanat çırpan.
Jürgende aynala uşıp, aqır alar,	Dolanıp uçarken, sonunda alır,
Qız bala er özine qolaylatqan.	Kız çocuk erkeği kendine çeken (layık gören).
Öz atıñ aylawıma meniñ şığar,	Senin atın benim "aylaw"ıma[139] olmalı,
Şeşilse, şeşilmese özi bilsin,	Çözülse de çözülmese de sen bilirsin,

[139] *aylaw:* At yarışının belli bir miktardaki dönüp gelinen veya geçip gidilen yer ölçüsü, mesafesi.

Molla Omar usılay dep jağdaylatqan. Molla Omar böyle der uygun görüp.

Qız:
Qayırda jatqan ğarrı buwra,
Awzınan köbik şaşadı,
Umtılğan menen tura almaydı,
Awır jük üstin basadı.

Jigit: *Ğarrı atañız.*

Qız:
Zamanında sütli bolğan,
Şañlaqtağı ğarrı ingen,
Kelip-ketip jürgen adam,
Heş bir onı közge ilmegen.

Jigit: *Ğarrı anañız.*

Qız:
Jeti atan jellep ketti,
Jetkermeydi quwanğan menen,
Duşpan, dosı kelip kördi,
Jetpes küşi quwğan menen.

Jigit: *Jeti ağañız.*

Qız:
Tawğa şıqqan qarağay,
Östken eken putaqsız,
Zäwlim biyik ala aspanda,
Adam küşi jetkisiz.

Jigit: *Qızdıñ şaşı.*

Qız:
Süyeksiz tuwğan eki ul,
Jarasıptı bawırğa,
Talapker bolğan adamnıñ,
Qolı jetpes uslawğa.

Jigit: *Qızdıñ eki emşegi.*

Kız:
Çamurda yatan yaşlı buğra (erkek deve),
Ağzından köpükler saçar,
Hamle etse de kalkamaz,
Ağır yük üstüne basar.

Erkek: Yaşlı babanız.

Kız:
Zamanında sütlü olan,
"Şanlak"taki[140] yaşlı (dişi) deve.
Gelip gidip duran adam,
Hiçbiri onu kale almayan.

Erkek: Yaşlı anneniz.

Kız:
Yedi "atan"[141] koruyup gitti,
Artık yetişemez (koruyamaz) kıvansan da,
Düşman, dostu gelip gördü,
Yetmez gücü kovalasan da.

Erkek: Yedi abiniz.

Kız:
Dağda çıkan karagay ağacı,
Büyür imiş budaksız,
Çok yüksek ala göklerde,
Adamın gücü yetersiz.

Erkek: Kızın kaşı.

Kız:
Kemiksiz doğan iki evlat,
Yaraşmışlar bağıra (göğüse),
Talepkâr olan adamın,
Eli yetmez tutmaya.

Erkek: Kızın iki memesi.

---

140 *şañlaq:* Yazın hayvanların yattığı yer.

141 *atan:* İğdiş edilmiş erkek deve.

***

Tört tulğa bir deneğe basın iymek,
Kelmese eger biri tört tulğanıñ,
Pitimge jaramaydı alıp bermek,
Törtewdiñ tört tariyxıy jumısı bar.
Jämiyetke bul törtewi kütä kerek,
Küşi bar qähärlense jan şıdatpas,
Täbiyat bergen quwat asa bölek.

Dört şey bir vücuda başını eğer,
Gelmese eğer biri bu dört şeyin,
Uzlaşmak mümkün olmaz alıp vermek,
Dördünün dört tarihî işi var.
Cemiyete bu dördü de çok gerek,
Gücü var; öfkelense can dayanamaz,
Tabiatın verdiği kuvvet özel olsa da

Şeşimi

Çözümü

Megzetemen bul jumbaqtı mämleketke,
Armiya aqşa menen jeri bolmaq,
Tört dene sonda ğana tüwellenedi,
Qosımşa üşewine siyasatın qossaq,
Törtewi här jumıstı atqaradı,
Sonıñ uşın eter isi bölek-bölek,
Armiya el qorğanı Watan uşın,
Keregin jämiyetke aqşa atqaradı,
Jer bolsa ullı Watan xalıq uşın,
Sonlıqtan jer kölemi kerek qılmaq
Atağı mämlekettiñ sonda şığadı,
Joqarğı üşewine klasstı qossaq,
Erki bar mämlekettiñ qol astına,

Sıyadı sonıñ uşın Ötegen-aq,
Küşli dep qural jaraq körsetpesin,
Şeşiwi oylanğanğa usı bolar.

Benzetirim bu bilmeceyi memlekete,
Asker, para ile toprağı olmalı,
Dört vücut tek onunla tamamlanır,
Ayrıca (bu) üçüne siyaseti katsak,
Dördü her işi gerçekleştirir,
Onun için yapar işi ayrı ayrı,
Asker, yurdu korur vatan için,
Cemiyete gereken parayı verir,
Toprak ise ulu vatan, halk için,
Bu yüzden toprağı olmak gerek
Namı memleketin o zaman çıkar,
Yukarıdaki üçüne siyaseti katsak,
Erki olan memleketin el altına (egemenliğine),
Girer onun için **Ötegen** de,
Güçlü diye silahlar göstermesin,
Çözümü düşünene bu yeter.

***

Oylanıp bul jazğanım jäne jumbaq,
Salmağı alpıs altı jer III göregi,
Jansız zat jämäät uşın bar keregi,
Buwraday köldegi kelse quyın,
Aldınan jan şığarmay etip bölek,
Mıñ tügi bar silkinse tögiledi,
Sonda da halın saqlap ketpes bölek.

Düşünüp bul, bu yazdığım yine bilmece,
Ağırlığı altmış altı, üç de "görek"[142]
Cansız şey; toplum için var gereği,
"Buğra"[143] gibi göldeki fırtına gelse,
Önüne kimse çıkamaz, parçalar.
Bin tüyü var, silkinse dökülür,
Yine de kalıbını korur, parçalanmaz.

142 *görek:* Makineli tüfeğin üçlü ayağı.

143 *buwra:* Erkek deve.

Şeşimi	Çözümü
Juwırttıq aytıp jumbaq här tärepke,	Bilmece deyip her tarafa koşturduk,
Şeşermen bolsa mädet til menen jaqqa,	Çözen olsa gayret (olsun) dille çeneye,
Salmağı alpıs-altı degenen soñ,	Ağırlığı altmış altı dediğin için,
Usattım stankovoy pulemetqa.	Benzettim Stankovıy silahına,
Korpusı alpıs altı bolsa kilo,	Tamamı altmış altı kilo ise,
Degeniñ qos döñgelek tirew bolmaq.	Dediğin çift tekerleği destek olmalı.
Eki jüz eliw dana bolsa jemi,	İki yüz elli tane ise yemi,
Ol oq ğoy lentadağı qoyğan sanap.	O, mermidir; şeride konulan sayıp.
Bir mıñ oq minutına atıladı,	Bin mermi, dakikada atılır,
Aldınan adamıyzat qalmay şıqqan.	Önüne hiçbir adam çıkamaz.
Şıdamlı şın polattan soğılğan soñ,	Dayanıklı has çelikten yapıldığı için,
Turadı buzılmastan qälpin saqlap.	Durur bozulmadan kalıbını koruyup.
Ermağambettiñ jumbağı:	**Ermağambet'in bilmecesi:**
Ekkenim bir şanaqqa jalğız biyday,	Ektiğim bir çanağa bir tek buğday,
Kemalğa suw işpese turar kelmey,	Su içmese büyüyemez kalır,
Bir küni suwğa miyri qanıp alsa,	Bir gün suya doyarsa,
Turadı qanasına heş bir sıymay.	İçi içine sığmaz durur.
Oylamas bulay emes bul amanat,	Düşünmez kendisinin emanet olduğunu,
Otırar iyesi kelse közi qıymay.	Sahibi (damat) gelse, (anne babasına) kıyamaz.
Şeşimi: Erjetken qız.	Çözümü: Ergen kız.
	***
Süyegin jaratıptı hasıl tastan,	Kemiğini yaratmış asil taştan,
Läpsige jaqın turadı qarındastan,	Nefsine (kendine) yakın durur karındaştan,
Pışaqsız terisin tespey soyıp,	Bıçaksız derisini delmeden soyup,
Qulıpsız eki tastıñ awzın aşqan. (Uyqı)	Kulpsuz iki taşın ağzını açan. (Uyku)
	***
Altın jüwen at minip,	Altın dizginli at binip,
Bedew mingen barmeken.	Bedevi at binen var mı ki?
Tabanına tas qoyıp,	Diretip inat edip,
Bähär etken barmeken.	Bahar eden (mutlu olan) var mı ki?
Jol üstinde joñışqa,	Yol üstünde yonca,
At semirtken barmeken.	At semirten var mı ki?
Köl işinde şoq jeken,	Göl içinde şeker kamışı,
Basın buwğan barmeken.	Başını bağlayan var mı ki?

Şeşimi	Çözümü
Altın jüwen at minip,	Altın dizginli at binip,
Bedew mingen ol batır.	Bedevi ata binen, yiğittir.
Tabanına tas qoyıp,	Tabanına taş koyup,
Bähär etken ol batır.	Bahar eden, yiğittir.
Jol üstinde joñışqa,	Yol üstünde yonca,
At semirtken qarawıl.	At semirten bekçidir.
Köl işinde şoq jeken,	Göl içinde şeker kamışı,
Basın buwğan balıqşı.	Başını bağlayan, balıkçıdır.
Ababäkir men jazdım,	Ababekir, ben yazdım
Bar eken dep belliğin,	Var imiş diye bel bağın,
Oylasam ol da kemir kün,	Düşünsem; o da geçip giden gün,
96 degenim, bellik penen bir jumaq,	96 dediğim, bel bağı ile bir yumak,
On jumbaqtıñ bäri gül.	On bilmecenin hepsi gül (çiçek).
Şeşiwi	Çözümü
Toqsan altı mısqallıq,	Doksan altı miskallik,
Qawaqtı putqa qosqanıñ,	Kabağı tartacak olsan,
Bes ağaşıñ kir şığar,	Beş ağacın "kir"[144] miktarı
Usı ma meni irikkeniñ.	Bu mu beni korkutman.
	***
Tüs kördim bügin tünde ne yaqşı tüs,	Düş gördüm bu gece, ne hoş düş,
Qolımda jipek bawlı qırıq qara qus,	Elimde ipek bağlı kırık kara kuş,
Qolımnan qırıq qara qus ketti uşıp,	Elimden kırk kara kuş gitti uçup,
Jigitşe şayır bolsañ bul sözge tüs.	Yiğit gibi şair isen, bu söze düş (sözü anla).
Şeşimi	Çözümü
Kiygeni baydıñ qızı ülle tağı,	Giydiği zenginin kızı hülledir,
Qädiri qız-jigittiñ tünde tağı,	Kadri kız-erkeğin gecededir,
Sen qaşan qırıq qara qus asıradıñ,	Sen ne zaman kırk kara kuş besledin,
Bayağı qırıq ötken şille tağı.	Dediğin, geçmiş kırk "şille"[145]dir.
	***
Jumbaqtı aytıwşı edim dürdey etip,	Bilmeceyi demiştim inci edip,
Aşılğan sabağınan güldey etip,	Dalında açılmış gül gibi edip,
Sıñğırlap otız merwert jerge tüsti,	Şıngır diye otuz inci yere düştü,
Adamğa qädir bilgen birew edi.	İnsan için kıymet bilen biri idi.

144 *kir*: Bir ağırlık ölçüsü birimi.

145 *şille:* Yazın en sıcak günleri.

Şeşimi

Kördiñ be bul bäleniñ kinazasın,
Kim ölse basında oqır jinazasın,
Sen nağıp onıñ bärin jerge töktiñ,
Otız kün adamzattıñ orazasın.

Çözümü

Gördün mü şu belalının[146] dediğini
Kim ölse, başında okur duasını,
Sen ne edip onun hepsini yere döktün,
Otuz gün, insanoğlunun orucunu.

Aqıllı Qız

Burınğı ötken waqıtta bir patşanıñ aqıllı qızı bolıptı. Qız erjetip kamalğa kelipti. Biraq, patşanıñ qızı bolğan soñ heş kim patşağa barıp ayttıra almaptı.

Bir küni qız atasına el-xalqıñdı jıynap toy ber dep soranıptı. Patşa pütkil elin jıynap ülken toy beripti. Qız jıynalğan köpşilikke qarap:

– Meniñ bir jumbağım bar, kimde-kim jumbağımdı şeşse, onıñ ülken-kişisine, bay-jarlısına, qanday minine qaramastan basımdı qosaman, - depti.

– Meniñ sizlerge beretuğın jumbağım mınalar: 10 iyt, 20 qasqır, 30 otaw, 40 jolbarıs, 50 noqta, 60 aqta, 70 tusaw, 80 bul dünyada joq, 90 torğay, 100 jumırtqa depti. Bul jumbaqtı jıynalğan köpşiliktiñ işinen heş kim şeşe almaptı.

Bul xabardı bir qoy baqqan tazşa bala esitip, üş künlik joldağı jüz jasap otırğan bir ğarrınıñ deregin esitip, bir bilse sol biler dep izlep ketipti. Bala ğarrığa sälem berip kirip, öziniñ kelgen jumısın, qızdıñ jumbağın aytıp, şeşip beriwin soraptı. Sonda ğarrı:

Akıllı Kız

Çok eski zamanda bir padişahın akıllı bir kızı varmış. Kız, büyüyüp kemale gelmiş. Fakat padişahın kızı olduğu için kimse padişaha gidip kızı istetemezmiş.

Bir gün kız, babasına halkını toplayıp toy vermesini rica etmiş. Padişah, bütün halkını toplayıp büyük bir toy vermiş. Kız, toplanan halka yönelip:

– Benim bir bilmecem var, kim bilmecemi çözerse onun (yaşının) büyük veya küçüklüğüne, zengin veya fakirliğine, varsa kusuruna bakmadan onunla evleneceğim, demiş.

– Benim sizlere soracağım bilmecem şu: 10 it, 20 kurt, 30 otağ, 40 kaplan, 50 yular, 60 "akta"[147], 70 tuşağı (bukağı), 80 bu dünyada yok, 90 turgay (kuşu), 100 yumurta demiş. Bu bilmeceyi, toplananların içinden kimse çözememiş.

Bu haberi kel bir koyun çobanı çocuk işitmiş; üç günlük yolda, yüz yaşındaki bir yaşlı adamın var olduğu haberini duymuş ve bir bilse o bilir diye aramaya başlamış. Çocuk, yaşlı adama selam verip niçin geldiğini, kızın bilmecesini söylemiş ve bilmeceyi çözmesini rica etmiş. Yaşlı adam:

---

146 Belalı dediği kişi, bilmeceyi soran kişidir.

147 *aqta*: İğdiş edilmiş, kısırlaştırılmış (hayvan).

− Way balam-ay, ol kütä añsat jumbaq ğoy, on iyt degeni-on jasıñ, onda adam sonday boladı, 20 qasqır degeni jirmi jasıñ. Jigirmada neni bolsa da qasqırday qawıp tüseseñ. Ayıw degeni- otız jasıñ- otızda ayıwday bolıp jüreseñ, 40 jolbarıs degeni qırıq jasıñ, qırıqta jolbarıstay aybatlı qaytpas er jürek bolasañ, 50 noqta- eliw jasıñ, eliwde noqtalanğan asawday bolasañ, jigitşiligiñ noqtalanıp, ğarrılqqa köşeseñ. 60 aqta degeni- alpıs jasıñ, alpısta mısalı aqtaday bolasañ. 70 tusaw degeni- jetpis jasıñ, jetpiste uzaq jerlerge bara almay, piyada jüriwge jaramay, tusawlanğan attay bolasañ. 80- bul dünyada bar boldıñ ne, joq boldıñ ne, mısal sonday bolasañ. 90 torğay- toqsan jasıñ, toqsanda torğayday tek söylegen tiliñ bolmasa, heş qıymıldar halıñ bolmaydı. Al, jumırtqa degeni- jüz jasıñ, jüzde adam mısal jumırtqaday boladı. Mäyek säl jerge tüsip ketse bılş etip jarıladı. Jüz jasağan adam da sol taqılette boladı. Äne sonı aytqıl balam, - depti.

− Vay yavrum vay, bu çok kolay bilmece ya! On it dediği on yaşın; o yaşta insan öyle olur. 20 kurt dediği yirmi yaşın; yirmi yaşında ne olursa olsun (karşına ne çıkarsa çıksın) kabul edersin (korkmazsın). Ayı dediği, otuz yaşındır; otuzda ayı gibi olup yaşarsın. 40 kaplan dediği kırk yaşın; kırkta kaplan gibi heybetli, gözü kara, er yürekli olursun. 50 yular, elli yaşın; ellide yularlanmış hırçın at gibi olursun, gençliğin yularlanıp yaşlılığa göçersin. 60 "akta" dediği altmış yaşın; altmışta "akta" gibi olursun. 70 bukağı dediği, yetmiş yaşın; yetmişte uzak yerlere gidemeyip, yaya yürüyemeyip bukağılanan at gibi olursun. 80, bu dünyada ha var olmuşsun ha yok, öyle olursun. 90 turgay, doksan yaşın; doksanda turgay kuşu gibi söyleyecek dilin yoksa kımıldayacak hâlin olmaz. Yumurta dediği ise yüz yaşındır; yüzde adam, yumurta misali olur; yumurta, azıcık yere düşse hemen kırılır. Yüz yaşındaki adam da öyle olur. İşte bunu git söyle yavrum, demiş.

Tazşa bala jumbağın şeştirip alğannan keyin juwırıp, patşanıñ qızınıñ aldına kelip, jumbağın şeşip beripti. Biraq tazşanıñ jumbaqtı şeşkenine wäzirdiñ balaları qarsılıq etipti. Qız öziniñ wädesinde turıp, jumbaqtı şeşkeni uşın balağa basın qosıptı. Patşa ülken toy berip, qızın uzatıptı. Tazşa bala patşanıñ qızın alıp, maqsetine jetip uzaq jasay beripti.

Kel çocuk bilmecenin cevabını aldıktan sonra koşup padişahın kızının önüne gelmiş, bilmecenin cevabını söylemiş. Fakat kel çocuğun bilmeceyi çözmesine vezirin çocukları karşı çıkmış. Kız, sözünde durup bilmeceyi çözdüğü için çocukla evlenmeyi kabul etmiş. Padişah büyük bir toy düğün yapıp kızını vermiş. Kel çocuk padişahın kızını alıp muradına ermiş ve uzun yıllar yaşamış.

Bir Teñge

Burnğı ötken zamanda bir patşa bar edi. Künlerden bir kün patşa patşalıq kiyimin taslap, üstine jay adamnıñ kiyimin kiyip, xalıqtıñ turmısın köriwge şığıptı. Patşa köp jerlerdi aralap kiyatırsa, bir baydıñ nambarın awdarıp atırğan künlikşiniñ üstinen şağadı.

− Haw jora, bir künge neşe teñge alıp islep atırsañ? - deydi patşa özиniñ kim ekenin sezdirmey.

− Bir teñge alıp isleymen,- dedi diyqan.

− Bir teñge köp ğoy, onı ne qılasañ?

− Äy jora, teñge tört şayı boladı, onı özиñ bileseñ. Bir şayını qarızıma beremen, bir şayını qarızğa beremen, bir şayını hayalımız benen awqat qılamız, al bir şayını suwğa taslaymız, soniñ menen tört şayı ornın tabadı. Bir teñge köp bola ma? - dedi.

Äne patşa oylanıp, "Bir teñgeni qarızğa beredi, bir teñgeni qarızına beredi, bir teñgeni hayalı menen awqat qıladı jäne bir teñgeni suwğa taslaydı, şınında bul alğan haqısı köp emes eken. Erteñ şaqırıp alayın, bunıñ mänisin sorayın, eger aytpasa darğa asıp öltireyin" dep patşa sarayına qayttı. Patşa erteñine bir adam jiberip, diyqandı aldına aldıradı. Diyqan tärtip saqlap, patşanıñ aldına keledi.

− Qäne, diyqan, keşegi aytqan sözиñniñ mänisin ayt, özi tört şayı, ol da jetpeydi deyseñ. Birin qarızıña, birin qarızğa, birin awqat qılaman deyseñ al birin suwğa taslayman deyseñ. Jetpese ne uşın suwğa taslaysañ? - dedi patşa.

Bir "Tenge"

Çok eski zamanda bir padişah varmış. Günlerden bir gün padişah, padişahlık kıyafetini çıkarıp üstüne basit adam giysisini giyip halkın yaşayışını görmeye çıkmış. Padişah, çok yerleri gezip dolaşırken bir zengin adamın hayvan gübresini atan günlükçüye rastlamış.

− Hey arkadaş, bir günde kaç paraya çalışıyorsun? diye sorar padişah, kim olduğunu sezdirmeden.

− Bir tengeye çalışıyorum demiş günlükçü.

− Bir tenge çok yahu, onu ne yapacaksın?

− Ey arkadaş, "tenge" dört kuruş eder, bunu bilirsin. Bir kuruşunu borcuma veririm, bir kuruşunu borç veririm, bir kuruşunu eşimle birlikte yiyeceğe veririz, bir kuruşunu ise suya atarız; böylece dört kuruş, yerini bulmuş olur. Bir "tenge" çok olur mu? demiş.

Padişah düşünmüş: "Bir tengeyi borç veriyor, bir tengeyi de borcuna veriyor, bir tengeyi eşiyle yemek için harcıyor ve bir tengeyi suya atıyor; gerçekten bu aldığı hak (para) çok değilmiş. Yarın çağırtayım, bunun manasını sorayım, eğer söylemezse darağacına astırıp öldüreyim." diyerek padişah, sarayına dönmüş. Padişah, ertesi gün bir adam gönderip gündelikçiyi karşısına getirtmiş. Gündelikçi, edeple padişahın karşısına çıkmış.

− Haydi gündelikçi, dün dediğin sözlerinin manasını söyle; hepsi dört kuruş, o da yetmiyor diyorsun. Birini borcuna, birini borca (borç), birini yemek için kullanıyorum diyorsun. Yetmiyorsa niçin suya atıyorsun? demiş padişah.

– Qullıq taqsır, bir şayını qarızıma beremen degenim- meniñ üyimde ata-anam bar, olardan qarızım köp, bir şayını solar uşın jumsayman. Bir şayını qarızğa beremen degenim- meniñ balalarım, qızlarım bar, solar erteñgi küni qartayğanda meni asıraydı. Sonıñ uşın bir şayını solar uşın jumsayman. Bir şayını hayalım menen awqat qılaman. Bir şayını duz alıp, suwğa salaman, heş tatımaydı. Siziñ patşalıq däwiriñizde duz kütä qıt bir şayım suwğa ketken menen barabar, - deydi diyqan.

– Efendim, bir kuruşunu borcuma veririm demem, benim evimde annem babam var, onlara borcum çok, bir kuruşunu onlar için harcıyorum. Bir kuruşunu borca veriyorum demem, benim çocuklarım, kızlarım var, onlar yarın bir gün yaşlanınca beni besleyecekler. Onun için bir kuruşunu onlar için harcıyorum. Bir kuruşunu eşimle yemek için kullanıyorum. Bir kuruşuna tuz alıp suya salıyorum, hiç yeterli olmuyor. Sizin padişahlık devrinizde tuz çok az (pahalı); bir kuruşumun suya (boşa) gitmesiyle aynı, demiş gündelikçi.

Patşa diyqannıñ bul sözin esitip, sol waqıtlardan baslap xalıq penen sanasıp, ne kerekleri bolsa, öz waqtında jetkerip beretuğın bolıptı. Xalıq kem-kemnen abadan turmısqa jetisipti.

Padişah, gündelikçinin bu sözünü işitince o andan itibaren halkını dikkate alıp neye ihtiyaçları varsa zamanında ulaştırmış. Halk, gittikçe müreffeh yaşamaya başlamış.

Agar-Magar

Burınğı ötken zamanda bir patşa bolıptı. Ol patşa mudamı astarlı söyleytuğın adam edi. Buğan wäzirleri "patşa barıp turğan häkis adam. Sözine heş tüsine almaydı" dedi. Künlerden bir kün sol patşa dunyadan qaytıs boladı. Patşanıñ ornına on eki jasar balası patşa boladı.

Äne, patşanıñ aqıllı wäziri bar edi. Sol wäzir jas patşağa aqıl-näsiyat berip otıradı. Bunnan keyin patşanıñ basqa wäzirleri aqıllı wezirdi jamanlap, onı wäzirlikten şığartıp jiberedi. Wäzirdiñ bala-şağaları oba keselinen ölip, kembağallasadı. Ğarrı wäzir tayağın qolına alıp, patşağa barıp, järdem sorayın dep patşanıñ därgayına kelipti. Patşa kelgen kembağal ğarrığa:

– Ğarrı! - dedi

Eğer-Meğer

Çok eski zamanda bir padişah varmış. Bu padişah devamlı imalı (sırlı) söylermiş. Buna vezirleri "Padişah aksi adam. Onun sözünü kimse anlamaz." derler. Günlerden bir gün bu padişah dünyadan göçüp gider. Padişahın yerine, on iki yaşındaki çocuğu padişah olur.

Bu padişahın akıllı bir veziri vardı. Bu vezir, padişaha akıl nasihat verip durur. Bunun üzerine padişahın diğer vezirleri akıllı veziri kötüleyip onu vezirlikten düşürürler. Vezirin çocukları veba hastalığından ölür, (kendisi de) sefil duruma düşer. Yaşlı vezir, bastonunu eline alıp padişaha varıp yardım isteyeyim diye padişahın sarayına gelmiş. Padişah, gelen sefil ihtiyara:

– İhtiyar! dedi.

− Läbbäy taqsır, - dedi.

− Efendim buyurun, dedi.

Entelepseñ, tentelepseñ, ertelete almadıñ ba? - dedi patşa.

− Seğirtip sallanıp gelmişsin, (işlerini) zamanında (bu yaşa kadar) bitiremedin mi? dedi padişah.

− Entelesem qäytayin, tentelesem qäyteyin, turdım jığıldım, turdım jığıldım, - dedi ğarrı. Patşa basın şayqap köp oylandı.

− Seğirtsem neyleyim, sallanıp gelsem neyleyim, kalktım yıkıldım, kalktım yıkıldım, dedi ihtiyar. Padişah, başını sallayıp epeyce düşündü.

Bir waqıtta patşa:

Bir vakitten sonra padişah:

− Ğarrı- dedi

− İhtiyar! dedi.

− Läbbäy taqsır, - dedi ğarrı.

− Buyurun efendim, dedi ihtiyar.

− Alasa terekten qar jawğalı künde me, häptede me, ayında ma, jılında ma? - dedi patşa.

− Alçak ağaçtan kar yağması günde mi, haftada mı, ayda mı, yılda mı? dedi padişah.

− Künde de, häptede de, ayında da, jılında da joq, - dep juwap berdi ğarrı.

− Günde de haftada da, ayında da yılında da yok, diye cevap verdi ihtiyar.

Patşa tağı da köp basın şaykap, oylanıp otırdı da:

Padişah da çok vakit başını sallayıp düşündü ve:

− Ğarrı, - dedi.

− İhtiyar! dedi.

− Läbbäy taqsır - dedi ğarrı.

− Buyurun efendim, dedi ihtiyar.

− Alıs penen juwıqpısañ, jaqın menen jıraqpısañ? - dedi patşa.

− Uzak ile yakın mısın, yakın ile uzak mısın, dedi padişah.

− Alıs penen jıraqpan, jakın menen juwıqpan, - dedi ğarrı.

− Uzak ile uzağım, yakın ile yakınım, dedi ihtiyar.

Patşa oylanıp otırıp, bir lägen altın berdi. Ğarrı altındı alıp, patşadan ruxsat sorap ketip baratır edi, patşa:

Padişah, düşünüp bir leğen altın verdi. Yaşlı, altını alıp padişahtan izin isteyip gidecekken padişah:

− Agar, agar, - dedi. Sol waqıtta ğarrı:

− Eğer, eğer, dedi. O zaman ihtiyar:

– Taqsır, biraq ... magar-magar, - dedi.

– Efendim, fakat… meğer meğer, dedi.

Ğarrı ketdi. Patşa wäzirlerine:

İhtiyar gitti. Padişah, vezirlerine:

– Men ne dedim, ğarrı ne dedi? Üş kün mäwlet beremen, tapsañız jaqsı wäzirler bolasız, tappasañız hämmeñizdi de darğa asaman, - dedi. Wäzirler üş kün mäwlet alıp, här adamnan "agar-magar"diñ mänisini soray baslaydı. Bunıñ mänisini heş kim bilmeydi. Sonıñ menen eki kün ötti. "Endi ne qılamız, iymansız ğarrı kelemen dep bizlerdi ölimge sazıwar etti. Ele de bolsa özine barayıq, sebebin özi tabar" dep oylasıp, ğarrığa keledi. Wäzirler ğarrığa kelip, alpısı, alpıs lägen altın berip, ne qılsañ da öziñ bil, - dep jalınadı. Ğarrı alpıs lägen altındı alıp "meni patşanıñ aldına alıp bar" dedi. Wäzirler ğarrını patşanıñ aldına alıp bardı. Patşa ğarrını körip:

– Ihtiyar gitti. Padişah, ihtiyarı görüp, vezirlerine: – Ben ne dedim, ihtiyar ne dedi? Üç gün mühlet veriyorum, bulursanız değerli vezirler olacaksınız, bulamazsanız hepinizi de darağacına asacağım, dedi. Vezirler üç gün mühlet alıp herkesten "eğer-meğer"in manasını sormaya başladılar. Bunun manasını kimse bilemedi. Bunun üzerinden iki gün geçti. "Şimdi ne yapacağız, imansız ihtiyar 'geleceğim' deyip bizleri ölüme layık etti. Öyle de olsa kendisine gidelim, sebebini kendisi bulur." diye düşünüp ihtiyara gelirler. Vezirler ihtiyara gelip altmışı altmış leğen altın verip "Ne edersen sen bilirsin." deyip yalvardılar. İhtiyar, altmış leğen altını alıp "Beni padişahın huzuruna götürün." dedi. Vezirler, ihtiyarı padişahın huzuruna götürdüler. Padişah, ihtiyarı görüp:

– Ğarrı, - dedi.

– İhtiyar! dedi.

– Läbbäy taqsır, - dedi.

– Buyurun efendim, dedi.

– Agar, magar dep edim ğoy, - dedi patşa.

– Eğer meğer demiştim ya, dedi padişah.

– Taqsır, biraq ... magar-magar, - dep edim ğoy dedi ğarrı.

– Efendim, fakat… meğer meğer, demiştim ya dedi ihtiyar.

Patşa ğarrınıñ sözine tüsinip:

Padişah, ihtiyarın sözünü anlayıp:

– Ğarrı, usı! Sözdiñ mänisin wäzirlerge öziñ tüsindire ğoy, - dedi. Sol waqıtta ğarrı wäzirlerge qarap bılay dedi:

– İhtiyar! Sözün manasını vezirlere sen anlatıver, dedi. O zaman ihtiyar, vezirlere dönüp şöyle dedi:

– Patşanıñ "enteletipseñ, tenteletipseñ ertelete almadıñ ba?" degeni mınay edi: Usınşa jasap, üylenip, bala-şağalı bolmadıñ ba? - degeni edi. Sol waqıtta men aytqan edim: "entelesem qäyteyin, tenselesem qäyteyin, turdım-jığıldım" dedim. Bunıñ mänisi- men burınnan-aq üylenip edim, bala-şağam öle berdi degenim edi. Bunnan keyin patşa mağan hayal alıp bermekşi bolıp: "künde me, häptede me, ayında ma jılında ma?" dedi. Bul seniñ şamañ qanday degeni edi. Men oğan küninde de, ayında da, jılında da joqpan" dedim. Bul meniñ joq degenim edi. Patşanıñ alasa terekten qar jawğalı alıs penen jıraqpısañ, jaqın penen juwıqpısañ" degeni- şaşıñ ağarğalı köziñ uzaqtı köre me yamasa jaqındı köre me? - degeni edi. Men oğan "alasa terekten qar jawğalı alıs penen jıraqpan, jaqın menen juwıqpan" dedim. Bunıñ mänisi- şaşım ağarğalı beri közim körmeydi, jaqındı köredi degenim edi. Patşa bunnan keyin mağan ölgenşe jep jata ber dep bir lägen altın berdi. Men altındı alıp şığıp baratır edim. "Ğarrı, agar-agar" - dedi. Bunıñ mänisi eger sen usını birewge aytsañ, ölim jazasın alasañ degeni edi. Men oğan "taqsır, biraq ... magar-magar" dedim. Bunıñ mänisi- magar meniñ qunımdı bere ğoysa aytaman degenim edi. Mine sizler mağan alpıs lägen altın berdiñler. Bul meniñ qunım bolıp tabıladı. Sonıñ uşın sizlerge patşa menen söylesken sözimniñ mänisini aytıp otırğanım usı edi, - dep ğarrı sözin tawıstı.

– Padişahın "Seğirtip sallanıp gelmişsin, zamanında bitiremedin mi?" demesi şu idi: "Bunca yaşayıp evlenip çoluk çocuk sahibi olmadın mı?" demesiydi. O zaman ben demiştim: "Seğirtsem neyleyim, sallanıp gelsem neyleyim, kalktım yıkıldım." dedim. Bunun manası, ben eskiden evlenmiştim, çoluk çocuğum ölüp gitti demekti. Bundan sonra padişah bana kadın almaya niyetlendi, "Günde mi haftada mı, ayında mı yılında mı?" dedi. Bu, "Senin gücün ne durumda?" demekti. Ben ona "Günde de ayda da yılda da yokum." dedim. Bu, benim "yok" dememdi. Padişahın, "Alçak ağaçtan kar yağalı uzak ile uzak mısın, yakın ile yakın mısın?" demesi, "Saçın ağaralı gözün uzağı mı yakını mı görüyor?" demesiydi. Ben ona "Alçak ağaçtan kar yağalı uzak ile uzağım, yakın ile yakınım." dedim. Bunun manası, "Saçım ağaralı beri gözüm (uzağı) görmez, yakını görür." dememdi. Padişah, bundan sonra bana "ölene kadar yiyip yat" diye bir leğen altın verdi. Ben, altını alıp giderken "İhtiyar, eğer eğer!" dedi. Bunun manası, "Eğer sen bunu birine söylersen ölüm cezası alırsın." demesiydi. Ben ona "Efendim, fakat…meğer meğer" dedim. Bunun manası "Meğer (eğer) benim kan pahamı verirse söylerim." dememdi. İşte sizler bana altmış leğen altın verdiniz. Bu, benim kan paham oldu. Onun için sizlere padişah ile konuştuğum sözlerimin manasını söylüyorum, dedi ihtiyar ve sözünü bitirdi.

Söytip ğarrı köp altındı alıp murat-mäqsetine jetti, al alpıs wäzir patşanıñ ölim jazasınan qutılıp ketti.

Böylece ihtiyar, onca altını alıp muradına erdi, altmış vezir ise padişahın ölüm cezasından kurtuldu.

Bağlan Taz

Burınğı ötken zamanda bir qızdıñ jeti ağası, altı inisi, äkesi, şeşesi, bir siñlisi bolğan. Jeti ağası bir urısta, altı inisi bir urısta joq bolıp ketken. Sonda qız äke-şeşesin bağıp otırıp xalıqqa bılay degen:

Jellep ketken jeti atan,
Bunı tabar barmeken?
Iqlap ketken altı atan,
Bunı tabar barmeken?
Qayırılıp şökken qara buwra,
Bunı tabar barmeken.
Bawırı sütli sur ingen,
Bunı tabar bermeken?
Jez buydalı nar taylaq,
Bunı tabar barmeken?
Egiz qozım süyeksiz,
Bunı tabar barmeken?
Palapan ğazım baylawlı,
Bunı tabar barmeken?

Usını tapqan kisige, ülken-kişi demeymen, bay-jarlı demeymen, turmısqa şığaman deydi. Bunı bir-eki jılğa şekem heş kim taba almaydı. Bir küni bir bay üyinde qonaqlarına aytıp otırsa, ot jağıp otırğan Bağlan taz degen şopannıñ qulağı şalıp ketedi. Bağlan men barayın ağa, onu men şeşemen, ruxsat bereñiz, - deydi. Bağlan taz baydan ruxsat alıp, qızdıñ üyine kelse, qız üyinde eken. Kelgen jumısın aytqannan keyin qız awqatlandırıp bolıp, jumbağın aytadı. Bağlan taz bılay şeşedi:

Jellep ketken jeti atan,
Jeti ağan bolmasın,
Iqlap ketken altı atan,

Kel (Dazlak) Bağlan

Geçmiş zamanda bir kızın yedi ağabeyi, altı erkek kardeşi, annesi, babası ve bir kız kardeşi varmış. Yedi ağabeyi bir savaşta, altı erkek kardeşi bir başka savaşta yok olmuş. O zaman kız, anne babasına bakıp halka şöyle demiş:

Koruyup kollamış yedi "atan" (deve; ağabeyler),
Bunu bulan var mı ki?
Sığındığın altı "atan",
Bunu bulan var mı ki?
Dönüp giden kara "buğra" (erkek deve)
Bunu bulan var mı ki?
Bağrı sütlü boz "ingen" (dişi deve)
Bunu bulan var mı ki?
Bakır yularlı "nar"[148] yavrusu,
Bunu bulan var mı ki?
İkiz kuzum kemiksiz,
Bunu bulan var mı ki?
Balaban kazım bağlıdır,
Bunu bulan var mı ki?

Bunu bulan kişiyle büyük küçük demeden, zengin fakir demeden evleneceğim, der. Bunu, bir iki yıla kadar hiç kimse çözemez. Bir gün bir zengin, evindeki konuklarına söyleyince ateş yakıp duran Kel Bağlan denilen çobanın kulağına çalınır. Bağlan, "Ben gideyim ağa, onu ben çözerim, izin veriniz." der. Kel Bağlan, zengin efendisinden izin alıp kızın evine gelir, kız evdedir. Niçin geldiğini söyledikten sonra kız, yedirip içirdikten sonra bilmecesini söyler. Kel Bağlan, şöyle çözer:

Yel gibi giden yedi "atan" (deve),
Yedi ağabeyiniz olmasın?
Sığındığın altı "atan",

148 *nar:* Tek hörgüçlü iyi cins bir deve.

Altı iniñiz bolmasın,
Qayırılıp şökken qara buwra
Ol äkeñiz bolmasın,
Bawırı sütli boz ingen,
Ol anañız bolmasın,
Jez buwdalı qara taylaq,
Ol siñliñiz bolmasın,
Egiz qozı süyeksiz,
Eki emşegiñ bolmasın.
Palapan qazıñ baylawlı,
Eki köziñ bolmasın, -
dep Bağlan taz durıs şeşedi häm boyınşa qızğa üylenedi.

Altı kardeşiniz olmasın,
Dönüp giden kara "buğra"
Bu, babanız olmasın,
Bağrı sütlü boz "ingen" (dişi deve)
O, anneniz olmasın,
Bakır yularlı "nar"[149] yavrusu,
O, kız kardeşiniz olmasın,
İkiz kuzum kemiksiz,
İki memeniz olmasın,
Bağlı balaban (yavru) kazın,
Bu, gözünüz olmasın.
deyip Kel Bağlan doğru olarak çözer ve kızla evlenir.

Dästanlardağı uşırasatuğın jumbaq-aytısları

"Qoblan" dästanındağı
Qoblan menen Duqtardıñ aytısı:

Qoblan: *– Äsettiñ on jetisinde,*
Arqadan qar boradı,
Dizeme qar orandı,
Tartar adam bolmadı,
Bul ne bolar Duqtarjan?
Jaqsılıq bolsa xalqıma,
Jamanlıq bolsa özime.

Duqtar: *– Äsettiñ on jetisinde,*
Arqadan qarlap borasa,
Dizege qar oransa,
Tartar bende bolmasa,
Sizler elden ketkeli,
Jeti jıl jeti ay bolğandı,
Jeñgem irkit jıyğandı,
Jeñgemiñ jıyğan irkiti,
İliwine barğandı,
Jän-jaqtağı qoñsısı,
Jaz jaylawğa qonğandı,
Jıya almay irkitin,
Jeñgesi jurtta qalğandı,
Arqadan şamal turğandı,

Destanlarda Karşılaşılan Bilmece Atışmaları

"Koblan" destanındaki Koblan ile Duktar'ın atışması:

Koblan: − Temmuzun on yedisinde,
Arkadan (kuzeyden) kar borar durur,
Dizime dek kar bürüdü,
Çeker adam olmadı,
Bu, ne olur Duktarcan?
İyilik olsa halkıma,
Kötülük olsa kendime.

Duktar: − Temmuzun on yedisinde,
Arkadan kar boran olsa,
Dize kadar kar bürüse,
Çeker adam olmasa,
Sizler ilden gideli,
Yedi yıl yedi ay olmuştu,
Yengem "irkit"[150] yapmış,
Yengemin yaptığı irkit,
Çok da iyi tutmuş,
Etraftaki komşusu,
Yaz yaylağa konmuştu,
Yığamayıp "irkit"ini,
Yengesi yurtta kalmıştı,
Arkadan rüzgâr çıkmıştı,

---

149 *nar:* Tek hörgüçlü iyi cins bir deve.

150 *irkit:* Yağı alınmış sütten yapılan yoğurt, lor, katık.

Jeñgem jıyğan irkitti,
Şamal qağıp turğandı,
Ol irkitti körgen soñ,
Qar jawdımeken degen sen,
Eli-xalqıñ amandı,
Qapa bolma Qoblanlı.

Yengemin yığdığı "irkit"i,
Yel vurup savurmuştu,
O "ırkit"i görünce,
Kar yağdı mı ki diyen sen,
İlin halkın esendir,
Sen üzülme Koblanlı.

Sarışa:
– Jatır edim uyıqlap,
Ayaq qolım tuyıqlap,
Arqadan keldi kök böri…
Aq sarayda bir turğan,
Quyrıqları dığırşıq,
Aq qoşqarım bar edi,
On bir qozım bar edi,
Qamawda turğan jerinde,
Bunı da ketti tamaqlap.
Otırğan jerim oy şuqır,
Basqan jerim bay şuqır,
Jüregimniñ awzı muzlaydı,
Jaman jerim sızlaydı,
Bul ne bolar Qurtqajan?
Jaqsılığı özime, Jamanlığı öziñe.

Sarıca:
– Yatardım uyuklayıp,
El ayağımı büküp,
Arkadan geldi gök börü…
Ak sarayda birlikte duran,
Kuyrukları yuvarlak,
Ak bir koçum var idi,
On bir kuzum var idi,
Ağılda durduğu yerde,
Bunu da telef edip,
Oturduğum yer çukur,
Bastığım yer Bay Çukur,
Yüreğimin ağzı soğur,
Yaman yerim sızılar,
Bu, ne olur Kurtkacan?
İyiliği kendime, kötülüğü kendine.

Qurtqa:
– Jatqan bolsañ uyıqlap,
Ayaq-qolın tuyıqlap,
Arqadan kelse kök böri,
Biziñ Qoblan bolmasın,
Ay müyiz aq qoşqar,
Alşağır patşañ bolmasın.
Tögilgen ballar haq qanı dep,
Postınına saban bir tığıp,
Därwazağa qoymasıñ,
Otırğan jeriñ oy şuqır,
Görilätiñ bolmasın.
Basqan jeriñ bay şuqır,
Köziñniñ jası bolmasın,
Jaman jeriñ sızlasa,
Jawır atqa mindirip,
Bizlerge tuwğan qara kün,
Basıña seniñ tuwmasıñ.
Taptım ba eken Sarışa,
Tappadım ba Sarışa?

Kurtka:
– Yatmışsan uyuklayıp,
El ayağını büküp,
Arkadan gelse gök börü,
Bizim Koblan olmasın,
Ay boynuzlu ak koç da,
Alşağır padişah olmasın.
Dökülen ballar hak kanı diye,
Postuna samanı tıkıp,
Dervazeye koymasın.
Oturduğun yer çukur,
Görilet'in olmasın.
Bastığın yer Bay Çukur,
Gözünün yaşı olmasın.
Yaman yerin sızlasa,
Yağır (yaralı) ata bindirip,
Bizlere doğan kara gün,
Başına senin doğmasın.
Buldum mu ki Sarıca,
Bulmadım mı Sarıca?

“Aşıq Näjep” destanındağı näjeptiñ ustazı menen aytısı

Ustazı:
− Neşik gewdesi bar, neşik bası bar,
Ülken gewdesi bar ullı başı bar,
Üş jüz jigirmadan asıq jası bar,
Näjep şayır bolsañ andın xabar ber.

Näjep:
− Ülken gewdesi bar, ullı başı bar,
Erkek arasında jürgen parqı bar,
Här qanatta üş jüz alpıs ata quyrıq päri bar,

Mennen sawal sorsañ mäni şul dedi.

Ustazı:
− Ol nemedur tañ atqanşa şoq bolar,
Ol nemedur kün şıqqanda yoq bolar,
Ol nämedur atılmayın oq bolar,
Näjep şayır bolsañ andın xabar ber.

Näjep:
− Ol ürkerdur säher waqta şoq bolar,
Ol juldızdur kündiz küni joq bolar,
Ol ölimdur atılmayın oq bolar,
Mennen sawal sorsañ mäni şul dedi.

Ustazı:
− Ol nämädur arqasında ağzı bar,
Ol nämädur qanasında mağzı bar,
Ol nämädur işpes-jemes ağzı bar,
Näcep şayır bolsañ andın xabar ber.

Näjep:
− Ol digirman arqasında ağzı bar,
Ol buwdaydı qanasında mağzı bar,
Ol digirman işpes-jemes ağzı bar,
Mennen sawal sorsañ mäni şul bolur.

Ustazı:
− Ol nämedur aspan kökke dolanğan,
Ol nämädur jerge qarap elengen,
Ol nämädur qolın jayıp tilengen,
Näjep şayır bolsañ andın xabar ber.

“Âşık Nejep” (Necip) Destanındaki Nejep’in Üstadı ile Atışması

Üstadı:
− Nasıl gövdesi var, nasıl başı var,
Büyük gövdesi var, ulu başı var,
Üç yüz yirmi yaştan fazla yaşı var,
Nejep, şair isen ondan haber ver.

Nejep:
− Büyük gövdesi var, ulu başı var,
Erkek arasında olan farkı var,
Her kanatta üç yüz altmış büyük kuyruk tüyü var,
Benden sual etsen mana bu, dedi.

Üstadı:
− O nedir tan atana dek kor olur,
O nedir gün doğduğunda yok olur,
O nedir ki atılmadan ok olur,
Nejep, şair isen ondan haber ver.

Nejep:
− O Ülkerdir, seher vakti kor olur,
O yıldızdır, gündüz günü yok olur,
O ölümdür, atılmadan ok olur,
Benden sual etsen mana bu dedi.

Üstadı:
− O nedir ki arkasında ağzı var,
O nedir ki tanesinde özü var,
O nedir ki içmez yemez ağzı var,
Nejep, şair isen ondan haber ver.

Nejep:
− O değirmen, arkasında ağzı var,
O buğdaydır, tanesinde özü var,
O değirmen, içmez yemez ağzı var,
Benden sual etsen mana bu olur.

Üstadı:
− O nedir ki gökyüzünde dolanan,
O nedir ki yere bakıp elenen,
O nedir ki elin açıp dilenen,
Nejep, şair isen ondan haber ver.

Näjep:	**Nejep:**
− Ol bultdur aspan kökke dolanğan,	− O buluttur gökyüzünde dolanan,
Ol jamğırdur jerge qarap elengen,	O yağmurdur yere doğru elenen,
Ol jetimdur qolın jayıp tilengen,	O yetimdir elin açıp dilenen,
Mennen sawal sorsañ mäni şul bolur.	Benden sual etsen mana bu olur.
Ustazı:	**Üstadı:**
(İlk iki mısra eksik verilmiş olmalı)	(İlk iki mısra eksik verilmiş olmalı)
− Ol qay bulaqtan barıp suw işti,	− O hangi pınardan varıp su içti,
Näjep şayır bolsañ andın xabar ber.	Nejep, şair isen ondan haber ver.
Näjep:	**Nejep:**
− Ol qus Qap tawınıñ basınan uştı,	− O kuş Kafdağı'nın başından uçtu,
Aştı ablaysañ däryasınan suw işti,	Aştı Ablaysan[151] Nehri'nden su içti,
Aw qaqtı, tas qaqtı, on ayağınan tırnağı tüşti,	Av kaktı (vurdu), taş kaktı, on ayağından tırnağı düştü,
Mennen sawal sorsañ mäni şul bolur.	Benden sual etsen mana bu olur.

4.2. *Jaña formadağı soraw-juwaplı jumbaqlar* / Yeni tarz soru cevaplı bilmeceler

Bu tarz bilmeceler, cevabı kendi içinde barındıran bilmecelerdir. Bunları aslında bilmece olarak kabul etmeyip bilmece vurgusuyla sorulan ve normal olarak bir hüküm bildiren cümlelerden ibaret gören yaklaşımlar da mevcuttur (TDEK-1, 2001: 437).

Bir tüpte eki türli alma bar,	Bir kökte iki türlü elma var,
Biri sarı, biri qızıl,	Biri sarı biri kırmızı,
Sebebi kim aytar, kim tabar?	Sebebini kim bulur, kim söyler?
Jazda gül ösedi,	Yazın gül yetişir,
Güzde ol pisedi,	Güzün o olgunlaşır,
Qısta solıp tüsedi,	Kışın solup düşer,
Sebebi ne, kim şeşedi?	Sebebi nedir kim bilir?
Eki bölek paxta bar,	İki parça pamuk var,
Sapalı etip egilgen,	Güzelce edip ekilmiş,
Eki bölek demeseñ,	İki parça demezsen,
Bir künde tuqım sebilgen,	Bir günde tohum serpilmiş,
Tärbiyada bir bolıp,	Terbiyede bir olup,

[151] *ablaysañ:* Ebr-i nisan (Nisan yağmuru/bulutu) terkibinden değişmiş bir isim. **1**. Bahar (nisan) ayında yağan yağmur, nisan yağmuru; nisan ayı. **2**. *mit.* Kazak, Karakalpak halklarında rastlanan efsanelerde, düzde ölen *Abılaysaŋ* adlı yiğidin vücudunu (cesedini) yıkamak için yağan yağmur.

Birge awqat berilgen,	Birlikte azık verilmiş,
Bir teñ güllep ekewi,	Aynı anda gül açıp ikisi,
Tüynekleri köringen,	Meyveleri görünür,
Birdey pisip, aşılıp,	Aynı anda olgunlaşıp açılır,
Bir künde olar terilgen.	Bir günde onlar derilir,
Biraq hasıl här küni,	Fakat verim her günü,
Nege bunday boladı.	Neden böyle olur,
Sebebi kim tabadı?	Sebebini kim bulur?
Hawada suw boladı,	Havada su olur,
Jañbırlap jawadı,	Yağmur gibi yağar,
Sebebi kim biledi,	Sebebini kim bilir,
Kimler ayta aladı?	Kim söyleyebilir?
Jarılğanday bir jerleri aspannıñ,	Yarılmış gibi bir yerleri gökyüzünün,
Kök güldirep, güldir-güldir etedi,	Gök gürleyip güldür güldür eder,
Abaysızda seskenip te keteseñ,	Ansızın korkarsın da gidersin,
Qattı sesti köp jerlerge jetedi,	Güçlü sesi çok yerlere gider,
Ne sebepten bunday awhal boladı,	Ne sebepten böylesi ahval olur,
Kim oylaydı, sebebin kim tabadı?	Kim düşünür, sebebini kim bulur?
Jer şarınıñ qızıq-qızıq jeri bar,	Yeryüzünün ilginç ilginç yeri var,
Udayı jaz, udayı qıs-qarı bar,	Devamlı yaz, devamlı kış, karı var,
Biziñ jerde jazda-qısta boladı,	Bizim yerde (orada) yazın kışın olur,
Ne sebepten, bunda qanday mäni bar?	Ne sebepten, bunda nasıl mana var?
Kim balıqşı, balıq awlap kördiñ be?	Kim balıkçı, balık avlayıp gördün mü?
Deryamızda neşe qıylı balıq bar,	Nehrimizde nice türlü balık var,
Türin körip, atın onıñ bildiñ be?	Türünü görüp onun adını bildin mi?
"Topıraq qala" degen ülken qala bar,	"Toprak kale" diye büyük kale var,
Xorezmniñ eñ birinşi paytaxtı,	Harezm'in birinci payitahtı,
Sayaxatlap kördiñlerme onu siz,	Seyahat edip gördünüz mü onu siz,
Tağı qanday estelik bar ataqlı?	Daha hangi yadigâr var ünlenmiş,
Babamız Biruniy jahanga mälim,	Atamız Birunî, cihana malum,
Bilesiz be qay jılları tuwılğan?	Bilir misiniz hangi yıllarda doğmuş?
Dıqqat penen tariyxlardı aqtarıñ,	Dikkatle tarihleri karıştırın,
Biruniy dep nege atı qoyılğan?	Birunî adı niçin koyulmuş?
(N. Japaqov, Oylap tabıñlar QQMB 1961 j.)	(N. Japaqov, Düşünüp Bulun, QQMB, 1961 yılı.)
Dünyada eñ awır närse ne? (Ot)	Dünyada en ağır şey ne? (Ateş)

Dünyada tamırsız zat ne? (Tas)	Denizde köksüz olan şey ne? (Taş)
Qanatsız uşqan zat ne? (Jel)	Kanatsız uçan şey ne? (Yel)
Qoyan nege sekirtedi? (Jüre almağanlıqtan)	Tavşan niçin sıçrar? (Yürüyemediğinden)
Mal nege jatadı? (Otıra almağanlıqtan)	Hayvan niye yatar? (Oturamadığından)
İyt nege üredi? (Söyley almağanlıqtan)	İt niye ürer? (Konuşamadığından)
Patşa kimge bas iyedi? (Şaş tärezge)	Padişah kime baş eğer? (Berbere)
Dünyada eñ aşşı närse ne? (Qayğı)	Dünyada en acı şey ne? (Kaygı)
Tatlıdan tatlı qanday zat? (Uyqı)	Tatlıdan tatlı ne var? (Uyku)
Dünyada bir zat bar, här kim oğan mütej, *Här kim soraydı, biraq geybirewler ğana onı tutadı? (Keñes)*	Dünyada bir şey var, herkes ona muhtaç, Herkes onu sorar, ister ancak bazıları onu tutar. (Nasihat)
Dünyada pulğa taptırmaytuğın qay zat? (Joğaltqan waqıt)	Dünyada paraya aldırtamadığın şey ne? (Kaybedilen zaman)
Awqatsız jüretuğın ne? (Saat)	Yemeksiz çalışan şey ne? (Saat)

SONUÇ

Karakalpak Bilmeceleri adlı çalışmamızdan çıkartılabilecek sonuçlar şunlardır:

Karakalpak bilmecelerinin derlenmesi ve araştırılması işi, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde (Sovyet döneminde) başlamıştır.

Çalışmamız kapsamı içine giren 1208 Karakalpak bilmecesi, yapı itibarıyla hem mensur hem manzum özellik taşımaktadır.

Manzum bilmeceler iki, üç, dört ve dörtten fazla mısradan oluşmaktadır. Manzum bilmecelerdeki kafiye türleri, çeyrek, yarım, tam, zengin, tunç ve cinaslı kafiye olarak tespit edilmiştir. Çeyrek, yarım ve tam kafiyeli bilmeceler, zengin kafiyeden fazladır. Redifler, hemen hemen her bilmecede ahenk unsuru olarak yer almaktadır. Söz konusu bilmecelerin içinde kafiyesiz olanlara da rastlanmıştır.

Karakalpak bilmecelerindeki ölçü, hece ölçüsüdür. Hece sayıları dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on birli olabilmektedir. Yedi heceli bilmecelerin diğerlerine oranla fazla olduğu görülmüştür. Aynı bilmecelerin içinde farklı hece sayılarını içeren mısralar da bulunmaktadır. Manzum bilmecelerin hece bakımından duraklı olanı da olmayanı da bulunmaktadır. Bilmeceler içinde "ölçüsüz" olanlar da mevcuttur.

Karakalpak bilmeceleri, cevap bakımından değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılır: Tek cevaplı bilmecelerin sayısı daha fazladır. Bilmecelerden bazıları iki veya daha fazla cevap da içerebilmektedir. Bu, (genellikle) her mısrada bir bilmece ve dolayısıyla o kadar da cevap demektir. Bazen aynı bilmecenin birbirinden farklı cevabıyla da karşılaşabilmekteyiz. Sayısı çok olmasa da bir kısım bilmecenin cevabı, kendi içindedir (bk. 4.2). "Jırav", "şeşen" gibi sözünde usta kişilerin sorduğu manzum bilmecelerin cevapları da manzum olmaktadır.

Bazı bilmeceler, karşılıklı konuşma (diyalog) tarzında söylenirler.

Türkiye'de söylenen halk bilmecelerinde olduğu gibi Karakalpak bilmecelerinin çoğunda bilmeceye "kalıp sözler"le başlanır. Bunlar çoğunlukla

mısralardaki kafiye kuruluşuna hazırlık mahiyetindedir. Karakalpak bilmecelerinde başlangıç mısrası tekerleme tarzında olanlar da vardır.

Mecazlı, imgeli söyleyişler, halk bilmecelerinin temel özelliğidir. Bu özelliği Karakalpak bilmecelerinde de görmekteyiz. Mecazlı ve imgeli söyleyişler sonucu ortaya çıkan edebî sanatlar da çalışmamızda belirlenmiştir. Bu bağlamda en çok kullanılan edebî sanatın "benzetme" temeline dayanan istiare (eğretileme) olduğu, ayrıca teşhis sanatından da önemli ölçüde yararlanıldığı müşahede edilmiştir.

Karakalpak bilmecelerinin tasnifinde zaman ve konu ön plana çıkmaktadır. Söz konusu bilmecelerin hem zamana (Sovyet öncesi ve Sovyet sonrası), hem de konularına göre (insan, insana ait organlar, tabiat, eşyalar, bitkiler, hayvanlar, yiyecekler, giyecekler, teknolojik aletler vb.) sınıflandırıldığı tespit edilmiştir.

Karakalpak bilmecelerinin (korpus kapsamında) tamamına bakıldığında, bunların Karakalpak toplum hayatının hemen her alanında yer işgal eden, hayatta önem arz eden nesne ve varlıklar olduğu görülür. Mesela hayvan ve onlarla ilgili şeyleri soran bilmecelerin ilk sırada yer aldığı (267 adet); onun arkasından bitkilerle ilgili bilmecelerin geldiği (111 adet); bunları diğer konulardaki bilmecelerin takip ettiği (örneğin organlar 77, gök cisimleri 44 gibi) müşahede edilebilir. Doğa ile iç içe yaşayan bir toplumun doğadaki nesne ve varlıkları fark etmemesi düşünülemez. Bunun dışında günlük hayat için insana gerekli olan hemen hemen her şey (ev eşyaları, teknolojik aletler, yiyecek ve giyecekler vb.) bilmecelere konu olmuştur.

Çalışmamızın dördüncü bölümündeki metinler, ozan atışmaları tarzında olan ve aslında ozanların ("jırav", şair) bilgi, zekâ, güç yarıştırdıkları örneklerdir. Bu tür metinler, saz şairliği ve atışma geleneğinin Karakalpak Türkleri arasında da önemli yer tuttuğunu; bilmecelerin de atışmalara konu olabildiğini bize göstermektedir.

Karakalpak bilmecelerinin mitoloji, masal, destan, tekerleme gibi diğer halk edebiyatı ürünleriyle de iç içe veya bağlantılı olabileceğini görebilmekteyiz.

Diğer Türk topluluklarının bazı bilmecelerini anlayabilmek için bilmecenin sorulduğu nesne veya varlığın (örneğin çadır, *şañaraq, uwıq* gibi çadırın parçaları) bütün yönleriyle biliniyor olması gerekir.

Sözlü edebiyatın bir parçası olan bilmeceler, halk ağzında yaşayan pek çok kelime ve ifadeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar içinde edebî dile göre söylenişi değişmiş, eskimiş hatta unutulmuş olanlar da bulunmaktadır. Özellikle eskimiş veya unutulmuş kelimelerin bilinmemesi, sözlüklerde

(diyalektoloji sözlüğü dâhil) yer almaması, bilmeceyi anlamamızı da zorlaştırmaktadır. Bu sebeple Karakalpak bilmecelerinin tamamını içeren yayınlar (Karakalpakistan ve/veya Türkiye'de) ortaya konduktan sonra bir "Karakalpak bilmeceleri sözlüğü" hazırlanabilir. Ayrıca böyle bir korpus üzerinden Karakalpak bilmecelerine dair daha geniş araştırmalara imza atılabilir.

KAYNAKLAR

Alımov, Äsen (1978), "Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları", *Qaraqalpaq Folkloı*, Köp Tomlıq, III Tom (Ön söz: s. 7-29).

Alımov, Äsen, (1990), *Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları*, Nökis "Qaraqalpaqstan".

Arat, Reşit Rahmeti (1955), "Kara-kalpaklar", *İslâm Ansiklopedisi*, C 6, Maarif Basımevi, İstanbul.

Argunşah, Mustafa ve Galip Güner (2015), *Codex Cumanicus,* Kesit Yayınları, İstanbul.

Atalay, Besim (1992), *Dîvânü Lügâti't-Türk Tercemesi I-II-II,* 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Baskakov, N. A. (1951), *Karakalpakskiy Yazık*, Materialı Po Dialektologii (Tekst i Slovar), AN SSSR, İnstitut Yazıkoznaniya, Moskva.

Başgöz, İlhan (1993), *Türk Bilmeceleri I-II,* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Başgöz, İlhan ve Andreas Tietze (1999), *Türk Halkının Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Batur, Suat (1998), *Açıklamalı-Örnekli Türk Halk Edebiyatı,* İstanbul.

Boratav, Pertev Naili ve İlhan Başgöz (1974), "Türk Halk Bilmeceleri", *Folklora Doğru-Bilmece Sayısı*, çev.: Vedat Aydınoğlu, S 37, s. 2-13.

Çelebioğlu, Amil ve Yusuf Ziya Öksüz (1979), *Türk Bilmeceler Hazinesi,* Ülker Yayınevi, İstanbul.

Ekici, Elifhan (2021), *Karakalpak Bilmeceleri (İnceleme-Metin),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Elçin, Şükrü (1989), *Türk Bilmeceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Elçin, Şükrü (2004), *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Güzel, Abdurrahman ve Ali Torun (2004), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

İçel, Hatice (2005), *Batı Türklerinin Dörtlüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerine Bir Araştırma,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

İçel, Hatice (2010), *Türk Bilmecelerinin Şiirsel Yapısı,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Japakov, N., Mambetov, K., Sultanov, K., Kerimov, A. (1983), *Qaraqalpaq Ädebiyatı Tariyxı*, Nökis.

Karademir, Fevzi (2007a), *Türk Halk Bilmecelerinin Yapı, Dil ve Üslup Özellikleri,* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

Karademir, Fevzi (2007b), "Kalıp Kullanımları Bakımından Türk Halk Bilmeceleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Cilt: VII, Sayı 2, s. 103-132, İzmir.

Qaraqalpaq Folklorı, (1978), Köp Tomlıq, Qaraqalpaq Xalıq Jumbaqları, III Tom, Özbekstan SSR İlimler Akedemiyası Qaraqalpaqstan Filiali N. Däwqaraev atındagı tariyh, til häm ädebiyat instutı, Nökis "Qaraqalpaqstan" baspası.

Qaraqalpaq Tiliniñ Dialektologiyalıq Sözligi (1983), Haz. D. S. Nasırov, O. Dospanov, Nökis "Qaraqalpaqstan" Baspası.

Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi (1982), Tört Tomlıq, Özbekstan SSR İlimler Akedemiyası Qaraqalpaqstan Filiali N. Däwqaraev atındagı tariyh, til, häm ädebiyat institutı, Nökis "Qaraqalpaqstan" Baspası.

Karakalpak Türkçesi Sözlüğü (2019), haz.: Ceyhun Vedat Uyğur, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaya, Doğan (2007), *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Kaya, Doğan, "Âşık Şiirinde Kafiye ve Redif". (www.dogankaya.com, erişim tarihi: 25.04.2023).

Kazak Türkçesi Sözlüğü (1984), çev.: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Musaev, Payaz ve Jáhángir Musaev (2019), *Geografiya - Ózbekstannıń Ekonomikalıq hám Sociallıq Geografiyası,* Toloqtırılǵan altınshı basılıwı, Tashkent: "Sharq" Baspa-Poligrafiyalıq Akcionerlik Kompaniyası Bas Redaksiyası.

Öztürk, Ali (1986), *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.

Pala, İskender (2020), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü,* Kapı Yayınları, İstanbul.

Rusça-Türkçe Sözlük (1992), haz.: E. M. E Mustafaayev ve V. G. Şçerbinin, Sovetskaya Entsiklopediya Yayınevi, Moskova.

Şimşek, Esma (2003), "Bilmeceler", *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi- 3*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Tietze, Andreas (1981), "Çok Cevaplı Bir Türk Bilmecesinin Tahlili", çev.: Dursun Yıldırım, *Türk Folkloru Araştırmaları 1981/1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara.

Türk Ansiklopedisi (1974), Millî Eğitim Basımevi, Ankara.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi-23: Karakalpak Edebiyatı (2003), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Türk Dünyası Bilmeceleri 1-2-3-4 (2021), ed.: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü-1 (2001), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Türkyılmaz, Dilek (2007), *Türk Dünyasında Bilmece*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkyılmaz, Dilek (2009), "Ortak Sır Kapılarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine", *Millî Folklor,* S 81, Ankara.

Uygur, Ceyhun Vedat (1999), *Karakalpak Türkleri Edebiyatı (Gramer-Yazılı Edebiyat-Destanlar)*, Bilal Ofset Yayınları, Denizli.

Uygur, Ceyhun Vedat (2004), "Karakalpak Şairi Ajiniyaz ve 'Karışık' Dili Üzerine", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uygur, Ceyhun Vedat (2016), "Karakalpaklar ve Karakalpakça", *Tehlikedeki Türk Dilleri II A: Örnek Çalışmalar*, ed.: Süer Eker, Ülkü Çevik Şavk, Uluslararası Türk Akademisi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Astana, s. 361-377.

Uyğur, Ceyhun Vedat (2018), *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Uyğur, Ceyhun Vedat (2023), "Karakalpak Bilmecelerinde Mitolojik Unsurların İzleri", *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı,* ed.: Leylâ Karahan, Hüseyin Yıldız, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1047-1077.

Yardımcı, Mehmet (2002), *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri Âşık Şiiri Tekke Şiiri,* Ürün Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Salih (2008), *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yudahin, K. K. (1988), *Kırgız Sözlüğü,* çev.: Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları

https://joqargikenes.uz/qr/1690.html (erişim tarihi: 04.04.2023)

https://tez.yok.gov.tr (erişim tarihi: 24.04.2023)

www.dogankaya.com (erişim tarihi: 25.04.2023)